

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

Σχολή Κοινωνικών, Ανθρωπιστικών Επιστημών και Τεχνών
Τμήμα Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών

Διδακτορική Διατριβή

Το φαινόμενο της Τριτογενεποίησης της Ελληνικής Οικονομίας και η συμβολή του Διεθνούς Τουρισμού στην οικονομική ανάπτυξη της Ελλάδας. Η συμβολή της χρηματοπιστηριακής ανάπτυξης και του βαθμού ανοίγματος της οικονομίας ως προσδιοριστικοί παράγοντες της Οικονομικής Ανάπτυξης: Μια εμπειρική διερεύνηση αυτής της σχέσης στην περίπτωση της Ελλάδας.

υπό του

Κωνσταντίνου Σπινθηρόπουλου

Επιβλέπων καθηγητής : Δρ. Νίκας Χρήστος, Καθηγητής

Συμβουλευτική Επιτροπή: Δρ. Σαριαννίδης Νικόλαος, Καθηγητής

Δρ. Ζαφειρίου Ελένη , Επικ. Καθηγήτρια

Θεσσαλονίκη, 2018

Ευχαριστίες

Η ολοκλήρωση της παρούσας διδακτορικής διατριβής ήταν αποτέλεσμα μιας μακροχρόνιας και επίπονης προσπάθειας. Ήταν επιθυμία από τα προπτυχιακά ακόμα χρόνια να καταφέρω να φτάσω στην ολοκλήρωση της εξειδίκευσης μου στην οικονομική επιστήμη. Η επιθυμία όμως δεν θα γινόταν πραγματικότητα εάν ο καθηγητής και επιβλέπων δεν μου έδινε την ευκαιρία να εκπονήσω την παρούσα διδακτορική διατριβή.

Πρώτα απ' όλα, θέλω να ευχαριστήσω τον επιβλέποντα της διατριβής μου, Καθηγητή κ. Χρήστο Νίκα, για την ανάθεση του θέματος, την πολύτιμη βοήθεια και καθοδήγησή του στην έρευνα και την συγγραφή του κειμένου, μα πάνω απ' όλα για την αμέριστη κατανόηση και συμπαράσταση του καθ' όλη τη διάρκεια εκπόνησης της παρούσας διδακτορικής διατριβής. Επίσης, είμαι ευγνώμων στα υπόλοιπα μέλη της εξεταστικής επιτροπής της διατριβής μου, τον καθηγητή κύριο Νικόλαο Σαριαννίδη και την επίκουρη καθηγήτρια κυρία Ελένη Ζαφειρίου. Ως μέλη της τριμελούς επιτροπής έπραξαν ότι τους αναλογούσε και ακόμα περισσότερα, με τις συμβουλές που παρείχαν, την συμπαράσταση τους και τις υποδείξεις τους βοήθησαν τα μέγιστα προκειμένου να ολοκληρωθεί το ερευνητικό κομμάτι της εν λόγω διατριβής.

Περίληψη

Η Ελλάδα ήταν από τις νικήτριες χώρες του Β' Παγκοσμίου Πολέμου αλλά μεγάλη χαμένη σε καταστροφές βασικών υποδομών όπως γέφυρες, οδικό δίκτυο κ.α. Η οικονομική και κοινωνική αστάθεια αποτέλεσαν παρελθόν όταν το 1953 δημιουργήθηκε με την υποτίμηση και την σταθεροποίηση της ισοτιμίας (δραχμής - δολαρίου) ένα σταθερό κλίμα για την ανάπτυξη της οικονομίας και της βιομηχανίας. Η χώρα από τα τέλη της δεκαετίας του 1970 παρουσίασε καλές επιδόσεις όσον αφορά την ανάπτυξη του βιομηχανικού κλάδου και την βιομηχανική παραγωγή. Προβλήματα όπως προστατευτισμός από πλευράς πολιτικής ηγεσίας, η έλλειψη σταθερού φορολογικού συστήματος, η χαμηλή παραγωγικότητα και έλλειψη υγιούς

ανταγωνισμού οδήγησαν την ελληνική οικονομία σε κατάρρευση την δεκαετία του 1980. Ο κλάδος της ελληνικής μεταποίησης που είχε γιγαντωθεί την προηγούμενη περίοδο χάνει τα πρωτεία τόσο στο ποσοστό απασχόλησης του εργατικού δυναμικού , όσο και στη συμβολή του στην οικονομική ανάπτυξη της χώρας. Παράλληλα το ποσοστό συμμετοχής αμφότερων του αγροτικού και του βιομηχανικού τομέα στην παραγωγή του Α.Ε.Π. της χώρας από 47% ελαττώθηκε μόλις σε 19,2%.

Η έλευση της «οικονομικής ωριμότητας» και η διαδικασία της αποβιομηχάνισης είναι αναπόφευκτα για κάθε οικονομία και οποιαδήποτε χώρα. Η ανάπτυξη του τριτογενή τομέα παραγωγής είναι πλέον εμφανείς σε σχέση με την στασιμότητα που χαρακτηρίζει τον πρωτογενή τομέα και την κατακόρυφη πτώση του δευτερογενή τομέα παραγωγής. Η τριτογενοποίηση της ελληνικής οικονομίας είναι μια πραγματικότητα. Αυτό που αποδείχθηκε ήταν ότι δεν ήταν κάλλιστα αρνητικό αποτέλεσμα. Η δυναμική του τριτογενούς τομέα αποδείχθηκε εμπειρικά ότι έχει άμεση και ιδιαίτερη σημασία στη διαμόρφωση του Α.Ε.Π. της Ελλάδας σε μακροχρόνια βάση και ακολουθεί ο πρωτογενής τομέας παραγωγής. Ο πρώτος και ο τρίτος τομέας της παραγωγής άντεξαν στις πιέσεις της οικονομικής κρίσης που βιώνει η χώρα από το 2009 και έπειτα. Μάλιστα ο τριτογενής τομέας αναπτύχθηκε ακόμα περισσότερο παρά την υψηλή φορολόγηση του τουριστικού κλάδου και ο πρωτογενής τομέας με τη σειρά του αντιστάθηκε σθεναρά αφήνοντας πίσω όσο το δυνατό μικρότερες απώλειες.

Abstract

Greece was one of the winning countries of the Second World War but was largely lost in the destruction of basic infrastructure such as bridges, roads, etc. Economic and social instability was a past when, in 1953, a stable climate for the development of the economy and industry was created by the devaluation and stabilization of the (drachma - dollar) exchange rate. Since the late 1970s, the country has been performing well in terms of industrial development and industrial production. Problems such as political leadership protection, the lack of a stable tax system, low productivity and a lack of healthy competition have led the Greek economy to collapse in the 1980s. The Greek manufacturing sector that grew in the previous period is losing out, labor force, as well as its contribution to the country's economic development. At the same time, the percentage of participation of both the agricultural and industrial sectors in GDP production of the country from 47% dropped to just 19.2%.

The advent of "economic maturity" and the process of deindustrialization are inevitable for every economy and any country. The growth of the tertiary sector of production is now apparent in relation to the stagnation of the primary sector and the sharp fall in the secondary production sector. The Tertiarization of the Greek economy is a reality. What proved to be was that it was not a very negative result. The dynamics of the tertiary sector has been empirically demonstrated to be of direct and particular importance in the shaping of GDP of Greece on a long-term basis, followed by the primary production sector. The first and third sectors of production have withstood the pressures of the financial crisis that the country is experiencing from 2009 onwards. Indeed, the tertiary sector grew even more than the high taxation of the tourism industry, and the primary sector in turn resisted vigorously leaving behind as small as possible losses.

Περιεχόμενα

Ευχαριστίες	2
Περίληψη	2
Εισαγωγή.....	9
Σκοπός διδακτορικής διατριβής.....	11
Μεθοδολογία και στοιχεία	12
Διαμόρφωση διδακτορικής διατριβής.....	14
Α ΜΕΡΟΣ –ΘΕΩΡΗΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ	15
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1 ^ο	15
1.1 Ιστορική Ανάδρομη της Ελληνικής οικονομίας , οι παραγωγικοί συντελεστές της Οικονομίας και τα τρία στάδια της Ελεύθερης Οικονομίας.....	15
1.2 Οι τομείς της παραγωγής	21
1.3 Η εξέλιξη του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος και η συμμετοχή του μεταποιητικού κλάδου στην οικονομική ανάπτυξη της χώρας.	22
1.4. Η Εκβιομηχάνιση της Ελλάδας.	24
1.4.1. Περίοδος εκβιομηχάνισης της χώρας από το 1961-1973	38
1.4.2. Η περίοδος από το 1974 μέχρι την είσοδο της χώρας στην Ευρωπαϊκή Ένωση.	61
1.5 Συρρίκνωση της παραγωγικότητας της Ελληνικής βιομηχανίας.....	72
1.6 Μείωση της Παραγωγικότητας και Απασχόληση στην Ελληνική Οικονομία.....	75
1.7 Αίτια της αποβιομηχάνισης	81
1.8 Προτάσεις βελτίωσης του ελλείμματος επενδύσεων στη Ελληνική Βιομηχανία	83
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2 ^ο	86
2.1 Έννοιες και Ορισμοί της Οικονομικής Ανάπτυξης	86
2.2 Σχέσεις αιτιότητας "economic growth" και "economic development"	88
2.3 Σχέσεις αιτιότητας, Κρατική Παρέμβαση και Χρηματοπιστωτικό σύστημα	91
2.4 Οικονομική Ανάπτυξη , Φόροι και Δημόσιες Δαπάνες	93
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3 ^ο	99
3.1 Οργάνωση της Αγροτικής Οικονομίας στην Ελλάδα	99
3.2 Βιομηχανική Ανάπτυξη και Πρωτογενής Τομέας	101
3.3 Λίγα λόγια την Κοινή Αγροτική Πολιτική.....	103
3.4 Μετάβαση της Κ.Α.Π. στη σύγχρονη εποχή.....	105
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4 ^ο	108
4.1 Τουρισμός , Απασχόληση και Ισοζύγιο πληρωμών στην Ελλάδα.	109

4.2. Κατηγοριοποίηση του Τουρισμού	118
4.3. Τουριστικό Προϊόν και Τουριστική Ζήτηση και Προσφορά.....	119
4.4 Οικονομικές Επιπτώσεις του Τουρισμού.....	129
4.5 Επιπτώσεις του Τουρισμού στο Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν	131
4.6 Συμπεράσματα	134
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5^ο	136
5.1 Η Καλντοριανή Θεωρία και η τριτογενοποίηση της Ελληνικής Οικονομίας.....	136
5.2 Άλλες θεωρίες περί οικονομικής ανάπτυξης	141
5.3 Η Καλντοριανή Θεωρία (Kaldorian Theory) και η Οικονομική Ανάπτυξη	144
5.4 Βασικές παραδοχές της Καλντοριανή θεωρία περί Οικονομικής Ανάπτυξης	154
5.5 Το φαινόμενο της τριτογενοποίησης	157
Συμπεράσματα – Θεωρητικής Προσέγγισης	167
Β ΜΕΡΟΣ –ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ	171
1.1 Η Οικονομική Ανάπτυξη και η Κρίση της Ελληνικής Οικονομίας υπό το πρίσμα της θεωρίας του Kaldor	171
1.1.1 Επιλογή Βιομηχανίας ή Υπηρεσιών και η Καλντοριανή Θεωρία	175
1.2 Μεθοδολογία <i>Threshold cointegration</i>	182
1.4 Ερευνητικά Αποτελέσματα εφαρμοζόμενης μεθόδου	188
1.3 Συμπεράσματα και προτάσεις εφαρμογής πολιτικής με βάση τα πρώτα ερευνητικά αποτελέσματα	191
2.1 Τουρισμός και οικονομική ανάπτυξη στην Ελλάδα, μια προσέγγιση με τη μέθοδο του <i>ARDL Bound testing</i> στο πλαίσιο της θεωρίας του Kaldor	193
2.2 Συμπεράσματα με βάση τα ερευνητικά αποτελέσματα.	208
3.1 Τουρισμός και Οικονομική Ανάπτυξη σε περίοδο υψηλής φορολόγησης. Η περίπτωση της Ελλάδας.	211
3.2 Εννοιολογικό Πλαίσιο και Οικονομετρικά Αποτελέσματα	231
3.3 Συμπεράσματα και Επιπτώσεις της Φορολογικής Πολιτικής.....	237
Βιβλιογραφία-Ελληνόγλωσση	240
Βιβλιογραφία – Ξενόγλωσση.....	243
Ηλεκτρονική Βιβλιογραφία	255

Κατάλογος Πινάκων

Πίνακας 1. Κατά κεφαλήν Α.Ε.Π σε € για χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Ε.Ε15=100) , ισοτιμίες αγοραστικών δυνάμεων για χώρες Ε.Ε.....	23
Πίνακας 2. Μεταποίηση ως ποσοστό συμμετοχής στο Α.Ε.Π.	24
Πίνακας 3. Ακαθάριστες Επενδύσεις Παγίου Κεφαλαίου Ιδιωτών, Σταθερές Τιμές έτους 1970 ,σε εκατομμύρια δραχμές.....	34
Πίνακας 4. Βασικά μεγέθη Ισοζυγίου Πληρωμών (σε εκατομμύρια δολάρια Ηνωμένων Πολιτειών Αμερικής).....	36
Πίνακας 5. Μέσος Ετήσιος Ρυθμός αύξησης του Α.Ε.Π. σε επιλεγμένες χώρες.	40
Πίνακας 6. Μεταποιητικός Κλάδος Οικονομικής Δραστηριότητας (Σε εκατ. Δραχμές σε σταθερές τιμές 1970).....	41
Πίνακας 7. Ιδιωτική και Εθνική κατανάλωση περιόδου 1961-1973	42
Πίνακας 8. Κατανομή Απασχόλησης ανά οικονομική δραστηριότητα στην Ελλάδα. 43	
Πίνακας 9. Προστιθέμενη Αξία κατά κλάδου Οικονομικής Δραστηριότητας στην Ελλάδα	44
Πίνακας 10. Ποσοστά απασχόλησης και ανεργίας κατά τομέα της Ελληνικής οικονομίας.....	55
Πίνακας 11. Μετανάστες και Παλιννοστούντες στην Ελλάδα 1970-1981	63
Πίνακας 12. Οι δέκα κλάδοι με τη μεγαλύτερη συμβολή στην εξέλιξη της παραγωγικότητας (2005-2009 και 2010-2014) στην Ελληνική Οικονομία	74
Πίνακας 13. Συγκριτικά Ποσοστά Απασχόλησης Περιόδου 1991-2017	112
Πίνακας 14. Ισοζύγιο Τρεχουσών Συναλλαγών και Τουριστικό Συναλλαγμα , Ελλάδα 1960-2016	117
Πίνακας 15. Αφίξεις μη κατοίκων από το εξωτερικό κατά χώρα προέλευσης: Ιανουάριος- Ιούνιος 2016	127
Πίνακας 16. Δοκιμή DF – GLS	188
Πίνακας 17. Συντελεστές του εκτιμώμενου TVECM, Low Regime.....	189
Πίνακας 18. Συντελεστές του εκτιμώμενου TVECM, Upper Regime	190
Πίνακας 19. Αποτελέσματα της τεχνικής συνολοκλήρωσης του Johansen.....	190
Πίνακας 20. Οι συντελεστές της εκτιμώμενης VECM.....	191
Πίνακας 21. Αποτελέσματα ελέγχου μοναδιαίας ρίζας -DF GLS unit root test.....	205
Πίνακας 22. Αποτελέσματα Bound Testing cointegration.	206
Πίνακας 23. Αποτελέσματα ελέγχου ύπαρξης μακροχρόνιας σχέσης ισορροπίας....	207
Πίνακας 24. Παρουσίαση του Error Correction ελέγχου του ARDL model	207
Πίνακας 25. Έλεγχος μοναδιαίας ρίζας	232
Πίνακας 26. Έλεγχος συνολοκλήρωσης βασιζόμενο στην Johansen maximum likelihood διαδικασία.....	233
Πίνακας 27. Επιλογή άρτιου αριθμού Χρονικών Υστερήσεων (Lag Length Criteria – Selection of Lag).....	233
Πίνακας 28. : Error Correction Model- Μακροχρόνια σχέση (Long Run Relationship)	235
Πίνακας 29. Διαγνωστικοί έλεγχοι προτεινόμενου υποδείγματος	236

Κατάλογος Συντομογραφιών

A.E.Π:	Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν
A.Σ.Ο:	Αυτόνομος Σταφιδικός Οργανισμός.
E.O.T:	Εθνικός Οργανισμός Τουρισμού
E.O.K:	Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα.
ΕΛ.ΣΤΑΤ:	Ελληνικής Στατιστική Αρχή
E.M.Σ:	Ευρωπαϊκός Μηχανισμός Σταθερότητας.
I.O.B.E:	Ίδρυμα Οικονομικών και Βιομηχανικών Ερευνών.
I.N.E. ΓΕΣΕΕ:	Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ.
K.A.Π:	Κοινή Αγροτική Πολιτική.
O.O.Σ.A:	Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης.
O.N.E:	Οικονομική & Νομισματική Ένωση.
Π.Ο.Π:	Πρόγραμμα Οικονομικής Προσαρμογής.
Σ.Ε.Β:	Σύνδεσμος Επιχειρήσεων και Βιομηχανιών.
Φ.Π.Α:	Φόρος Προστιθέμενης Αξίας.
A.D.F:	Augmented Dickey Fuller.
AI.C	Akaike Criterion.
A.R.D.L:	Autoregressive Distributed Lag.
E.C:	European Commission.
E.C.B:	European Central Bank.
E.C.T:	Error Correction Term.
GDPagr:	Gross Domestic Product (from agriculture).
GDPtour:	Gross Domestic Product (from tourism).
J.J:	Johansen Juselius.
N.S.A.G:	National Statistical Service of Greece.
O.E.C.D:	Organization for Economic Co-operation and Development.
P.P:	Phillips – Perron.
S.B.C:	Schwarz Bayesian Criterion.
TVECM:	Threshold Vector Error Correction Model.
UECM:	Unrestricted Error Correction Model.
V.AR:	Vector autoregression.
V.E.C.M:	Vector Error Correction Model.
W.T.O:	World Trade Organization.
W.T.O:	World Tourism Organization.
W.T.T.C:	World Travel & Tourism Council.
W.W.F:	World Wildlife Fund.

Εισαγωγή

Η μελέτη της πορείας της Ελληνικής Οικονομίας απασχόλησε πολλούς ερευνητές από την μεταπολεμική περίοδο μέχρι τις μέρες μας. Το φαινόμενο της τριτογενοποίησης της Ελληνικής Οικονομίας επηρέασε και επηρεάζει την πορεία της χώρας προς την οικονομική ανάπτυξη.

Η Οικονομική Ανάπτυξη, ως σύνολο με τη θεωρία των σταδίων που την διέπουν, αποτέλεσε αντικείμενο μελέτης πολλών οικονομολόγων. Σε αντίθεση με τη γενικότερη άποψη της εποχής, δηλαδή ότι η βιομηχανία και γενικότερα ο δευτερογενής τομέας παραγωγής οδηγεί την οικονομία σε ανάπτυξη, ο Francois Quesnai θεώρησε τον πρωτογενή τομέα της οικονομίας, δηλαδή τη γεωργία, ως τον πιο σημαντικό παράγοντα που διαμορφώνει τις κατάλληλες συνθήκες προκειμένου να επέλθει οικονομική ανάπτυξη σε μία χώρα. Ο εν λόγω οικονομολόγος αποτελεί για πολλούς την εξαίρεση του κανόνα, μιας και οι περισσότεροι θεωρούν κυρίαρχο τομέα και μοχλό της οικονομικής ανάπτυξης τον δευτερογενή τομέα της οικονομίας.

Σε κάθε περίπτωση η άποψη ότι ο πρωτογενής τομέας οδηγεί στην οικονομική ανάπτυξη αμφισβητήθηκε από αρκετούς οικονομολόγους. Η άποψη ότι η ανάπτυξη και η πρόοδος του δευτερογενούς τομέα της οικονομίας αλλά και γενικότερα της μεταποίησης οδηγούν στην οικονομική ανάπτυξη υποστηρίχθηκε από τους λεγόμενους κλασικούς οικονομολόγους όπως ο Adam Smith και ο γνωστός Kaldor, από τους λεγόμενους Νέο-Κεϋνσιανούς Οικονομολόγους. Σε οποιαδήποτε περίπτωση κάθε σχολή, είτε η κλασική είτε η Μαρξιστική, ορίζει και μετρά το μέγεθος της Οικονομικής Ανάπτυξης μιας χώρας πάντα σε όρους της μεταποίησης (Delivani, 1991).

Όσον αφορά τον Τριτογενή τομέα της Οικονομίας, αξίζει να τονίσουμε ότι στο παρελθόν συχνά εκλαμβάνονταν και σαν σειρά αξιολόγησης, τριτευούσης σημασίας έναντι των δυο άλλων (Riddle, 1986). Λαμβάνοντας υπόψη ότι θεωρούνταν χαμηλής παραγωγικότητας και ελλιπής, όσον αφορά την απορρόφηση νέων τεχνολογιών και δημιουργίας καινοτομιών, ο κλάδος των Υπηρεσιών αντιμετωπίστηκε από τους περισσότερους οικονομολόγους ως χαμηλής σημασίας. Στην πορεία βέβαια

αποδείχθηκε ότι μόνο αντιπαραγωγικός δεν ήταν ο Τριτογενής τομέας της Οικονομίας μιας και χωρίς την ανάπτυξη αυτού δεν θα μπορούσε σε καμία περίπτωση να στηριχθεί η όποια ανάπτυξη του βιομηχανικού ή μεταποιητικού κλάδου. Αυτό μπορεί εύκολα να αποδειχθεί, αρκεί να σκεφτούμε πώς και με ποιό τρόπο θα μπορούσαν να αναπτυχθούν οι βιομηχανίες καθώς και ο μεταποιητικός κλάδος, χωρίς την παράλληλη ανάπτυξη των μεταφορών ή των επικοινωνιών.

Η διαδικασία της παγκοσμιοποίησης, της ανάπτυξης και των τριών κλάδων της οικονομίας, όχι πάντα στον ίδιο βαθμό και ένταση, προσδίδει νέες προκλήσεις και νέα χαρακτηριστικά στοιχεία στις οικονομικές και κοινωνικές όψεις του διεθνούς και ευρωπαϊκού συστήματος. Οι νέες προκλήσεις και τα νέα στοιχεία για τις διεθνείς πολιτικές, αφορούν στη μεταβολή του προτύπου της κρατικής παρέμβασης στις αγορές αγαθών, χρήματος και εργασίας, σ' ένα πρότυπο φιλελευθεροποίησής τους, διεθνοποίησης των αγορών κεφαλαίου και χρήματος και αυτονόμησής τους από την πραγματική οικονομία.

Όμως, οι νέες προκλήσεις και τα νέα στοιχεία για τον κόσμο της εργασίας, αφορούν στην διαμόρφωση ενός νέου αναπτυξιακού υποδείγματος και μιας νέας στόχευσης της αναπτυξιακής στρατηγικής, που δεν είναι άλλη από την επίτευξη της πραγματικής σύγκλισης και της βελτίωσης της ανταγωνιστικότητας. Η νέα αυτή αναπτυξιακή στρατηγική προϋποθέτει την ενεργοποίηση των κοινωνικών και παραγωγικών δυνάμεων των υπό μελέτη χωρών και ξεπερνά τα εθνικά τους σύνορα, αφού μετά την κυκλοφορία του ευρώ και την διεύρυνση της Ευρωπαϊκής Ένωσης, κεντρικό αίτημα των κοινωνικών και οικονομικών φορέων της Ένωσης αναδεικνύεται η αναγκαιότητα της βελτίωσης της οικονομικής και κοινωνικής ευημερίας των ευρωπαίων πολιτών.

Ο Goldsmith (1969) υποστήριξε ότι τα αποτελέσματα του χρηματοπιστωτικού τομέα στην πραγματική οικονομία δεν μπορούν εύκολα να διερευνηθούν εφόσον οι πτυχές της χρηματιστηριακής ανάπτυξης είναι πολλές και μια απλή εξέταση συσχετίσεων μεταξύ τους μπορεί να οδηγήσει σε λάθος εκτιμήσεις. Πολλοί ερευνητές όπως οι Bell και Rousseau (2001), Calderon και Liu (2003) και οι Demetriades και Hussein (1996) υποστήριξαν ότι η μελέτη διμετάβλητων τεστ

αιτιότητας οδηγεί σε λανθασμένα αιτιώδη συμπεράσματα δεδομένου ότι κάθε τεστ αιτιότητας μεταξύ χρηματιστηριακής και οικονομικής ανάπτυξης, το οποίο δεν περιλαμβάνει καθοριστικούς παράγοντες της ανάπτυξης, θεωρείται κακώς προσδιορισμένο.

Σκοπός διδακτορικής διατριβής

Πρωταρχικός στόχος την εν λόγω ερευνητικής πρότασης είναι να διερευνήσουμε το φαινόμενο της Τριτογενοποίησης της Ελληνικής Οικονομίας μέσα από την θεωρητική προσέγγιση της Καλντοριανής θεωρίας. Όπως είναι ήδη γνωστό, ο Kaldor προσπάθησε να ερμηνεύσει την Οικονομική Ανάπτυξη μεγάλων Δυτικο-Ευρωπαϊκών χωρών όπως η Μεγάλη Βρετανία μέσω της χρήσης τριών απλών παλινδρομήσεων με βάση τις επιδόσεις των βιομηχανικών τους τομέων. Οι τρεις αυτές μαθηματικές εξισώσεις έδειχναν ότι χώρες με υψηλούς δείκτες βιομηχανικής ανάπτυξης επιτυγχάνουν μεγαλύτερο ρυθμό αύξησης τόσο του Α.Ε.Π. όσο και της συνολικής παραγωγικότητας. Επιπλέον, στόχος μας είναι να δείξουμε την συμβολή του Τριτογενούς τομέα της Οικονομίας στην Οικονομική Ανάπτυξη χρησιμοποιώντας τους βασικούς θεωρητικούς πυλώνες της θεωρίας του Kaldor και παράλληλα να μελετήσουμε τον πρωτογενή τομέα παραγωγής και την σχέση του με την οικονομική ανάπτυξη της χώρας.

Επιπρόσθετος στόχος της εν λόγω διατριβής είναι η διερεύνηση της σχέσης ανάμεσα στον πρωτογενή τομέα παραγωγής, τον τριτογενή τομέα και την οικονομική ανάπτυξη καθώς και της φορολογίας στην Ελληνική Οικονομία.

Επιπλέον, βασικός στόχος της ερευνητικής αυτής πρότασης είναι η διερεύνηση της σχέσης ανάμεσα στη χρηματιστηριακή και την οικονομική ανάπτυξη καθώς και του βαθμού ανοίγματος της οικονομίας.

Σε κάθε περίπτωση η επιλογή δυο τομέων της παραγωγικής διαδικασίας, του πρωτογενή και του τριτογενή τομέα παραγωγής δεν σημαίνει ότι υποτιμούμε των δευτερογενή τομέα παραγωγής που σαφώς επηρεάζει την οικονομική ανάπτυξη της χώρας. Σύμφωνα με τους Δριτσάκη και Αδαμόπουλο (2003) , η θετική συσχέτιση

ανάμεσα στο επίπεδο της χρηματιστηριακής ανάπτυξης και του πραγματικού Α.Ε.Π. ίσως να οφείλεται στην καθοδική τάση της ταχύτητας κυκλοφορίας του χρήματος.

Ο Schumpeter (1911) επεσήμανε τον ρόλο των χρηματοπιστωτικών οργανισμών στην γενική κινητοποίηση των οικονομικών πόρων εστιάζοντας το ενδιαφέρον του στις χρηματιστηριακές υπηρεσίες που παρέχονται από μεσάζοντες και υποστήριξε ότι είναι απαραίτητη προϋπόθεση για την οικονομική ανάπτυξη. Ο Goldsmith (1969) απέδειξε ότι υπάρχει θετική συσχέτιση μεταξύ χρηματιστηριακής και οικονομικής ανάπτυξης σε δείγμα 35 χωρών. Οι McKinnon και Shaw (1973) υποστήριξαν με τη σειρά τους ότι η κρατική-κυβερνητική παρέμβαση στη διαδικασία της ανάπτυξης του χρηματοοικονομικού τομέα αποτελεί εμπόδιο για την οικονομική ανάπτυξη. Οι κρατικοί περιορισμοί στο τραπεζικό σύστημα, όπως τα άμεσα πιστωτικά προγράμματα και οι υψηλές τιμές των επιτοκίων, έχουν αρνητικές επιδράσεις στην ανάπτυξη του χρηματιστηριακού τομέα και συνεπώς μειώνουν την οικονομική ανάπτυξη.

Παράλληλα άλλοι ερευνητές υποστηρίζουν ως κινητήρια δύναμη της οικονομίας των βιομηχανικό τομέα (Katrakilidis et.al,2013). Η έρευνα των προαναφερθέντων συγγραφέων ήταν εμπειρική , χωρίς να περιλαμβάνει στο στοχαστικό τους μοντέλο μεταβλητές από τους υπόλοιπους κλάδους της παραγωγής. Με άλλα λόγια , η επιλογή του υπό έρευνα κλάδου παραγωγής και η σχέση του με την οικονομική ανάπτυξη της Ελλάδας χρήζει σε κάθε περίπτωση τόσο θεωρητικής όσο και εμπειρικής προσέγγισης.

Μεθοδολογία και στοιχεία

Η μεθοδολογία που ακολουθήσαμε προκειμένου να εξάγουμε εμπειρικά αποτελέσματα που να επιβεβαιώνουν το θεωρητικό πλαίσιο που διέπει τη δυναμική του τουριστικού και αγροτικού κλάδου στην Ελλάδα ήταν η τεχνική του ελέγχου συνολοκλήρωσης. Η μακροχρόνια σχέση μεταξύ της οικονομικής ανάπτυξης και του τουριστικού κλάδου επιβεβαιώθηκε κατά την εφαρμογή διαφορετικής εμπειρικής μεθοδολογίας ελέγχου συνολοκλήρωσης. Η δυναμική του τριτογενούς τομέα αποδείχθηκε εμπειρικά ότι έχει άμεση και ιδιαίτερη σημασία στη

διαμόρφωση του Α.Ε.Π. της Ελλάδας σε μακροχρόνια βάση και ακολουθεί ο πρωτογενής τομέας παραγωγής. Η εμπειρική μας έρευνα βασίστηκε στη χρήση της γραμμικής συνολοκλήρωσης και της μεθόδου συνολοκλήρωσης Threshold όποτε αυτό κρίθηκε απαραίτητο. Τα δεδομένα που χρησιμοποιήθηκαν για τη συγκεκριμένη μελέτη προέκυψαν από την Παγκόσμια Τράπεζα και τον Παγκόσμιο Οργανισμό Τουρισμού που εκτείνεται από το 1970 έως το 2016, συμπεριλαμβανομένων των περιόδων οικονομικής ανάπτυξης και οικονομικής ύφεσης.

Προκειμένου να ερευνήσουμε τη σχέση μεταξύ της τουριστικής και οικονομικής ανάπτυξης προχωρήσαμε εμπειρικά στη χρήση της διαδικασίας Bound testing ARDL. Εξετάστηκε η σχετικότητα της υπόθεσης «tourism led Growth Hypothesis» σύμφωνα με τη θεωρία του Kaldor. Η ανάλυση που ακολουθεί αφορά την περίοδο μεταξύ του 1963 και 2016 και πραγματεύεται τόσο την βραχυχρόνια όσο και την μακροχρόνια σχέση, με τη χρήση ενός πλαισίου αιτιότητας δύο μεταβλητών. Η μεταβλητή που χρησιμοποιείται για τον τομέα του τουρισμού είναι τα έσοδα από τον τουρισμό. Τα εμπειρικά αποτελέσματα δείχνουν πως η οικονομία της Ελλάδας μπορεί να ανακάμψει και να επιστρέψει σε μακροχρόνια σταθερότητα με ρυθμό προσαρμογής 7,17% ετησίως.

Η σύνδεση μεταξύ της φορολογικής πολιτικής και της οικονομικής ανάπτυξης μπορεί να επιτευχθεί με τη χρήση ενός θεωρητικού ενδογενούς μοντέλου. Η χρήση μοντέλων τύπου V.AR παρέχουν σημαντική βοήθεια αφού όλες οι μεταβλητές θεωρούνται ενδογενείς. Η σημαντική συνεισφορά του τουρισμού στην ελληνική οικονομία είναι πλέον αποδεκτή και δικαιολογεί την ανάγκη δημόσιας παρέμβασης με σκοπό να προάγει και να αυξήσει την τουριστική ζήτηση και ανάπτυξη των τουριστικών προμηθειών και να μειώσει τους φορολογικούς συντελεστές.

Για να ερευνήσουμε τις αιτιώδεις σχέσεις που αναφέρθηκαν παραπάνω, προσδιορίσαμε ένα έξι-μεταβλητό μοντέλο VAR. Η τεχνική μοντέλου VAR έχει το μοναδικό πλεονέκτημα ότι αντιμετωπίζει όλες τις μεταβλητές ως δυνητικά ενδογενείς, ουσιαστικά σε σχέση με τις προηγούμενες τιμές τους και τις προηγούμενες τιμές όλων των άλλων μεταβλητών που περιλαμβάνονται στο

μοντέλο. Το Α.Ε.Π επηρεάστηκε θετικά από το Α.Ε.Π του τουρισμού και της γεωργίας και αρνητικά από όλα τα είδη φορολόγησης που χρησιμοποιήθηκαν στο μοντέλο μας. Η ύπαρξη συνολοκλήρωσης επικυρώθηκε για τις μεταβλητές που μελετήθηκαν και δεν εντοπίστηκαν στατιστικά προβλήματα. Επομένως, η συνεισφορά του τουρισμού στην οικονομική ανάπτυξη της Ελλάδας είναι αναμφισβήτητη και μπορεί να λειτουργήσει επαρκώς ως μηχανισμός ενίσχυσης της οικονομίας ώστε να ξεπεραστεί η οικονομική κρίση, παρόλη την ύπαρξη υψηλής φορολόγησης που επιβλήθηκε τα τελευταία χρόνια

Διαμόρφωση διδακτορικής διατριβής

Η παρούσα διδακτορική έρευνα χωρίζεται σε θεωρητική και εμπειρική προσέγγιση. Με την λεπτομερή θεωρητική ανασκόπηση αναδύεται ο ρόλος του τριτογενή τομέα παραγωγής, αποδεικνύεται σε βάθος η όλη διαδικασία της τριτογενοποίησης της ελληνικής οικονομίας. Καθ όλη την θεωρητική προσέγγιση δεν υποτιμάται ο ρόλος του δευτερογενή τομέα παραγωγής αλλά τονίζεται ο δυναμισμός του τριτογενή τομέα έναντι αυτού και ιδιαίτερα του βιομηχανικού κλάδου.

Η εμπειρική προσέγγιση του θέματος έρχεται προκειμένου να αποδείξουμε με την χρήση οικονομετρικών μεθόδων τη σημασία του τουριστικού κλάδου στη διαμόρφωση του Α.Ε.Π της Ελλάδας. Μάλιστα ο τουρισμός ο « μοχλός της οικονομικής ανάπτυξης» αποδείχθηκε ότι μπορεί να στηρίξει το Α.Ε.Π της χώρας ακόμα και σε περιόδους οικονομικής ύφεσης και υπερφορολόγησης, όπως δηλαδή συμβαίνει στην χώρα τα τελευταία οχτώ και πλέον έτη.

Α ΜΕΡΟΣ –ΘΕΩΡΗΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο

1.1 Ιστορική Ανάδρομη της Ελληνικής οικονομίας , οι παραγωγικοί συντελεστές της Οικονομίας και τα τρία στάδια της Ελεύθερης Οικονομίας.

Ο πόλεμος και η κατοχή είχαν δραματικές επιπτώσεις για την ελληνική οικονομία. Η παραγωγή συρρικνώθηκε στο μισό της προπολεμικής περιόδου, οι εξωτερικές συναλλαγές κατέρρευσαν, οι νομισματικές σχέσεις απορυθμίστηκαν πλήρως, μεγάλη μερίδα του πληθυσμού ωθήθηκε σε εσωτερική μετανάστευση για λόγους επιβίωσης (Σταθάκης Γ., 2004).

Λόγω των συνθηκών του εμφυλίου πολέμου, η ελληνική «ανασυγκρότηση» καθυστέρησε σχετικά, σε σύγκριση με τις αντίστοιχες διαδικασίες στις άλλες ευρωπαϊκές χώρες που πλήγηκαν από τον Πόλεμο. Η ελληνική βιομηχανική παραγωγή φθάνει μόλις το 1950 στο επίπεδο της παραγωγής του 1939, ενώ αντίστοιχα το 1949, η βιομηχανική παραγωγή της Γαλλίας και της Βρετανίας φθάνει ήδη στο 123% της παραγωγής του 1939 και της Ιταλίας αντίστοιχα στο 104%. Μόνο η γερμανική «ανασυγκρότηση» υπολείπεται το 1950 (83% της παραγωγής του 1939) της αντίστοιχης ελληνικής διαδικασίας, ακριβώς ως συνέπεια των εξαιρετικά εκτεταμένων καταστροφών της χώρας κατά τον Πόλεμο (Νεγρεπόντη-Δελιβάνη,1981).

Η περίοδος που ακολουθεί τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο χαρακτηρίζεται από υψηλούς ρυθμούς οικονομικής μεγέθυνσης, με αποτέλεσμα να αποκαλείται ως η “χρυσή εποχή” της παγκόσμιας οικονομίας του 20^{ου} αιώνα. Η Ελλάδα μάλιστα είχε έναν από τους υψηλότερους ρυθμούς οικονομικής μεγέθυνσης παγκοσμίως (οι ρυθμοί ανάπτυξης που πέτυχε η ελληνική οικονομία την πρώτη 10ετία μετά το τέλος του εμφυλίου ήταν υψηλοί όχι μόνο σε σύγκριση με τις προπολεμικές επιδόσεις της αλλά και σε σχέση με τις επιδόσεις που σημειώθηκαν την ίδια περίοδο στις ευρωπαϊκές και τις άλλες αναπτυγμένες χώρες). Συγκεκριμένα, στην υπό εξέταση περίοδο η Ελλάδα είχε ετήσιο ρυθμό ανάπτυξης 6,55% (Tsaliki P., 1991).

Η λήξη του εμφυλίου πολέμου το 1949 άφησε σωρούς ερειπίων στην Ελλάδα. Δέκα έτη πολεμικών συγκρούσεων απαρίθμησαν περισσότερους από ένα εκατομμύριο νεκρούς, εκατοντάδες χιλιάδες εκτοπισμένους, εκτεταμένες καταστροφές στις βασικές υποδομές, υποσιτισμό, υπερπληθωρισμό, κατάρρευση του νομισματικού και τραπεζικού συστήματος, φτώχεια και μαζική ανεργία.

Από το 1949 έως το 1952 η προσπάθεια ανασυγκρότησης επικεντρώθηκε στην ανάκτηση των προπολεμικών επιπέδων της οικονομίας. Οι εξαγωγές της χώρας ήταν ελάχιστες, τα φορολογικά έσοδα ανεπαρκή και η εμπιστοσύνη στη δραχμή ανύπαρκτη. Τη θέση του εθνικού νομίσματος ως κύριου μέσου συναλλαγών κατείχε η χρυσή λίρα Αγγλίας, με αποτέλεσμα οι καταθέσεις να είναι μηδαμινές και η αποταμίευση να μη λειτουργεί ως πηγή άντλησης κεφαλαίων και δημιουργίας πιστώσεων. Η αμερικανική βοήθεια διαδραμάτισε καίριο ρόλο στην αντιμετώπιση αυτής της κατάστασης (Πατρώνης Β., 2015).

Η εισροή δολαρίων κατέστησε εφικτή την πραγματοποίηση των απαραίτητων εισαγωγών, καλύπτοντας σχεδόν ολικά το έλλειμμα του εξωτερικού ισοζυγίου, χρηματοδότησε το δημόσιο έλλειμμα, επιτρέποντας στο κράτος να λειτουργήσει και έδωσε στην Τράπεζα της Ελλάδος τη δυνατότητα να χορηγήσει πιστώσεις στην οικονομία. Έτσι, τρία χρόνια μετά το τέλος του εμφυλίου, η εγχώρια παραγωγή είχε σχεδόν ανακάμψει στα προπολεμικά επίπεδα. Όμως, η πρόοδος που είχε συντελεστεί ήταν εύθραυστη και δεν αναιρούσε ένα θεμελιώδες γεγονός: η Ελλάδα εξακολουθούσε να είναι μια φτωχή χώρα. Σύμφωνα με υπολογισμούς της εποχής, το κατά κεφαλήν εθνικό εισόδημα δεν ξεπερνούσε τα 130 δολάρια. Τα αντίστοιχα μεγέθη ήταν 400 δολάρια για την Γερμανία, 600 για την Γαλλία και 1600 για τις ΗΠΑ (Βαρβαρέσος Κ., 2002).

Στις 9 Απριλίου 1953, ο Σ. Μαρκεζίνης, υπουργός Συντονισμού της κυβέρνησης Παπάγου, ανακοίνωσε αιφνιδιαστικά την κατά 50% υποτίμηση της δραχμής έναντι του δολαρίου και των άλλων νομισμάτων. Η τιμή του δολαρίου αυξήθηκε από 15,000 σε 30,000 δραχμές και η δραχμή προσδέθηκε στο ισχυρό νόμισμα της εποχής. Ένα χρόνο αργότερα αντικαταστάθηκαν τα παλιά χαρτονομίσματα με νέα. Για να σηματοδοτηθεί στο ψυχολογικό επίπεδο η τομή με το παρελθόν

αποφασίστηκε να «κοπούν» τα τρία μηδενικά από τις παλιές νομισματικές μονάδες: με τα νέα χαρτονομίσματα η νέα δραχμή θα αντιστοιχούσε σε 1.000 παλιές.

Αντιστοίχως, η ισοτιμία δραχμής – δολαρίου γινόταν 30 δραχμές ανά δολάριο. Η υποτίμηση του 1953 αποδείχτηκε επιτυχής. Εγκαινίασε την είσοδο της δραχμής στην πειθαρχία του συστήματος σταθερών ισοτιμιών του Bretton-Woods και μετέβαλε τους όρους λειτουργίας της οικονομίας. Στη διάρκεια της 20ετίας 1953-73, η ισοτιμία του νομίσματος διατηρήθηκε σταθερή στις 30 δραχμές ανά δολάριο. Μέσω της σύνδεσης με το δολάριο κρατήθηκε σταθερή και η σχέση της δραχμής με το χρυσό. Η υποτίμηση έγινε σε ευνοϊκή διεθνή συγκυρία και το σταθεροποιητικό πρόγραμμα του 1952 είχε εξασφαλίσει τις κατάλληλες προϋποθέσεις στο εσωτερικό της χώρας. Επιπλέον, τα μέτρα που συνόδευαν την υποτίμηση ήταν καλά σχεδιασμένα (Πατρώνης Β., 2015).

Σε συνδυασμό και με την ανάκαμψη της παραγωγής, που είχε προηγηθεί, τα μέτρα απέδωσαν. Μέσα στην τριετία 1953-1956 συγκράτησαν τον πληθωρισμό, αποκατέστησαν την εμπιστοσύνη του κοινού προς το εθνικό νόμισμα, αύξησαν τις τραπεζικές καταθέσεις και έδωσαν έτσι στο τραπεζικό σύστημα τη δυνατότητα να συμβάλει και πάλι στη χρηματοδότηση της οικονομίας. Οι χορηγήσεις, ιδίως προς τη μεταποίηση και τη γεωργία, σημείωσαν ραγδαία αύξηση. Πράγματι, η νομισματική μεταρρύθμιση και η συνοδευτική δέσμη μέτρων έπαιξαν κρίσιμο ρόλο για την περαιτέρω πορεία της οικονομίας.

Η εμπιστοσύνη του λαού προς το εθνικό νόμισμα ήταν ίσως η σημαντικότερη επίπτωση της μεταρρύθμισης, συμβάλλοντας με αυτό τον τρόπο στην αύξηση των αποταμιεύσεων. Κατά δεύτερο λόγο, οδήγησε στην εντυπωσιακή αύξηση της εισροής άδηλων πόρων στη χώρα. Το εθνικό νόμισμα, η δραχμή, έδειχνε σταθερή μέσα στο νέο οικονομικό περιβάλλον αλλά και το γενικότερο αίσθημα ασφάλειας που είχε στο μεταξύ διαμορφωθεί στη χώρα, αποτέλεσε ισχυρό κίνητρο ώστε οι όλες οι οικονομικές μονάδες κυρίως οι μετανάστες, οι ναυτικοί, οι εφοπλιστές, οι Έλληνες του εξωτερικού και οι τουρίστες να μεταφέρουν το συνάλλαγμά τους στη χώρα και να το μετατρέπουν σε δραχμές, συμβάλλοντας στην αύξηση των συναλλαγματικών εισροών στην ελληνική οικονομία.

Κατά την δεκαετία του 1950 και 1960 η ελληνική οικονομία ήταν στο ναδίρ. Η χώρα μόλις έχει συνέλθει από μια μαύρη περίοδο εμφυλίου πολέμου με αποτελέσματα στην οικονομία να είναι εμφανή. Ο Σταθάκης Γ. (2004) χαρακτηριστικά αναφέρει ότι η Ελλάδα την δεκαετία του 50 και του 60 ήταν μια φτωχή χώρα, στην οικονομία της οποίας κυριαρχούσε ο πρωτογενής τομέας.

Όσον αφορά τον βιομηχανικό κλάδο μπορούμε να πούμε ότι ήταν ουσιαστικά ανύπαρκτος με τις βιομηχανικές μονάδες λιγιστές και διάσπαρτες σε όλη την επικράτεια. Εκείνη την δύσκολη οικονομική περίοδο το εθνικό εισόδημα ενισχυόταν κυρίως από τον κλάδο της ναυτιλίας και από το συνάλλαγμα που εισέρχονταν στη χώρα από τους έλληνες μετανάστες της εποχής.

Με την μαζική μετανάστευση του ενεργού εργατικού δυναμικού να φτάνει στα υψηλότερα επίπεδα περί τα μέσα της δεκαετίας του 60' ξεκίνησε η συζήτηση προκειμένου να τεθούν οι βάσεις της εκβιομηχάνισης της χώρας σύμφωνα με τον Μπάτση (1977). Η ανασυγκρότηση της χώρας όμως δεν ήταν εύκολη υπόθεση μιας και η χώρα παρέμεινε καθυστερημένη σε σχέση με το επίπεδο εισοδήματος στο χώρο της Δυτικής Ευρώπης. Στην εν λόγω αρνητική οικονομική κατάσταση συνέβαλε η τεταμένη σχέση μεταξύ της Ελλάδας και της Τουρκίας που οδήγησε σε αύξηση των αμυντικών δαπανών.

Η πενταετία 1975 – 1979 έδειξε ότι η ελληνική οικονομία ξεπέρασε την οικονομική κρίση της προηγούμενης περιόδου και μπήκε σε τροχιά ανάπτυξης με χαρακτηριστικό είναι ότι τη συγκεκριμένη περίοδο το ρυθμός πληθωρισμού περιορίστηκε στο 12,8% και το έλλειμμα του Ισοζυγίου περιορίστηκε κάτω από το ποσό του ενός δισεκατομμυρίου δολαρίων (Τράπεζα της Ελλάδος, Αθήνα, 1982).

Ωστόσο η αναπτυξιακή πορεία της ελληνικής οικονομίας δεν θα μπορούσε να μείνει ανεπηρέαστη από την πετρελαϊκή κρίση του 1979. Οι εισαγωγές πετρελαιοειδών στο σύνολο τους παρουσίασαν άμεση αύξηση και κατ' επέκταση η τιμή σε όλα τα εισαγόμενα προϊόντα παρουσίαζε ανοδική τάση. Η επικείμενη συμμετοχή της χώρας στην τότε Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα (Ε.Ο.Κ) οδηγεί τις τότε ελληνικές κυβερνήσεις στην ανάληψη μέτρων προκειμένου η χώρα να πληροί τις απαιτήσεις εισόδου στην Κοινότητα (Καζάκος Π, 2009).

Οι παραγωγικοί συντελεστές είναι απαραίτητοι προκειμένου για παραγωγή αγαθών και υπηρεσιών. Ως όρος είναι γνωστός και έχει αναλυθεί σε βάθος από το σύνολο της ακαδημαϊκής κοινότητας σε παγκόσμιο επίπεδο. Η χρησιμοποίηση των παραγωγικών δυνάμεων με τρόπο ορθολογικό οδηγεί στην αύξηση της παραγωγής μέσω της παραγωγικής διαδικασίας.

Βασικό χαρακτηριστικό των παραγωγικών συντελεστών είναι ότι για μια συγκεκριμένη χρονική περίοδο θεωρούνται δεδομένοι , με αποτελέσματα η παραγωγή αγαθών και υπηρεσιών που μπορεί να παραχθεί είναι περιορισμένη

Οι παραγωγικοί συντελεστές είναι:

1. Η εργασία.
2. Η γη.
3. Το κεφάλαιο.
4. Η επιχειρηματικότητα.

Με τον όρο εργασία εννοούμε όλες εκείνες τις ανθρώπινες προσπάθειες, σωματικές και πνευματικές , που απαιτούνται για την παραγωγή , μεταφορά και τελική χρήση αγαθών και υπηρεσιών. Ο παραγωγικός συντελεστής εργασία έχει ένα βασικό πλεονέκτημα έναντι των άλλων παραγωγικών συντελεστών που είναι η ευελιξία χρήσης και απασχόλησης του σε όλα τα στάδια της παραγωγικής διαδικασίας.

Με την εξειδίκευση, τον καταμερισμό της εργασίας και την χρήση της νέας τεχνολογίας ο παραγωγικός συντελεστής εργασία είναι εύκολα προσαρμόσιμος σε σχέση τους άλλους παραγωγικούς συντελεστές. Σε κάθε περίπτωση όταν το αποτέλεσμα μιας διαδικασίας αποβλέπει στην παραγωγή οικονομικών αγαθών και υπηρεσιών τότε και μόνον τότε λαμβάνεται υπόψη η εργασία ως παραγωγικής συντελεστής και μέρος της παραγωγικής διαδικασίας.

Είναι εύκολα κατανοητό ότι χωρίς τον παραγωγικό συντελεστή της εργασίας τίποτα δεν μπορεί να παραχθεί και να προσμετρηθεί στο παραγόμενο προϊόν της οικονομίας.

Ο δεύτερος παραγωγικός συντελεστής είναι η γη. Με την έννοια γη εννοούμε όλα εκείνα τα στοιχεία που παρέχει η φύση και τα οποία εάν χρησιμοποιηθούν στην

παραγωγική διαδικασία μπορούν να επιφέρουν αύξηση της παραγωγής αγαθών και υπηρεσιών. Στον συντελεστή γη εντάσσονται τα δάση, τα ποτάμια, το έδαφος, οι λίμνες, οι θάλασσες, η ατμόσφαιρα, το υπέδαφος, τα ορυκτά κτλ. Σε γενικές γραμμές είναι κοινά αποδεκτό ότι η γη είναι ένας πρωτογενής παραγωγικός συντελεστής.

Ο τρίτος παραγωγικός συντελεστής είναι το κεφάλαιο. Ως κεφάλαιο θεωρείται οτιδήποτε που παράγεται μέσω της παραγωγικής διαδικασίας χωρίς προορίζεται για κατανάλωση αλλά ως μέσο για την παραγωγή άλλων προϊόντων. Τα προϊόντα αυτά του παραγωγικού συντελεστή κεφάλαιο ονομάζονται κεφαλαιουχικά και χρησιμοποιούνται στην παραγωγική διαδικασία ώστε να κατασκευαστούν προϊόντα που θα συμβάλουν στην αύξηση της παραγωγής μελλοντικά.

Οι σύγχρονες ανοιχτές οικονομίες στηρίζονται στη χρησιμοποίηση τεράστιων ποσοτήτων κεφαλαιακών πόρων. Η χρήση του παραγωγικού συντελεστή κεφάλαιο αποτελεί την βασική αρχή των σύγχρονων ανοιχτών οικονομιών, διότι με τη χρήση του δίδεται η δυνατότητα να αυξηθεί η παραγωγικότητα της οικονομίας. Αυτό μπορεί να επιτευχθεί εύκολα μέσω της εξειδίκευσης σε προϊόντα που εμφανίζουν συγκριτικό πλεονέκτημα έναντι άλλων με αποτέλεσμα την άντληση επιπλέον κεφαλαιακών πόρων μετά την λήξη της όλης παραγωγικής διαδικασίας. Βασική διαφορά του εν λόγω παραγωγικού συντελεστή με αυτόν της γης είναι ότι ο ίδιος ο παραγωγικός συντελεστής κεφάλαιο είναι αποτέλεσμα μιας παραγωγικής διαδικασίας.

Αρκετοί οικονομολόγοι υποστηρίζουν ότι υπάρχει ακόμα ένας παραγωγικός συντελεστής, ο συντελεστής της επιχειρηματικότητας. Με τον όρο επιχειρηματικότητα εννοούμε την ικανότητα συνδυασμού των προηγούμενων τριών παραγωγικών συντελεστών με στόχο την μεγιστοποίηση της παραγωγής αγαθών και υπηρεσιών.

Προκειμένου να λειτουργήσει η όλη διαδικασία της παραγωγικής διαδικασίας πρέπει να οριστεί το καθεστώς μέσα στο οποίο μπορεί και πρέπει να λειτουργήσει. Με άλλα λόγια ανάλογα με το αν έχουμε μια ανοιχτή ή κλειστή οικονομία η παραγωγική διαδικασία λειτουργεί διαφορετικά.

Στην παρούσα έρευνα οφείλουμε να τονίσουμε ότι προχωρήσαμε στη μελέτη μιας ελεύθερης οικονομίας (καπιταλιστικής). Η ελεύθερη οικονομία είναι γενικά αποδεκτό ότι αποτελείται από τρία στάδια. Το πρώτο στάδιο είναι το προβιομηχανικό, το δεύτερο το βιομηχανικό και το τρίτο μεταβιομηχανικό. Κάθε στάδιο κατατάσσεται σε διαφορετική χρονική περίοδο. Έτσι το πρώτο στάδιο εμφανίζεται από τα μέσα περίπου του 17^{ου} αιώνα με την ραγδαία ανάπτυξη του αποικιακού εμπορίου. Το δεύτερο στάδιο, το μεταβιομηχανικό ξεκινάει με την βιομηχανική επανάσταση όπου καλύπτει ουσιαστικά την περίοδο του ατμού στον βιομηχανικό κλάδο και το τρίτο στάδιο άρχεται με την εισαγωγή της αυτοματοποιημένης παραγωγικής διαδικασίας περί τα μέσα της δεκαετίας του 1970.

1.2 Οι τομείς της παραγωγής

Στην παραγωγική διαδικασία πέρα από την κατασκευή φυσικών προϊόντων περιλαμβάνεται και η μεταφορά, η αποθήκευση και η εμπορία τους. Το σύνολο των ατόμων που θέλουν και μπορούν να εργαστούν σε μία οικονομία, αποτελούν το εργατικό δυναμικό της. Κάθε παραγωγική διαδικασία στην οποία το ποσοστό συμμετοχής του συντελεστή κεφάλαιο είναι το μεγαλύτερο, ονομάζεται εντάσεως κεφαλαίου, ενώ όταν το ποσοστό συμμετοχής του συντελεστή εργασία είναι το μεγαλύτερο ονομάζεται εντάσεως εργασίας.

Κατά τη διάρκεια της παραγωγικής διαδικασίας ένα μέρος του συντελεστή κεφάλαιο αναλώνεται (φθείρεται, καταστρέφεται). Αυτή η φθορά του παραγωγικού συντελεστή κεφάλαιο ονομάζεται απόσβεση κεφαλαίου. Αντίθετα, η αύξηση του ονομάζεται επένδυση.

Οι τομείς της παραγωγής και ειδικά η παραγωγική δραστηριότητα κάθε χώρας μπορεί να διακριθεί σε τρεις βασικούς τομείς παραγωγής:

Πρωτογενής τομέας, που περιλαμβάνει τις οικονομικές δραστηριότητες που έχουν σαν αντικείμενο τη συγκομιδή αγαθών που παρέχει η φύση, όπως γεωργία, κτηνοτροφία, εξόρυξη μεταλλευμάτων και πετρελαίου κ.λ.π.

Δευτερογενής τομέας, που περιλαμβάνει τις οικονομικές δραστηριότητες που έχουν σαν αντικείμενο την επεξεργασία ή μεταποίηση της παραγωγής του

πρωτογενούς τομέα. Στον δευτερογενή τομέα παραγωγής περιλαμβάνεται η παραγωγή βιομηχανικών αγαθών, οι κατασκευές, η παραγωγή ενέργειας κ.λ.π.

Τριτογενής τομέας ή τομέας υπηρεσιών αφού περιλαμβάνει τις οικονομικές δραστηριότητες που έχουν σαν αντικείμενο την παραγωγή υπηρεσιών και όχι υλικών αγαθών. Εδώ ανήκουν το εμπόριο, οι τράπεζες, οι μεταφορές, οι διάφορες προσωπικές υπηρεσίες κ.λ.π.

Ένα από τα βασικότερα χαρακτηριστικά των σύγχρονων οικονομιών είναι η μεγάλη εξειδίκευση των παραγωγικών λειτουργιών, και ο καταμερισμός της εργασίας μεταξύ των ατόμων. Σε μια οικονομία υπάρχει καταμερισμός εργασίας όταν κάθε άτομο απασχολείται στην παραγωγή ενός μόνο προϊόντος, ενώ ταυτόχρονα καταναλώνει προϊόντα που παράγουν άλλοι παραγωγοί.

Ο λόγος που οδήγησε τις κοινωνίες να στηρίξουν την οργάνωση της παραγωγής τους στην εξειδίκευση της εργασίας είναι ότι με αυτόν τον τρόπο επιτυγχάνεται μεγάλη αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας, αφού:

- ✓ Κάθε άτομο μπορεί να απασχοληθεί εκεί που είναι πιο κατάλληλο σύμφωνα με τις ιδιαίτερες φυσικές του ικανότητες, με αποτέλεσμα να είναι πιο παραγωγικό.
- ✓ Η συνεχής απασχόληση με μια μόνο εργασία οδηγεί στην ανάπτυξη γνώσεων και ικανοτήτων γι' αυτή την εργασία.
- ✓ Αφού τα άτομα απασχολούνται στην παραγωγή ενός μόνο αγαθού αναζητούν τρόπους για την βελτίωση των τεχνικών μεθόδων και μέσων (εργαλείων, μηχανημάτων) που χρησιμοποιούν.

1.3 Η εξέλιξη του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος και η συμμετοχή του μεταποιητικού κλάδου στην οικονομική ανάπτυξη της χώρας.

Η μεταπολεμική περίοδος στην Ελλάδα χαρακτηρίστηκε από έντονο μεταναστευτικό ρεύμα το οποίο διατηρήθηκε σε ένα επίπεδο σταθερό μέχρι και τις αρχές της δεκαετίας του 1960 (Νίκας , 2006). Η Ελλάδα δεν αντιμετώπισε ουσιαστικό πρόβλημα ανεργίας κατά την περίοδο 1975-1979. Το ποσοστό 2% επί του εργατικού της χώρας μαρτυρά την εμφάνιση της λεγόμενης ανεργίας τριβής (Τράπεζα της Ελλάδος, Διεύθυνση Οικονομικών Μελετών, 1982).

Η εξέλιξη του κατά κεφαλήν Α.Ε.Π και η σταθερή εξαγωγή εργατικού δυναμικού προς άλλες χώρες δημιούργησαν . Παρατηρώντας τον παρακάτω πίνακα μπορούμε

εύκολα να συμπεράνουμε από την μία ότι η εξέλιξη του κατά κεφαλήν Α.Ε.Π. ήταν σταθερή αλλά με μικρότερο ρυθμό από άλλες φτωχές χώρες μέλη της σημερινής Ευρωπαϊκής Ένωσης , όπως η Πορτογαλία και η Ιρλανδία. Από την άλλη, ο μέσος ετήσιος ρυθμός αύξησης της απασχόλησης ήταν θετικός αν λάβουμε υπόψη ότι μόνο κατά την περίοδο 1961-1974 περίπου 474 χιλιάδες μετανάστευσαν στο εξωτερικό αναζητώντας εργασία, κυρίως προς την Δυτική Γερμανία. Σε μια χώρα , που τότε αριθμούσε λίγο περισσότερο από 5 εκατομμύρια πολίτες η παλιννόστηση σε τέτοιο βαθμό μπορεί απλά να χαρακτηριστεί εξωτερικά υψηλή.

Πίνακας 1. Κατά κεφαλήν Α.Ε.Π σε € για χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Ε.Ε15=100) , ισοτιμίες αγοραστικών δυνάμεων για χώρες Ε.Ε.

Χώρα / Περίοδος	1950	1990	2000
Ελλάδα	30	43	52
Πορτογαλία	35	37	49
Ισπανία	35	69	67
Ιρλανδία	81	71	112
Γερμανία	93	125	111

Πηγή: Νίκας , 2006 και Mole W, 2001 p. 204.

Η υστέρηση που δείχνει το κατά κεφαλήν Α.Ε.Π. της Ελλάδας σε σχέση με τις άλλες χώρες μέλη. Θα πρέπει τονίσουμε ότι ο παραπάνω πίνακας λαμβάνει υπόψη ισοτιμίες αγοραστικών δυνάμεων , με αποτέλεσμα να μπορούμε να στηρίξουμε την άποψη ότι η Ελλάδα ήταν η φτωχότερη χώρα της τότε Ευρωπαϊκής Ένωσης των 15 χωρών μελών.

Η κατάσταση που περιγράφηκε παραπάνω μπορεί να εξηγηθεί μέσα από την πορεία του κλάδου της μεταποίησης στην Ελλάδα, τον οποίο κλάδο θα αναλύσουμε σε θεωρητικό επίπεδο στη συνέχεια της εν λόγω έρευνας. Σύμφωνα με τον Καζάκο (2001), ο κλάδος της μεταποίησης στην Ελλάδα έφτασε την δεκαετία του 1970 στο υψηλότερο σημείο απόδοσης. Ωστόσο, ο ρυθμός μεγέθυνσης του εν λόγω κλάδου αν και θετικός μέχρι και τα πρώτα έτη της δεκαετίας του 1980 δεν ήταν παρά από τους χαμηλότερους της τότε Ευρωπαϊκής οικογένειας. Σύμφωνα με τον παρακάτω πίνακα η συμμετοχή του κλάδου της μεταποίησης στο Α.Ε.Π. ήταν υψηλή για χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης και αρκετά χαμηλή για την Ελλάδα.

Πίνακας 2. Μεταποίηση ως ποσοστό συμμετοχής στο Α.Ε.Π.

Χώρα / Περίοδος	1960	1980	1990	2000
Ελλάδα	7,3	17,4	14,3	12,6
Πορτογαλία	29,0	29,3	27,1	20,0
Ιταλία	31,0	27,8	22,4	20,0
Αυστρία	38,0	27,8	25,7	20,0

Πηγή: Νίκας Χ, 2006 και Πατσουράτης Β, 2002.

Η επιλογή των χωρών του παραπάνω πίνακα ήταν , οφείλουμε να ομολογήσουμε, σκόπιμη. Η οικονομία της Πορτογαλίας παραδοσιακά κυμαίνεται στα ίδια επίπεδα με αυτά της Ελλάδας και ποσοστιαία οι δύο χώρες έχουν πολλά κοινά σημεία. Η Ιταλία απ' την άλλη ήταν μια χώρα που ανέπτυξε τον κλάδο της μεταποίησης μετά το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο και μάλιστα με ρυθμούς εξαιρετικά υψηλούς σε σχέση πάντα με τη συμμετοχή του κλάδου στη διαμόρφωση του Α.Ε.Π. της χώρας. Αυτό που παρατηρούμε για την χώρας μας είναι ότι το ποσοστό συμμετοχής του κλάδου της μεταποίησης στο Α.Ε.Π. της χώρας έφτασε στα ανώτερα επίπεδα την δεκαετία του 1980. Εκεί δηλαδή που το ο εν λόγω δείκτης είναι στο υψηλότερο σημείο του για την Ελλάδα , για τις υπόλοιπες χώρες είναι το χαμηλότερο.

Λαμβάνοντας υπόψη τα παραπάνω στοιχεία μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι η αποβιομηχάνιση των Ευρωπαϊκών χωρών ξεκίνησε περίπου στα μέσα της δεκαετίας του 1970 (Νίκας, 2006, σελ 158) όπου σε εκείνη την χρονική περίοδο είχαν επιτύχει τους υψηλότερους ρυθμούς βιομηχανικής ανάπτυξης. Όσο για την Ελλάδα, μπορούμε να στηρίξουμε την άποψη πολλών έγκριτων οικονομολόγων (Νίκας,2006 και Πατσουράτης,2002) ότι δεν είχε εκβιομηχανιστεί μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Με άλλα λόγια η χώρα συνέχισε να αποβιομηχανίζεται χωρίς πριν να έχει εκβιομηχανιστεί, όπως θα δείξουμε παρακάτω. Με βάση των παραπάνω πίνακα , η αρχές της δεκαετίας του 2000 βρήκαν την Ελλάδα να έχει τον χαμηλότερο ρυθμό συμμετοχής του μεταποιητικού κλάδου στο Α.Ε.Π. της χώρας.

1.4. Η Εκβιομηχάνιση της Ελλάδας.

Προκειμένου να μπορέσουμε να απαντήσουμε στο ερώτημα του ποιος τομέας της παραγωγής επηρεάζει θετικά την πορεία της οικονομίας, πρέπει να γνωρίζουμε

εάν η εν λόγω οικονομία έχει εκβιομηχανιστεί ή όχι. Σε κάθε περίπτωση πρέπει να λαμβάνονται υπόψη βασικά χαρακτηριστικά της οικονομίας πριν προχωρήσουμε σε οποιαδήποτε εμπειρική ανάλυση. Οι περισσότεροι ιστορικοί χωρίζουν την οικονομική ιστορία της νεότερης Ελλάδας και ειδικά μετά την δεκαετία του 50' σε δύο περιόδους. Η μία ξεκινά το 1949-50 με την λήξη του εμφυλίου πολέμου και μέχρι το 1974 και την αποκατάσταση της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας. Η άλλη αφορά από το 1974 μέχρι τις μέρες μας. Η εκβιομηχάνιση της Ελλάδας και η απασχόληση του εργατικού δυναμικού επηρεάστηκαν την τελευταία πεντηκονταετία από καθαρά πολιτικές και οικονομικές συγκυρίες της διεθνούς πολιτικής σκηνής.

Η Tsaliki (1991) υποστήριξε ότι η περίοδος 1950 – 1974 χαρακτηρίστηκε από υψηλούς ρυθμούς οικονομικής μεγέθυνσης , όπου χαρακτηριστικό είναι ότι στην εν λόγω περίοδο η Ελλάδα είχε ετήσιο ρυθμό ανάπτυξης 6,55%. Ο Κιντής (1982) αναφέρει ότι ο τρόπος ανάπτυξης του βιομηχανικού κλάδου ήταν τέτοιος που μοιραία οδήγησε στα διαρθρωτικά προβλήματα που αντιμετωπίζει ακόμα και στις μέρες μας. Αναμφίβολη είναι η βαρύτητα του βιομηχανικού κλάδου στην ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας , ιδιαίτερα την περίοδο 1950-1960 όπου ο ελληνικός βιομηχανικός τομέας είχε από τους υψηλότερους ρυθμούς ανάπτυξης που με τη σειρά του οδήγησε στη μεταμόρφωση της ελληνικής οικονομίας από γεωργική σε βιομηχανική.

Χαρακτηριστικό είναι ότι το 1968 η βιομηχανική με τη γεωργική παραγωγή εξισώνονται και η χώρα από έντασης πρωτογενούς παραγωγής μετατρέπεται σε ένταση μονάδων δευτερογενούς παραγωγής. Ο ρυθμός μεγέθυνσης του δευτερογενούς τομέα παραγωγής καθώς και η συνεισφορά του στο Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν της χώρας μειώθηκε τα αμέσως επόμενα χρόνια και οι βασικοί παράγοντες ήταν συγκεκριμένοι (Πεπελάση , 2011).

Ανασταλτικοί ήταν επιβολή των γνωστών ποσοτώσεων ως αντιστάθμισμα στη μείωση των δασμών επί των εισαγωγών, λόγω των δεσμεύσεων της χώρας έναντι της επικείμενης ένταξης της στην τότε Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα (Ε.Ο.Κ.). Ταυτόχρονα οι αυστηροί έλεγχοι επί των παραστατικών και επιβολή

προκαταβολικών καταθέσεων στους εισαγωγείς λειτούργησε ως τροχοπέδη στην ανάπτυξη του βιομηχανικού κλάδου , όπου λόγω ταυτόχρονης έλλειψης εγχώριων προϊόντων βιομηχανικού τύπου δεν άφηνε περιθώρια ανάπτυξης στους ενδιαφερόμενους επενδυτές του εν λόγω κλάδου. Βέβαια σε κάθε περίπτωση σπουδαίο ρόλο στην ανάπτυξη του βιομηχανικού κλάδου διαδραμάτισε και το γεγονός ότι η πρόσβαση στη χρηματοδότηση ήταν εξαιρετικά δύσκολη και σε αρκετές περιπτώσεις η πολιτικές πεποιθήσεις των ενδιαφερομένων επιχειρηματιών ίσως δεν επέτρεπε την εκταμίευση των απαραίτητων κεφαλαίων από τις ελεγχόμενες από το κράτος εμπορικές τράπεζες. Η περίοδος που περιγράφουμε παραπάνω χαρακτηρίστηκε ως μια ελεύθερη οικονομία αγοράς με έντονα στοιχεία κρατισμού (Πεπελάση, 2011).

Η ένταξη της χώρας στην Ε.Ο.Κ (Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα) αποτελεί ίσως ένα από τα πιο σημαντικά πολιτικά γεγονότα της νεότερης Ελληνικής Ιστορίας που επηρέασε σε μεγάλο βαθμό την μετέπειτα πορεία της ελληνικής οικονομίας και εν γένει του βιομηχανικού κλάδου. Η εν λόγω ένταξη δημιούργησε ευκαιρίες αλλά ταυτόχρονα και πολλές υποχρεώσεις που απέρρεαν από την γνωστή Συνθήκη του Μάαστριχτ. Η αναμόρφωση του ισχύοντος οικονομικού συστήματος στη χώρα αποτελούσε άμεση ανάγκη προκειμένου να μπορεί να αντιμετωπίσει τις επικείμενες αλλαγές λόγω της οικονομικής ένωσης με άλλες οικονομίες της Ευρωπαϊκής Ηπείρου.

Οι αλλαγές στην οικονομία ήταν επίπονες διότι επιβαλλόταν , ως απόρροια της Συνθήκης Μάαστριχτ, να περιοριστεί η συμμετοχή του κράτους στην παραγωγική διαδικασία της οικονομίας, να δημιουργηθούν οι κατάλληλες συνθήκες που θα οδηγούσαν σε μακροχρόνια οικονομική ισορροπία, αύξηση του ανταγωνισμού στην ελληνική αγορά και ταυτόχρονα να επιταχυνθούν οι ιδιωτικοποιήσεις σε όλους τους τομείς της οικονομίας.

Κρίνοντας με τα μέχρι σήμερα δεδομένα, σχεδόν καμία από τις ουσιαστικές δεσμεύσεις της χώρας δεν έχει επιτευχθεί μέχρι τις μέρες μας. Σε αυτό σαφώς σπουδαίο ρόλο παίζει η γεωγραφική θέση της χώρας όπου λόγω της υψηλής αντιπαράθεσης με την Τουρκία, η Ελλάδα επενδύει μεγάλο μέρος του Α.Ε.Π.

(Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν) σε αμυντικές δαπάνες. Επιπλέον η πολιτική που ακολούθησαν οι εκάστοτε κυβερνήσεις στην Ελλάδα οδήγησε στον γιγαντισμό του κρατικού μηχανισμού αντί σε ιδιωτικοποιήσεις και ενίσχυση της ιδιωτικής πρωτοβουλίας.

Η είσοδος της χώρας στην Ε.Ο.Κ (Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα) και Ε.Ε (Ευρωπαϊκή Ένωση) μοιραία οδήγησε στην μετεξέλιξη της ελληνικής οικονομίας και της βιομηχανικής διάρθρωσης του δευτερογενούς τομέα της παραγωγής. Στο σημείο αυτό είμαστε υποχρεωμένοι να αναφέρουμε ότι υπήρξαν γνώμες που υποστήριξαν ότι η είσοδος της χώρας στην Οικονομική Κοινότητα δεν επέφερε τα αναμενόμενα αποτελέσματα. Σε αντίθεση με αυτούς η πλειοψηφία των μελετητών της Οικονομικής Ένωσης υποστήριξε ότι έδωσε προοπτικές και άνοιξε νέους ορίζοντες στην Ελληνική Οικονομία.

Η περίοδος “Σιωπηρή Κρίση” (Τσουλφίδης, 2009), χαρακτηρίστηκε από επιβράδυνση της βιομηχανικής μεγέθυνσης λόγω των πετρελαϊκών κρίσεων του 1973, 1976 και 1979. Η οικονομική κρίση σε παγκόσμιο επίπεδο δεν άφησε ανεπηρέαστη την Ελλάδα όπου η μείωση των Ξένων Άμεσων Επενδύσεων ήταν ιδιαίτερα αισθητή. Ταυτόχρονα η επέκταση του κρατικού μηχανισμού, η γραφειοκρατία, η ύπαρξη μεγάλης ακίνητης κρατικής αναξιοποίητης περιουσίας δεν επιτρέπουν στην οικονομία να προσαρμοστεί στο νέο οικονομικό περιβάλλον που είχε διαμορφωθεί. Η όποια βιομηχανική παραγωγή εντός της ελληνικής επικράτειας είχε να αντιμετωπίσει εκτός από τα νέα, φθηνότερα και βιομηχανικά ανώτερα εισαγόμενα προϊόντα, την διαρκώς αυξανόμενη γραφειοκρατία του κρατικού μηχανισμού (Πεπελάση, 2011).

Λαμβάνοντας υπόψη τα παραπάνω, θα αναμέναμε λόγω του αυξανόμενου βιομηχανικού κόστους, τις πετρελαϊκές κρίσεις του 1973, του 1976 και του 1979, αύξηση του δείκτη ανεργίας, μείωση του βιοτικού επιπέδου των πολιτών. Ωστόσο όμως οι παραπάνω κατάσταση συνδυάστηκε με μείωση της ανεργίας και του επιπέδου της φτώχειας στη χώρα. Το εν λόγω παράδοξο μπορεί εύκολα να εξηγηθεί λόγω της μετακίνησης του διαθέσιμου εργατικού δυναμικού από τον δευτερογενή

στον τριτογενή τομέα παραγωγής ή ακόμα και την μετακίνηση από τον πρωτογενή τομέα παραγωγής απευθείας στον τριτογενή τομέα παραγωγής.

Η απορρόφηση του διαθέσιμου ανθρώπινου δυναμικού κινείται πάντα προς την ίδια κατεύθυνση με την ανάπτυξη του βιομηχανικού κλάδου. Ο βιομηχανικός κλάδος έχει την ικανότητα να απορροφά τους περισσότερους πόρους σε περιόδους οικονομικής ανόδου σε σχέση με τους υπόλοιπους δυο κλάδους της οικονομίας. Η δυναμική του βιομηχανικού κλάδου είναι μάλιστα τέτοια που μπορεί να επιβάλλει τον ρυθμό ανάπτυξης του έναντι των υπολοίπων κλάδων της οικονομίας προκειμένου να ικανοποιήσει την τάση της περαιτέρω διόγκωσης του. Οι Ελληνικές βιομηχανίες ενδεχομένως δεν ήταν έτοιμες για τις νέες πολιτικές και οικονομικές εξελίξεις μετά την ένταξη. Η Ελληνική βιομηχανία ειδικά την δεκαετία του 1980 και μετέπειτα έχασε πολλές παραγωγικές μονάδες και μεγάλος αριθμός εργαζομένων μετακινήθηκε σε άλλους κλάδους της οικονομίας.

Έχει αποδειχθεί ότι η σχέση ανάμεσα στην οικονομική ανάπτυξη της βιομηχανίας και τη γεωργίας είναι αρνητική. Ωστόσο δεν είναι ξεκάθαρο εάν η σχέση της ανάπτυξης του βιομηχανικού κλάδου και του τομέα των υπηρεσιών είναι σχέση που απορρέει η μια της άλλης ή που συμπληρώνει η μία την άλλη. Η Delivani (1991) υποστήριξε ότι μετά από ένα σημείο η βιομηχανική ανάπτυξη μάταια οδηγεί στην ταυτόχρονη ανάπτυξη του τομέα των υπηρεσιών, όπως για παράδειγμα τις μεταφορές και τον τραπεζικό κλάδο.

Η εκβιομηχάνιση της Ελλάδας ήρθε συνεπώς αργότερα τον 20^ο και όχι τον 19^ο αιώνα όπως στις περισσότερες χώρες της Δυτικής Ευρώπης. Το τέλος του δευτέρου παγκοσμίου πολέμου θα μπορούσε να θεωρηθεί μια ευκαιρία για την ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας. Οι οικονομίες της Δυτικής Ευρώπης πέτυχαν υψηλούς ρυθμούς ανάπτυξης δίνοντας ιδιαίτερη σημασία στην αύξηση του Α.Ε.Π (Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος) και στην απασχόληση του εργατικού δυναμικού.

Η είσοδος της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Ένωση, αρχές της δεκαετίας του 1980, θεωρήθηκε ως μια καλή ευκαιρία για να μπορέσει η ελληνική οικονομία να ξεπεράσει τα διαρθρωτικά της προβλήματα και να προσαρμοσθεί στις σύγχρονες

απαιτήσεις του ανταγωνισμού και της παγκοσμιοποίησης (Κορρέ Γ και Χιόνης Δ, 2003).

Στην Ελλάδα η ιστορική διαδρομή του βιομηχανικού κλάδου έδειξε ,ιδιαίτερα από τη δεκαετία του '50 και μετά, μια γεωγραφική διασπορά στον ελλαδικό χώρο, με τάσεις συγκέντρωσης γύρω από τα μεγάλα αστικά κέντρα. Η τάση της συγκέντρωσης των βιομηχανικών πόρων στα μεγάλα αστικά κέντρα, σε συνδυασμό με την απουσία πολιτικής βούλησης υπέρ μιας μακροχρόνιας βιομηχανικής ανάπτυξης , καθώς και η πολιτική αστάθεια που βίωσε μέχρι και τις αρχές της δεκαετίας του 1980 οδήγησε μάταια την αρχική εντατική ανάπτυξη του βιομηχανικού κλάδου σε μια φθίνουσα εξέλιξη, που συνεχίζεται ως τις μέρες μας.

Ο ρυθμός μεταβολής του Α.Ε.Π της ελληνικής οικονομίας κατά τις δεκαετίες 1950, 1960 και 1970 χαρακτηρίζεται θετικός . Δυστυχώς ο ρυθμός μεγέθυνσης στηρίχθηκε τότε στην κατανάλωση πόρων του βιομηχανικού τομέα στα μεγάλα αστικά κέντρα διότι οι θετικοί ρυθμοί ανάπτυξης δεν ίσχυαν και για τις περιφέρειες της Ελληνικής επικράτειας. Σε γενικές γραμμές η πορεία της ελληνικής οικονομίας ήταν θετική παρόλο τις όποιες δυσκολίες αντιμετώπισε μεταπολεμικά κυρίως λόγω απουσίας βασικών υποδομών και εφαρμογής λανθασμένων πολιτικών.

Σπουδαίο ρόλο στην ανάπτυξη της Ελληνικής βιομηχανίας έπαιξε το πρόγραμμα δημοσίων επενδύσεων κατά τις δεκαετίες του 1950 και 1960. Η πραγματοποίηση μεγάλων δημοσίων επενδύσεων σε βασικά έργα υποδομής που βοήθησαν την ανάπτυξη της Ελληνικής βιομηχανίας, έλαβαν μέρος και μεγάλα επενδυτικά προγράμματα σε βιομηχανικούς τομείς και μάλιστα σε τομείς βαριάς βιομηχανίας, όπως για παράδειγμα στις βιομηχανίες χάλυβος, μεταλλευμάτων και ναυπηγείων.

Ένα από τα βασικά προβλήματα που είχε να αντιμετωπίσει ο ταχέως αναπτυσσόμενος για την εποχή βιομηχανικός κλάδος ήταν ο μικρός αριθμός μικρομεσαίων επιχειρήσεων ώστε να απορροφηθούν τα αποτελέσματα της ανάπτυξης της βιομηχανίας, η υψηλή φορολογία και η ανάγκη της περαιτέρω επένδυσης προκειμένου να αναπτυχθεί περαιτέρω ο δευτερογενείς τομέας στο σύνολο του. Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι μετά την τελωνειακή ένωση με την Ευρώπη ήταν φανερό η αδυναμία των Ελληνικών μικρών επιχειρήσεων να

ανταγωνισθούν συστηματικά τις μεγάλες ξένες επιχειρήσεις . Η αδυναμία να καλύψουν μέρος της διεθνούς ζήτησης ήταν και απόρροια της έλλειψης τεχνολογικής υποδομής, καθώς και απουσία βασικής και εφαρμοσμένης έρευνας.

Όπως έχουμε ήδη αναφέρει, η ανάπτυξη της βιομηχανίας βασίζεται κατά κύριο λόγο στην ικανότητα του εν λόγω κλάδου να απορροφά πόρους, με την έννοια δηλαδή της απορρόφησης εργατικού δυναμικού. Η ικανότητα αυτή του βιομηχανικού κλάδου είναι εύλογη αν αναλογιστούμε ότι σε σχέση με άλλους δυο τομείς της οικονομίας έχει τη δυνατότητα δυναμικής απορρόφησης του διαθέσιμου εργατικού δυναμικού μιας και η ανάπτυξη του απαιτεί την αξιοποίηση του ανειδίκευτου ή όχι.

Αυτό που δεν μπορεί να απορροφήσει η ανάπτυξη του βιομηχανικού κλάδου είναι η ταυτόχρονη ή η ετεροχρονισμένη ανάπτυξη άλλων κλάδων, όπως του κλάδου των υπηρεσιών. Όπως αναφέρει η Delivani (1991) “ Οι κλάδοι αυτοί διογκώνονται είτε επειδή παράγουν υπηρεσίες που υπό μια έννοια λειτουργούν ως ενδιάμεσα «προϊόντα – εισροές» απαραίτητα για τη βιομηχανική παραγωγή από την οποία και συμπαρασύρονται λόγω της στενής τους σχέσης (π.χ. μεταφορές, τράπεζες), είτε για άλλους λόγους που έχουν σχέση με τα συγκριτικά πλεονεκτήματα των κλάδων αυτών”.

Προκειμένου να αναλυθεί το φαινόμενο της αποβιομηχάνισης όπου ένας μεγάλος αριθμός μεταποιητικών βιομηχανιών κλείνει προκειμένου να δραστηριοποιηθεί κυρίως στον τομέα των υπηρεσιών (Σόρμας, 2014) χρησιμοποιήθηκαν διάφορες οικονομικές θεωρίες και μεθοδολογίες. Ουσιαστικά η ανάλυση του φαινομένου της Τριτογενοποίησης μπορεί να προχωρήσει μέσα από την ανάλυση της διεθνούς βιβλιογραφίας και μέσα από ένα γενικό πλαίσιο θεωρητικής προσέγγισης. Η Θεωρία του Kaldor (1960) κατέχει δεσπόζουσα θέση στοχεύοντας στη θεωρητική προσέγγιση και ανάλυση του φαινομένου της τριτογενοποίησης. Εκ πρώτης όψεως, η έρευνα σχετικά με την εφαρμογή της Καλντοριανής θεωρίας για την ελληνική οικονομία επέφερε διαφορετικά αποτελέσματα μεταξύ των ερευνητών.

Αυτό πιθανόν να οφείλεται στο γεγονός ότι το κύριο στοιχείο της Καλντοριανής θεωρίας αποτελεί ο τομέας των κατασκευών και κατ' επέκταση ο βιομηχανικός κλάδος γενικότερα και όχι ο τομέας των υπηρεσιών και συγκεκριμένα ο τουριστικός κλάδος. Όπως θα δούμε παρακάτω από την ανάλυση της Καλντοριανής θεωρίας οι απόψεις είναι όντως διφορούμενες αλλά βάση των εμπειρικών αποτελεσμάτων της έρευνας μας τα αποτελέσματα δείχνει πλέον ξεκάθαρα ως προς τον ρόλο του τουριστικού κλάδου υπό το πρίσμα της Καλντοριανής θεωρίας.

Συνεπώς οι σύγχρονες οικονομίες χαρακτηρίζονται από την διεθνοποίηση της παραγωγής, την ανάπτυξη του διεθνούς εμπορίου, την ελεύθερη κίνηση κεφαλαίου, την αύξηση του ανταγωνιστικού επιχειρηματικού περιβάλλοντος και την τριτογενεοποίηση της παραγωγής (Baily, 2001).

Κανείς δεν μπορεί να αρνηθεί ότι ο ελληνικός βιομηχανικός τομέας στη μεταπολεμική περίοδο πέτυχε υψηλούς ρυθμούς ανάπτυξης. Προκειμένου να εκβιομηχανιστεί η χώρα απαιτούνται μια σειρά μετασχηματισμών, όπως αυτές που περιγράψαμε παραπάνω αλλά και που θα αναλύσουμε ακόμα περισσότερο παρακάτω. Κατά τη δεκαετία 1950–1960, έγινε ιδιαίτερη προσπάθεια ώστε να διπλασιαστεί η παραγωγική βάση της χώρας, το οποίο θα οδηγούσε στην είσοδο της πρώτης φάση της ουσιαστικής εκβιομηχάνισης.

Ο Κιντής Α., (1982) αναφέρει ότι ο δευτερογενής τομέας παραγωγής παίζει ουσιαστικό ρόλο στην ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας. Ο λόγος του στηρίχθηκε στο γεγονός ότι το 1968 η βιομηχανική και η γεωργική παραγωγή εξισώνονται. Ως γνωστό η ανάπτυξη του δευτερογενούς τομέα παραγωγής συμπαρασύρει και άλλους τομείς της οικονομίας στη διαμόρφωση θετικού οικονομικού κλίματος, όπως για παράδειγμα των κλάδων των κατασκευών και της ενέργειας. Οι κλάδοι της ενέργειας και των κατασκευών σε μεγάλο βαθμό ακολουθούν τις εξελίξεις της μεταποίησης. Ωστόσο, ο τρόπος με τον οποίο αναπτύχθηκε ο βιομηχανικός τομέας, είναι ως ένα βαθμό ο λόγος που ακόμη και σήμερα αντιμετωπίζει σοβαρά διαρθρωτικά και άλλα προβλήματα (Κιντής Α., 1982).

Αναμφισβήτητα η υπογραφή της αρχικής συμφωνίας της χώρας για την είσοδο στην Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα των έξι τον Ιούλιο του 1961 ήταν το πρώτο

βήμα στην ένταξη της Ελλάδας στους ευρωπαϊκούς θεσμούς. Το γεγονός αυτό έμελλε να επηρεάσει καθοριστικά την οικονομική πορεία της χώρας. Σε κάθε περίπτωση η υπογραφή μιας τέτοιας συμφωνίας οδήγησε στην ενίσχυση της εμπιστοσύνης στο μέλλον της ελληνικής οικονομίας και το καθεστώς προτίμησης για τις ελληνικές εξαγωγές, που σταδιακά οδήγησε στον προσανατολισμό του ελληνικού εξωτερικού εμπορίου προς τη Δυτική Ευρώπη (Πατρώνης Β., 2015).

Από τη μια πλευρά, το μεταναστευτικό ρεύμα της περιόδου 1961 -1973 ερήμωσε την ελληνική ύπαιθρο και μάταια οδήγησε τις επαρχιακές ελληνικές πόλεις σε στασιμότητα , ελαττώνοντας το σύνολο του εργατικού δυναμικού της χώρας, από την άλλη πλευρά ενίσχυε με εμβάσματα τις εγχώριες επενδύσεις κυρίως στον κατασκευαστικό κλάδο της παραγωγής.

Σύμφωνα με τον Φραγιαδάκη (2007) , ο συνολικός αριθμός των ατόμων που μετανάστευσαν την περίοδο 1961-1973 ανήλθε περίπου στο 1.000.000,00 άτομα. Το μεταναστευτικό ρεύμα έδωσε ισχυρή ώθηση στα μεταναστευτικά εμβάσματα που έφτασαν στο 4% του Α.Ε.Π. το 1970, γεγονός που αφενός συνέβαλε στην κάλυψη των αναγκών για εισαγωγές ενδιάμεσων και τελικών αγαθών, απαραίτητων για τον εκσυγχρονισμό της οικονομίας και αφετέρου ενίσχυσε το διαθέσιμο εισόδημα, επιτρέποντας την αύξηση της αποταμίευσης και των επενδύσεων.

Η δημιουργία ενός θετικού οικονομικού κλίματος που προσδίδει σταθερότητα και τάση ανοδική είχε άμεση θετική επίπτωση στις σχέσεων της ελληνικής οικονομίας με το διεθνή της περίγυρο .

Η περίοδος που περιγράψαμε προηγουμένως δεν αφορούσε μόνον έναν τομέα παραγωγής αλλά το σύνολο των τομέων της παραγωγής. Για παράδειγμα δεν πρέπει να λησμονήσουμε να αναφέρουμε ότι η θετική αναπτυξιακή πορεία της παγκόσμιας οικονομίας είχε ως αποτέλεσμα τη ραγδαία ανάπτυξη της ελληνικής ναυτιλίας και του τουρισμού. Μεταξύ 1961 και 1973 ο στόλος ελληνικής πλοιοκτησίας σχεδόν τετραπλασίασε τη χωρητικότητά του και το ναυτιλιακό συνάλλαγμα ξεπέρασε το 3% του Α.Ε.Π. το 1972 (Πατρώνης Β., 2015).

Το μεγαλύτερο μέρος της ελληνικής επικράτειας βρέχεται από θάλασσα, πλην της περιφέρειας δυτικής Μακεδονίας. Η ναυτιλία και γενικότερα η ναυτιλιακή

δραστηριότητα ήταν πάντα συνδεδεμένη με την ελληνική οικονομία, από τα αρχαία χρόνια. Σε κάθε περίπτωση η περαιτέρω ανάπτυξη του ναυτιλιακού τομέα μπορεί να επέλθει δίνοντας επιπλέον προνόμια στους εφοπλιστές. Αυτό ακριβώς συνέβη με τους έλληνες εφοπλιστές κατά την περίοδο 1950-1970, όπου ενθαρρυμένοι από τις ευνοϊκές περιστάσεις στις θαλάσσιες μεταφορές, τα προνόμια που τους παρέιχαν οι ελληνικές κυβερνήσεις, οι περισσότεροι αυτών, μετέφεραν τις δραστηριότητές τους από τη Νέα Υόρκη και το Λονδίνο στον Πειραιά.

Το λιμάνι του Πειραιά είχε αναδειχθεί ως ένα από τα μεγαλύτερα ναυτιλιακά κέντρα της Μεσογείου πράγμα το οποίο είχε οδηγήσει στην αύξηση των επενδύσεων, τόσο στη βιομηχανία (ναυπηγεία, διυλιστήρια) όσο και στον τριτογενή τομέα (τράπεζες, ξενοδοχεία). Ας σημειωθεί ότι κατά τη δεκαετία του 1970, το 8%-10% της εργατικής δύναμης απασχολούνταν, με άμεσο ή έμμεσο τρόπο, με τη ναυτιλία (Close D., 2006).

Σε κάθε περίπτωση η ανάπτυξη των θαλασσίων εμπορικών διαδρομών με κύριο προορισμό το λιμάνι του Πειραιά, με την ταυτόχρονη εισροή κεφαλαίων με τη μορφή επενδύσεων στο εν λόγω κλάδο οδήγησε στη βελτίωση του βιοτικού επιπέδου και των αλλαγών στον τρόπο ζωής στην Ελλάδα αλλά και γενικότερα στη Δυτική Ευρώπη και στις ΗΠΑ. Η ανάπτυξη του ναυτιλιακού κλάδου συμπαρέσυρε και τον κλάδο των υπηρεσιών και συγκεκριμένα τον τουρισμό. Ο τουρισμός αυξήθηκε ραγδαία, οι αφίξεις εξαπλασιάστηκαν και ξεπέρασαν τα 3.000.000 άτομα το 1973, ενώ το τουριστικό συνάλλαγμα έφτασε να εκπροσωπεί την ίδια χρονιά το 2,7% του Α.Ε.Π. και μαζί με το ναυτιλιακό συνάλλαγμα κάλυπταν το 32% των εισαγωγών. Οι τουριστικές επενδύσεις αύξησαν τον αριθμό των ξενοδοχειακών κλινών 2,5 φορές, ενώ σχεδόν διπλασίασαν τον μέσο αριθμό κλινών ανά μονάδα (Close D., 2006)

Οι μεταβολές που περιγράψαμε παραπάνω δεν άφησαν ανεπηρέαστη την ελληνική οικονομία. Στον ίδιο, ίσως και σε μεγαλύτερο βαθμό οι οικονομικές και κοινωνικές αλλαγές που συνέβησαν στη δεκαετία του 1960 είχαν άμεση επίπτωση και σε άλλους κλάδους της παραγωγής. Για παράδειγμα λόγω της αύξησης του βιοτικού επιπέδου, την δυνατότητα εξεύρεσης εργασίας και της εισροής

εμβασμάτων από τους έλληνες μετανάστες αυξήθηκε κατακόρυφα η ζήτηση για κατασκευές.

Πέρα από το μεγάλο μεταναστευτικό κλίμα προς χώρες κυρίως της Κεντρικής Ευρώπης και της Αμερικής, η εσωτερική μετανάστευση παρουσίασε ιδιαίτερη αύξηση την εν λόγω περίοδο. Η εσωτερική μετανάστευση μάταια οδήγησε στην αύξηση της ζήτησης για νέες κατοικίες και έργα υποδομής κυρίως στα μεγάλα αστικά κέντρα. Έργα όπως δρόμοι, σχολεία, δημόσια κτίρια, δίκτυα ύδρευσης και αποχέτευσης, με τις αντίστοιχες πολλαπλασιαστικές επιπτώσεις στη συνολική οικονομική δραστηριότητα και τους κλάδους της παραγωγής στο σύνολο της ελληνικής οικονομίας.

Χαρακτηριστικός είναι ο παρακάτω πίνακας όπου παρουσιάζονται οι ακαθάριστες ιδιωτικές επενδύσεις παγίου κεφαλαίου στη μεταπολεμική Ελλάδα μέχρι και την είσοδο της χώρας στην Ενωμένη Ευρώπη. Αυτό που μπορούμε εύκολα να διακρίνουμε είναι ότι επένδυση κεφαλαίου υπήρξε και μάλιστα με τάση θετικά αυξανόμενη μέχρι και την είσοδο της χώρας στη νέα οικονομική πραγματικότητα της ενωμένης Ευρώπης. Ταυτόχρονα το μεγαλύτερο μέρος των επενδύσεων προορίζονταν για κατοικίες και λοιπά έργα όπως μεταφορές και λοιπές κατασκευές.

Πίνακας 3. Ακαθάριστες Επενδύσεις Παγίου Κεφαλαίου Ιδιωτών, Σταθερές Τιμές έτους 1970 ,σε εκατομμύρια δραχμές.

Έτος	Κατοικίες	Γεωργία	Μεταφορικά Μέσα και Επικοινωνίες	Μεταποίηση
1950	3096	509	875	3696
1955	6066	899	682	1834
1960	8259	2758	1746	2379
1965	15277	4029	2790	6897
1970	19443	4055	6530	10016
1975	20182	5024	6477	13033
1980	26929	4112	11184	14220

Πηγή: Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας, Εθνικοί Λογαριασμοί

Οι κατασκευές επί σειρά δεκαετιών ήταν από τις πιο σίγουρες επενδύσεις στη Ελλάδα με σταθερές αποδόσεις. Το οικονομικό περιβάλλον πρότασε επενδύσεις στον τομέα των κατασκευών και ιδιαίτερα των κατοικιών. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα

μεγάλο μέρος των αποταμιευτών αντί να κατευθύνουν τις όποιες αποταμιεύσεις στο χρηματοπιστωτικό σύστημα της χώρας να κατευθύνουν τα κεφάλαια τους στην αγορά κατοικιών. Η αγορά κατοικίας ενισχύθηκε από τα μεταναστευτικά εμβάσματα των ελλήνων της διασποράς.

Οι Έλληνες μετανάστες των προηγούμενων ετών έχοντας την επιθυμία της επιστροφής στην Ελλάδα ενίσχυαν την αγορά των κατασκευών στη χώρα μέσω της αποστολής εμβασμάτων προκειμένου να βελτιωθούν οι οικιστικές συνθήκες διαβίωσης των οικογενειών τους που παρέμειναν στη χώρα (Τράπεζα της Ελλάδος, Διεύθυνση Οικονομικών Μελετών, σελ 71).

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να αναφέρουμε ότι τα μεταναστευτικά εμβάσματα διαδραμάτισαν ιδιαίτερο ρόλο στην ενίσχυση του κατασκευαστικού κλάδου στην Ελλάδα. Χαρακτηριστικό είναι ότι όταν μειώνονταν ο αριθμός των Ελλήνων εργατών στο εξωτερικό , μειώνονταν αντίστοιχα και ο ρυθμός ανάπτυξης του κατασκευαστικού κλάδου. Λαμβάνοντας υπόψη τον παραπάνω πίνακα μπορούμε εύκολα να παρατηρήσουμε ότι ο αυξητικός ρυθμός ροής επενδύσεων στον τομέα της κατασκευής κατοικιών στην Ελλάδα μειώθηκε όταν αντίστοιχα μειώθηκε ο αριθμός των ελλήνων εργατών στη Δυτική Γερμανία, κατά την περίοδο 1972 με 1979. Με βάση αυτό μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι η ανάπτυξη του δευτερογενούς τομέα παραγωγής , ιδιαίτερα δε του κατασκευαστικού κλάδου, έδωσε ώθηση στην ανάπτυξη και των άλλων δυο τομέων της παραγωγής της ελληνικής οικονομίας. Χωρίς ουσιαστική εκβιομηχάνιση της χώρας και με αυξημένο το ρεύμα χρηματικών εμβασμάτων από τους Έλληνες μετανάστες δημιουργήθηκε η αίσθηση της ανάπτυξης στον δευτερογενή τομέα παραγωγής.

Σε κάθε περίπτωση όμως όταν τα μεταναστευτικά εμβάσματα παρουσίαζαν μειούμενο ρυθμό , αυτό είχε αρνητικά αποτελέσματα στην εγχώρια κατασκευαστική δραστηριότητα. Όταν για παράδειγμα η μείωση των ελλήνων εργατών στη Δυτική Γερμανία έγινε έντονη, αυτό μάταια οδήγησε στη μείωση των μεταναστευτικών εμβασμάτων. Κατά συνέπεια, αυτό μπορεί εύκολα να συνδεθεί με την επιβραδυντική ροή του κλάδου των κατασκευών στην Ελλάδα. Ο ρόλος του κλάδου των κατασκευών είναι ιδιαίτερος για το εθνικό εισόδημα, την απασχόληση

και τα φορολογικά έσοδα, γι' αυτό και σε κάθε περίπτωση οι εκάστοτε ελληνικές κυβερνήσεις έδωσαν σημαντικά κίνητρα προκειμένου να διευκολυνθεί ακόμα περισσότερο η ανάπτυξη της κατασκευαστικής δραστηριότητας.

Η ύπαρξη μεταναστευτικών εμβασμάτων επιφέρει τόσο θετικά, όσο και αρνητικά αποτελέσματα στην οικονομία της χώρας. Στις θετικές επιδράσεις μπορούν να προσμετρηθούν η εξασφάλιση συναλλάγματος από το εξωτερικό, η δυνατότητα χρηματοδότησης αγαθών και υπηρεσιών από το εξωτερικό απαραίτητων για την βιομηχανική ανάπτυξη, η βελτίωση του βιοτικού επιπέδου τόσο των ελλήνων μεταναστών όσο και των συγγενών αυτών εντός της ελληνικής επικράτειας και ίσως η δημιουργία δυνατότητας αποταμίευσης στο εγχώριο τραπεζικό σύστημα και ενίσχυση με αυτόν τον τρόπο της προσφοράς χρήματος στη χώρα (Νίκας, 2006, σελ 27).

Ταυτόχρονα όμως τα μεταναστευτικά εμβάσματα είχαν εκτός από θετικές επιπτώσεις και αρνητικές για την πορεία της ελληνικής οικονομίας προς την οικονομική ανάπτυξη της Ελλάδας. Η κίβδηλη οικονομική ανάπτυξη και η αίολη θετική αίσθηση ως προς την πορεία της χώρας στην οικονομική ανάπτυξη δημιούργησε ταυτόχρονα ως μέτρο μειωμένης πίεσης προς τις ελληνικές κυβερνήσεις για εφαρμογή μέτρων προκειμένου να μειωθούν τα ελλείμματα του ισοζυγίου πληρωμών. Χαρακτηριστικό παράδειγμα βασικών μεγεθών του Ισοζυγίου πληρωμών είναι ο παρακάτω πίνακας, όπου φαίνεται η δημιουργία ελλειμμάτων από την λανθασμένη εφαρμογή πολιτικών στη μεταπολεμική Ελλάδα.

Πίνακας 4. Βασικά μεγέθη Ισοζυγίου Πληρωμών (σε εκατομμύρια δολάρια Ηνωμένων Πολιτειών Αμερικής)

Έτος	Εμπορικό Ισοζύγιο	Εισπράξεις από Εξαγωγές	Δαπάνη για εισαγωγές
1950	-312,60	85,10	397,70
1955	-157,70	206,5	364,20
1960	-296,10	208,60	504,70
1965	-691,30	330,90	1022,20
1970	-1092,70	612,20	1704,90
1975	-3042,30	2029,90	5072,20
1980	-6809,50	4093,90	10903,40

Πηγή: Τράπεζα της Ελλάδος, Εκδόσεις Τραπεζικής της Ελλάδος, Αθήνα.

Παρατηρώντας τον παραπάνω πίνακα είναι εύλογο ότι το ποσοστό δαπάνης για εισαγωγή αγαθών και υπηρεσιών είναι χαρακτηριστικά μεγαλύτερο από εκείνο των εισπράξεων από αντίστοιχες εξαγωγές αγαθών και υπηρεσιών. Με άλλα λόγια η χρηματοδότηση της εγχώριας κατανάλωσης μέσω δημιουργίας ελλειμμάτων στο εμπορικό ισοζύγιο της χώρας οδήγησε αναγκαστικά στην αύξηση του επιπέδου μισθών και πληθωριστικών τάσεων στην ελληνική αγορά.

Η εμφάνιση πληθωρισμού και ελλειμμάτων στην ελληνική αγορά οδήγησε στην πτώση του δείκτη αποταμίευσης με παράλληλη αύξηση της κατανάλωσης. Προκειμένου να ικανοποιήσουν την εγχώρια κατανάλωση οι συγγενείς των μεταναστών ήταν απόλυτα εξαρτημένοι από τα αποστολή ή μη των μεταναστευτικών εμβασμάτων. Αυτό μάταια οδήγησε στην εγκατάλειψη της επιθυμίας εξεύρεση εργασίας , αύξηση της ανεργίας και της υπερκατανάλωσης αγαθών και υπηρεσιών.

Απόψεις σαν αυτή όπου αναλύθηκε παραπάνω υποστήριξαν αρκετοί οικονομολόγοι όπως οι Granier και Marciano (1975) , που σαφέστατα απέδειξαν ότι ένα άτομο εμβάζει χρηματικά κεφάλαια προκειμένου να εξασφαλίσει την οικονομική ευμάρεια των μελών της οικογένειας του που ζουν στην πατρίδα. Αυτό ουσιαστικά συνέβη και στην περίπτωση της Ελλάδας, όπου το σύνολο του μεταναστευτικού ρεύματος , χρηματοδοτούσε την δυνατότητα των οικείων μελών που παρέμεναν στη αποστολής δηλαδή την πατρίδα τους, να μπορούν να ζουν αξιοπρεπώς με την έννοια της εξασφάλισης της δυνατότητας κατανάλωσης αγαθών και υπηρεσιών. Όταν όμως τα μεταναστευτικά εμβάσματα μειώνονταν ή τα μέλη των οικογενειών μεταβαίνουν τα ίδια στο εξωτερικό τότε τα εμβάσματα περιορίζονταν ή ακόμα διακόπτονται (Νίκας, 2006, σελ 29).

Η αύξηση της κατανάλωσης λόγω των μεταναστευτικών εμβασμάτων οδήγησε στην ανάπτυξη και άλλων κλάδων της ελληνικής οικονομίας. Μέχρι το 1973, η αξία των κλάδων τρόφιμα-ποτά-καπνός-υφαντουργία, σχεδόν τριπλασιάστηκε. Η ίδρυση ναυπηγείων και διυλιστηρίων, αλλά και η αυξημένη ζήτηση της ευρωπαϊκής και παγκόσμιας βιομηχανίας για μέταλλα και ορυκτά, προώθησε την ανάπτυξη των ορυχείων και της βασικής μεταλλουργίας. Ωστόσο , εφόσον αυτά δεν συνοδεύτηκαν

από αύξηση της εγχώριας βιομηχανικής παραγωγής μάταια η ανάπτυξη ήταν βραχυπρόθεσμη δημιουργώντας παράλληλα προβλήματα στο μακροοικονομικό προγραμματισμό της χώρας (MacMillen ,1982).

Στο σημείο αυτό είμαστε υποχρεωμένοι να αναφέρουμε τους άλλους δυο παράγοντες , πλην των μεταναστευτικών εμβασμάτων, που επηρέασαν την πορεία της ελληνικής οικονομίας προς την οικονομική ανάπτυξη. Η συμβολή των κεφαλαίων από την Ευρωπαϊκή Ένωση που ξεκινούν με την ένταξη της χώρας στην Ε.Ο.Κ. ως πλήρους μέλους από το 1981 και το γνωστό Τουριστικό συνάλλαγμα το οποίο διογκώνεται χαρακτηριστικά μετά το 1970 λόγω κυρίως των μεγάλων επενδύσεων σε τουριστική υποδομή στην Ελλάδα.

Έννοια των άδηλων πόρων, δηλαδή των τριών μορφών που επηρέασαν την εξέλιξη της Ελληνικής οικονομίας από το δεύτερο παγκόσμιο και έπειτα , είναι ουσιαστικά οι πόροι εκείνοι που συμπεριλαμβάνουν όλες τις διεθνείς συναλλαγές που δεν αναφέρονται σε προϊόντα και μετακίνηση κεφαλαίου. Η βαρύτητα του τομέα των υπηρεσιών στην οικονομική δραστηριότητα οδήγησε στην τήρηση δυο ξεχωριστών ισοζυγίων (Νικάς , 2006) άδηλων πόρων, αυτό του ισοζυγίου άδηλων πόρων με έμφαση τις υπηρεσίες και εκείνου που περιλαμβάνει όλες τις υπόλοιπες συναλλαγές.

1.4.1. Περίοδος εκβιομηχάνισης της χώρας από το 1961-1973

Συμφωνά με την Tsaliki (1991), η Ελλάδα είχε ετήσιο ρυθμό ανάπτυξης 6,55% κατά την υπό περίοδο που μελετάμε. Η συνεχή προσπάθεια μεταμόρφωσης της ελληνικής οικονομίας από γεωργική σε βιομηχανική στη μεταπολεμική Ελλάδα υπήρξε έντονη. Το αποτέλεσμα της μετεξέλιξης της Ελληνικής οικονομίας ήταν το 1968 η βιομηχανική και η γεωργική παραγωγή εξισωθούν (Κιντής ,1982). Το ποσοστό συμμετοχής του βιομηχανικού κλάδου και γενικά του μεταποιητικού κλάδου παραγωγής στη διαμόρφωση του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος της Ελλάδας ήταν διαρκώς αυξανόμενο αλλά χωρίς να φτάσει τα επίπεδα βιομηχανικής ανάπτυξης των βιομηχανικών χωρών της Κεντρικής Ευρώπης και άλλων χωρών όπως της Πορτογαλίας και της Ισπανίας (Κιντής ,1982).

Παραδοσιακοί κλάδοι της ελληνικής οικονομίας αναπτύχθηκαν με μικρότερο ρυθμό σε σχέση με συγκεκριμένους βιομηχανικούς κλάδους όπως οι χημικές βιομηχανίες, βιομηχανίες μη μεταλλικών ορυκτών και βασικές μεταλλουργικές βιομηχανίες. Τα κέρδη στον βιομηχανικό τομέα αυξήθηκαν κυρίως λόγω απαλλαγής από δασμούς κεφαλαιουχικών αγαθών, εφόσον αυτά εισάγονταν με σκοπό να χρησιμοποιηθούν στα μεγάλα επενδυτικά προγράμματα της βιομηχανίας, καθώς και απαλλαγή από τη φορολόγηση κερδών που προέκυπταν από τα νέα αυξημένα περιθώρια αποσβέσεων. Παράλληλα δόθηκαν ευνοϊκοί όροι χρηματοδότησης των επιχειρήσεων με εξαγωγή βιομηχανικά προϊόντα και επιδοτήσεις σε περίπτωση επιτοκίων μακροπρόθεσμου δανεισμού των επιχειρήσεων (Πεπελάση, 2011).

Η προσπάθεια ποιοτικών μετασχηματισμών στον ελληνικό βιομηχανικό τομέα κυρίως κατά την περίοδο 1960 και έπειτα οδήγησε σε υψηλούς ρυθμούς ανάπτυξης και του διπλασιασμού της παραγωγικής βάσης της χώρας. Μέχρι αυτή την περίοδο η χώρα ουσιαστικά μπαίνει σε πραγματική φάση εκβιομηχάνισης και ο δευτερογενής τομέας παραγωγής αποτελεί κινητήρια δύναμη της πορείας της Ελληνικής οικονομίας προς την οικονομική ανάπτυξη. Ωστόσο, ο τρόπος με τον οποίο αναπτύχθηκε ο βιομηχανικός τομέας, είναι ως ένα βαθμό ο λόγος που ακόμη και σήμερα αντιμετωπίζει σοβαρά διαρθρωτικά και άλλα προβλήματα (Κιντής Α., 1982). Χαρακτηριστικά μπορούμε να αναφέρουμε ότι η επανεπένδυση των κερδών του βιομηχανικού κλάδου δεν ξεπέρασε το 35% (Πεπελάση, 2011) , το επίπεδο μόρφωσης του εργατικού δυναμικού της χώρας παρέμενε σε χαμηλά επίπεδα και εισαγωγή νέων τεχνολογιών ήταν σε γενικές γραμμές στραμμένη μόνο προς παραδοσιακούς κλάδους του δευτερογενούς τομέα και όχι στο σύνολο της βαριάς βιομηχανικής παραγωγής.

Η μελετώμενη περίοδος μπορεί ορθά μπορεί να χαρακτηριστεί ως η περίοδος της ραγδαίας ανάπτυξης σχεδόν στο σύνολο των χωρών μελών της Ευρωπαϊκής Ηπείρου. Είναι γνωστό ότι η εντυπωσιακή ανάπτυξη του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος για τις χώρες της κεντρικής Ευρώπης διήρκεσε για περισσότερο από μια εικοσαετία (1953-1973) και λιγότερο για τον Ευρωπαϊκό (1960-1975). Ο παρακάτω πίνακας παρουσιάζει τον ετήσιο ρυθμό ανάπτυξης του Ακαθάριστου Εγχώριου

Προϊόντος για τις χώρες της Ε.Ο.Κ. των έξι κρατών , την Ελλάδα , την Ισπανία και την Πορτογαλία.

Πίνακας 5. Μέσος Ετήσιος Ρυθμός αύξησης του Α.Ε.Π. σε επιλεγμένες χώρες.

Χώρα/ Περίοδος	1960-64	1965-69	1970-73
Ελλάδα	7,9	7,3	7,8
Πορτογαλία	6,3	6,2	8,6
Ισπανία	8,6	6,4	7,2
Ε.Ο.Κ (6 κρατών)	4,8	4,7	4,5

Πηγή: Νίκας ,2006

Σύμφωνα με τον παραπάνω πίνακα η Ελλάδα , η Πορτογαλία και η Ισπανία πέτυχαν υψηλούς ρυθμούς ανάπτυξης κατά την περίοδο που εξετάζουμε. Σε κάθε περίπτωση οι χώρες του Ευρωπαϊκού Νότου παρουσιάζουν υψηλότερους ρυθμούς ανάπτυξης σε σχέση με τις υπόλοιπες χώρες της Ε.Ο.Κ. Σύμφωνα με την Delivani (1991) ο ρυθμός ανάπτυξης των χωρών του Νότου ήταν χαμηλότερος μόνο από αυτόν της Ιταλίας δείχνοντας με αυτό τον τρόπο την δυναμική που είχαν αναπτύξει η Ελλάδα, η Ισπανία και η Πορτογαλία. Η πορεία της Ελληνικής οικονομίας χαρακτηρίζονταν εντυπωσιακή και σε κάθε περίπτωση ,εκείνη την χρονικό περίοδο, ήταν έντονη η θέληση της πολιτικής ηγεσίας να προχωρήσει σε διαρθρωτικές αλλαγές προκειμένου να θεραπευθούν χρόνια προβλήματα που αποτελούσαν τροχοπέδη για την ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας.

Η χρυσή περίοδος της ελληνικής οικονομίας χαρακτηρίστηκε από την ανάπτυξη του μεταποιητικού κλάδου. Σύμφωνα με τους Delivani (1991) και Νίκας (2006) η έντονη δυναμική του μεταποιητικού κλάδου φάνηκε αρχικά στη δυνατότητα απορρόφησης του διαθέσιμου εργατικού δυναμικού και των επενδύσεων. Η οργάνωση του μεταποιητικού τομέα παραγωγής εύλογα ήταν έντασης εργασίας μιας και ήταν εύκολο να βρεθεί διαθέσιμο φθινό εργατικό δυναμικό. Το πρόβλημα ήταν στη μετατροπή του μεταποιητικού τομέα σε έντασης κεφαλαίου κατά την περίοδο 1960-1975 σύμφωνα με την Νεγρεπόντη-Δελιβάνη (1981).

Όλες οι παραπάνω δραστηριότητες του μεταποιητικού τομέα είναι δραστηριότητες έντασης εργασίας. Βέβαια η δυναμική του μεταποιητικού κλάδου ενισχύθηκε από το μεγάλο ρεύμα μετανάστευσης εκείνης περιόδου. Με άλλα λόγια

αποδεικνύετε η αδυναμία του μεταποιητικού κλάδου να απορροφήσει τα πλεονάσματα σε εργατικό δυναμικό που προέρχονταν κυρίως από τον αγροτικό κλάδο. Εάν λάβουμε υπόψη και τον πίνακα που αναφέρετε στην αντίστοιχη κατανάλωση εκείνης της περιόδου μπορούμε εύκολα να καταλήξουμε στο συμπέρασμα ότι όντως υπήρξε αδυναμία απορρόφησης του πλεονάζοντα αγροτικού εργατικού δυναμικού , μα ταυτόχρονα η ενίσχυση της απασχόλησης στο μεταποιητικό κλάδο οδήγησε σε αντίστοιχη αύξηση της κατανάλωσης των παραγόμενων προϊόντων.

Πίνακας 6. Μεταποιητικός Κλάδος Οικονομικής Δραστηριότητας (Σε εκατ. Δραχμές σε σταθερές τιμές 1970)

Έτος	Μεταποίηση (Σύνολο)	Τρόφιμα, Ποτά, Καπνός	Υφαντουργικές	Ένδυση , Υπόδηση
1961	19886	4310	2975	2481
1962	20934	4346	3250	2429
1963	22661	5052	3353	2629
1964	25537	5610	3759	3084
1965	28146	6030	4427	3103
1966	30672	6756	4424	3275
1967	33346	6763	4886	3916
1968	37208	7569	5675	3770
1969	42637	8085	6262	4007
1970	49266	9317	6937	4627
1971	54586	10312	8133	5045
1972	58892	11008	9096	5545
1973	69228	12370	10791	6129

Πηγή: Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας, Εθνικοί Λογαριασμοί και Τράπεζα της Ελλάδας, Διεύθυνση Οικονομικών Μελετών, Αθήνα.

Πίνακας 7. Ιδιωτική και Εθνική κατανάλωση περιόδου 1961-1973

Έτος	Συνολική Ιδιωτική Κατανάλωση	Εθνική	Τρόφιμα,	Ποτά,	Καπνός	Ένδυση, Υπόδηση
1961	91160		38408	3239	3140	**
1962	96251		39323	3521	3281	**
1963	104510		43484	3192	3628	**
1964	116227		47069	3406	4007	**
1965	130843		53741	3917	4694	**
1966	144521		59519	4366	5294	**
1967	156510		63829	4756	6048	**
1968	168497		64837	5140	64516	**
1969	184316		71126	4819	6793	**
1970	205888		73420	6625	7277	26212
1971	223445		80000	6828	7646	28911
1972	246835		86652	7280	8388	31793
1973	305475		112378	9161	9142	37814

Πηγή: Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας, Εθνικοί Λογαριασμοί και Τράπεζα της Ελλάδας, Διεύθυνση Οικονομικών Μελετών, Αθήνα, **Μη διαθέσιμα δεδομένα.

Δεν μπορούμε να αμφισβητήσουμε τον κυρίαρχο ρόλο του δευτερογενούς τομέα παραγωγής στην ανάπτυξη του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος της Ελλάδας. Η συμμετοχή του δευτερογενή τομέα αυξήθηκε ενώ ταυτόχρονα μειώθηκε του πρωτογενή τομέα παραγωγής. Η Ελλάδα ήταν μια κατ' εξοχήν αγροτική χώρα, η οικονομία της βασιζόταν κυρίως στην αγροτική παραγωγή και η απασχόληση του ενεργού εργατικού δυναμικού της χώρας στον πρωτογενή τομέα ήταν σε ιδιαίτερα υψηλά επίπεδα.

Ιδιαίτερα η οικοδομική δραστηριότητα και οι κατασκευές γενικότερα αναπτύχθηκαν ιδιαίτερα κατά την περίοδο 1960 μέχρι και τα τέλη της δεκαετίας του 1970. Βέβαια οι εν λόγω κλάδοι της οικονομικής δραστηριότητας βρήκαν, όπως αναφέραμε παραπάνω, πρόσφορο έδαφος μέσω των μεταναστευτικών εμβασμάτων και του διαθέσιμου εργατικού δυναμικού και την απορρόφηση του μεγαλύτερου μέρους των διαθέσιμων ιδιωτικών επενδύσεων (όπως αναλύσαμε στο [Πίνακα 3](#) περί Ακαθάριστων Επενδύσεων Παγίου Κεφαλαίου Ιδιωτών). Συνεχίζοντας

την ανάλυση μας μπορούμε με απόλυτη βεβαιότητα να υποστηρίξουμε ότι ο μεταποιητικός κλάδος συνέβαλε μέχρι και τις αρχές της δεκαετίας του 1980 στην οικονομική ανάπτυξη της χώρας , ιδιαίτερα όμως δε συνέβαλλε ο κατασκευαστικός κλάδος (Νεγρεπόντη -Δελιβάνη, 1983).

Η αύξηση της συμμετοχής του δευτερογενούς τομέα παραγωγής δεν περιορίστηκε μόνο στο Α.Ε.Π. της χώρας αλλά η συμμετοχή υπήρξε καθοριστική στη βελτίωση του δείκτη της απασχόλησης. Στο σημείο αυτό αξίζει να παραθέσουμε τον παρακάτω πίνακα , ο οποίος δείχνει χαρακτηριστικά τη συμμετοχή των τριών τομέων παραγωγής στην απασχόληση.

Πίνακας 8. Κατανομή Απασχόλησης ανά οικονομική δραστηριότητα στην Ελλάδα.

	1950	1960	1970	1980	1990*	2000*	2010*	2015*
Κατανομή Απασχόλησης ανά Τομέα								
Πρωτογενής	54,02	48,99	34,89	30,27	23,9	17,3	12,4	12,9
Δευτερογενής	25,01	23,51	35,09	39,49	25,9	22,7	19,6	14,9
Τριτογενής	20,42	27,50	31,02	30,24	50,3	59,9	68	72,1

Πηγή: Νίκας, 1991 , οι τιμές με την ένδειξη * ελήφθησαν από την Ελληνική Στατιστική Υπηρεσία.

Σύμφωνα με τα δεδομένα του παραπάνω πίνακα παρατηρούμε ότι το μερίδιο των τομέων οικονομικής δραστηριότητας στο σύνολο της απασχόλησης του ενεργού εργατικού δυναμικού της χώρας αλλάζει με κύριο χαρακτηριστικό την μεταπήδηση από κυρίως στον τριτογενή τομέα παραγωγής. Ουσιαστικά μειώνεται η ένταση εργασίας στους δυο πρώτους τομείς της παραγωγής όπου ουσιαστικά παρατηρείται συρρίκνωση του πρωτογενή και του δευτερογενή τομέα με αντίστοιχη διεύρυνση του τριτογενή τομέα παραγωγής.

Η όλη θεωρητική προσέγγιση που έχει γίνει έως εδώ οδηγεί μάταια στο συμπέρασμα ότι η εκβιομηχάνιση της Ελλάδας δεν επιτεύχθηκε ποτέ. Ουσιαστικά η εφαρμοζόμενη οικονομική πολιτική που ακολούθησαν οι ελληνικές κυβερνήσεις στόχευαν στην ανοικοδόμηση της χώρας και όχι στην εκβιομηχάνιση της.

Η άποψη που διαμορφώσαμε μπορεί εύκολα να αιτιολογηθεί εάν παρατηρήσουμε τον παρακάτω πίνακα. Σύμφωνα με τον πίνακα αυτό , η οικοδομική δραστηριότητα , η οποία συμπεριλαμβάνεται στον δευτερογενή τομέα

παραγωγής, είναι εκείνη που κατείχε στον εν λόγω τομέα τα υψηλότερα ποσοστά συμμετοχής στο Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν της χώρας. Σύμφωνα με την Delivani (1991) ,η Ελλάδα ήταν η χώρα με τις υψηλότερα ποσοστά επενδύσεων σε ιδιωτικές κατοικίες στο σύνολο της Ευρώπης. Η άποψη αυτή βέβαια αιτιολογήθηκε στην εν λόγω διδακτορική διατριβή με πλήρη αναφορά στα μεταναστευτικά εμβάσματα των ελλήνων κατά την χρονική περίοδο της εν λόγω έρευνας.

Πίνακας 9. Προστιθέμενη Αξία κατά κλάδου Οικονομικής Δραστηριότητας στην Ελλάδα

Έτος	Προστιθέμενη Αξία Κλάδου Κατασκευών	Προστιθέμενη Αξία Κλάδου Βιομηχανίας (Εκτός Κατασκευών)	Προστιθέμενη Αξία Κλάδου Υπηρεσιών
1995	5.6	12.1	70.3
1996	5.8	11.1	71.9
1997	6.1	10.1	73.2
1998	6.5	9.9	73.3
1999	7.1	10.6	72.2
2000	7.0	10.6	72.9
2001	7.1	11.2	72.4
2002	7.1	11.0	72.6
2003	8.9	10.2	71.6
2004	9.2	9.7	72.7
2005	6.4	9.6	75.4
2006	9.4	9.5	73.8
2007	7.3	9.6	76.2
2008	5.0	9.6	79.1
2009	5.0	8.5	79.7
2010	4.5	8.2	81.1
2011	3.5	8.9	81.1
2012	3.4	9.1	80.1
2013	2.9	9.5	79.9
2014	2.4	9.5	80.1
2015	2.1	9.4	80.1
2016	2.5	9.9	79.7

Πηγή: Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης (Ανάκτηση 24/03/2018 <https://data.oecd.org/industry/industrial-production.htm>)

Σε κάθε περίπτωση μια χώρα που θέλει να εισέλθει στην κανονικότητα μετά από έναν Παγκόσμιο Πόλεμο και έναν Εμφύλιο πόλεμο μπορεί να δικαιολογήσει την εμμονή στην ανοικοδόμηση και όχι στην πραγματική εκβιομηχάνιση. Ωστόσο η δυναμική του κλάδου των κατασκευών , όσο μεγάλη και αν είναι δεν μπορεί να δώσει την ανάλογη ώθηση σε άλλους κλάδους της οικονομικής δραστηριότητας.

Δυστυχώς η υπεροχή του κλάδου των κατασκευών δεν ήταν τέτοια που να άρει τις παραπάνω αντιρρήσεις μας και έτσι να αποτελέσει τον πυρήνα προκειμένου να γίνουν περαιτέρω επενδύσεις στη χώρα. Η Ελλάδα ,κατά την άποψη του Μουζέλη (1978) ,οδηγήθηκε σε παρατεταμένη υπεροχή του κλάδου των οικοδομών διότι κατά την εν λόγω χρονική περίοδο συνέβαλλε η έλλειψη επιχειρηματικής τάξης που να διακρίνεται από αυξημένα διοικητικά προσόντα και διάθεση για επενδύσεις που θα επέδιδαν. Με την άποψη αυτή σύμφωνος ήταν και ο Νίκας (2006), ο οποίος συμπληρώνοντας υποστήριξε ότι η κατεύθυνση των μεταναστευτικών εμβασμάτων ήταν τέτοια που έδωσε παρατεταμένη υπεροχή στον κλάδο των κατασκευών.

Σε κάθε περίπτωση η ανοχή της πολιτικής ηγεσίας ως προς την εισαγωγή πρώτων υλών προκειμένου να καλυφθεί η αυξανόμενη ανάγκη του κλάδου των κατασκευών ήταν λάθος επιλογή. Οι περισσότερες έρευνες , ως προς την ανασύσταση οικονομιών μεταπολεμικά , υποστηρίζουν ότι η ανεξέλεγκτη εισαγωγή πρώτων υλών καταδικάζει την οικονομική ανάπτυξη στην Ελλάδα. Η υποκατάσταση των εισαγωγών κατά την διαδικασία επανεκκίνησης της οικονομίας είναι η αρτιότερη λύση (Νίκας , 2006).

Το πρώτο βήμα προκειμένου η χώρα να εισέλθει σε μια νέα εποχή έγινε στις αρχές της δεκαετίας του 1960. Συγκεκριμένα, με την υπογραφή της Συμφωνίας Σύνδεσης με την Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα των έξι, η Ελλάδα έμπαινε σε μια περίοδο νέων προκλήσεων τόσο οικονομικό όσο και κοινωνικό επίπεδο. Χαρακτηριστικό είναι ότι η εγχώρια παραγωγή επηρεάστηκε λόγω της υποχρέωσης της χώρας να προχωρήσει σε μείωση των δασμών καθώς το 1968 αρχίζει να ισχύει το δασμολόγιο σε αντικατάσταση των εθνικών δασμολογίων που ίσχυαν μέχρι εκείνη την χρονική περίοδο. Το καθεστώς προτίμησης για τις ελληνικές εξαγωγές,

σταδιακά οδήγησε στον προσανατολισμό του ελληνικού εξωτερικού εμπορίου προς τη Δυτική Ευρώπη (Μούσης,1994, Πατρώνης , 2015).

Όπως ήταν αναμενόμενο οι πραγματικά εκβιομηχανισμένες χώρες μπορούσαν να προσφέρουν φθηνότερα και ποιοτικά καλύτερα προϊόντα , τα οποία και έγιναν περιζήτητα στην ελληνική αγορά. Οι έλληνες παραγωγοί φάνηκαν αδύναμοι να αντιμετωπίσουν τους ξένους παραγωγούς όταν η ελαστικότητα της ζήτησης των ελληνικών προϊόντων ήταν μικρή τόσο στην ελληνική αγορά όσο και στο εξωτερικό (Τσουκάλης, 1981).

Η ανέγερση του Τείχους του Βερολίνου, τον Αύγουστο του 1961, οδήγησε σε ραγδαία αύξηση της μετανάστευσης εκατοντάδων χιλιάδων ανατολικοευρωπαίων προς τη Δύση και υποχρέωσε τη ραγδαία αναπτυσσόμενη βιομηχανία της Δυτικής Ευρώπης να αναζητήσει ανειδίκευτους εργάτες στις φτωχές περιοχές της Μεσογείου, ανάμεσα σε αυτές και στην Ελλάδα. Εκείνη την χρονική περίοδο το μεταναστευτικό ρεύμα ήταν το μεγαλύτερο της ελληνικής ιστορίας (περίπου 1.000.000 άτομα στη δωδεκαετία 1961-1973) και προκάλεσε σαρωτικές επιπτώσεις στην ελληνική οικονομία και κοινωνία. (Φραγκιάδης Α., 2007).

Η μαζική μετανάστευση , όπως αναφέρθηκε παραπάνω, οδήγησε στην ερήμωση της ελληνικής υπαίθρου, οδήγησε τις επαρχιακές πόλεις σε στασιμότητα και ελάττωσε σημαντικά το σύνολο του εργατικού δυναμικού (μείωση κατά 290.000 άτομα ή 8,5% μεταξύ 1961 και 1970). Μπορεί βέβαια αυτό να βοήθησε την Ελλάδα να «εκμεταλλευτεί» το παραμένων εργατικό δυναμικό και έτσι να παρουσιάζει ιδιαίτερα χαμηλό δείκτη ανεργίας. Σε κάθε περίπτωση η μεταβίβαση της αξίας του ανθρώπινου κεφαλαίου σε άλλη χώρα αντισταθμίστηκε από μια την αποζημίωση που έλαβε η Ελλάδα μέσω των μεταναστευτικών εμβασμάτων. Δυστυχώς, όμως τα μεταναστευτικά εμβάσματα , όπως αναλύσαμε σε προηγούμενως, σπαταλήθηκαν στην ανοικοδόμηση της χώρας και όχι στην εκβιομηχάνιση της. Ταυτόχρονα η Ελλάδα έχασε το συγκριτικό πλεονέκτημα που δεν ήταν άλλο από το άφθονο και φθηνό εργατικό δυναμικό που διέθετε μέχρι και εκείνη την χρονική περίοδο.

Το μεταναστευτικό ρεύμα έδωσε ισχυρή ώθηση στα μεταναστευτικά εμβάσματα που έφτασαν στο 4% του Α.Ε.Π. το 1970, γεγονός που αφενός συνέβαλε στην

κάλυψη των αναγκών για εισαγωγές ενδιάμεσων και τελικών αγαθών, απαραίτητων για τον για τη εισαγωγή κεφαλαιουχικού εξοπλισμού. Ο εκσυγχρονισμό της οικονομίας με την δημιουργία έργων υποδομής έδωσε ώθηση προκειμένου να αυξηθεί η βιομηχανική παραγωγή και αφετέρου να ενισχυθεί το διαθέσιμο εισόδημα, επιτρέποντας την αύξηση της αποταμίευσης και των επενδύσεων.

Η Ελλάδα ήταν μια καθαρά γεωργική χώρα όπου η παραγωγή στηρίζονταν ως επί το πλείστον στον πρωτογενή τομέα παραγωγής. Κατά την περίοδο 1960-1973 η χώρα έκανε μικρά βιομηχανικά άλματα μετατοπίζοντας το κέντρο βάρους στον δευτερογενή τομέα παραγωγής. Ωστόσο παρόλο τις προσπάθειες των ελληνικών κυβερνήσεων να γίνουν επενδύσεις στον βιομηχανικό κλάδο αυτό που ουσιαστικά έγινε ήταν μια μεταστροφή από τον αρχικό σχεδιασμό για βιομηχανικές επενδύσεις σε επενδύσεις ελαφριάς βιομηχανίας όπως τρόφιμα, ποτά κτλ. Η αποβιομηχάνιση της ελληνικής οικονομίας ξεκίνησε πριν ακόμα η οικονομία της χώρας εκβιομηχανιστεί πραγματικά.

Ο μαύρος χρυσός της ελληνικής οικονομίας, δηλαδή το αντίστοιχο πετρέλαιο της Ελλάδας είναι ο Τουρισμός, η ναυτιλία και τα μεταναστευτικά εμβάσματα. Τα μεταναστευτικά εμβάσματα αναλύθηκαν προηγούμενο σημείο της θεωρητικής προσέγγισης του θέματος. Ο Τουρισμός και η Ναυτιλία παρόλο τον δυναμισμό που διαθέτουν είναι ευάλωτοι στις όποιες πιέσεις του διεθνούς ανταγωνισμού. Κάθε φορά που η παγκόσμια οικονομία εμφανίζει σημάδια στασιμότητας και γενικότερα όταν παρουσιάζονται πετρελαϊκές οικονομικές κρίσεις αυτό επηρεάζει την Ναυτιλία και τον Τουρισμό. Το αυξημένο κόστος δανεισμού και η μείωση της αγοραστικής δύναμης του καταναλωτικού κοινού είναι δυο από τους πολλούς παράγοντες που επηρεάζουν αρνητικά τόσο τον Τουρισμό όσο και την Ναυτιλία σε περιόδους οικονομικής κρίσης.

Έχει παρατηρηθεί ότι χώρες όπου στηρίζουν την παραγωγή τους στην ένταση κεφαλαίου με ταυτόχρονη διαφυγή εργατικού δυναμικού στο εξωτερικό δεν επιφέρει θετικά αποτελέσματα για την οικονομία. Αν τα παραπάνω συνδυαστούν με εισαγωγή κεφαλαιουχικού εξοπλισμού από το εξωτερικό μάταια οδηγεί στην πρόσκαιρη ανάπτυξη του μεταποιητικού κλάδου αλλά βαθμιαία οδηγεί στην

αποβιομηχάνιση της οικονομίας. Δεν είναι αρνητικό μια οικονομία να διοχετεύει ανθρώπινο δυναμικό στο εξωτερικό και ταυτόχρονα να εισάγει φθηνά κεφαλαιουχικά αγαθά. Στην περίπτωση όμως της Ελλάδας αυτό δεν συνδυάστηκε με αύξηση των επενδύσεων στον βιομηχανικό κλάδο. Εάν οι επενδύσεις στο βιομηχανικό κλάδο είχαν τονωθεί, η πολιτική ηγεσία έδινε κίνητρα προς αυτή την κατεύθυνση τότε αυτό θα οδηγούσε στη βελτίωση του επιπέδου της τεχνολογίας και στην αύξηση της ζήτησης σε εργατικό δυναμικό (Delivani, 1991).

Ο μεγάλος αναπτυξιακός κύκλος της παγκόσμιας οικονομίας έως το 1973, είχε ως αποτέλεσμα τη ραγδαία ανάπτυξη της ελληνικής ναυτιλίας και του τουρισμού. Μεταξύ 1961 και 1973 ο στόλος ελληνικής πλοιοκτησίας σχεδόν τετραπλασίασε τη χωρητικότητά του και το ναυτιλιακό συνάλλαγμα ξεπέρασε το 3% του Α.Ε.Π. το 1972.

Η δραστηριότητα στο ναυτιλιακό τομέα επηρέασε την εγχώρια οικονομία της Ελλάδας. Οι ελληνικές κυβερνήσεις προχώρησαν στις όποιες νομοθετικές ρυθμίσεις προκειμένου ο εν λόγω κλάδος να αναπτυχθεί στο μέγιστο. Απώτερος στόχος ήταν η δημιουργία ευνοϊκών περιστάσεων προκειμένου να αναπτυχθεί η ναυτιλιακή οικονομική δραστηριότητα και οι εφοπλιστές (κυρίως ελληνικής καταγωγής) να μεταφέρουν τις ναυτιλιακές δραστηριότητες τους από τρίτες χώρες στο μεγαλύτερο λιμάνι της χώρας, τον Πειραιά (Close D, 2006).

Η εισροή ναυτιλιακών επενδύσεων κατά την δεκαετία του 1960 και τις αρχές του 1970 επέδωσε με αποτέλεσμα να συμπαρασύρουν και τον τριτογενή τομέα σε φάση ανάπτυξης. Οι βελτίωση των ελληνικών ναυπηγείων και των ελληνικών διυλιστηρίων κατά την δεκαετία του 1970 έδωσε ευκαιρίες απασχόλησης στο εργατικό δυναμικό της χώρας βελτιώνοντας ταυτόχρονα το βιοτικό επίπεδο των κατοίκων της χώρας. Αποτέλεσμα όλων αυτών ήταν να επηρεαστεί θετικά ο τουριστικός και ο τραπεζικός κλάδος, αλλά και γενικά ο τομέας της παροχής υπηρεσιών στην Ελλάδα (Πατρώνης, 2006).

Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι τουριστικές αφίξεις κατά την αναφερόμενη χρονική περίοδο είχαν υπερδιπλασιαστεί, φτάνοντας μάλιστα στο ιστορικό για την εποχή ρεκόρ άφιξης 3.000.000 εκατομμυρίων τουριστών το 1973. Συγκεκριμένα το

τουριστικό συνάλλαγμα έφτασε να αντιπροσωπεύει περίπου το 2,7% του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος της χώρας. Το τουριστικό συνάλλαγμα με το συνάλλαγμα που προήλθε από το ναυτιλιακό κλάδο κάλυπταν το 32 % των εισαγωγών της χώρας. Ο τουρισμός αποτελούσε την κύρια πηγή εσόδων και με παράλληλα οι τουριστικές επενδύσεις έδωσαν ώθηση προκειμένου η χώρα να μπορεί να ικανοποιεί υπερδιπλάσιο αριθμό τουριστών στον ίδιο χρόνο. Η αύξηση των τουριστικών κλινών ήταν γεγονός με αποτέλεσμα να ενισχύει ο τριτογενής τομέας και συγκεκριμένα ο τουριστικός κλάδος τις κατασκευές μέσω των επενδύσεων σε νέες τουριστικές υποδομές (Ιορδάνογλου Χρ., 2003).

Με άλλα λόγια η οικονομική και κοινωνική οργάνωση της χώρας εξελίχθηκε από έντασης εργασίας σε έντασης κεφαλαίου. Η ραγδαία ανάπτυξη του τριτογενή τομέα επηρέασε τον κατασκευαστικό κλάδο, ενώ σε κάθε περίπτωση θα περιμέναμε να συμβεί το αντίστροφο δηλαδή ο δευτερογενής τομέας και συγκεκριμένα ο βιομηχανικός κλάδος θα έπρεπε να συμπαρασύρει τους υπόλοιπους κλάδους του δευτερογενή τομέα πρωτίστως και δευτερευόντως τον τριτογενή τομέα στο σύνολο του. Σε κάθε περίπτωση η άνθηση του ναυτιλιακού και τουριστικού κλάδου οδήγησε αυτή τη φορά σε εσωτερική μετανάστευση. Το εργατικό δυναμικό προκειμένου να βελτιώσει την ποιότητα ζωής ενίσχυσε ακόμα περισσότερο τον κατασκευαστικό κλάδο. Παράλληλα η εσωτερική μετανάστευση δημιούργησε την ανάγκη δημοσίων επενδύσεων σε έργα υποδομής όπως δρόμους, δημόσια κτήρια, σχολεία, δίκτυα ύδρευσης και αποχέτευσης (Καζάκος Π, 2001).

Σύμφωνα με τον Ιορδάνογλου (2001) η εσωτερική μετανάστευση έφτασε τη ζήτηση καταναλωτικών αγαθών σε ρυθμούς υψηλότερους από εκείνους της συνολικής προσφοράς. Ταυτόχρονα οι ιδιωτικές επενδύσεις κατευθύνθηκαν προς την αγορά κατοικίας, ως μια επένδυση σίγουρη και με σταθερή απόδοση. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να αυξηθεί σε υπερβολικά υψηλά επίπεδα ο βαθμός χρησιμοποίησης της παραγωγικής ικανότητας της ελληνικής οικονομίας με αποτέλεσμα να κάνουν την εμφάνισή τους οι γνωστές πληθωριστικές πιέσεις και νομισματικής χαλαρότητας από πλευράς πολιτικής ηγεσίας του τόπου.

Αν συνδυάσουμε την έντονη κατασκευαστική δραστηριότητα λόγω της εσωτερικής μετανάστευσης, της επένδυσης σε τουριστικά καταλύματα και ναυτιλιακές υποδομές, με την ταυτόχρονη εισροή των μεταναστευτικών εμβασμάτων μπορούμε εύλογα να εξηγήσουμε την αιτία της ραγδαίας ανάπτυξης του κλάδου των κατασκευών. Σαφώς δεν μπορούμε να μην αποδεχθούμε την συνεισφορά του εν λόγω κλάδου στην μεγέθυνση του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος της χώρας. Ωστόσο η καθυστέρηση της πραγματικής εκβιομηχάνισης της και η μονομερείς ανάπτυξη του κατασκευαστικού κλάδου και όχι του βιομηχανικού κλάδου δεν άφησαν περιθώρια τεχνολογικής ανάπτυξης στην χώρα.

Μάταια λοιπόν, προκειμένου να ικανοποιηθούν οι ανάγκες σε νέο κεφαλαιουχικό εξοπλισμό οι εισαγωγές αυξήθηκαν σε ιδιαίτερα υψηλούς ρυθμούς. Η Ελλάδα δεν εκμεταλλεύτηκε το συγκριτικό πλεονέκτημα της αφθονίας σε εργατικό δυναμικό και η εφαρμοζόμενη οικονομική πολιτική σπατάλησε πόρους σε ανάπτυξη έντασης κεφαλαίου. Ουσιαστικά, το πλεόνασμα σε εργατικό δυναμικό δεν συνδυάστηκε με μια προσεχτική εισαγωγή κεφαλαίου προκειμένου να απορροφηθεί στο βιομηχανικό κλάδο (Νίκας, 2006).

Ο δείκτης ανεργίας παρέμεινε σε χαμηλά επίπεδα λόγω του κύματος εξωτερικής μετανάστευσης, της έντασης του κατασκευαστικού κλάδου και την ανάπτυξης του τομέα των υπηρεσιών. Ως προς το ποια ήταν η κινητήρια δύναμη της ελληνικής οικονομίας μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1970 μπορούμε εύκολα να υποστηρίξουμε τον κατασκευαστικό κλάδο. Αυτό όμως που στην Ελλάδα θεωρήθηκε ως εκβιομηχάνιση δεν ήταν τίποτα από ταχεία ανοικοδόμηση (Νίκας, 2006).

Η ελληνική πολιτική ηγεσία έθεσε την «ανάπτυξη της οικοδομής» ως τον βασικό μοχλό ανάπτυξης της ελληνικής οικονομίας. Οι κατασκευές τόσο οι ιδιωτικές με την μορφή κτισμάτων και κατοικιών όσο και δημόσιων μέσω της δημιουργίας βασικών υποδομών οδήγησαν τον κατασκευαστικού κλάδου, στην πρώτη θέση του δευτερογενούς τομέα, ξεπερνώντας το 51% της αξίας του δευτερογενούς προϊόντος το 1973 (Ιορδάνογλου Χρ., 2003). Η ταχεία ανάπτυξη του κατασκευαστικού κλάδου επηρέασε το σύνολο του δευτερογενή τομέα παραγωγής και ταυτόχρονα οδήγησε

στην ανάπτυξη και άλλων κλάδων, αφού η συνολική δαπάνη για καταναλωτικά αγαθά αυξήθηκε σημαντικά. Χαρακτηριστικό είναι ότι μέχρι και το έτος 1973, η αξία των κλάδων των τροφίμων, ποτών, καπνού και υφαντουργίας σχεδόν τριπλασιάστηκε. Όπως αναφέρει ο Φραγκιαδάκης (2007) «μετά το 1960 η Ελλάδα άρχισε να προσεγγίζει το πρότυπο της βιομηχανικής κοινωνίας, το οποίο είχε επικρατήσει στις Η.Π.Α. ήδη πριν τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο και στις χώρες της Δυτικής Ευρώπης από τη δεκαετία του 1950». Ωστόσο όμως η Ελλάδα σε σχέση με τις υπόλοιπες χώρες που βγήκαν νικήτριες από τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο καθυστέρησε να εισέλθει στη φάση της εκβιομηχάνισης. Αυτό όπως είναι φανερό της έδωσε την δυνατότητα να μπορεί να εισάγει κεφαλαιουχικό εξοπλισμό από τις αναπτυσσόμενες χώρες του δυτικής Ευρώπης αλλά την οδήγησε στο χάσει το συγκριτικό της πλεονέκτημα του πλεονάζοντος εργατικού δυναμικού.

Η επιλογή πολιτικής έντασης κεφαλαίου καθώς και η θεσμοθέτηση του ανάλογου θεσμικού πλαισίου προκειμένου να δοθούν κίνητρα για νέες επενδύσεις στην χώρα διαδραμάτισε εξαιρετικά σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη του δευτερογενούς τομέα. Λόγω του ότι η χώρα υστερούσε σε σχέση με την αναπτυσσόμενες χώρες του δυτικού κόσμου σε παραγωγικότητα και αποδοτικότητα κεφαλαίου οι ελληνικές κυβερνήσεις προχώρησαν σε θεσμοθέτηση σειράς μέτρων ώστε να εισέλθουν επενδύσεις στη χώρα (Καζάκος, 2001). Ένα βασικό πρόβλημα που έπρεπε να αντιμετωπιστεί ήταν αυτό του βαθμού ανοίγματος της ελληνικής οικονομίας.

Το γεγονός της διάρθρωσης της κατανάλωσης στην Ελλάδα, το οποίο ενισχύθηκε από την χαμηλή ελαστικότητα ζήτησης για τα εγχώρια παραγωγής προϊόντα και των εισαγωγών καταναλωτικών προϊόντων, επέδρασαν αρνητικά στο εμπορικό ισοζύγιο της χώρας (Νεγρεπόντη –Δελιβάνη, 1981). Η αργοπορία εισόδου της ελληνικής οικονομίας σε βάση πραγματικής εκβιομηχάνισης και η αργοπορημένη είσοδος στην εν λόγω βάση αλλά με λάθος κατευθύνσεις, όπως αναφέραμε παραπάνω, μάταια οδήγησε στην ταχεία ανοικοδόμηση της χώρας.

Παρόλο τις ποικίλες φορολογικές μεταρρυθμίσεις και νομοθετήματα κοινωνικού κυρίως χαρακτήρα κατά την περίοδο 1960 και έπειτα, οι επενδύσεις ξένου

κεφαλαίου στη χώρα δεν είναι σίγουρο αν πραγματικά βελτίωσαν το εμπορικό ισοζύγιο. Η άγνοια επί του θέματος προέρχεται από το ότι οι φορολογικές απαλλαγές, απαλλαγές από εισφορές σε φορείς κοινωνικής ασφάλισης, επιδότηση επιτοκίων, καταβολή μέρους του κεφαλαίου από το κράτος, οι κρατικές ενισχύσεις συγκεντρώθηκαν σε κλάδους έντασης κεφαλαίου. Χαρακτηριστικό είναι ότι η πετρελαϊκή κρίση του 1973 οδήγησε στη μείωση των άμεσων ξένων επενδύσεων στη χώρα χωρίς ωστόσο να επηρεαστεί ιδιαίτερα η πορεία προς την ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας.

Βέβαια, κατά την χρονική περίοδο 1961-1973 δημιουργήθηκαν οι προϋποθέσεις προκειμένου η χώρα να εισέλθει σε φάση πραγματικής εκβιομηχάνισης. Η δομή της παραγωγής, η σύσταση του πληθυσμού και η αύξηση του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος προσέγγισε τις ανεπτυγμένες ευρωπαϊκές οικονομίες. Η μετανάστευση μεγάλου μέρους του πληθυσμού στο εξωτερικό για εύρεση εργασίας, η αντίστοιχη εσωτερική μετανάστευση από τους Ορεινούς Όγκους στα μεγάλα αστικά κέντρα της χώρας και η εισροή μεταναστευτικών εμβασμάτων επηρέασαν το έλλειμμα του εμπορικού ισοζυγίου της χώρας.

Η περίοδος μεταξύ 1960 έως 1973 χαρακτηρίστηκε και από το είσοδο του ηλεκτρισμού σχεδόν σε όλα τα σημεία της χώρας. Ο ηλεκτρισμός βοήθησε στην ανάπτυξη της «βαριάς βιομηχανίας» της χώρας, του κλάδου των κατασκευών και γενικότερα των δευτερογενή τομέα. Ωστόσο κανείς δεν μπορεί να διαφωνήσει ότι ακόμα και με λάθος κατά την άποψη μας μίγμα πολιτικής, δηλαδή επικέντρωση σε ανάπτυξη έντασης κεφαλαίου αντί έντασης εργασίας, ο ρυθμός ανάπτυξης που πέτυχε η ελληνική οικονομία ήταν ο υψηλότερος για την χρονική περίοδο 1953 - 1973. Συγκεκριμένα με μέσο ετήσιο ρυθμό ανάπτυξης 6,9% ανά έτος για μια εικοσαετία η Ελλάδα πέτυχε τον υψηλότερο ρυθμό ανάμεσα στις χώρες μέλη του Ο.Ο.Σ.Α (Δρακάτος, 1997).

Πολιτική θέληση των τότε ελληνικών κυβερνήσεων ήταν η ενίσχυση του βιομηχανικού τομέα μέσω της εισροής ξένων επενδύσεων στον εν λόγω τομέα με ταυτόχρονη τόνωση άλλων τομέων όπως ο τουρισμός, οι συγκοινωνίες και η αγορά ηλεκτρικής ενέργειας. Παρόλη την ένταση και τους υψηλούς ρυθμούς ανάπτυξης

της προηγούμενης χρονικής περιόδου (1953-1973, η ελληνική οικονομία εξακολουθούσε να υστερεί έναντι των άλλων δυτικών ευρωπαϊκών οικονομιών. Σε κάθε περίπτωση όμως ο βαθμός ανοίγματος της Ελληνικής οικονομίας δεν έδειξε την βελτίωση του επιπέδου των εξαγωγών σε σχέση με το Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν της χώρας. Με άλλα λόγια ο λόγος του αθροίσματος των εισαγωγών και εξαγωγών προς το Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν της χώρας δεν δείχνει ότι βελτιώνεται. Αντίθετα, η ευρεία αύξηση της κατανάλωσης φθηνότερων καταναλωτικών αγαθών και κεφαλαιουχικών προϊόντων οδήγησε στην αύξηση του εμπορικού ελλείμματος και της εξάρτησης της χώρας από οικονομίες του εξωτερικού (Καζάκος,2001).

Βασικό μειονέκτημα ήταν η επιλογή σε επενδύσεις στον βιομηχανικό κλάδο χωρίς ταυτόχρονα να δοθούν πόροι για έρευνα και ανάπτυξη σε ανάλογους κλάδους υψηλής τεχνολογίας. Αυτό μετέτρεψε το δευτερογενή τομέα και ιδιαίτερα το βιομηχανικό κλάδο εξαρτημένο από κλάδους υψηλής τεχνολογίας του εξωτερικού. Ταυτόχρονα εξαιτίας της μαζικής μετανάστευσης των προηγούμενων δεκαετιών ο δείκτης της ανεργίας παρέμεινε σε χαμηλά επίπεδα και κυρίως δεν άφησε να φανεί η αποτυχία απορρόφησης του ενεργού εργατικού δυναμικού από τον κλάδο της ελληνικής βιομηχανίας. Η απόφαση στροφής στην επιλογή ανάπτυξης με ένταση κεφαλαίου και όχι στην επένδυση του διαθέσιμου ανθρώπινου της χώρας οδήγησε όχι στην εκβιομηχάνιση της Ελλάδας αλλά στην ανοικοδόμηση της μέσω της ανάπτυξης του κλάδου των κατασκευών.

Στο μεταξύ, ο σταδιακός περιορισμός των εισαγωγικών δασμών των ελληνικών προϊόντων, στο πλαίσιο της Συμφωνίας Σύνδεσης, διευκόλυνε τις βιομηχανικές εξαγωγές προς την Ευρωπαϊκή κοινότητα αλλά η ροή ήταν σχετικά περιορισμένη λόγω του υψηλού κόστους σε σχέση με τα βιομηχανικά προϊόντα του εξωτερικού.

Η Ελλάδα μέχρι και της αρχές της δεκαετίας του 1950 ήταν μια χώρα που στηριζόταν καθαρά στην παραγωγή του πρωτογενή τομέα. Η μετακίνηση του ανθρώπινου δυναμικού την αμέσως επόμενη εικοσαετία στα μεγάλα αστικά κέντρα, τα έργα υποδομής και η ανάπτυξη του εθνικού οδικού δικτύου καθώς και του ελληνικού σιδηρόδρομου ήταν καθοριστική για την ερήμωση της ελληνικής

επαρχίας. Μπορεί από τη μια πλευρά να έδωσε ευκαιρίες απασχόλησης κυρίως σε εμπορικά καταστήματα της Αθήνας , του Πειραιά και της Θεσσαλονίκης και καλύτερη ποιότητα ζωής αλλά από την άλλη η αγροτική παραγωγή μειώθηκε αισθητά. Στις αρχές της δεκαετίας του 1950 ο πρωτογενής τομέας παραγωγής αντιπροσώπευε περίπου το 30% του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος και απασχολούσε το 58% του οικονομικώς ενεργού πληθυσμού. Η κατάσταση άλλαξε άρδην από της αρχές της δεκαετίας του 1970 όπως φανερώνει και ο παρακάτω πίνακας. Σύμφωνα με τα στοιχεία που παραθέτουμε στο εν λόγω πίνακα ο πρωτογενής τομέας παραγωγής κατείχε δεσπίζουσα θέση όσον αφορά την απασχόληση του διαθέσιμου εργατικού δυναμικού μέχρι και τα πρώτα έτη της δεκαετίας του 1970. Τα στοιχεία αυτά μπορούν εύκολα να δικαιολογήσουν την παραπάνω ανάλυση που κάναμε, δηλαδή ως προς την έντονη προσπάθεια της πολιτικής ηγεσίας να θέσει το βιομηχανικό κλάδο «ηγέτη» και «οδηγό» της οικονομικής ανάπτυξης της χώρας αλλά και την αναπάντεχη αποτυχία της στροφής σε λύσεις έντασης κεφαλαίου , όντας αγροτική χώρα μέχρι και το πρώτο μισό της δεκαετίας του 1970. Η μείωση της έντασης τόσο του πρωτογενή όσο και του δευτερογενή τομέα παραγωγής είναι εμφανείς αμέσως μετά την είσοδο της χώρας στην τότε Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα (Ε.Ο.Κ), στις αρχές δηλαδή της δεκαετίας του 1980. Η απασχόληση αυξάνεται κατακόρυφα στον τριτογενή τομέα παραγωγής , ενώ ταυτόχρονα η αδυναμία και το λάθος μίγμα πολιτικής που είχε εφαρμοστεί τις προηγούμενες δεκαετίες κάνει την εμφάνιση του μέσω της αύξησης του ποσοστού ανεργίας μεταξύ του ενεργού εργατικού δυναμικού.

Έτσι η ελληνική οικονομία κυριαρχούνταν πλέον από τη βιομηχανία (κατασκευές) και τις υπηρεσίες. Οι κάτοικοι πλέον ζούσαν σε πόλεις και η ελληνική ύπαιθρος ερημώθηκε σε μεγάλο βαθμό. Αυτό επηρέασε αρνητικά και σε μεγάλο βαθμό την αγροτική παραγωγή. Ο πρωτογενής τομέας παραγωγής στηρίζοντας αποκλειστικά στο διαθέσιμο εργατικό δυναμικό και όχι στο υλικοτεχνικό εξοπλισμό. Οι χειρωνακτικές εργασίες υπερτερούσαν της χρήσης γεωργικών μηχανημάτων , των οποίων η αγορά κρίνονταν αποτρεπτική λόγω του εξαιρετικά υψηλού κόστους αγοράς και συντήρησης στην Ελλάδα.

Πίνακας 10. Ποσοστά απασχόλησης και ανεργίας κατά τομέα της Ελληνικής οικονομίας.

Έτη	Πρωτογενής τομέας %	Δευτερογενής τομέας %	Τριτογενής τομέας %	Ανεργία
1970	55,7%	19,9%	24,3%	3,1%
1975	41,7%	30,3%	27,8%	3,1%
1980	41,7%	30,3%	27,8%	3,1%
1985	28,6%	30,6%	36,1%	4,3%
1990	28,6%	30,7%	36,0%	4,3%
1995	18,8%	24,5%	56,6%	8,0%
2000	18,7%	24,3%	56,8%	8,0%
2005	15,0%	23,2%	61,7%	11,1%
2010	15,2%	22,9%	61,8%	14,7%

Πηγή: Ελληνική Στατιστική Υπηρεσία (Τα στοιχεία συλλέχτηκαν και παρουσιάζονται συγκεντρωτικά)

Σε κάθε περίπτωση η μείωση της έντασης του αγροτικού τομέα ήταν αποτέλεσμα της μείωσης της ανάπτυξης του. Δεν είχαν δοθεί τα ανάλογα οικονομικά και φορολογικά κίνητρα στους επαγγελματίες του πρωτογενή τομέα προκειμένου να δημιουργηθούν νέες θέσεις εργασίας, να μειωθεί το κόστος παραγωγής και να ανανεωθεί ο υλικοτεχνικός εξοπλισμός των ελλήνων αγροτών.

Δεν μπορούμε να μειώσουμε το «ειδικό βάρος» του πρωτογενούς τομέα στην οικονομία της χώρας, ούτε τη σημασία του για την οικονομική ανάπτυξη της Ελλάδας. Αυτό το οποίο σίγουρα μπορούμε να υποστηρίξουμε είναι ότι δεν δόθηκε η δέουσα προσοχή από πλευράς πολιτικής αρχής και οι άλλοι δυο τομείς παραγωγής αναπτύχθηκαν ταχύτερα κατά την περίοδο της δεκαετίας του 1970 και έπειτα.

Η ολοκλήρωση των δημοσίων έργων υποδομής στα μέσα της δεκαετίας του 1970, η δημιουργία δικτύου διανομής ηλεκτροδότησης και η ερήμωση της ελληνικής υπαίθρου λόγω της εξωτερικής και εσωτερικής μετανάστευσης οδήγησαν στη ραγδαία ανάπτυξη του κλάδου των υπηρεσιών. Ο ρυθμός μεγέθυνσης υπήρξε υψηλός στον τουριστικό κλάδο και όπως θα αναπτύξουμε παρακάτω οι τουριστικές εισπράξεις έπαιξαν καθοριστικό ρόλο ως προς την διαμόρφωση της πορείας της ελληνικής οικονομίας προς την ανάπτυξη. Η βαριά βιομηχανία της χώρας που είχαν επενδύσει τόσο οι έλληνες πολιτικοί όσο και τα ξένα κεφάλαια δεν απέδωσε όσο ο κλάδος του τουρισμού, ιδιαίτερα μετά την τελωνειακή ένωση με τις χώρες τις Ε.Ο.Κ.

και δημιουργία κλίματος πολιτικής σταθερότητας με την επαναφορά της δημοκρατίας στα μέσα της δεκαετίας του 1970.

Η επίτευξη υψηλού ρυθμού ανάπτυξης ήταν ο βασικός στόχος των ελληνικών κυβερνήσεων μεταπολεμικά και μέχρι την είσοδο της χώρας στην Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα. Σύμφωνα με τον Δρακάτο (1991), απώτερος στόχος ήταν η επίτευξη υψηλού ρυθμού μεγέθυνσης του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος μέσω της ενθάρρυνσης άμεσων επενδύσεων τόσο εγχώριων όσο και ξένων. Προκειμένου να επιτευχθεί ο στόχος αυτός ενισχύθηκαν οι υποδομές της χώρας σε κατασκευή εθνικών οδών και παραγωγή φθηνής ηλεκτρικής ενέργειας. Το όλο εγχείρημα στηρίζονταν στην υπόθεση της φθηνής αγοράς καυσίμου από το εξωτερικό και του ιδιαίτερα χαμηλού μισθολογικού κόστους προκειμένου να αναδειχθεί η λεγόμενη βαριά βιομηχανία της χώρας.

Για την επίτευξη της ανάπτυξης του δευτερογενή τομέα και ειδικά του βιομηχανικού κλάδου η προώθηση επενδύσεων έγινε με συγκεκριμένα μέσα. Τέτοια ήταν η υποστήριξη της εκβιομηχάνισης μέσω της ανάπτυξης της ηλεκτροπαραγωγής και του εκσυγχρονισμού του εθνικού δικτύου της χώρας. Ταυτόχρονα έγινε titάνια προσπάθεια προσέλκυσης ξένων κεφαλαίων μέσω της θέσπισης ειδικών φορολογικών ελαφρύνσεων και προστασίας των ξένων (βλέπε Ν.Δ. 2687/1953, «Περί προστασίας κεφαλαίων εξωτερικού»). Παράλληλα η νομοθέτηση πληθώρας νόμων σχετικών με την αναπτυξιακή προοπτική της χώρας έδινε κίνητρα και επιδοτήσεις προκειμένου να αναπτρωθεί ο συγκεκριμένος κλάδος και να τονωθούν οι εξαγωγές. Απώτερος σκοπός ήταν ο ισοσκελισμός του εμπορικού ισοζυγίου της χώρας και προκειμένου αυτό να γίνει πραγματικότητα υπαγορεύτηκε από την τότε πολιτική ηγεσία μια ευνοϊκή μεταχείριση της βιομηχανίας από το ελληνικό τραπεζικό σύστημα.

Προκειμένου να διασφαλιστεί η επιτυχία της εκβιομηχάνισης της χώρας η οικονομική πολιτική που εφαρμόστηκε την πρώτη εικοσαετία μετά το τέλος του Β Παγκοσμίου πολέμου καθιέρωσε σειρά νόμων , φορολογικών ελέγχων και μηχανισμών παρέμβασης σε όλο το φάσμα της οικονομικής δραστηριότητας με

κύριο χαρακτηριστικό των κρατικό παρεμβατισμό προς όφελος του παραγωγού και όχι του καταναλωτή (Τράπεζα της Ελλάδος,1978).

Η πολιτική που εφαρμόστηκε κατά την περίοδο της ταχείας εκβιομηχάνισης της χώρας είχε ως αποτέλεσμα το Α.Ε.Π. της χώρας να αυξηθεί με μέσο ρυθμό 6,9% και να υπέρ-μεγεθυνθεί μεταξύ της εικοσαετίας 1953 -1973. Ιδιαίτερα κατά την χρονική περίοδο της ταχέως εκβιομηχάνισης της χώρας ο ρυθμός αυτός ήταν ακόμα υψηλότερος και ανήλθε στο 7,8 % (Τράπεζα της Ελλάδος,1978). Ο ρυθμός μεγέθυνσης ήταν ο υψηλότερος που είχε σημειωθεί μεταξύ των χωρών της τότε Δυτικής Ευρώπης με άμεσο αποτέλεσμα την βελτίωση του βιοτικού επιπέδου των κατοίκων στην Ελλάδα. Σε κάθε περίπτωση η προσπάθεια προσέλκυσης επενδύσεων είχε αποτέλεσμα και μάλιστα θετικό για την οικονομία της χώρας μιας και ο μεγαλύτερος όγκος χρηματοδοτήθηκε από την εγχώρια αποταμίευση και κατά μικρότερο ποσοστό από την συμβολή ξένων επενδύσεων.

Η στήριξη της παραγωγικής διαδικασίας τόσο μέσω νομοθετημάτων από πλευράς πολιτικής εξουσίας όσο και από την εγχώρια αποταμίευση και την εισροή μεταναστευτικών εμβασμάτων έδωσε ώθηση ως προς την βελτίωση δεικτών όπως η παραγωγικότητα και το κόστος εργασίας. Η αίσθηση της ανάπτυξης, η δημιουργία θετικού κλίματος και η πολιτική σταθερότητα επέτρεψε την αύξηση του ονομαστικού μισθού με ταυτόχρονη μείωση των τιμών πώλησης στον τελικό καταναλωτή. Παράλληλα η διατήρηση του πληθωρισμού σε χαμηλά επίπεδα μετέτρεπε την ονομαστική αύξηση του επιπέδου του μισθού σε πραγματική (Τράπεζα της Ελλάδος,1978).

Το εγχείρημα της εκβιομηχάνισης της χώρας συνάντησε δυσκολία στην βελτίωση του εμπορικού ισοζυγίου, παρόλο που το Α.Ε.Π. αυξήθηκε, ο ρυθμός μεγέθυνσης ήταν υψηλός και η παραγωγικότητα βελτιώθηκε στο σύνολο της οικονομικής δραστηριότητας. Η εισαγωγή κεφαλαιουχικού εξοπλισμού από το εξωτερικό, η αύξηση του κόστους αγοράς καυσίμου και η υποχρεωτική βελτίωση της πολιτικής των δασμών επί των εισαγωγών (λόγω δεσμεύσεων της χώρας απέναντι στην Ε.Ο.Κ) δεν επέτρεψαν την βελτίωση του εμπορικού ισοζυγίου της χώρας. Το όλο και αυξανόμενο έλλειμμα , ως αποτέλεσμα των εξωτερικών συναλλαγών, στο εμπορικό

ισοζύγιο καλύπτονταν από την εισροή άδηλων πόρων. Πόροι προερχόμενοι από τον τουρισμό , τα μεταναστευτικά εμβάσματα και τα ναυτιλιακό συνάλλαγμα αποτέλεσαν το αντιστάθμισμα στο διαρκώς αυξανόμενο έλλειμμα του ελληνικού εμπορικού ισοζυγίου (Νίκας , 2006; Τράπεζα της Ελλάδος, 1978).

Η αυξημένη ροή μετανάστευσης στο εξωτερικό έδωσε την ευκαιρία στο βιομηχανικό κλάδο της χώρας να κρύψει την αδυναμία απορρόφησης του εργατικού δυναμικού που μετακινούνταν από τον πρωτογενή τομέα στον δευτερογενή κατά την περίοδο 1953 -1973. Παράλληλα οι άδηλοι πόροι , κυρίως προερχόμενοι από τα μεταναστευτικά εμβάσματα και τον τουρισμό, διόρθωναν το ελλειμματικό εμπορικό ισοζύγιο της χώρας. Οι αποφάσεις της πολιτικής ηγεσίας της χώρας εντείνονταν ώστε η προσπάθεια εκβιομηχάνισης της χώρας να ολοκληρωθεί με άμεσο αποτέλεσμα την είσοδο σε περίοδο οικονομικής ύφεσης για την ελληνική οικονομία κυρίως λόγω της πετρελαϊκής κρίσης και της κατάρρευσης της συνθήκης του Bretton Woods.

Ο τουρισμός και ο αγροτικός τομέας αποτελούσαν τους βασικούς τροφοδότες της αναπτυξιακής προσπάθειας της χώρας μετά το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου πολέμου. Ο τουρισμός αποτέλεσε σημαντικό εργαλείο ανάπτυξης της ελληνικής οικονομίας. Η εμφάνιση του εν λόγω κλάδου του τριτογενή τομέα έγινε πολύ πίσω στις αρχές της δεκαετίας του 1950. Ο ρυθμός μεγέθυνσης του τουριστικού κλάδου ήταν ιδιαίτερα υψηλός από τις αρχές της δεκαετίας του 1950 μέχρι και τα τέλη του έτους 2016. Η προστιθέμενη αξία του κλάδου των υπηρεσιών ως σύνολο έφτασε στο 80% κατά την επταετία 2010-2016 , μια περίοδο όπου η Ελλάδα είχε μπει σε περίοδο βαθιάς οικονομικής ύφεσης . Παράλληλα διαχρονικά η κατανομή της απασχόλησης από το 1950 μέχρι και το 2015 δείχνει ότι ο τριτογενής τομέας συνέβαλε και συμβάλει περισσότερο από όλους τους υπόλοιπους κλάδους της παραγωγικής διαδικασίας.

Σύμφωνα με τον Παυλόπουλο (1999), οι ξένοι επισκέπτες το 1958 ανήλθαν σε 257.000 , ενώ το 1973 είχαν ξεπεράσει τα 3.000.000. Σε κάθε περίπτωση η ανοδική τάση του τουριστικού κλάδου και η αύξηση της επισκεψιμότητας ήταν αποτέλεσμα ανάλογων επενδύσεων σε τουριστικές υποδομές. Χαρακτηριστικό είναι το

πρόγραμμα ανάπτυξης του τουριστικού κλάδου από τον Εθνικό Οργανισμό Τουρισμού (Ε.Ο.Τ) κατά την περίοδο 1958 -1962, όπου η ανέγερση τουριστικών καταλυμάτων ήταν ραγδαία. Η εξάπλωση των γνωστών τουριστικών ξενοδοχείων «Ξενία» και γενικότερα έργα τουριστικής υποδομής ήταν αποτέλεσμα προγραμμάτων ανάπτυξης του τουριστικού τομέα. Σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη του τουριστικού τομέα διαδραμάτισε , εκτός από το πρόγραμμα δημοσίων επενδύσεων με φορέα υλοποίησης τον Ε.Ο.Τ , υπήρξε ο τραπεζικός κλάδος με την άμεση χρηματοδότηση ιδιωτικών επενδύσεων στον τομέα του τουρισμού.

Η σημασία του αγροτικού τομέα στην πορεία της ελληνικής οικονομίας προς την οικονομική ανάπτυξη δεν υστερεί σε σχέση με αυτή του τριτογενή τομέα και ιδιαίτερα του τουριστικού κλάδου. Κατά την περίοδο 1953 -1973 ο κύριος τροφοδότης των ελληνικών εξαγωγών ήταν ο αγροτικός τομέας. Κατά την προαναφερόμενη χρονική περίοδο ο αγροτικός τομέας , παρόλο την ανάγκη εκσυγχρονισμού σε αγροτικά μηχανήματα και υιοθέτησης νέων σύγχρονων μεθόδων καλλιέργειας, κατάφερε να υπερδιπλασιαστεί. Η επιτυχία ίσως οφείλετε στα αρδευτικά έργα που υλοποιήθηκαν κατά την εν λόγω χρονική περίοδο, ίσως στη αυξανόμενη χρήση λιπασμάτων , πάντως σε κάθε περίπτωση η συμβολή του γεωργικού κλάδου στη βελτίωση των ελληνικών εξαγωγών υπήρξε καθοριστική. Δεν μπορεί κανείς να υποστηρίξει ότι η ανάπτυξη του αγροτικού προϊόντος δεν συνοδεύτηκε από ανάλογη (ή και μεγαλύτερη) αύξηση της παραγωγικότητας του κλάδου , μιας και ο πληθυσμός που ασχολούνταν με την καλλιέργεια της ελληνικής γης μειώνονταν συνεχώς. Μεγάλο μέρος του πληθυσμού μετανάστευσε στα αστικά κέντρα της χώρας και ακόμα μεγαλύτερο μετανάστευσε στο εξωτερικό (Πατρώνης Β. - Λιαργκόβας Π., 2004).

Βέβαια η ένταση της συμμετοχής του αγροτικού τομέα στο Α.Ε.Π της χώρας άρχισε να εμφανίζει σημάδια μείωσης με αποτέλεσμα τα ποσοστά της συμβολής του πρωτογενή τομέα στο Α.Ε.Π. να μειώνονται κατά την περίοδο 1955 -1973. Ταυτόχρονα μειώνονταν τα ποσοστά απασχόλησης του πρωτογενή τομέα στο σύνολο της ελληνικής οικονομίας και αυξάνονταν του δευτερογενή και του τριτογενή τομέα παραγωγής.

Σε αρκετές περιπτώσεις ο γεωργικός τομέας αποτέλεσε τον τομέα ο οποίος τροφοδότησε με πόρους την ανάπτυξη των άλλων τομέων παραγωγής. Στην περίπτωση της Ελλάδας οι πόροι τους οποίους είχε σε αφθονία και άμεσα μετέφερε για χάρη της ανάπτυξης του δευτερογενή και τριτογενή τομέα ήταν το πλεόνασμα σε ανθρώπινο δυναμικό. Σε κάθε περίπτωση ο ρόλος της προσφοράς χρήματος από τον τραπεζικό κλάδο καθώς και η πρόσβασης του γεωργικού κλάδου σε νέα κεφάλαια διαδραμάτισαν καθοριστικό ρόλο στη μετάβαση του αγροτικού πληθυσμού στους άλλους δυο τομείς της οικονομίας (Πατρώνης Β. - Λιαργκόβας Π.,2004). Χαρακτηριστικό της μετακίνησης του ανθρώπινου δυναμικού από τον πρωτογενή τομέα παραγωγής αποτελούν τα στοιχεία που ανεβρέθησαν από την Εθνική Στατιστική Υπηρεσία. Συγκεκριμένα κατά την περίοδο 1950 -1970 μετακινήθηκαν 1.351.117 φυσικά πρόσωπα εκ των οποίων τα μισά εγκαταστάθηκαν στα αστικά κέντρα της εποχής και υπόλοιπα αποτέλεσαν εξωτερική μετανάστευση.

Οι περιοχές που επηρεάστηκαν ιδιαίτερα τόσο από την εξωτερική όσο κυρίως από την εσωτερική μετανάστευση του αγροτικού πληθυσμού της χώρας ήταν οι ορεινές και δυσπρόσιτες περιοχές της χώρας. Η Ελλάδα μετατράπηκε από έντασης αγροτικής απασχόλησης σε έντασης παροχής υπηρεσίας μέχρι το τέλος της δεκαετίας του 1990. Αποτέλεσμα της όλης διαδικασίας ήταν βαθμιαία η ερήμωση ολόκληρων οικισμών και ο συνωστισμός στα μεγάλα αστικά κέντρα (κυρίως της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης). Η μετανάστευση του αγροτικού πληθυσμού και η συγκέντρωση στα μεγάλα αστικά κέντρα έγινε με την σύμφωνη γνώμη της πολιτικής ηγεσίας της χώρας μιας και θα αποτελούσε το βασικό εργαλείο εύρεσης εργατικού δυναμικού προκειμένου να αναπτυχθούν κλάδοι όπως η οικοδομή, η μεταποίηση , ο τουρισμός και να ολοκληρωθούν τεχνικά έργα σε ολόκληρη τη χώρα.

Η Ελλάδα καθυστέρησε να μπει σε φάση εκβιομηχάνισης μετά το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου πολέμου. Οι πολιτικές αποφάσεις των ελληνικών κυβερνήσεων δεν εκμεταλλεύτηκαν το πλεόνασμα σε εργατικό δυναμικό που δημιουργήθηκε μετά την εσωτερική και εξωτερική μετανάστευση του πληθυσμού. Η χώρα ενώ είχε το πλεονέκτημα να εισάγει νέες μεθόδους παραγωγής δεν προχώρησε σε ειδίκευση του ανθρώπινου δυναμικού της και δεν προχώρησε σε ανάλογες τομές ώστε να μπει

ο βιομηχανικός κλάδος σε φάση παραγωγής κεφαλαιουχικών αγαθών και μόνο εισαγωγής αυτών από το εξωτερικό.

Ταυτόχρονα η νομοθεσία που προστάτευε το βιομηχανικό κλάδο δημιούργησε πολλές και μη βιώσιμες επιχειρήσεις. Η λίγες μικρομεσαίες επιχειρήσεις μετατράπηκαν σε ολιγοπώλια με αποτέλεσμα την δημιουργία στρεβλώσεων κατά την λειτουργία της αγοράς. Ο προστατευτισμός δεν δημιούργησε μόνον ολιγοπώλια αλλά οδήγησε σε μείωση της παραγωγικότητας και της ανταγωνιστικότητας των ελληνικών επιχειρήσεων. Το πρόβλημα έγινε ιδιαίτερα αισθητό όταν μετά την σύνδεση με την Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα το 1962 η ελληνική μεταποίηση ένωσε την πίεση του διεθνούς ανταγωνισμού , ως απόρροια της άρσης των εισαγωγικών δασμών λόγω των δεσμεύσεων που ανέλαβε η χώρα προκειμένου να γίνει πλήρες μέλος της Ένωσης.

1.4.2. Η περίοδος από το 1974 μέχρι την είσοδο της χώρας στην Ευρωπαϊκή Ένωση.

Η Ελλάδα μέχρι και τις αρχές της δεκαετίας του 1970 παρουσίαζε οικονομική σταθερότητα κυρίως λόγω της ισχύος της συνθήκης του Bretton Woods δηλαδή των σταθερών συναλλαγματικών ισοτιμιών. Η κατάρρευση όμως της εν λόγω συνθήκης δημιούργησε αλλαγές σε παγκόσμιο επίπεδο. Η παγκόσμια οικονομία μπήκε σε τροχιά οικονομικής ύφεσης και η Ελλάδα ήλθε αντιμέτωπη με την νέα οικονομική τάξη πραγμάτων απότομα μιας και η ελληνική οικονομία στηρίζοντας αποκλειστικά στην εισροή ξένων κεφαλαίων από χώρες της Δυτικής Ευρώπης.

Η μείωση επενδυτικού ενδιαφέροντος από το εξωτερικό επιβράδυνε τους ήδη χαλαρούς ρυθμούς ανάπτυξης της χώρας με αποτέλεσμα να αυξηθούν τα ελλείμματα στο εμπορικό ισοζύγιο της χώρας, να μειωθεί η παραγωγικότητα , να αυξηθεί το επίπεδο ανεργίας καθώς και ο ρυθμός πληθωρισμού. Σε κάθε περίπτωση κλονίζεται η νομισματική σταθερότητα και η άνοδος των τιμών γίνεται καθημερινό φαινόμενο για τους πολίτες της χώρας. Τα συμπτώματα της οικονομικής ύφεσης έγιναν περισσότερο ορατά με την πετρελαϊκή κρίση του 1973-74 και ο πληθωρισμός εκτινάχθηκε σε διψήφια ποσοστά. (IOBE, 2014).

Η γενικότερη επιβράδυνση της ελληνικής οικονομίας, ακολουθώντας ανάλογη μείωση της παραγωγικότητας της παγκόσμιας οικονομίας, οδήγησε σε αύξηση του κόστους παραγωγής. Αυτό αποτέλεσε την «χαριστική βολή» για την ελληνική οικονομία η οποία στηρίζονταν στην εισαγωγή αγαθών (κυρίως κεφαλαιουχικών) και υπηρεσιών (κυρίως εξειδικευμένων σε τεχνολογικά θέματα). Όπως ήταν αναμενόμενο η αύξηση του κόστους παραγωγής τόσο σε παγκόσμιο επίπεδο όσο και στην εγχώρια ελληνική αγορά μετακυλίστηκε στον τελικό καταναλωτή (Boltho,1982).

Αναπόφευκτα η παγκόσμια οικονομική ύφεση επηρέασε και την ελληνική οικονομία. Η βαθιά οικονομική ύφεση που ήταν αποτέλεσμα πολλών συγκυριακών παραγόντων σε παγκόσμιο επίπεδο δεν άφησε ανέγγιχτη την ελληνική οικονομία και σε κάθε περίπτωση φανέρωσε την αδυναμία της και τις λάθος βάσεις στις οποίες στηρίχθηκε για την ανάπτυξη της γενικότερα. Η οικονομία της χώρας παρουσίασε στασιμότητα και το έλλειμμα του εμπορικού ισοζυγίου διογκώθηκε. Παράλληλα σύμφωνα με την Delivani (1991), ο ετήσιος ρυθμός ακαθάριστου σχηματισμού παγίου κεφαλαίου από 5,87% και 3,42% για την περίοδο 1966-1973 μετατράπηκε σε -0,40% και 1,44% αντίστοιχα για την περίοδο 1974-1989. Με βάση τα παραπάνω εύκολα γίνεται αντιληπτό ότι οι όποιες επιπτώσεις της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης που ξέσπασε με την πετρελαϊκή κρίση του 1973 ήταν πολύ χειρότερες για την Ελλάδα απ' ό,τι στις χώρες της κεντρικής Ευρώπης.

Απόρροια της τότε οικονομικής κρίσης για την Ελλάδα ήταν και η μείωση των μεταναστευτικών εμβασμάτων δηλαδή ήταν το «μεταναστευτικό παράδοξο» (Νίκας, 2006), όπου η χώρα από εξαγωγή ανθρώπινου δυναμικού έγινε φορέας υποδοχής μεταναστών. Ουσιαστικά, οι έλληνες του πρώτου κύματος μετανάστευσης κάτω από την πίεση της οικονομικής κατάστασης στη χώρα υποδοχής αποφάσισαν να επιστρέψουν στη χώρα προέλευσης τους, την Ελλάδα. Χαρακτηριστικός είναι ο παρακάτω πίνακας όπου παρουσιάζεται το μεταναστευτικό ισοζύγιο της χώρας κατά την αναφερόμενη περίοδο. Παρατηρώντας προσεκτικά μπορούμε εύκολα να διαπιστώσουμε ότι λίγο πριν την παγκόσμια οικονομική ύφεση του 1973 η χώρα είχε θετικό μεταναστευτικό ισοζύγιο, δηλαδή η χώρα

αποτελούσε περισσότερο φορέα εξαγωγής ανθρώπινου δυναμικού παρά φορέας υποδοχής μεταναστών.

Με την είσοδο της χώρας και γενικότερα της Δυτικής Ευρώπης σε βαθιά οικονομική ύφεση η Ελλάδα μετατράπηκε σε χώρα υποδοχής μεταναστών. Ουσιαστικά έχουμε πλήρη εφαρμογή του φαινομένου της παλιννόστησης το έτος 1975 όπου το μεταναστευτικό ισοζύγιο ήταν αρνητικό και ίσο με 47.513 φυσικά πρόσωπα. Όπως ήταν αναμενόμενο οι παλιννοστούντες έλληνες μετακινήθηκαν προς τα μεγάλα αστικά κέντρα της Ελλάδας και όχι σε ορεινές και απομακρυσμένες περιοχές. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να αστικοποιηθούν ακόμα περισσότερο τα ήδη επιβαρυσμένα αστικά κέντρα (όπως Αθήνα και Θεσσαλονίκη) και όχι να πληθύνουν οι κάτοικοι σε αγροτικές περιοχές , απ όπου αρχικά μετανάστευσε το μεγαλύτερο μέρος των παλιννοστούντων ελλήνων.

Πίνακας 11. Μετανάστες και Παλιννοστούντες στην Ελλάδα 1970-1981

Έτος	Μετανάστες	Παλιννοστούντες	Διαφορά
1970	87.884	24.394	63.490
1971	94.307	30.259	64.048
1972	51.083	48.060	3.023
1973	36.102	48.807	-12.705
1974	29.960	48.732	-18.772
1975	18.196	65.709	-47.513
1976	16.004	58.200	-42.196
1977	15.276	48.000	-2.724
1978	14.400	36.300	-21.900
1979	14.787	29.247	-14.460
1980	15.811	22.318	-6.507
1981	18.536	15.782	2.754

Πηγή: Νίκας , 2006

Η αύξηση των παλιννοστούντων Ελλήνων μάταια οδήγησε στη μείωση των μεταναστευτικών εμβασμάτων. Η όλη διαδικασία είχε άμεσο αντίκτυπο στο εμπορικό ισοζύγιο της χώρας , μιας και ένα μέρος των άδηλων πόρων έχασε έδαφος υποχωρώντας σε αρκετά χαμηλά επίπεδα. Η Ελλάδα ωστόσο κατάφερε να

ξεπεράσει το αρχικό σοκ της γενικευμένης οικονομικής ύφεσης και το 1976 η παραγωγή ανακάμπτει και ο ρυθμός μεγέθυνσης του Α.Ε.Π. τείνει να γίνει θετικός με τάση διατήρησης σε θετικά επίπεδα μέχρι και το τέλος του 1979 .

Παράλληλα, το ύψος των μεταναστευτικών εμβασμάτων σαφώς δεν μπόρεσε να επιστρέψει στα επίπεδα των πρώτων ετών της δεκαετίας του 1970 αλλά σταθεροποιήθηκε σε ποσοστό που άγγιζε το 3,2% Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος της χώρας (Νίκας , 2006 , σελ 180). Ταυτόχρονα η τότε ελληνική κυβέρνηση κατέβαλε προσπάθειες προκειμένου αν όχι να μειωθεί να σταθεροποιηθεί ο πληθωρισμός, πράγμα το οποίο πέτυχε μέχρι και το 1978.

Η Ελληνική οικονομία φάνηκε ανέτοιμη να αντιμετωπίσει μια γενικευμένη οικονομική αστάθεια και έδειξε ότι στηρίζεται περισσότερο στη δύναμη του κεφαλαίου που προέρχεται από τρίτες χώρες και όχι από την δική της βιομηχανική παραγωγή. Βασικό χαρακτηριστικό αυτής της περιόδου είναι η απαρχή της κρίσης στη βιομηχανία, η οποία τα επόμενα χρόνια επεκτάθηκε και άλλαξε ριζικά τη διάρθρωση της ελληνικής οικονομίας. Μετά το 1974 οι ρυθμοί ανόδου της μεταποίησης περιορίζονται αισθητά και η κερδοφορία μειώνεται. Στην εξέλιξη αυτή συνέβαλε σε μεγάλο βαθμό η ταχύτατη αύξηση του μισθολογικού κόστους που δεν συνοδεύθηκε από ανάλογες βελτιώσεις στην παραγωγικότητα. (IOBE, 2014).

Η συγκεκριμένη περίοδος χαρακτηρίζεται από την επιλογή των ελληνικών κυβερνήσεων να οριστικοποιήσουν την ένταξη της χώρας στην Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα με την υπογραφή της σχετικής Συνθήκης , η οποία τέθηκε σε ισχύ τον Ιανουάριο του 1981. Η αποδοχή των ενταξιακών όρων σήμανε την απαρχή του τέλους του προστατευτισμού των ελληνικών επιχειρήσεων του βιομηχανικού κλάδου και η καθιέρωση , ενός γνώριμου για άλλες χώρες του δυτικού κόσμου , του ανταγωνισμού με ταυτόχρονη μείωση της παρουσίας του κράτους στην αγορά.

Η μείωση των δασμών ήταν μια από τις δεσμεύσεις που ανέλαβε να εκπληρώσει η χώρα απέναντι στην Ε.Ο.Κ. πράγμα που είχε άμεσο αντίκτυπο στις ελληνικές επιχειρήσεις. Ιδιαίτερα οι βιομηχανικές επιχειρήσεις που δραστηριοποιούνταν αντιμετώπισαν σοβαρό πρόβλημα επιβίωσης λόγω κυρίως του υψηλού κόστους κατασκευής σε σχέση με ανάλογες εταιρίες του εξωτερικού. Βιομηχανικές

εισαγωγές δεν δασμολογούνται πλέον, πλην ορισμένων εξαιρέσεων, για τις οποίες προβλέφθηκε διατήρηση των δασμών μέχρι το 1986 (Πατρώνης Β., 2015).

Η είσοδος της χώρας στους κόλπους της Ε.Ο.Κ. οδήγησε στην κατάργηση των ποσοτικών περιορισμών και τυχόν άλλων επιβαρύνσεων σε παραγόμενα προϊόντα εντός της Κοινότητας. Βέβαια η Ελλάδα πέτυχε ένα περιορισμό στις εισαγωγές κλωστοϋφαντουργικών προϊόντων αλλά αυτό ίσχυσε μέχρι το έτος 1981, οπότε και καταργήθηκε. Παράλληλα η Ελλάδα είχε ζητήσει και πέτυχε ότι θα μπορεί να υφίσταται ανοχή διαφοράς τιμής εγχώριων και ξένων προμηθευτών μέχρι 8% υπέρ των ελληνικών προϊόντων. Σε κάθε περίπτωση η παραπάνω ανοχή του 8% καταργήθηκε το 1985 και έτσι η ελληνική βιομηχανική παραγωγή για μια ακόμα φορά βρέθηκε ανέτοιμη να αντιμετωπίσει τον ανταγωνισμό των χωρών της Κοινότητας.

Η Ελληνική βιομηχανία μπορεί να μην ήταν έτοιμη να αντιμετωπίσει των διεθνή ανταγωνισμό ωστόσο ο επιχειρηματικός κόσμος της εποχής περίμενε τουλάχιστον την εξυγίανση μέσω της εφαρμογής κοινής πολιτικής σε όλες τις επιχειρήσεις χωρίς διακρίσεις μεταξύ αυτών. Ωστόσο το σύνολο των βιομηχανικών επιχειρήσεων δεν κατάφερε να επιβιώσει παρά την προνομιακή από την οικονομική πολιτική μεταχείρισή των έναντι άλλων κλάδων παραγωγής.

Οι λόγοι που οδήγησαν τις ελληνικές βιομηχανικές επιχειρήσεις στο κλείσιμο ήταν οι αδυναμίες που δημιουργήθηκαν από την εφαρμοζόμενη πολιτική ανάπτυξης από το 1953 και έπειτα. Σύμφωνα με έκθεση του IOBE (2014) , βασικός λόγος των χαμηλών επιδόσεων του μεταποιητικού κλάδου , παρόλο την σωρεία προστατευτικών νομοθετημάτων την προηγούμενη δεκαετία ήταν πρωτίστως η διάρθρωση της ελληνικής βιομηχανίας. Επιπλέον λόγος αποτυχίας της ανάπτυξης του βιομηχανικού κλάδου ήταν η χαμηλή παραγωγικότητα και η απουσία εξειδίκευσης της παραγωγικής διαδικασίας. Σπουδαίο ρόλο προς την κατεύθυνση του εν λόγω τομέα και ιδιαίτερα του βιομηχανικού κλάδου ήταν ο τρόπος οργάνωσης της δημόσιας διοίκησης, η γραφειοκρατία, το τραπεζικό σύστημα και ο ασταθής φορολογικός σχεδιασμός.

Το παραπάνω απόσπασμα συνοψίζει την βασική πεποίθηση του IOBE, αλλά και του ΣΕΒ ότι η ένταξη στην Ε.Ο.Κ. θα μπορούσε να δράσει ως επιταχυντής μιας πορείας εκσυγχρονισμού της ελληνικής οικονομίας, η οποία θα άλλαζε παρωχημένες δομές και θα οδηγούσε σύντομα σε μια σύγχρονη ευρωπαϊκή οικονομία. Οι μετέπειτα εξελίξεις αποδεικνύουν ότι αυτό συνέβη σε περιορισμένη μόνο έκταση και ότι οι εκτιμήσεις εκείνης της εποχής υποεκτιμούσαν τις αντιστάσεις ενός συστήματος που είχε αρχίσει να μορφοποιείται τότε για να παγιωθεί τα επόμενα χρόνια (IOBE,2014). Σύμφωνα με μελέτη του IOBE ο Χασσιδ (1977) υποστήριξε ότι κατόπιν συστηματικής μελέτης 43 βιομηχανικών κλάδων της ελληνικής οικονομίας κατέληξε στο συμπέρασμα ότι προκειμένου να μπορέσει να αντιμετωπίσει ο κλάδος της ελληνικής βιομηχανίας τις προκλήσεις της ένταξης θα πρέπει να υλοποιηθεί ένα πρόγραμμα δράσης θέτοντας ως στόχο :

- ✓ Τον περιορισμό των αντιαναπτυξιακών στοιχείων του περιβάλλοντος μέσα στο οποίο ασκείται η βιομηχανική δραστηριότητα.
- ✓ Την προώθηση των βιομηχανικών αναδιαρθρώσεων.
- ✓ Την αναδιοργάνωση και την ποιοτική βελτίωση των εσωτερικών λειτουργιών των επιχειρήσεων.
- ✓ Την τόνωση της εξωστρέφειας της ελληνικής παραγωγής και την οργάνωση της εξαγωγικής δραστηριότητας.

Βέβαια οι προτάσεις τις παραπάνω μελέτης παρέμειναν προτάσεις διότι δεν υλοποιήθηκε απολύτως τίποτα και σε καμία κατεύθυνση από πλευράς ελληνικής πολιτείας. Ωστόσο η εμμονή της πολιτικής ηγεσίας στη διαμόρφωση του κατάλληλου πεδίου προκειμένου να επέλθει η πολυπόθητη ανάπτυξη του βιομηχανικού τομέα είναι σθεναρή. Μια σειρά μέτρων και προγραμμάτων έλαβαν χώρα προκειμένου ο παραπάνω στόχος να γίνει πραγματικότητα. Η πεποίθηση ότι σε κάθε περίπτωση η ζήτηση τόσο για εγχώρια όσο και για εισαγόμενα βιομηχανικά προϊόντα θα αυξηθεί με ρυθμό πολύ μεγαλύτερο από εκείνον της ανόδου του εθνικού εισοδήματος. Επίσης, η βελτίωση των εισοδηματικών μεγεθών που στηρίζεται στην παροχή υπηρεσίας και γενικότερα στον τριτογενή τομέα παραγωγής δεν θεωρείται επίτευγμα και προϊόν σταθερότητας για την χώρα. Με τις παραπάνω

παραδοχές οι ελληνικές κυβερνήσεις προσπάθησαν με κάθε τρόπο να επεκτείνουν τον βιομηχανικό κλάδο θεωρώντας ότι αυτή η επέκταση θα αποτελέσει το έναυσμα για την αρτιότερη αξιοποίηση του γεωργικού κλάδου της Ελλάδας.

Μάλιστα το κράτος ήταν αποφασισμένο σε περίπτωση που η εφαρμογή τέτοιων προγραμμάτων δεν επέφερε τα ανάλογα αποτελέσματα να παρεμβαίνει προκειμένου με επιχειρηματικές πρωτοβουλίες και την ίδρυση επιχειρήσεων να δίνει ώθηση στην ελληνική οικονομία και σε αρκετές περιπτώσεις να καλύπτει πιθανά κενά με την ίδρυση μεγάλων μεταποιητικών μονάδων. Αμέσως μετά την μεταπολίτευση η τότε ελληνική κυβέρνηση προσκολλημένη στο δόγμα της εκβιομηχάνισης της χώρας επιλέγει την εφαρμογή ενός πενταετούς προγράμματος ανάπτυξης.

Το πρόγραμμα αυτό είχε ως κύριο στόχο την περαιτέρω ανάπτυξη του μεταποιητικού κλάδου και της αύξηση του ποσοστού συμμετοχής του εν λόγω κλάδου στο Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν της χώρας. Η βελτίωση της συνθέσεως του επιχειρηματικού προσανατολισμού και της οργάνωσης της παραγωγής. Δεν ανέφερε πουθενά τον κλάδο του τουρισμού πράγμα το οποίο δείχνει την απαξίωση της τότε πολιτικής ηγεσίας προς την προσφορά του εν λόγω κλάδου στην οικονομική ανάπτυξη της χώρας. Έδινε όμως την επιλογή εκτός από τομέις του μεταποιητικού τομέα , τομέις σε θέματα ανάπτυξης των μεταλλείων και των ορυχείων, μιας και όπως αναφέραμε στην ανάλυση μας βασικός πυλώνας για την ανάπτυξη της βιομηχανίας παρέμενε η παραγωγή φθηνής ηλεκτρικής ενέργειας.

Το πρόγραμμα που αναφέραμε παραπάνω είναι ένα από τα πολλά που προσπάθησαν να εφαρμόσουν οι ελληνικές κυβερνήσεις κατά την περίοδο 1974 μέχρι και την είσοδο της χώρας στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Η εμμονή της πολιτικής ηγεσίας της χώρας στη διαδικασία της εκβιομηχάνισης με παράλληλη απαξίωση των άλλων τομέων παραγωγής και ιδιαίτερα του τουρισμού είναι χαρακτηριστική όλων των προγραμμάτων ανάπτυξης της τότε εποχής. Ωστόσο η τάση του βιομηχανικού κλάδου άρχισε να φαίνεται περί τα μέσα της δεκαετίας του 1970. Η κατάσταση επιδεινώθηκε ακόμα περισσότερο με άνοδο του γενικού επιπέδου τιμών αμέσως μετά την πρώτη πετρελαϊκή κρίση της δεκαετίας του 1970. Ουσιαστικά οι τιμές

τετραπλασιάστηκαν καθώς τόσο η Ελλάδα όσο και το σύνολο της Ευρώπης εισήγαγαν το σύνολο του πετρελαίου που καταλάωναν (Νικάς,2006).

Η ελληνική οικονομία χτυπήθηκε βάνουσα στα μέσα της δεκαετίας του 1970 από την παγκόσμια οικονομική ύφεση που ξεκίνησε το 1973 με την πετρελαϊκή κρίση. Σε κάθε περίπτωση σχεδόν το σύνολο των μακροοικονομικών δεικτών επιδεινώθηκε κυρίως λόγω της χαμηλής ανάπτυξης της ελληνικής οικονομίας. Ενώ οι χώρες της Δυτικής Ευρώπης προκειμένου να μπουν άμεσα σε τροχιά οικονομικής ανάπτυξης ακολούθησαν την πολιτική του μονεταρισμού , η Ελλάδα εκείνη την χρονική περίοδο αποφάσισε να εφαρμόσει Κεϋνσιανού τύπου πολιτική. Η κρατική παρέμβαση στο σύνολο της αγοράς ήταν και είναι βασικό χαρακτηριστικό της ελληνικής οικονομίας.

Σε καμία περίπτωση δεν μπορούμε να δεχτούμε ή να απορρίψουμε μια πολιτική , όπως αυτή του μονεταρισμού ή του Κεϋνσιανού τύπου αν προηγουμένως δεν μελετήσουμε τα αποτελέσματα των οικονομικών επιδόσεων αυτών των πολιτικών. Στην Ελλάδα η στροφή προς την Ευρωπαϊκή πορεία της χώρας και τελικά η ένταξη της στην Ενωμένη Ευρώπη έδωσε νέα πνοή στην ελληνική οικονομία. Η επιβράδυνση της ελληνικής οικονομίας όπως αναφέρει ο Ρουμελιώτης (1980) έπεσε κατά τα πρώτα έτη της πετρελαϊκής κρίσης του 1973 στα επίπεδα του 3,6%, αλλά το ποσοστό βελτιώθηκε και ανήλθε στο 5,5% την χρονική περίοδο 1975-1978. Παρατηρούμε ότι η χώρα παρόλο το δυσμενές οικονομικό περιβάλλον και όντας λίγα μόλις χρόνια από την επαναφορά της δημοκρατίας με την πτώση του δικτατορικού καθεστώτος έκανε βήματα σε θέματα οικονομικής ανασυγκρότησης προκειμένου να είναι έτοιμη να ενταχθεί στην Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα.

Οι κανόνες της αγοράς δημιουργούνται από τις ανάγκες της ίδιας της αγοράς. Η ελληνική αγορά εκείνη την περίοδο είχε ανάγκη από επενδύσεις. Σύμφωνα με την Delivani (1991) , το μεγαλύτερο μέρος των ιδιωτικών και δημόσιων επενδύσεων της εποχής κατευθύνθηκε στην οικοδομική δραστηριότητα. Χαρακτηριστικό της εποχής είναι ότι ο βιομηχανικός κλάδος απασχολούσε περίπου το 26,3% στην Ελλάδα , ενώ στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα το ποσοστό ήταν πολύ μεγαλύτερο και άγγιζε το 45,3 %.

(Φωτόπουλος , 1985). Ταυτόχρονα την ίδια χρονική περίοδο που ο βιομηχανικός κλάδος παρουσίαζε καμπή , ο τουριστικός κλάδος παρουσίαζε άνθιση.

Η συμμετοχή του τριτογενή τομέα παραγωγής και ιδιαίτερα του τουριστικού κλάδου (μεταξύ των ετών 1973 και 1988) ήταν ιδιαίτερα αισθητή στο Α.Ε.Π. της χώρας. Συγκεκριμένα από το 47,7 % το 1973 ανήλθε στο 57% (Delivani , 1991). Η αύξηση του ποσοστού συμμετοχής του τουριστικού κλάδου στη διαμόρφωση του Α.Ε.Π. της Ελλάδας είχε ως αποτέλεσμα μεγάλο μέρος του διαθέσιμου εργατικού δυναμικού της χώρας να απασχολείται (έστω περιστασιακά στην αρχή) σε τομείς του τουριστικού κλάδου. Συγκεκριμένα όπως αναφέρει η Delivani (1991) , το ποσοστό απασχόλησης του εργατικού δυναμικού της χώρας από 35,5% το 1973 έφτασε στο ιστορικό υψηλό του 46% το έτος 1988.

Η ανάπτυξη του βιομηχανικού κλάδου αποτελούσε διακαείς πόθος των ελληνικών κυβερνήσεων από το της αρχές της δεκαετίας του 1950 μέχρι και το πρόσφατο παρελθόν. Η εκβιομηχάνιση της Ελλάδας έγινε αυτοσκοπός και χρησιμοποιήθηκαν όλα τα μέσα προκειμένου να επιτευχθεί. Τόσο σε επίπεδο νομοθεσίας όσο και σε επίπεδο υπερβολικού προστατευτισμού ο βιομηχανικός κλάδος έτυχε ιδιαίτερης αντιμετώπισης. Παρόλο όμως την προστασία που ετύγχανε από την πολιτική ηγεσία της χώρας δεν μπόρεσε να φτάσει στα επίπεδα των Δυτικών Ευρωπαϊκών Χωρών. Μάταια λοιπόν όπως ορίζουν οι νόμοι της οικονομίας η εκβιομηχάνιση επιφέρει την αποβιομηχάνιση κ.ο.κ. Το πρόβλημα με την Ελλάδα είναι ότι έφτασε στο σημείο η χώρα να αποβιομηχανίζεται χωρίς προηγουμένως να έχει πραγματικά εκβιομηχανιστεί (Νίκας , 2006).

Στις αρχές της δεκαετίας του 1980 η χώρα μπαίνει ως ισότιμο μέλος στην Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα. Η χώρα όμως σε αντίθεση με τα υπόλοιπα μέλη της ένωσης κάνει στροφή προς τη δημιουργία επιχειρήσεων που ελέγχονταν από το κράτος. Χαρακτηριστικό παράδειγμα ήταν ο τραπεζικός κλάδος , όπου η παρουσία του κράτους ήταν φανερά αυξημένη έναντι των ιδιωτικών χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων. Η ισχυρή παρουσία του δημοσίου τομέα σε όλο το φάσμα των επιχειρήσεων είχε ως αποτέλεσμα να αυξηθεί ο αριθμός των δημοσίων υπαλλήλων

προκειμένου να συγκρατηθεί ο ρυθμό ανεργίας σε χαμηλά επίπεδα (Ρουμελιώτης , 1980).

Η είσοδος της χώρας στην Ε.Ο.Κ. έφερε την ελληνική οικονομία αντιμέτωπη με κάτι πρωτόγνωρο για τα ελληνικά δεδομένα μέχρι εκείνη την περίοδο. Η άρση του προστατευτισμού και της κρατικής παρέμβασης στην οικονομία ήταν βασικός όρος και υποχρέωση της ελληνικής πολιτείας απέναντι στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα. Στη συγκεκριμένη χρονική περίοδο η Ελλάδα μπορούσε να αναδείξει το πλεονέκτημα που διέθετε έναντι των υπολοίπων μελών της Κοινότητας, τον τριτογενή τομέα παραγωγής. Αυτό βέβαια δεν έγινε ούτε τότε, μιας και οι ελληνικές κυβερνήσεις συνέχισαν την προσπάθεια ανάπτυξης του βιομηχανικού κλάδου. Προκειμένου να αναπτυχθεί ο εν λόγω τομέας , οι ελληνικές κυβερνήσεις θεώρησαν σκόπιμο να τονώσουν την εγχώρια ζήτηση χωρίς όμως παράλληλα να στηρίξουν την εγχώρια βιομηχανική παραγωγή (Πανταζίδης , 2002). Αρκετοί συγγραφείς όπως ο Καζάκος (2001) υποστηρίζουν ότι ήταν λάθος η πολιτική απόφαση κρατικοποίησης πολλών επιχειρήσεων . Μάλιστα το πρόβλημα δεν ήταν τόσο η απόφαση εθνικοποίησης των επιχειρήσεων αυτών , αλλά ο τρόπος χρηματοδότησης προκειμένου να υλοποιηθεί ήταν μέσω των κρατικών Τραπεζών. Μάταια η δημιουργία ελλειμμάτων τόσο στις νέες επιχειρήσεις υπό τον έλεγχο του κράτους όσο και στο σύνολο της Γενικής κυβέρνησης ήταν αναπόφευκτη.

Ο κρατικός επεκτατισμός είχε ως αποτέλεσμα να μειωθεί η ιδιωτική πρωτοβουλία και η ροπή των ιδιωτικών επενδύσεων. Η επενδύσεις στο βιομηχανικό κλάδο έδειχναν τάσης μείωσης και στο τέλος του 20ου αιώνα, οι κύριοι βιομηχανικοί κλάδοι στην Ελλάδα ήταν αυτοί των ειδών διατροφής, ποτών, καπνού, κλωστοϋφαντουργίας, χημικές βιομηχανίες, βιομηχανίες βασικών μεταλλουργικών προϊόντων (αλουμίνιο, νικέλιο) και τσιμέντο.

Την δεκαετία του 1980, τα ελληνικά ναυπηγεία, που αποτελούσαν σημαντικό παράγοντα ανάπτυξης στο παρελθόν, μείωσαν την δραστηριότητά του λόγω της παγκόσμιας κρίσης που ξέσπασε στον κλάδο, αν και την επόμενη δεκαετία δημιουργήθηκαν προϋποθέσεις επαναδραστηριοποίησής τους. Στις αρχές του 1992, η Ελλάδα είχε 2.843 μικρές βιομηχανικές επιχειρήσεις με προσωπικό κάτω των

εκατό ατόμων, 522 μεσαίες επιχειρήσεις με προσωπικό από 100 έως 499 άτομα, και 83 μεγάλες επιχειρήσεις με προσωπικό 500 και άνω ατόμων.

Συνοψίζοντας θα λέγαμε ότι το Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν μιας χώρας παράγεται στον πρωτογενή (αγροτικό) τομέα, στον δευτερογενή (βιομηχανικό) τομέα και στον τριτογενή τομέα των υπηρεσιών. Από εθνικολογιστικής άποψης, ο αγροτικός τομέας περιλαμβάνει τους κλάδους της γεωργίας, της κτηνοτροφίας, της αλιείας και της δασοπονίας.

Στον βιομηχανικό τομέα συγκαταλέγονται οι κλάδοι της μεταποιητικής βιομηχανίας (ή μεταποίησης), της ενέργειας και των κατασκευών. Ο τριτογενής τομέας συμπεριλαμβάνει μεγάλο αριθμό κλάδων οικονομικής δραστηριότητας, όπως τουρισμός, ναυτιλία, λιανικό και χονδρικό εμπόριο, τράπεζες, παιδεία, υγεία, εθνική άμυνα, κ.ά. Στους τρεις τομείς οικονομικής δραστηριότητας απασχολούνται εργαζόμενοι, οι οποίοι και παράγουν τα τελικά αγαθά και τις υπηρεσίες, δηλαδή το Α.Ε.Π. της χώρας. Αν η οικονομία της χώρας αναπτύσσεται με ικανοποιητικούς ρυθμούς, ταυτόχρονα με την διαχρονική άνοδο της ποσότητας των παραγόμενων αγαθών και υπηρεσιών, συντελείται και η διαρκής αύξηση της συνολικής απασχόλησης. Γι' αυτό, το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό γνώρισμα της συντελούμενης αναπτυξιακής διαδικασίας, είναι η διαχρονική άνοδος της απασχόλησης και άρα της διατήρησης της ανεργίας σε πολύ χαμηλά επίπεδα.

Η ελληνική οικονομία κατά την τελευταία τριακονταετία αντιμετώπισε δυσμενείς διεθνείς συγκυρίες καθώς και εσωτερικές πολιτικοοικονομικές μεταβολές. Η επαναφορά της ελληνικής οικονομίας στην κανονικότητα χρειάστηκε να επιβληθεί αρχικά αμέσως μετά την μεταπολίτευση. Σημαντικά διορθωτικά μέτρα προκειμένου να γίνει επανεκκίνηση της οικονομίας ελήφθησαν από τις τότε κυβερνήσεις.

Ιδιαίτερη προσπάθεια έγινε προκειμένου να αποκατασταθεί το εισόδημα των χαμηλόμισθων το οποίο είχε κλονιστεί την προηγούμενη περίοδο. Βέβαια σε κάθε περίπτωση η βελτίωση του επιπέδου του μισθού επηρέασε την επόμενη περίοδο το κόστος παραγωγής το οποίο αυξήθηκε με παράλληλη ενίσχυση πληθωριστικών πιέσεων (Τράπεζα της Ελλάδος, Αθήνα, 1982).

Προκειμένου να επέλθει η ανάπτυξη μιας χώρας σπουδαίο ρόλο διαδραματίζει η γεωγραφική της θέση, τα διαθέσιμα αποθέματα σε ορυκτό και φυσικό πλούτο, το κλίμα και φυσικά η έρευνα και η τεχνολογική ανάπτυξη της χώρας. Το διαθέσιμο εργατικό δυναμικό και το μορφωτικό επίπεδο του πληθυσμού διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση των κατάλληλων συνθηκών προκειμένου να επέλθει η ανάπτυξη μιας χώρας.

Τα παραπάνω βασικά χαρακτηριστικά η ευρωπαϊκή ήπειρος τα συγκεντρώνει στο σύνολο τους θέτοντας έτσι τους βασικούς πυλώνες που είναι ο προάγγελος της ανάπτυξης. Με βάση την παραπάνω ανάλυση είναι αναμενόμενο ότι τα περισσότερα από τα ευρωπαϊκά κράτη ανήκουν στα πιο αναπτυγμένα του πλανήτη.

Η Ελλάδα την τελευταία οχταετία να αντιμετωπίζει βαθύτατα οικονομικά προβλήματα. Η οικονομία της χώρας να υπόκειται σε περιορισμό κεφαλαιακών κινήσεων από τον Ιούνιο του 2015, το Τραπεζικό σύστημα να βρίσκεται υπό αυστηρή επιτήρηση λόγω της ανακεφαλαιοποίησης που δέχθηκε προκειμένου να μην καταρρεύσει, η χώρα βρίσκεται υπό οικονομική επιτήρηση από τους θεσμούς (Ευρωπαϊκή Ένωση, Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα, Διεθνές Νομισματικό Ταμείο) προκειμένου να ολοκληρωθεί το τρίτο κατά σειρά πρόγραμμα οικονομικής στήριξης από το 2010. Παρόλη την κατάσταση που περιγράφετε παραπάνω, η Ελλάδα συγκαταλέγεται στις αναπτυγμένες χώρες του κόσμου.

1.5 Συρρίκνωση της παραγωγικότητας της Ελληνικής βιομηχανίας

Ο μοχλός της ελληνικής οικονομίας, ο κλάδος τον οποίο όλες οι ελληνικές κυβερνήσεις επιχείρησαν να αναπτύξουν έχασε την δυναμική του πριν καν την αποκτήσει. Ο εν λόγω κλάδος ήταν ο βιομηχανικός κλάδος της ελληνικής οικονομίας. Η βιομηχανική παραγωγή, η οποία συμμετείχε σε μεγάλο ποσοστό στη διαμόρφωση του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος, έφτασε να βρίσκεται πολύ πίσω από την συμμετοχή και προσφορά του τριτογενή τομέα παραγωγής στο Α.Ε.Π. της χώρας (Νίκας, 2006).

Όπως έχουμε ήδη αναφέρει ένα από τα βασικά προβλήματα της ελληνικής βιομηχανικής παραγωγής είναι το υψηλό κόστος εργασίας και η χαμηλή

παραγωγικότητα. Η προαναφερθείσα ανακολουθία μάταια οδηγεί στην αποβιομηχάνιση του κλάδου και κατά συνέπεια στη δημιουργία υψηλών ποσοστών ανεργίας στη χώρα. Ωστόσο, παρόλο τη φθίνουσα πορεία του βιομηχανικού κλάδου, η ανεργία που δημιουργείται μπορεί να χαρακτηριστεί ως ανεργία τριβής, μιας και σε εύλογο χρονικό το διαθέσιμο εργατικό δυναμικό μεταπηδούσε σε άλλους κλάδους του δευτερογενή τομέα παραγωγής προκειμένου να βρει απασχόληση. Παρατηρώντας τον παρακάτω πίνακα μπορούμε να συμπεράνουμε ότι η μεταβολή στην παραγωγικότητα λόγω των διαρθρωτικών αλλαγών που επήλθαν στην ελληνική οικονομία κατά τις αρχές της δεκαετίας του 2000 και αμέσως μετά την κρίση χρέους του 2008 είναι χαρακτηριστική.

Με βάση λοιπόν τα στοιχεία του παρακάτω πίνακα παρατηρείται ουσιαστικά μια μεταβολή της παραγωγικής δομής της χώρας κατά τα πρώτα έτη εισόδου στο ενιαίο νόμισμα της Ευρωπαϊκής Ένωσης και κατά δύσκολα χρόνια της κρίσης χρέους. Ουσιαστικά οι κλάδοι οι οποίοι είχαν μεγαλύτερη δυναμική και παραδοσιακά «θεωρούνταν» η «βαριά βιομηχανία της χώρας» έδειξαν ανέτοιμοι να αντιμετωπίσουν μια δύσκολη οικονομική συγκυρία, αλλά αυτή την φορά χωρίς τη δυνατότητα υποτίμησης του εθνικού νομίσματος προκειμένου να μετατρέψουν την κρίση σε άμεση ευκαιρία. Έτσι, η περίοδος 2010 και έπειτα, τα χρόνια όπου η Ελλάδα βίωσε τη χειρότερη οικονομική κρίση των τελευταίων χρόνων στηρίχθηκε σε τομείς και κλάδους της οικονομικής δραστηριότητας που μέχρι πριν ήταν μάλλον είχαν υποτιμηθεί τόσο από την κοινωνία όσο και από την ίδια την ελληνική πολιτεία.

Ουσιαστικά οι νέοι δυναμικοί κλάδοι που αναδεικνύονται κατά τη διάρκεια της κρίσης δεν είναι και τόσο νέοι όσο μπορεί να φανταστεί κανείς μιας απλά οι κλάδοι αυτοί σχετίζονται με τον τουρισμό, καθώς και με δραστηριότητες του πρωτογενούς τομέα, όπως η γεωργία και η αλιεία. Βέβαια σε καμία περίπτωση δεν θέλουμε να υποβαθμίσουμε το ρόλο του μεταποιητικού κλάδου και συγκεκριμένα του τομέα των κατασκευών ο οποίος εξακολουθεί να έχει θετική συμβολή στην εξέλιξη της παραγωγικότητας (INE-ΓΣΕΕ, Ετήσια Έκθεση 2016).

Πίνακας 12. Οι δέκα κλάδοι με τη μεγαλύτερη συμβολή στην εξέλιξη της παραγωγικότητας (2005-2009 και 2010-2014) στην Ελληνική Οικονομία

^{A/} _A	Κλάδοι Οικονομικής Δραστηριότητας	2005-2009	^{A/A}	Κλάδοι Οικονομικής Δραστηριότητας	2010-2014
1	Παραγωγή οπτάνθρακα και προϊόντων διύλισης πετρελαίου	21,53%	1	Δραστηριότητες υπηρεσιών παροχής καταλύματος και υπηρεσιών εστίασης	33,25%
2	Δραστηριότητες χρηματοπιστωτικών υπηρεσιών, με εξαίρεση τις ασφαλιστικές δραστηριότητες και τα συνταξιοδοτικά ταμεία	12,64%	2	Κατασκευές	20,35%
3	Τηλεπικοινωνίες	10,05%	3	Φυτική και ζωική παραγωγή, θήρα και συναφείς δραστηριότητες	13,28%
4	Νομικές και λογιστικές δραστηριότητες- δραστηριότητες παροχής συμβουλών διαχείρισης	6,71%	4	Επισκευή και εγκατάσταση μηχανημάτων και εξοπλισμού	5,05%
5	Δραστηριότητες παροχής προστασίας και έρευνας, παροχής υπηρεσιών σε κτίρια και εξωτερικούς χώρους, διοικητικές δραστηριότητες γραφείου	5,79%	5	Αποθήκευση και υποστηρικτικές προς τη μεταφορά δραστηριότητες	4,51%
6	Χερσαίες μεταφορές και μεταφορές μέσω αγωγών	5,44%	6	Παραγωγή βασικών μετάλλων	3,68%
7	Δημιουργικές δραστηριότητες, τέχνες και διασκέδαση, βιβλιοθήκες και μουσεία, τζόγος	4,37%	7	Εκπαίδευση	3,20%
8	Παραγωγή ξύλου και κατασκευή προϊόντων από ξύλο και φελλό, εκτός από έπιπλα, κατασκευή ειδών καλαθοποιίας και σπαρτοπλεκτικής	3,82%	8	Αλιεία και υδατοκαλλιέργεια	3,00%
9	Παραγωγή κλωστοϋφαντουργικών υλικών και ειδών ένδυσης και γούνας	3,58%	9	Δραστηριότητες ταξιδιωτικών πρακτορείων, γραφείων οργανωμένων ταξιδιών και υπηρεσιών κρατήσεων και συναφείς δραστηριότητες	2,43%
10	Χονδρικό και λιανικό εμπόριο και επισκευή μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσικλετών	3,40%	10	Επιστημονική έρευνα και ανάπτυξη	1,94%

Πηγή: Eurostat (επεξεργασία INE ΓΣΕΕ, 2016)

Η εφαρμογή οδηγιών της Ευρωπαϊκής Ένωσης τα τελευταία 20 χρόνια, η αντιμετώπιση του διεθνούς ανταγωνισμού, η έλλειψη του προστατευτισμού και η αύξηση του κόστους εργασίας οδήγησε τον κλάδο της ελληνικής μεταποίησης σε στασιμότητα και στη συνέχεια ραγδαία μείωση. Η εφαρμογή χρηματοδοτικών προγραμμάτων προκειμένου για τη στήριξη του ελληνικού μεταποιητικού κλάδου επέφεραν αύξηση των επενδύσεων στον κλάδο κατά την περίοδο 1995 -2000.

Παρόλη όμως την εφαρμογή προγραμμάτων ενίσχυσης των μεταποιητικών επιχειρήσεων η συρρίκνωση του μεταποιητικού τομέα συνεχίστηκε μετά το πέρας των όποιων προγραμμάτων. Η μείωση των επενδύσεων , ακόμα και με την μορφή

συγχρηματοδοτούμενων προγραμμάτων από ευρωπαϊκούς και εθνικούς πόρους , ανέδειξε το κύριο πρόβλημα του μεταποιητικού κλάδου, αυτό της έλλειψης ανταγωνιστικότητας.

1.6 Μείωση της Παραγωγικότητας και Απασχόληση στην Ελληνική Οικονομία

Η μεταβολή της παραγωγικότητας έχει άμεσο αντίκτυπο στην απασχόληση. Η ελληνική οικονομία δεν αποτέλεσε εξαίρεση του κανόνα και η εξελίξεις στο πεδίο της παραγωγικότητας επηρέασαν ανάλογα το επίπεδο απασχόλησης στην Ελλάδα. Σε γενικές γραμμές, όπως έχουμε ήδη αναφέρει σε προηγούμενο κεφάλαιο της εν λόγω έρευνας, η απασχόληση στη χώρα ανά τομέα παραγωγής επηρεάστηκε τόσο από πολιτικές όσο και από οικονομικές μεταβολές κατά το διάστημα 1953 μέχρι το πρόσφατο παρελθόν.

Βασικός παράγοντας διατήρησης του δείκτη απασχόλησης σε υψηλά επίπεδα και αντίστοιχα χαμηλά επίπεδα ανεργίας ήταν η εξωτερική μετανάστευση. Η εξωτερική μετανάστευση έδωσε επιπλέον ώθηση προκειμένου να επιταχύνει η χώρα την διαδικασία της τομεακής αναδιάρθρωσης της οικονομίας.

Βέβαια η μαζική έξοδος των πολιτών στο εξωτερικό προκειμένου να βρουν εργασία και να βελτιώσουν το βιοτικού τους επίπεδο μάταια οδήγησε στη δραματική μείωση του αγροτικού πληθυσμού της χώρας. Ο γεωργικός πληθυσμός μειώθηκε κατά 700.000 άτομα κατά την περίοδο 1961-1971. Ο ενεργός αγροτικός πληθυσμός της χώρας πέρασε από το 56% στο ιστορικό για εποχή 39%. Η τομεακή αναδιάρθρωση του ενεργού ανθρώπινου δυναμικού της χώρας οδήγησε στη δραματική μείωση του αγροτικού κόσμου με βάση την πολιτική που υπαγόρευαν οι τότε κυβερνήσεις της Ελλάδας (Πατρώνης Β., 2015).

Η δυνατότητα της εξωτερικής μετανάστευσης επέτρεψε την εγκατάλειψη γαιών και καλλιεργειών με οριακή οικονομική αποδοτικότητα, ιδίως σε ορεινές και νησιωτικές περιοχές. Η μείωση των διαθέσιμων εργατικών χεριών στις αγροτικές περιοχές, έδωσε ώθηση στην εκμηχάνιση και στην εισαγωγή βελτιώσεων στις βιώσιμες αγροτικές εκμεταλλεύσεις, ενώ τα μεταναστευτικά εμβάσματα, σε

συνδυασμό με την κρατική αγροτική πίστη, διευκόλυναν τη χρηματοδότηση των απαραίτητων επενδύσεων.

Βασικό χαρακτηριστικό γνώρισμα της εξωτερικής μετανάστευσης ήταν η εγκατάλειψη της αγροτικής γης και οι ακαλλιέργητες εκτάσεις ανά την Ελλάδα. Όπως έχουμε ήδη αναφέρει σε προηγούμενο κεφάλαιο μέρος των εξωτερικών μεταναστευτικών εμβασμάτων κατευθύνθηκε σε επενδύσεις στον αγροτικό τομέα. Το μεγαλύτερο ποσοστό των μεταναστευτικών εμβασμάτων κατευθύνθηκε στα μεγάλα αστικά κέντρα της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης. Μάλιστα ο κύριος όγκος αυτών των εμβασμάτων σπαταλήθηκε στην αγορά ακινήτων με αποτελέσματα να ενισχυθεί με αυτόν τον τρόπο και η εσωτερική μετανάστευση, που ήταν ήδη έντονη από τη δεκαετία του 1950. Χαρακτηριστικό τόσο της εξωτερικής όσο και της εσωτερικής μετανάστευσης του πληθυσμού, κυρίως κατά την περίοδο 1960-1970, είναι η αύξηση κατά 28% των κατοίκων των αστικών περιοχών της χώρας. Μάλιστα όταν η μαζική κίνηση προς τα αστικά κέντρα της χώρας ήταν στο ζενίθ τότε (1971) αυτό σήμανε ότι οι κάτοικοι αντιπροσώπευαν το 53% του συνολικού πληθυσμού της χώρας (Πατρώνης Β., 2015).

Η Ελλάδα λόγω του μικρού μεγέθους της οικονομίας της, της χαμηλής παραγωγικότητας της σε σχέση με τις υπόλοιπες χώρες της Ευρωπαϊκής Κοινότητας ήταν επιρρεπείς στις όποιες μεταβολές της παγκόσμιας οικονομίας. Η Ελλάδα έκανε βήματα μπροστά προκειμένου να διατηρήσει το επίπεδο ανεργίας σε σχετικά χαμηλά επίπεδα φτάνοντας να αυξάνει το συνολικό επίπεδο απασχόλησης κατά 11,8% κατ' έτος, όταν ο αντίστοιχος μέσος ετήσιος ρυθμός στην Ένωση ήταν 1,4%.

Η ριζική αναδιάρθρωση της απασχόλησης στην Ελλάδα κρίνεται σκόπιμο να αποτυπωθεί μέσα από τις μεταβολές στους τρεις βασικούς κλάδους της οικονομικής δραστηριότητας. Η επιθυμία μας αυτή κρίνεται επιβεβλημένη διότι ο στόχος μας είναι να αποδείξουμε ότι η μετακίνηση του ανθρώπινου δυναμικού της χώρας έγινε μεταξύ των τριών τομέων της οικονομίας με κύρια κατάληξη την εύρεση εργασίας στον τριτογενή τομέα παραγωγής. Οι μεταβολές που παρουσιάζονται παρακάτω αποτυπώνουν με τον χαρακτηριστικό τρόπο τη μεταβολή της ελληνικής οικονομίας από γεωργική –αγροτική σε οικονομία των υπηρεσιών.

Η μεταπολεμική περίοδος και συγκεκριμένα από το 1950 και έπειτα η μείωση της απασχόλησης στον πρωτογενή τομέα υπήρξε συνεχής και αδιάλειπτη μέχρι και τις ημέρες μας. Όπως δείχνει το παρακάτω διάγραμμα το μόνο το οποίο φαίνεται να διαφέρει κατά την διάρκεια του χρόνου είναι ο ρυθμός με τον οποίο μεταβάλλεται η μείωση της απασχόλησης στον πρωτογενή τομέα παραγωγής. Ο ρυθμός μείωσης της απασχόλησης από δεκαετία σε δεκαετία είναι καθαρά αρνητικός και σαφώς με αυξητική τάση. Για παράδειγμα κατά τη δεκαετία του 1960 ανέρχεται σε -36,6% πράγμα το οποίο ισοδυναμούσε σε 706.000 άτομα. Τη δεκαετία του 1970 είχαμε μια μείωση της έντασης αλλά πάλι κινήθηκε σε αρνητικά ποσοστά φτάνοντας σε -20,5% , ήτοι 250.000 άτομα. Η μείωση της ροπής μετακίνησης του εργατικού δυναμικού της δεκαετίας του 1970 δεν συνεχίστηκε διότι την δεκαετία του 1980 έφτασε σε μείωση της τάξεως του 31,2 %, ήτοι 303.000 θέσεις εργασίας (INE ΓΕΣΕΕ, 2011).

Η μετακίνηση του αγροτικού πληθυσμού στους υπόλοιπους τομείς της παραγωγής μπορεί να ερμηνευθεί , μέχρι ενός σημείου, από τις επενδύσεις στον πρωτογενή τομέα. Η βελτίωση του μηχανολογικού αγροτικού εξοπλισμού οδήγησε μεγάλο μέρος του αγροτικού κόσμου να αναζητήσει απασχόληση στους άλλους δυο τομείς της οικονομίας. Οι ελάχιστες επενδύσεις σε υλικοτεχνικό εξοπλισμό τόνωσαν την παραγωγικότητα του αγροτικού τομέα αλλά οδήγησαν μεγάλο μέρος του αγροτικού πληθυσμού στην αναζήτηση εργασίας στους υπόλοιπους δυο τομείς παραγωγής (INE-ΓΕΣΕΕ, 2011).

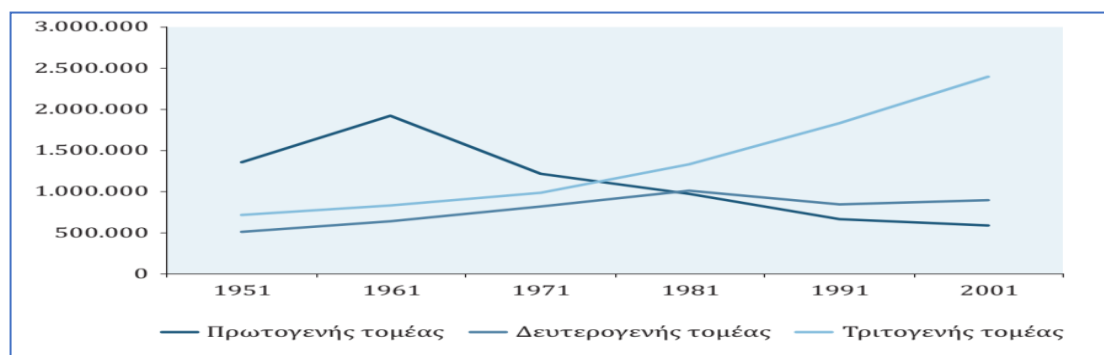
Η μαζική μετακίνηση του αγροτικού πληθυσμού απορροφήθηκε κυρίως από τον τριτογενή τομέα παραγωγής. Όπως θα παρατηρούμε η δυναμική που είχε αναπτύξει ο τριτογενής τομέας παραγωγής έδωσε την ευκαιρία στο υπερβάλλον εργατικό δυναμικό του αγροτικού τομέα να απασχοληθεί σε όλο το φάσμα του τομέα των υπηρεσιών, κυρίως όμως στον κλάδο του τουρισμού. Ο τομέας των υπηρεσιών μετατράπηκε σε κυρίαρχο στην ελληνική οικονομία, φτάνοντας η αύξηση της απασχόλησης στις υπηρεσίες το 1980 σε 37,5% . Αυτό οδήγησε στη δημιουργία περίπου 500.000 νέων θέσεων εργασίας. Ο ρυθμός απορρόφησης εργατικού δυναμικού συνεχίστηκε και κατά την δεκαετία του 1990, φτάνοντας στο

30,6% με αποτέλεσμα τη δημιουργία επιπλέον 560.000 νέων θέσεων εργασίας (INE-ΓΣΕΕ, 2011).

Δεν μπορούμε να παραλείψουμε τον δευτερογενή τομέα παραγωγής και το ρόλο του στη διαμόρφωση της απασχόλησης. Κατά πολλούς ο κλάδος των κατασκευών υπήρξε ο δυναμικότερος κλάδος της ελληνικής οικονομίας, κυρίως κατά την περίοδο 1950-1970. Βέβαια παρατηρώντας τα ποσοστά απορρόφησης του ενεργού εργατικού δυναμικού της χώρας μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι υπολείπεται των αντίστοιχων ποσοστών του τομέα των υπηρεσιών.

Συγκεκριμένα ο δευτερογενής τομέας παραγωγής συμμετείχε με 24,2% τη δεκαετία του 1950, 28,7% το 1960 και 18,1% το 1970. Την δεκαετία του 1980 παρουσίασε σημαντική μείωση η οποία ανήλθε σε μείον 15,7%. Μεταφράζοντας αυτό το αρνητικό ποσοστό μπορούμε να πούμε ότι περίπου 158.000 χαμένες θέσεις ήταν το αποτέλεσμα της εφαρμοζόμενης πολιτικής. Ωστόσο κατά τη δεκαετία του 1990 επανήλθε σε θετικά πορεία, με χαμηλό όμως ποσοστό αύξησης της απασχόλησης και ίσο μόλις με 5%. Σε γενικές μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι οι εξελίξεις στην απασχόληση ήταν οριακά θετικές και σε αυτό συνέβαλε ουσιαστικά η εξωτερική μετανάστευση κατά την περίοδο 1950-1970.

Διάγραμμα 1. Η απασχόληση στους βασικούς τομείς της οικονομικής δραστηριότητας στην Ελλάδα (1951-2001)

Πηγή : ΙΝΕ ΓΣΕΕ - ΕΥΣΤΡΑΤΟΓΛΟΥ Α., ΚΥΡΟΥ Α., ΜΑΡΣΕΛΛΟΥ Α., ΣΥΡΙΟΠΟΥΛΟΣ Π.,ΦΑΤΟΥΡΟΥ Π., (2011), «Αναδιαρθρώσεις και κλαδική εξειδίκευση της ελληνικής οικονομίας και των περιφερειών στις απαρχές του 21ου αιώνα ΠΑΡΑΤΗΡΗΤΗΡΙΟ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΞΕΛΙΞΕΩΝ Φεβρουάριος 2011

Οι εξελίξεις στην απασχόληση είναι το αποτέλεσμα των πολιτικών και οικονομικών εξελίξεων μέσα και ανάμεσα στους κλάδους της ελληνικής οικονομίας.

Η μετακίνηση του ανθρώπινου δυναμικού ανάμεσα στους τομείς της παραγωγής παρέχει σημαντικές πληροφορίες για τις τάσεις απασχόλησης και της διαμόρφωσης της τομεακής αναδιάρθρωσης της ελληνικής οικονομίας καθώς τις διαδικασίες τριτογενοποίησης της ελληνικής οικονομίας.

Όπως γίνεται άμεσα αντιληπτό οι κλάδοι, οι οποίοι παραδοσιακά καλύπτουν μεγάλο μέρος της οικονομικής δραστηριότητας, όταν επηρεάζονται από τις διεθνείς και εσωτερικές συγκυρίες τότε το αποτέλεσμα μάταια ο οδηγεί είτε σε απώλειες θέσεων εργασίας, είτε σε σημαντική μείωση του ποσοστού ανεργίας της χώρας. Ο βιομηχανικός κλάδος για παράδειγμα όταν παρουσιάζει υψηλούς ρυθμούς μείωσης απασχόλησης τότε οι ρυθμοί αυτοί οδηγούν σε σημαντική μείωση αριθμού θέσεων εργασίας.

Ως επί το πλείστον οι κλάδοι που εμφανίζουν μείωση του ποσοστού απορρόφησης εργατικού δυναμικού είναι το σύνολο των κλάδων που ανήκουν στο δευτερογενή τομέα παραγωγής. Συγκεκριμένα ο κλάδος της μεταποίησης παρουσιάζει το μεγαλύτερο ποσοστό μείωσης της απασχόλησης (INE-ΓΣΕΕ, 2016). Στον αντίποδα, ο τριτογενής τομέας παραγωγής παρουσιάζει θετικούς ρυθμούς απασχόλησης, όταν οι υπόλοιποι τομείς παραγωγής παρουσιάζουν μεταβολές, οι οποίες είναι σε γενικές γραμμές αρνητικές για την απασχόληση. Λαμβάνοντας υπόψη τον πίνακα με τους δέκα κλάδους με τη μεγαλύτερη συμβολή στην εξέλιξη της παραγωγικότητας, μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι όσοι παρουσιάζουν υψηλούς ρυθμούς παραγωγικότητας παράλληλα ενισχύουν την απασχόληση στο σύνολο της ελληνικής οικονομίας. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον προκαλεί το γεγονός ότι και οι δέκα κλάδοι που παρουσιάζουν τους υψηλότερους ρυθμούς αύξησης της απασχόλησης είναι κλάδοι των υπηρεσιών. Εξαιρετικό ενδιαφέρον προκαλεί το γεγονός ότι μεταξύ των κλάδων που συμβάλλουν στην θετική εξέλιξη της παραγωγικότητας της ελληνικής οικονομίας δεν συγκαταλέγεται ούτε ένας κλάδος του δευτερογενή τομέα παραγωγής (INE ΓΣΕΕ, 2011).

Με βάση τα παραπάνω εύκολα αντιλαμβανόμαστε ότι διαχρονικά ο κλάδος των υπηρεσιών ενισχύει την απασχόληση, σε αντίθεση με τους υπόλοιπους κλάδους που διαρκώς χάνουν μερίδιο στην αγορά εργασίας. Κύριο χαρακτηριστικό της

διαδικασίας αναδιάρθρωσης της απασχόλησης με υψηλούς ρυθμούς μείωσης της απασχόλησης είναι η γεωργία και η κτηνοτροφία, καθώς και ένας κλάδος των υπηρεσιών (ασφαλιστικά και συνταξιοδοτικά ταμεία). Βέβαια αυτό που πρέπει να έχουμε κατά νου όταν αναφερόμαστε σε αύξηση ή μείωση ρυθμού απασχόλησης είναι οι χιλιάδες θέσεις εργασίας που προσφέρονται ή όχι στο ανθρώπινο δυναμικό της χώρας.

Διαχρονικά ο κλάδος της γεωργίας και της κτηνοτροφίας χάνει έδαφος παραδίδοντας τη σκυτάλη της απασχόλησης στον τριτογενή τομέα παραγωγής. Ιδιαίτερα τα τελευταία χρόνια, όπου η χώρα διανύει μια περίοδο οικονομικής ύφεσης ο τριτογενής τομέας παραγωγής είχε τις λιγότερες απώλειες σε ανθρώπινο δυναμικό ενώ επτά στις δέκα θέσεις που χάνονται προέρχονται από τον γεωργικό κλάδο.

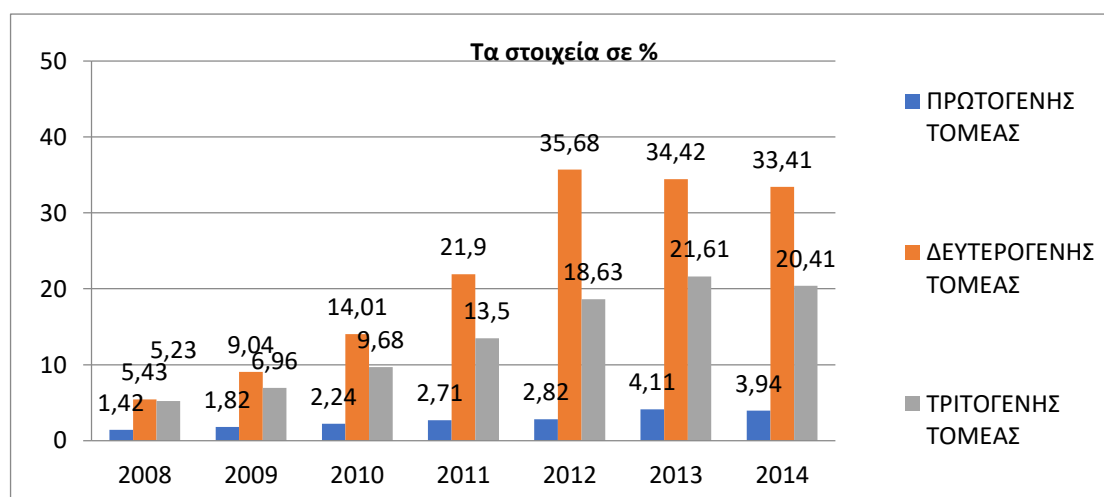
Η οικονομική κρίση των τελευταίων δέκα ετών (2009-2018) στην Ελλάδα επιβάρυνε την αγορά εργασίας ακόμα περισσότερο. Οι απαιτήσεις των δανειστών για επιπλέον μέτρα προκειμένου η χώρα να συνεχίσει να λαμβάνει χρηματοδότηση αποτέλεσαν τους βασικούς παράγοντες κλιμάκωσης της ανεργίας. Ωστόσο, αυτό που κάνει ιδιαίτερα αρνητική αίσθηση στη χώρα είναι η ύπαρξη μεγάλου ποσοστού μακροχρόνια ανέργων. Το πρόβλημα έγινε πλέον διαχρονικό, με το ποσοστό μακροχρόνιων ανέργων να έχει ανέλθει στο 73,7% μεταξύ του συνόλου των καταγεγραμμένων ανέργων στη χώρα (INE ΓΣΕΕ, 2016).

Προχωρώντας ένα βήμα παραπέρα στην ανάλυση μας κρίναμε σκόπιμο να παρουσιάσουμε την κλαδική διάσταση της ανεργίας. Παραδοσιακοί κλάδοι που είχαν ταχεία ανάπτυξη στο πρόσφατο παρελθόν, που είχαν χρηματοδοτηθεί από σειρά επενδυτικών προγραμμάτων, τώρα παρουσιάζουν σημάδια απόλυτης κατάρρευσης. Για παράδειγμα ο κλάδος της ένδυσης και υπόδησης, των κατασκευών και ιδιαίτερα ο κλάδος της οικοδομής αποδομούνται. Οι παραπάνω κλάδοι ήταν επί σειρά δεκαετιών βασικοί πυλώνες της παραγωγικής βάσης της χώρας. Ήταν ο κινητήριος μοχλός του μοντέλου οικονομικής ανάπτυξης που στηρίχθηκε η ελληνική οικονομία. Ωστόσο, το μοντέλο στο οποίο επένδυσε η

ελληνική πολιτεία κατέρρευσε κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης των τελευταίων ετών (INE ΓΣΕΕ,2016).

Αξίζει να σημειώσουμε ότι ο τομέας των υπηρεσιών , παρόλο την οικονομική συγκυρία και την παρατεταμένη οικονομική ύφεση συνεχίζει να προσφέρει αξία στην ελληνική οικονομία και να ενισχύει την απασχόληση. Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι η γεωγραφική κατανομή της ανεργίας δείχνει αυξημένη ανεργία σε μη τουριστικές περιοχές όπως Δυτική Μακεδονία και γενικότερα η Δυτική Ελλάδα. Αντίθετα σε περιοχές όπου παραδοσιακά έχουν έμφαση στην «τουριστική βιομηχανία» τα ποσοστά ανεργίας είναι ιδιαίτερα χαμηλά. Είναι σημαντικό να αναφέρουμε ότι η Ελλάδα διακρίνεται επιπλέον από υψηλό κίνδυνο ανεργίας, χαμηλό ποσοστό εξασφάλισης από την ανεργία και πολύ μεγάλη εργασιακή ένταση, ευρήματα που αποκαλύπτουν τη δραματική κατάσταση της αγοράς εργασίας (INE ΓΣΕΕ,2016).

Διάγραμμα 2. Το ποσοστό ανεργίας στους τρεις βασικούς τομείς της ελληνικής οικονομίας (2008-2014)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (επεξεργασία INE ΓΣΕΕ, 2016)

1.7 Αίτια της αποβιομηχάνισης

Η Ελληνική βιομηχανία , ο μοχλός ανάπτυξης της Ελληνικής Οικονομίας πριν καν εκβιομηχανιστεί μπήκε σε φάση αποβιομηχάνισης. Ο κλάδος τον οποίο όλες οι κυβερνήσεις διαχρονικά , από το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου μέχρι και σήμερα , προσπαθούν να ενισχύσουν, να χρηματοδοτήσουν και σε αρκετές

περιπτώσεις να προστατεύσουν από τον διεθνή ανταγωνισμό δεν μπόρεσε να ανταποκριθεί στις προσδοκίες της ελληνικής πολιτείας. Ασφαλώς , η συνεισφορά του υπήρξε ρυθμιστική στη διάρκεια του χρόνου, αλλά όχι καθοριστική προκειμένου να θέσει την χώρα ανάμεσα στις εκβιομηχανισμένες χώρες της Ενωμένης Ευρώπης. Πολλοί υποστηρίζουν ότι οι κύριοι λόγοι αποτυχίας και συνεπώς της πρόωρης αποβιομηχάνισης της ελληνικής οικονομίας είναι το κόστος εργασίας , η πολιτική των επιδοτήσεων, το ενεργειακό κόστος και το ασταθές φορολογικό περιβάλλον.

Ρυθμιστικός παράγοντας της παραγωγικότητας του βιομηχανικού κλάδου αποτελεί το μοναδιαίο κόστος εργασίας. Κατά την διάρκεια των τελευταίων τριάντα περίπου χρόνων το μοναδιαίο κόστος παρουσίαζε τάση αύξησης. Αυτό θα έπρεπε όμως να είχε συνδεθεί με ανάλογη αύξηση της παραγωγικότητας του κλάδου. Όπως ήδη έχουμε εξηγήσει η παραγωγικότητα στο βιομηχανικό κλάδο την τελευταία περίοδο παρουσιάζει φθίνουσα πορεία. Ωστόσο το μοναδιαίο κόστος παρουσιάζει αύξουσα πορεία. Αρκεί για παράδειγμα να αναφέρουμε ότι κατά την περίοδο 1995-2010 το μέσο ετήσιο κόστος εργασίας αυξήθηκε κατά 117%, ενώ η παραγωγικότητα μόλις κατά 9% (INE ΓΕΣΕΕ, 2016).

Η είσοδος της χώρας στην Οικονομική και Νομισματική Ένωση είχε πολλά πλεονεκτήματα όπως για παράδειγμα σταθερές συναλλαγματικές ισοτιμίες, ελεύθερη διακίνηση αγαθών και υπηρεσιών εντός της Ένωσης αλλά επί εποχής σκληρού ευρώ και προ κρίσης, 2002-2009, το βασικό κόστος εργασίας στην μεταποίηση σχεδόν διπλασιάστηκε με αποτέλεσμα να καταρρεύσει η μεταποίηση διότι η αύξηση της παραγωγικότητας ήταν σαφώς μικρότερη της αύξησης του κόστους εργασίας (INE ΓΕΣΕΕ, 2016).

Έτος σταθμός αποτέλεσε το 1981, όπου η χώρα μπήκε στην Ευρωπαϊκή Ένωση, την τότε Ε.Ο.Κ. , λόγω των επιδοτήσεων. Εξαιτίας των επιδοτήσεων , σχεδόν το σύνολο της αγροτικής παραγωγής κατευθύνθηκε σε μονόπλευρες καλλιέργειες και σε αρκετές περιπτώσεις οι επιδοτήσεις δίνονταν ανεξάρτητα από το μέγεθος της παραγωγής. Η μείωση της παραγωγικότητας στο γεωργικό κλάδο ήταν αναμενόμενη και σε συνδυασμό με υψηλό μοναδιαίο κόστος εργασίας σε όλο

σχεδόν το φάσμα της οικονομικής δραστηριότητας η χώρα μπήκε σε ρυθμούς αποβιομηχάνισης πολύ νωρίτερα από το αναμενόμενο. Επιβαρυντικό εκτός του υψηλού κόστους εργασίας ήταν και το ενεργειακό κόστος των επιχειρήσεων. Το ενεργειακό κόστος επιβάρυνε ακόμα περισσότερο την παραγωγική διαδικασία μετατρέποντας τη βιομηχανική παραγωγή ακριβότερη και άρα μη ανταγωνιστική σε σχέση με τις βιομηχανίες του εξωτερικού.

Αυτό που έλειπε πάντα από την ελληνική οικονομία ήταν οι επενδύσεις. Είναι γνωστό ότι η προσέλκυση επενδύσεων είναι αποτέλεσμα πολλών παραγόντων. Σε κάθε περίπτωση όμως το φορολογικό σύστημα της χώρας παίζει ουσιαστικό ρόλο στην προσέλκυση ή μη των επενδύσεων. Δυστυχώς για την Ελλάδα το φορολογικό της σύστημα είναι ασταθές. Η ταχύτητα με την οποία αλλάζει το φορολογικό καθεστώς στην χώρα μας είναι τέτοια που οι οικονομοτεχνικές μελέτες δεν προλαβαίνουν να λάβουν υπόψη σταθερά μέτρα και φορολογητέες αξίες. Η τάση αυτή οδηγεί σε μείωση του επενδυτικού ενδιαφέροντος, δυσχεραίνοντας έτσι την επιχειρηματικότητα και τους επιχειρηματίες που δραστηριοποιούνται στην χώρα αλλά και αυτούς που θα ήθελαν να επενδύσουν στην χώρα μας.

1.8 Προτάσεις βελτίωσης του ελλείμματος επενδύσεων στη Ελληνική Βιομηχανία

Η ελκυστικότητα της χώρας μας ως επενδυτικού προορισμού υστερεί σημαντικά, όχι λόγω απουσίας επενδυτικών προοπτικών, που είναι λαμπρές αφού η χώρα μας δεν έχει ακόμη αναπτυχθεί στο μέγιστο των δυνατοτήτων της, αλλά λόγω εμπλοκής της οικονομίας στα γρανάζια μιας αλλόκοτης πολιτικής διελκυστίνδας (ΣΕΒ, 2016). Ομάδες πίεσης επιδιώκουν ίδια οικονομικά συμφέροντα και διαδοχικές κυβερνήσεις, δια πράξεων ή παραλείψεων, συναινούν προς ίδιον πολιτικό όφελος. Και αυτό γίνεται σε ένα πλαίσιο απαλλοτρίωσης του όποιου πλούτου και εισοδήματος δημιουργούν οι εργαζόμενοι και οι επιχειρήσεις στον ιδιωτικό τομέα της οικονομίας.

Η κατάσταση αυτή, όμως, έχει ημερομηνία λήξεως, καθώς πλεονάσματα και αποταμιεύσεις δεν επενδύονται στην χώρα αλλά φεύγουν στο εξωτερικό. Η ανεργία

και η ανέχεια γιγαντώνονται, με τους νέους να μην βλέπουν μέλλον στην χώρα μας, τους ηλικιωμένους ανήμπορους να αντιδράσουν στη φτωχοποίηση μέσω των περικοπών στις συντάξεις και πολλούς εργαζόμενους να δουλεύουν σε κλάδους χαμηλής προστιθέμενης αξίας και πενιχρών αμοιβών, με κακές εργασιακές συνθήκες. Πολλές μικρές επιχειρήσεις και ελεύθεροι επαγγελματίες, τέλος, δεν έχουν πρόσβαση σε χρηματοδότηση και δεδομένης της εξαιρετικά υψηλής φορολογίας, φοροδιαφεύγουν σε μία προσπάθεια επιβίωσης, καθώς η παραγωγικότητά τους όχι μόνον είναι χαμηλή, αλλά και συνεχώς μειώνεται αφού δεν γίνονται επενδύσεις.

Η σύγκριση με τις άλλες οικονομικές ζώνες καταδεικνύει το μεγάλο έλλειμμα επενδύσεων στην Ελλάδα την τελευταία δεκαπενταετία, κατά τη διάρκεια της οποίας και μέχρι την κρίση του 2009, η έμφαση του παραγωγικού προτύπου ήταν στραμμένη στην δημιουργία ζήτησης (μέσω δανεικών) και όχι στη δημιουργία παραγωγής (μέσω επενδύσεων). Το 2014, το έλλειμμα επενδύσεων διαμορφώνεται σε 5,7% του Α.Ε.Π., ή σε περίπου €10 δισ. τον χρόνο, σε σχέση με τον μέσο όρο των κρατών-μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Επίσης, το έλλειμμα επενδύσεων στη βιομηχανία, χωρίς πετρελαιοειδή, το 2013 διαμορφώνεται σε 10% περίπου της Ακαθάριστης Προστιθέμενης Αξίας (ΑΠΑ) του κλάδου με την ΕΕ-28, και σε 13% της ΑΠΑ με τις ΗΠΑ.

Το παραγωγικό πρότυπο της Ελλάδας, καθόλη την περίοδο από το 2000 και μετά, δεν ευνοούσε τους εξωστρεφείς και δυναμικούς κλάδους της οικονομίας (και ιδίως τη βιομηχανία που βρίσκεται στο επίκεντρο της οικονομικής εξωστρέφειας μιας οικονομίας).

Η εξέλιξη των δεικτών βιομηχανικής παραγωγής είναι κάτι παραπάνω από αποκαλυπτική των χαμένων εισοδημάτων και θέσεων απασχόλησης, και της απώλειας ανταγωνιστικότητας στην ελληνική οικονομία. Η αποεπένδυση το 2014 (αρνητικές καθαρές επενδύσεις) ήταν χαρακτηριστικό σχεδόν όλων των κλάδων της ελληνικής οικονομίας, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δεν υπάρχουν διαφοροποιήσεις σε σημαντικούς υπό-κλάδους και βεβαίως, επιμέρους δυναμικές επιχειρήσεις, όπως στην κλωστοϋφαντουργία, για παράδειγμα. Πέραν της αγοράς ακινήτων που

υφίσταται τις επιπτώσεις της αντιστροφής της υπερεπένδυσης τα προηγούμενα χρόνια και της άφρονος φορολογικής πολιτικής στην ακίνητη περιουσία, σε μεγάλους παραγωγικούς κλάδους με σημαντικό μερίδιο στην απασχόληση (βιομηχανία, εμπόριο, τουρισμός, μεταφορά και αποθήκευση) καταγράφονται σημαντικές αρνητικές καθαρές επενδύσεις.

Στην βιομηχανία, ειδικότερα, όπου υπάρχει μεγαλύτερη κλαδική ανάλυση, σε σταθερές τιμές 2010, τα πετρελαιοειδή εμφανίζουν σημαντικές θετικές καθαρές επενδύσεις (€597 εκατ.), με τους υπόλοιπους κλάδους να βρίσκονται συνολικά στο κόκκινο (-€1.135 εκατ.).

Είναι χαρακτηριστικό ότι το μεγαλύτερο έλλειμμα επενδύσεων παρουσιάζεται στα δίκτυα (ενέργεια, νερό), ύψους -€476 εκατ., και στα τρόφιμα και ποτά, ύψους -€187 εκατ. Στους υπόλοιπους κλάδους, οριακά θετικές καθαρές επενδύσεις εμφανίζουν η παραγωγή βασικών μετάλλων και τα μη μεταλλικά ορυκτά προϊόντα και οριακά αρνητικά αποτελέσματα οι κλάδοι κατασκευής Η/Υ και μηχανημάτων και η χαρτοποιία, με τους υπόλοιπους κλάδους να εμφανίζουν αρνητικό πρόσημο.

Αυτό που πρέπει να επισημανθεί είναι ότι οι επενδύσεις στα δίκτυα πρέπει να τύχουν προσεκτικής αξιολόγησης (που υπερβαίνει τα όρια αυτής της ανάλυσης), διότι οι επενδύσεις στην ενέργεια και το νερό είναι καθοριστικές για την υγεία της οικονομίας μακροπρόθεσμα. Επίσης, οι αρνητικές καθαρές επενδύσεις στα τρόφιμα και ποτά, καθώς και τα οριακά αποτελέσματα σε διάφορους άλλους κλάδους χρήζουν ενδελεχούς ανάλυσης, καθώς περιλαμβάνουν ισχυρούς εξαγωγικούς κλάδους της ελληνικής οικονομίας. Επισημαίνεται ότι, αφού δεν υπάρχουν τρόποι κλαδικών παρεμβάσεων για την προώθηση των επενδύσεων, η βιομηχανική πολιτική πρέπει να επικεντρωθεί κυρίως στη μείωση του ενεργειακού κόστους και της υπερφορολόγησης της ενέργειας, στην οριζόντια άρση αντικινήτρων, ρυθμιστικών περιορισμών και εμποδίων στις εξαγωγές, που σε επιμέρους βιομηχανικούς κλάδους μπορεί να δημιουργούν προσφορότερες συνθήκες άσκησης επιχειρηματικής δραστηριότητας.

Τα στοιχεία αυτά πρέπει να προβληματίσουν τους ιθύνοντες της οικονομικής πολιτικής καθώς οι ανεπαρκείς επενδύσεις σήμερα, συνδέονται με πτώση της

παραγωγικότητας, των θέσεων εργασίας και των αμοιβών των εργαζομένων αύριο. Χωρίς επενδυτικά κίνητρα, πέραν της διαμόρφωσης ενός φιλικού προς την επιχειρηματικότητα και σταθερού θεσμικού περιβάλλοντος και της μείωσης του επενδυτικού κινδύνου χώρας μέσω συμμόρφωσης με το Μνημόνιο, είναι σχεδόν αδύνατον να ανατραπεί η κατάσταση αποεπένδυσης στην οποία έχει περιέλθει η οικονομία. Οι επισημάνσεις αυτές δεν αποτελούν κινδυνολογία αλλά προειδοποίηση ότι το επίπεδο ευημερίας του ελληνικού πληθυσμού είναι σε πτωτική πορεία. Η χώρα απειλείται με υφέρπουσα αποξένωση όλων των δημιουργικών της δυνάμεων από την παραγωγική διαδικασία και σταδιακή αποσάρθρωση μεγάλων τομέων της οικονομικής δραστηριότητας, με καταλυτικές αρνητικές συνέπειες για την απασχόληση, περιλαμβανομένων των εργαζομένων υψηλής εξειδίκευσης (ΣΕΒ, 2016).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο

2.1 Έννοιες και Ορισμοί της Οικονομικής Ανάπτυξης

Ο όρος οικονομική ανάπτυξη συχνά συγχέεται με τον όρο χρηματοοικονομική ανάπτυξη. Αρκετοί ερευνητές προσπάθησαν τόσο σε θεωρητικό όσο και σε εμπειρικό επίπεδο να διαχωρίσουν την σχέση των δυο παραπάνω εννοιών. Σε κάθε περίπτωση προκειμένου για την ανάπτυξη μιας οικονομίας είναι απαραίτητη η ύπαρξη οργανωμένου χρηματοπιστωτικού συστήματος, το οποίο με τη σειρά του θα αποτελέσει το όχημα ώστε η οικονομία να φτάσει στο μέγιστο ρυθμό μεγέθυνσης. Όλα βέβαια εξαρτώνται από την δυνατότητα της οικονομίας να προσαρμόζεται στις εκάστοτε οικονομικές συνθήκες, καθώς και από τις πολιτικές αποφάσεις του οργανωμένης πολιτείας θέτοντας κανόνες και όρους λειτουργίας της αγοράς.

Η ανάπτυξη του χρηματοπιστωτικού τομέα μπορεί να δώσει ώθηση στο σύνολο της οικονομίας προκειμένου να αγγίξει τα όρια των παραγωγικών της δυνατοτήτων (Schumpeter, 1912). Η μεγέθυνση του χρηματοπιστωτικού τομέα μπορεί να οδηγήσει στην βελτίωση της παραγωγικότητας των επενδύσεων, μειώνοντας

ταυτόχρονα τυχόν έξοδα συναλλαγών (Pagano, 1993). Αποτέλεσμα της ανάλυσης του Pagano ήταν ότι εφόσον μειωθούν τα έξοδα κίνησης κεφαλαίου μέσω του ανεπτυγμένου χρηματοπιστωτικού συστήματος τότε αυτό θα οδηγήσει σε εξοικονόμηση κεφαλαίων και άρα δυνατότητα αποταμιεύσεων από τις επιχειρήσεις.

Η ύπαρξη αποταμίευσης είναι βασικό προαπαιτούμενο της ενδογενούς οικονομικής θεωρίας. Η ύπαρξη χρηματοπιστωτικού συστήματος και μάλιστα ανεπτυγμένου μάταια οδηγεί σε μείωση τυχόν χρηματοπιστωτικών κινδύνων (Tsuru, 2000). Η ύπαρξη κινδύνου στην αγορά προδιαθέτει την ψυχολογία της αγοράς και οδηγεί σε μείωση του τζίρου και των επενδύσεων. Σαφώς και σε περιόδους όπου η κίνηση κεφαλαίων τίθεται υπό περιορισμό τότε η ανάπτυξη του χρηματοπιστωτικού τομέα τίθεται εξίσου σε περιορισμό. Οι Jappelli και Pagano (1994) υποστήριξαν ότι όταν δεν υφίστανται περιορισμοί στις κινήσεις κεφαλαίων τότε αυτό οδηγεί σε αύξηση της εμπιστοσύνης των καταναλωτών σε προϊόντα καταναλωτικής πίστης. Με άλλα λόγια γίνεται εύκολα αντιληπτό ότι ο χρηματοπιστωτικός τομέας και η σωστή οργάνωση του χρηματοπιστωτικού συστήματος μπορούν εύκολα να επηρεάσουν το σύνολο της οικονομικής δραστηριότητας.

Στο σημείο αυτό κρίνεται απαραίτητο προκειμένου να υποστηρίξουμε ορθά και τις επιλογές της εμπειρικής έρευνας, που θα αναλυθεί στο Β μέρος της εν λόγω διατριβής, να γίνει ο διαχωρισμός των εννοιών "economic growth" και "economic development". Η χρήση του "economic development" αναφέρεται σε ένα σύνολο εννοιών μέσα σε μια οργανωμένη οικονομία, ενώ ο όρος "economic growth" οδηγεί σε γενικότερη οικονομική ανάπτυξη, δηλαδή η οικονομική ανάπτυξη μιας χώρας ολόκληρης ως σύνολο.

Όταν θέλουμε να μετρήσουμε ένα ευρύτερο σύνολο τότε κάνουμε χρήση του όρου economic growth". Η οικονομική ανάπτυξη της Ελλάδας αναφέρεται για παράδειγμα στην αύξηση (ή μείωση ανάλογα) του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος , του κατά κεφαλήν εισοδήματος ή του πραγματικού εθνικού εισοδήματος. Στον αντίποδα , εάν θέλαμε να μετρήσουμε την βελτίωση συγκεκριμένων δεικτών , όπως για παράδειγμα το επίπεδο μόρφωσης σε ένα

συγκεκριμένο κλάδο της οικονομίας τότε θα χρησιμοποιούσαμε τον όρο "economic development".

2.2 Σχέσεις αιτιότητας "*economic growth*" και "*economic development*"

Όπως αναλύσαμε στην αρχή του σχετικού κεφαλαίου η Χρηματοοικονομική Ανάπτυξη είναι προϊόν ύπαρξης μιας ευνομούμενης οικονομίας που διέπεται από κανόνες και αρχές. Σε κάθε περίπτωση η χρηματοοικονομική ανάπτυξη προκαλεί την οικονομική ανάπτυξη μιας και διευκολύνει την ανάπτυξη του διεθνούς εμπορίου και βοηθάει στη ελεύθερη διακίνηση του κεφαλαίου. Σε τέτοιες συνθήκες μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι οι οικονομίες λειτουργούν ελεύθερα χωρίς περιορισμούς σε κινήσεις αγαθών , υπηρεσιών και ανθρώπινου δυναμικού. Οι οικονομίες αυτές χαρακτηρίζονται ανοικτές και διασφαλίζουν ότι η οικονομική ανάπτυξη θεωρητικά στηρίζεται στην ανάπτυξη του χρηματοοικονομικού τομέα. Οι Spirthoropoulos et ., al (2010) υποστήριξαν εμπειρικά ότι ο χρηματοπιστωτικός τομέας συμβάλλει στην οικονομική ανάπτυξη της Ελλάδας και ότι η σχέση αιτιότητας ήταν αμφίδρομη. Σε κάθε περίπτωση και ανάλογα τα δεδομένα που χρησιμοποιούνται οι σχέσεις αιτιότητας μπορούν να μεταβληθούν.

Γίνεται αμέσως αντιληπτό ότι ανάλογα την οικονομία την οποία μελετάμε οι αλλαγές στο χρηματοπιστωτικό σύστημα εν γένει είναι υποκειμενικές. Με βάση την παραπάνω ανάλυση η εξήγηση της σχέσης μεταξύ οικονομικής και χρηματοοικονομικής ανάπτυξης εξαρτάται από την δομή του χρηματοοικονομικού συστήματος , τον τρόπο οργάνωσης του συγκεκριμένου συστήματος καθώς και τον βαθμό εμπάθυνας που τον διέπει. Έτσι ανάλογα την χρηματοπιστωτική αγορά που μελετάμε δύναται να αναμένουμε διαφορετικό επίπεδο χρηματοοικονομικής μεγέθυνσης και διαφορετικό επίπεδο χρηματοοικονομικής εμπάθυνας. Όσο μεγαλύτερο είναι το επίπεδο χρηματοοικονομικής εμπάθυνας μιας οικονομίας τόσο περισσότερο επηρεάζεται το Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν της υπό μελέτη οικονομίας (Miller , 1998).

Η μελέτη σχετικά με το αν η οικονομική ανάπτυξη αιτιάζεται της χρηματοοικονομική ανάπτυξης αποτέλεσε αντικείμενο πολλών ερευνητών στην

διάρκεια του χρόνου. Έχει αποδειχτεί ότι υπάρχει σχέση μεταξύ Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος χρηματοοικονομικής και οικονομικής ανάπτυξης. Σε κάθε περίπτωση η διεθνής αρθρογραφία έχει να επιδείξει μεγάλο αριθμό σχετικών ερευνών γύρω από την σχέση αιτιότητας που διέπει τις εν λόγω μεταβλητές. Η μεθοδολογία που ακολουθήθηκε δεν είναι ίδια αλλά διαφέρει ανά περίπτωση. Ο Robinson (1952) ήταν από τους πρώτους ερευνητές που ασχολήθηκαν με την συγκεκριμένη έρευνα περί σχέσεων αιτιότητας χρηματοοικονομικής και οικονομικής ανάπτυξης.

Πηγαίνοντας ακόμα πιο πίσω ο Schumpeter (1912) υποστήριξε ότι χρηματοοικονομική εμβάθυνση του χρηματοοικονομικού τομέα μπορεί να οδηγήσει σε μεγέθυνση του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος και άρα στην οικονομική ανάπτυξη. Ο Schumpeter (1912) υποστήριξε επίσης ότι εφόσον μια χώρα μπορεί να αναπτυχθεί τεχνολογικά και διαθέτει καλά οργανωμένο χρηματοπιστωτικό σύστημα τότε μπορεί να διαπιστωθεί και κάτι επιπλέον της αιτιώδους σχέσης μεταξύ χρηματοοικονομικής και οικονομικής ανάπτυξης. Η ύπαρξη δηλαδή αμφίδρομης αιτιακής σχέσης είναι σχεδόν βέβαιο ότι μπορεί να αποδειχθεί υπό το βάρος της ισχύς των παραπάνω υποθέσεων.

Η άποψη του Patrick (1966) ότι “η προσφορά οδηγεί και η ζήτηση ακολουθεί” διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην κατεύθυνση της σχέσης μεταξύ των δυο εννοιών της ανάπτυξης μιας οικονομίας. Με βάση την παραπάνω άποψη όσο αυξάνεται η προσφορά χρηματοοικονομικών υπηρεσιών τόσο θα αυξάνεται η ζήτηση όχι για τις προσφερόμενες χρηματοοικονομικές υπηρεσίες αλλά για το σύνολο της οικονομικής δραστηριότητας.

Σύμφωνα με την άποψη του Patrick (1966) μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι εφόσον η ζήτηση οδηγεί σε περαιτέρω γενική αύξηση της ζήτησης σε σύγχρονα χρηματοοικονομικά προϊόντα και υπηρεσίες τότε ανάλογα θα έχουμε αύξηση της παραγωγής σε όλους τους τομείς παραγωγής της υπό μελέτης οικονομίας. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα να αύξηση της γεωργικής παραγωγής και της παροχής υπηρεσιών του τριτογενή τομέα παραγωγής. Σε κάθε περίπτωση τα συγκριτικά πλεονεκτήματα που προκύπτουν από την όλη διαδικασία είναι πολλαπλά για το σύνολο της

οικονομικής δραστηριότητας μιας χώρας και επηρεάζουν τις αποφάσεις των επενδυτών , των αποταμιευτών με άμεσο αντίκτυπο την πραγματική οικονομία .

Η διαθεσιμότητα των χρηματοπιστωτικών υπηρεσιών διεγείρει τη ζήτηση για χρηματοπιστωτικές υπηρεσίες συμπαρασύροντας το σύνολο της οικονομίας σε μια γενικευμένη αύξηση της παραγωγής. Σύμφωνα με τον Patrick (1966) η αλυσιδωτή αντίδραση σε όλο το φάσμα της οικονομικής δραστηριότητας δημιουργεί ανάγκες περαιτέρω ανάπτυξης του χρηματοοικονομικού κλάδου. Σε κάθε περίπτωση δεν επηρεάζονται όλοι οι κλάδοι και όλοι οι τομείς παραγωγής το ίδιο από την εμβάθυνση του χρηματοοικονομικού τομέα. Άρα όσο μεγαλύτερη είναι η τάση μεγέθυνσης ενός τομέα ή κλάδου της οικονομίας τόσο μεγάλη πρέπει να είναι και χρηματοοικονομική παρέμβαση προκειμένου να στηριχθεί η επιπλέον τάση αποταμίευσης και επένδυσης.

Ο Goldsmith (1969), ερευνώντας την σχέση μεταξύ χρηματοοικονομικής και οικονομικής ανάπτυξης κατέληξε στο συμπέρασμα ότι η χρηματοοικονομική ανάπτυξη οδηγεί στην οικονομική ανάπτυξη. η οποία κατέληξε στο συμπέρασμα ότι η οικονομική ανάπτυξη οδήγησε σε ταχύτερη οικονομική ανάπτυξη. Ο Gurta (1984) προχώρησε σε σχετικές έρευνες προκειμένου να ανακαλύψει τη σχέση αιτιότητας καθώς και την κατεύθυνση αυτής της σχέσης μεταξύ χρηματοοικονομικής και οικονομικής ανάπτυξης. Η διαφοροποίηση του εν λόγω ερευνητή σε σχέση με τους υπόλοιπους ήταν ότι έκανε χρήση απλοποιημένων οικονομικών δεικτών προσπαθώντας να ανακαλύψει την επίπτωση δημιουργίας κεφαλαίου από τον χρηματοοικονομικό κλάδο στη βιομηχανική παραγωγή.

Οι έρευνες σχετικά με τη σχέση μεταξύ χρηματοοικονομικής και οικονομικής ανάπτυξης συνεχίστηκαν. Για παράδειγμα οι Demetriades και Hussein (1996) απέδειξαν την ύπαρξη αμφίδρομης σχέση μεταξύ χρηματοοικονομικής και οικονομικής ανάπτυξης. Ενδιαφέρον έχουν τα ερευνητικά αποτελέσματα των Levine και Zengros (1998) , όπου ο λόγος της ρευστότητας του χρηματοοικονομικού και τραπεζικού κλάδου έχει θετική σχέση με την οικονομική ανάπτυξη.

Αυτό που πρέπει να γίνει αντιληπτό είναι ότι σε κάθε περίπτωση ο τρόπος λειτουργίας και οργάνωσης του χρηματοπιστωτικού τομέα επηρεάζει το σύνολο της

οικονομικής δραστηριότητας. Ταυτόχρονα δεν μπορεί να υιοθετηθεί ένας γενικός κανόνας ως προς την φορά και το είδος της σχέσης μεταξύ της χρηματοοικονομικής και οικονομικής ανάπτυξης. Ο χρηματοπιστωτικός τομέας επηρεάζεται άμεσα από την πορεία του χρηματοοικονομικού τομέα και σε κάθε περίπτωση επηρεάζουν την οικονομία συνολικά. Αυτό που έχει αποδειχθεί και το οποίο μπορούμε να υποστηρίξουμε με βεβαιότητα είναι ότι όσο περισσότερο έχει αναπτυχθεί ο τομέας των χρηματοοικονομικών υπηρεσιών τόσο περισσότερο αυξάνεται η προσφορά υπηρεσιών προς το σύνολο της οικονομίας.

Στην περίπτωση όπου σε μια χώρα ο τριτογενείς τομέας υπηρεσιών είναι ήδη ανεπτυγμένος και συμμετέχει ενεργά στη διαμόρφωση του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος τότε περαιτέρω ανάπτυξη του τριτογενή τομέα δίνει ώθηση για περισσότερη εμβάθυνση του χρηματοοικονομικού κλάδου της οικονομίας. Αυτό , όπως ήδη εξηγήσαμε παραπάνω οδηγεί στην βελτίωση της οικονομίας ως σύνολο μέσω της αύξησης της παραγωγής (προϊόντα και υπηρεσίες) και εκτίναξης της ζήτησης (σε προϊόντα και υπηρεσίες). Σχετικές εμπειρικές μελέτες απέδειξαν την όλη διαδικασία υπογραμμίζοντας τη θετική σχέση μεταξύ χρηματοοικονομικής και οικονομικής ανάπτυξης (Arestis and Demetriades,1997).

2.3 Σχέσεις αιτιότητας, Κρατική Παρέμβαση και Χρηματοπιστωτικό σύστημα

Η πολιτική ηγεσία της Ελλάδας κατά την περίοδο 1975 έως 1977 προχώρησε σε γενναίες κρατικοποιήσεις τριών μεγάλων επιχειρήσεων. Η Ολυμπιακή Αεροπορία, το Διυλιστήριο του Ασπροπύργου και το σύνολο της Εμπορικής Τράπεζας επισφράγισε την περίοδο μετά την Μεταπολίτευση και την επιστροφή της δημοκρατίας στη χώρα. Η κρατική παρέμβαση στο σύνολο της οικονομικής δραστηριότητας ήταν πλέον γεγονός στην ελληνική οικονομία.

Οι παραπάνω κρατικοποιήσεις χαρακτηρίστηκαν από την τότε πολιτική ηγεσία ως αναπόφευκτες πολιτικές αποφάσεις αλλά το αποτέλεσμα ήταν να δημιουργηθεί κλίμα ενάντια στις επενδύσεις , που η χώρα είχε τόσο πολύ ανάγκη. Η διεθνής τάση της περιόδου ήταν οι ιδιωτικοποιήσεις και όχι οι κρατικοποιήσεις, ουσιαστικά η

διεθνή τάση έκανε στροφή προς τον μονεταρισμό και η Ελλάδα τότε ανακάλυψε τον σοσιαλισμό.

Ταυτόχρονα η κρατική μηχανή είχε υπό τον έλεγχο της την Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος και αρκετές συνεταιριστικές τράπεζες. Με την προσθήκη της Εμπορικής Τράπεζας ουσιαστικά ο τραπεζικός κλάδος οριζόνταν από τις εκάστοτε πολιτικές αποφάσεις καθώς και τα συμφέροντα των αντίστοιχων συνδικαλιστικών τραπεζικών φορέων. Όπως γίνεται αντιληπτό η χώρα κινούνταν σε λάθος γραμμή , όπως αποδεικνύεται εκ του αποτελέσματος. Ενώ οι περισσότερες Ευρωπαϊκές χώρες πριν την πετρελαϊκή κρίση του 1973 εφάρμοζαν το σύστημα της μικτής οικονομίας και μέχρι εκείνη τη χρονική περίοδο κρίνονταν επιβεβλημένη η κρατική παρέμβαση σε κλάδους όπως για παράδειγμα ο τραπεζικός , αμέσως μετά έκαναν στροφή προς την αντίθετη κατεύθυνση. Η απουσία του κράτους κρίθηκε επιτακτική , μιας και το κόστος που θα βάρυνε τον κρατικό προϋπολογισμό προκειμένου να εκσυγχρονιστούν τεχνολογικά οι κρατικές επιχειρήσεις ήταν τεράστιο (Καραμπελιάς, 1989).

Με άλλα λόγια διαμορφώθηκε η αντίληψη, ότι το κράτος δεν ήταν σε θέση να προσφέρει λύσεις στην επίλυση προβλημάτων της αγοράς διότι ουσιαστικά ήταν η γενεσιουργός αιτία των προβλημάτων που δημιουργούνταν από την αυξημένη συμμετοχή του στο σύνολο της οικονομικής δραστηριότητας. Έτσι οι περισσότερες Ευρωπαϊκές χώρες εγκατέλειψαν την πολιτική της συμμετοχής του κράτους στην αγορά και προχώρησαν σε γενναίες ιδιωτικοποιήσεις κατά την περίοδο μεταξύ της δεκαετίας του 1980 και του 1990.

Σύμφωνα με τους Καλογήρου και Λυμπεράκη (1996) η Ελλάδα έπρεπε τότε να ακολουθήσει τις εξελίξεις και να προχωρήσει σε ιδιωτικοποιήσεις του τραπεζικού κλάδου , απελευθερώνονταν με αυτό τον τρόπο χρηματοπιστωτικό σύστημα της χώρας. Όπως στην περίπτωση της εκβιομηχάνισης της χώρας έτσι και στην περίπτωση της ομογενοποίησης του τραπεζικού κλάδου με το διεθνές σύστημα η χώρα προχώρησε μεν σε αλλαγές αλλά με μεγάλη χρονική καθυστέρηση.

Μετά από τις κρατικοποιήσεις τραπεζών ακολούθησε μια ολόκληρη εικοσαετία προκειμένου το ελληνικό τραπεζικό σύστημα φτάσει σε ένα ικανοποιητικό επίπεδο

εξίσωσης με το διεθνές τραπεζικό σύστημα. Η απελευθέρωση του χρηματοπιστωτικού συστήματος ήταν μια χρονοβόρα διαδικασία για την χώρα μιας και οι όποιες αλλαγές περιλάμβαναν την άρση πληθώρας διοικητικών κανόνων από το πιστωτικό σύστημα , την κατάργηση των πολλαπλών δεσμεύσεων και επιτοκίων , την απελευθέρωση των συναλλαγών των αγαθών , υπηρεσιών και κεφαλαίων και τη σύγκλιση των κανόνων ελέγχου και εποπτείας του συστήματος.

Η χώρα αναγκάστηκε κυρίως λόγω των τεχνολογικών εξελίξεων στην τεχνολογία παραγωγής, τις τηλεπικοινωνίες και στην ειδικότερα στην πληροφορική να προχωρήσει σε γενναίες επενδύσεις προκειμένου να διατηρήσει το συγκριτικό της πλεονέκτημα. Οι επενδύσεις στον τραπεζικό κλάδο ήταν επιβεβλημένες, χωρίς ωστόσο αυτό να μπορεί να γίνει από την μεριά του ελληνικού κράτους , μιας και το κόστος ήταν ιδιαίτερα υψηλό. Μέσω όμως της απελευθέρωσης του χρηματοπιστωτικού κλάδου, δινόταν η δυνατότητα στο κράτος να ασκήσει εθνικό έλεγχο στην παροχή χρηματοοικονομικών και γενικότερα τραπεζικών υπηρεσιών.

Άλλωστε δεν πιστεύουμε ότι θα μπορούσε να γίνει διαφορετικά , μιας και η Ελλάδα είχε ήδη ενταχθεί στην Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα, ήδη είχαν τεθεί οι βάσεις προκειμένου να δημιουργηθεί μια Κοινή Τραπεζική Αγοράς εντός της Ένωσης. Σε κάθε περίπτωση η δυναμική της παγκοσμιοποίησης μάταια επέβαλε στρατηγικές επενδύσεις τόσο σε εξοπλισμό , όσο και σε ανθρώπινο δυναμικό. Εξάλλου σε κάθε περίπτωση η διασφάλιση ενός ελεύθερου τραπεζικού συστήματος που θα διέπονταν από κανόνες διαφάνειας ίσως ήταν και απαίτηση της ελληνικής κοινωνίας και ένας τρόπος ώστε να αξιοποιούνται καλύτερα οι φόροι που καταβάλλουν οι πολίτες της χώρας.

2.4 Οικονομική Ανάπτυξη , Φόροι και Δημόσιες Δαπάνες

Ο Γεωργακόπουλος (2005) αναφέρει ότι το ελληνικό φορολογικό σύστημα είναι περίπλοκο και περιλαμβάνει μια σειρά από κατηγορίες φόρων είτε θέτοντας ως βάση το εισόδημα, είτε την περιουσιακή κατάσταση , είτε μίγμα αυτών με επιπλέον συντελεστή το επίπεδο της δαπάνης.

Χωρίς να θέλουμε να εμβαθύνουμε σε ορισμούς θεωρούμε ότι η κατηγοριοποίηση των αγαθών και των υπηρεσιών είναι απαραίτητη προκειμένου να γνωρίζουμε τι ακριβώς φορολογείται και ποιος είναι ο χαρακτηρισμός του με βάση το φορολογικό σύστημα της χώρας. Τα δημόσια αγαθά και οι υπηρεσίες αποτελούν αντικείμενο χρήσης καθώς και απόλαυσης για όλους τους φορολογούμενους πολίτες της χώρας. Η δημόσια εκπαίδευση και η υγειονομική περίθαλψη είναι δημόσια αγαθά. Με βάση την οικονομική θεωρία όσο αυξάνεται το οικογενειακό εισόδημα, η ζήτηση για ποιοτικότερες υπηρεσίες εκπαίδευσης και υγείας αυξάνονται. Σε κάθε περίπτωση ρυθμιστικός παράγοντας των δημοσίων δαπανών αποτελεί η μεταβολή του διαθέσιμου εθνικού εισοδήματος (Dritsakis and Adamopoulos, 2004).

Προκειμένου να υπολογιστεί η φορολογική υποχρέωση των φυσικών και νομικών προσώπων το μέτρο της φορολογικής βάσης κρίθηκε ως επικρατέστερο και η διεύρυνση της εν λόγω βάσης δίνει ελαφρύνσεις στα χαμηλά εισοδηματικά στρώματα της ελληνικής κοινωνίας. Έτσι ανάλογα και κατά περίπτωση έχουμε φόρους που ταξινομούνται σε σταθερό ποσό κατά φορολογούμενο, φόρους εισοδήματος, κατανάλωσης και φόρους περιουσίας.

Η έννοια του σταθερού φόρου έχει το νόημα της καταβολής ενός εφάπαξ ποσού και είναι κοινός φόρος για όλους τους φορολογούμενους πολίτες της χώρας ανεξαρτήτου εισοδήματος ή περιουσιακής κατάστασης. Η έννοια του φόρου εισοδήματος έχει να κάνει με το ποσοστό φόρου επί των αποδοχών του φορολογούμενου κατά την διάρκεια μιας χρονικής περιόδου και διακρίνεται σε δυο μεγάλες κατηγορίες, σε φόρους εισοδήματος φυσικών προσώπων και φόρους που επιβάλλονται σε νομικά πρόσωπα. Η επιβολή φόρου εισοδήματος τόσο στα φυσικά όσο και στα νομικά πρόσωπα όπως γίνεται εύκολα αντιληπτό δημιουργούν προβλήματα τόσο στο επίπεδο της κατανάλωσης (για τα φυσικά πρόσωπα) όσο και στο επίπεδο των επενδύσεων (για τα νομικά πρόσωπα). Σε κάθε περίπτωση η επιβολή φορολογίας επί των εισοδημάτων αποτελεί βασική πηγή των δημοσίων εσόδων αλλά και βασική πηγή της κατανάλωσης των ιδιωτών και των επιχειρηματικών επενδύσεων.

Μια άλλη κατηγορία φορολογίας είναι οι φόροι κατανάλωσης, οι οποίοι επιβάλλονται και επιβαρύνουν σε δαπάνες τους καταναλωτές τόσο των αγαθών όσο και των υπηρεσιών. Οι φόροι αυτοί είναι γνωστοί και ως έμμεσοι φόροι και επιβαρύνουν άμεσα τις προτιμήσεις των καταναλωτών μιας και δεν διέπονται από εισοδηματικά κριτήρια. Στην Ελλάδα οι έμμεσοι φόροι χωρίζονται με τη σειρά σε υποκατηγορίες. Έχουμε του γενικούς φόρους κατανάλωσης, εφόσον επιβαρύνουν όλα τα αγαθά και υπηρεσίες όπως ο φόρος προστιθέμενης αξίας (ΦΠΑ). Σε αρκετές κατηγορίες αγαθών επιβάλλονται ειδική φόροι, όπως για παράδειγμα στην κατανάλωση αλκοολούχων ποτών, τσιγάρων, καυσίμων κτλ.

Στην Ελλάδα η άνθιση του κατασκευαστικού τομέα, κυρίως μετά τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο και για μια εικοσαετία οδήγησε στη δημιουργία μεγάλων αστικών κέντρων. Το μεγαλύτερο μέρος των μεταναστευτικών εμβασμάτων προοριζόνταν για την κατασκευή σπιτιών, πολυκατοικιών και διαφόρων άλλων κατασκευών. Το γεγονός ότι η χώρα εκσυγχρονίστηκε και εκμοντερνίστηκε έδωσε την ευκαιρία στην κεντρική πολιτική ηγεσία να βρει μια νέα πηγή εσόδων, αυτή της επιβολής φόρου στην κατοχή ακίνητης περιουσίας. Στους φόρους περιουσίας το ποσό που καταβάλλουν οι φορολογούμενοι εξαρτάται από το μέγεθος της περιουσίας τους. Η επιβολή φορολογίας επί της ακίνητης περιουσίας έγινε ιδιαίτερα αισθητή στην Ελλάδα στη μνημονιακή εποχή, όπου ο φόρος ακίνητης περιουσίας σχεδόν τριπλασιάστηκε (Δαλαμάγκας, 2010).

Η επιβολή φορολογίας και αυξημένη δυνατότητα είσπραξης των φόρων αποτελεί τη βασική πηγή εσόδων ενός ολόκληρου κράτους. Οι δημόσιες δαπάνες μπορούν με τη σειρά τους να πραγματοποιηθούν εφόσον η ύπαρξη εσόδων από την επιβολή φορολογίας είναι θετική. Οι δημόσιες δαπάνες είναι οι δαπάνες για την αγορά αγαθών και υπηρεσιών τις οποίες πραγματοποιούν η τοπική αυτοδιοίκηση, οι φορείς της κεντρικής κυβέρνησης (Υπουργεία κτλ) και αποτελούν το παθητικό σκέλος του Κρατικού Προϋπολογισμού. Μεγάλο μέρος των δημοσίων δαπανών είναι αποτέλεσμα της άσκησης διοίκησης από τους κεντρικούς φορείς και το μικρότερο μέρος από φόρους της τοπικής αυτοδιοίκησης.

Όπως χαρακτηριστικά αναφέρουν οι Κιντής και Πουρναράκης (1989) οι δημόσιες δαπάνες είναι εκείνες με τις οποίες ο κρατικός μηχανισμός καλείται να καλύψει το σύνολο των αναγκών σε παροχή δημόσιων αγαθών και υπηρεσιών. Οι φορείς του δημοσίου εφαρμόζουν συγκεκριμένους προϋπολογισμούς προκειμένου να καλύψουν τις ανάγκες και να καταναείμουν όσο το δυνατό δίκαια τα παραγωγικά μέσα που διαθέτουν, να δώσουν ώθηση προς την οικονομική μεγέθυνση και να αναδιανείμουν το εισόδημα με βάση τις ανάγκες των πολιτών.

Η Ελλάδα την τελευταία οχταετία μαστίζεται από βαθιά οικονομική κρίση, όπως και οι περισσότερες χώρες του Ευρωπαϊκού Νότου. Σε καιρό οικονομικής ύφεσης η φορολογία αυξάνεται, προκειμένου να καλυφθούν τα ελλείμματα και δημόσιες δαπάνες. Το πρόβλημα έγκειται όταν η οικονομική δραστηριότητα είναι δομημένη με τρόπο που η αύξηση της φορολογίας οδηγήσει σε έλλειμμα επενδύσεων. Σε αυτό το στάδιο βρέθηκε η Ελλάδα από την αρχή της οικονομικής κρίσης μέχρι και σήμερα. Προκειμένου να καλυφθούν οι δημόσιες δαπάνες που γίνονται στο κράτος το επίπεδο φορολογίας αυξήθηκε σε όλα τα επίπεδα.

Οι δημόσιες δαπάνες στις περισσότερες χώρες του δυτικού κόσμου έτσι και στην Ελλάδα είχαν την τάση να αυξάνονται. Η Ελλάδα, χαρακτηριζόμενη ως αναπτυσσόμενη οικονομία, μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης και του γενικότερα του δυτικού πολιτισμού δεν ήταν δυνατό να αυτό-εξαιρεθεί από την διεθνή τάση των δημοσίων δαπανών. Στην προσπάθεια να εξηγηθεί η συνεχώς ανοδική πορεία των δημοσίων δαπανών το πρόβλημα του πληθωρισμού ήταν η βασική δικαιολογία. Βέβαια ο πληθωρισμός κατά ένα μέρος μόνο μπορεί να εξηγήσει την τάση αυτής της διαχρονικής αύξησης των δημοσίων δαπανών (Δαλαμάγκας, 2010).

Βέβαια, εκτός του πληθωρισμού όπου κανείς δεν μπορεί να υποστηρίξει ότι δεν αποτελεί βασικό παράγοντα αύξησης των δημοσίων δαπανών, διαχρονικά υπήρξαν και άλλοι παράγοντες. Σε αυτούς τους παράγοντες συγκαταλέγεται και η αστικοποίηση του πληθυσμού της χώρας. Όπως έχουμε ήδη αναφέρει σε προηγούμενο κεφάλαιο, ο αγροτικός πληθυσμός αποδεκατίστηκε μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και λόγω της εσωτερικής μετανάστευσης ο κύριος όγκος εγκαταστάθηκε στα δυο αστικά κέντρα της εποχής, την Αθήνα και την Θεσσαλονίκη.

Η ελληνική πολιτεία προκειμένου να ανταποκριθεί στο σκοπό της αναγκάστηκε να επενδύσει μεγάλα ποσά σε έργα κοινής ωφέλειας. Όπως υποστήριξαν οι Καραγεωργας (1980) και Δριτσάκης – Βαζακίδης (2003) «οι κατά κεφαλή δημόσιες δαπάνες για τον αστικό πληθυσμό είναι συνήθως υψηλότερες από τις κατά κεφαλή δημόσιες δαπάνες για τον πληθυσμό της υπαίθρου».

Διαχρονικά το κατά κεφαλήν εισόδημα στην Ελλάδα είχε αυξητική τάση, πράγμα το οποίο οδήγησε σε αλλαγή των καταναλωτικών συνηθειών του πληθυσμού της χώρας. Μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι το κατά κεφαλήν εισόδημα σε συνδυασμό με την δημιουργία νέων καταναλωτικών προτύπων οδηγούν στη μεταβολή των δημοσίων δαπανών, προς την ίδια πάντα κατεύθυνση. Η βελτίωση του βιοτικού επιπέδου των κατοίκων της χώρας δημιουργεί νέες ανάγκες τις οποίες το κράτος καλείται να ικανοποιήσει μέσω της αύξησης των δημοσίων δαπανών (Paparas και Richter, 2015).

Μιλώντας για δημόσιες δαπάνες κρίνουμε ότι η αναφορά στον γερμανό οικονομολόγο Adolf Wagner (1835-1917) είναι επιβεβλημένη. Ο εν λόγω οικονομολόγος διατύπωσε στα τέλη του 19ου αιώνα τη γνωστή θεωρία της συνεχούς αύξησης των δημοσίων δαπανών, η οποία έμεινε γνωστή και ως « νόμος της αύξουσας επέκτασης της οικονομικής δράσης του Δημοσίου» (Δαλαμάγκας, 2010). Με την παραπάνω θεωρία έγινε προσπάθεια να εξηγηθεί η διαχρονική εξέλιξη των δημοσίων δαπανών. Ο τρόπος με τον οποίο γίνεται η ανάλυση είναι πάντα σε σχέση με την διαχρονική εξέλιξη της ζήτησης για αγαθά και υπηρεσίες που προσφέρει ο δημόσιος τομέας. Σε βάθος χρόνου οι δημόσιες δαπάνες έχουν την τάση να αυξάνονται με ρυθμό μεγαλύτερο από εκείνον του εθνικού προϊόντος (Δριτσάκης & Βαζακίδης, 2003), πράγμα το οποίο σημαίνει ότι οι δημόσιες δαπάνες μεταβάλλονται πάντα σε σχέση με το εθνικό προϊόν της χώρας.

Μακροχρονίως, οι δημόσιες δαπάνες σε κάθε κοινωνία αυξάνονται με πιο γρήγορο ρυθμό από την αύξηση του εθνικού προϊόντος της. Το σημαντικότερο όλων της θεωρίας του Wagner είναι ότι η τάση των δημοσίων δαπανών δεν επηρεάζεται από πολιτικές και κοινωνικές αναταράξεις, πολέμους κτλ. Με άλλα λόγια υφίσταται

μια σχέση αιτιότητας από το εθνικό εισόδημα προς της δημόσιες δαπάνες (Γεωργακόπουλος, 2005).

Το μοντέλο της Κεϋνσιανής οικονομίας το οποίο εφάρμοσε η Ελλάδα από της αρχές της δεκαετίας του 1980 είχε πλήρη ταύτιση με την θεωρία του Wagner , όπου μάλιστα η χώρας κατέδειξε ότι η εν λόγω θεωρία έχει ισχύ. Μάλιστα έρευνες έδειξαν ότι οι δημόσιες δαπάνες είχαν και έχουν θετική επίδραση στην οικονομική ανάπτυξη της χώρας, απλά η ροπή έχει φορά από τις δημόσιες δαπάνες προς το εθνικό εισόδημα της χώρας. Η Κεϋνσιανή θεωρία υποστηρίζει ότι οι δημόσιες δαπάνες είναι ένα σημαντικό «πολιτικό εργαλείο» διότι ανάλογα τη χρήση τους μπορεί να επηρεαστεί η συνολική ζήτηση και το σύνολο του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος σε περιόδους βαθιάς οικονομικής ύφεσης, όπως αυτή που διανύει η Ελλάδα τα τελευταία οχτώ χρόνια.

Αξιοσημείωτο είναι ότι οι Peacock και J. Wiseman (1967) αναφέρονται σχετικά με το όριο αύξησης των δημοσίων δαπανών σε περιόδους ειρήνης. Συγκεκριμένα υποστηρίζουν ότι σε ειρηνικές περιόδους δεν επιτρέπεται η αύξηση των δημοσίων δαπανών και αυτό διότι η φορολογική επιβάρυνση που επιτρέπει η κοινωνία θέτει όρια στα επίπεδα της φορολόγησης φυσικών και νομικών προσώπων. Αντίθετα σε εμπόλεμες περιόδους, σε περιόδους οικονομικής κρίσης το ανεχτό όριο της φορολογικής βάσης αυξάνεται , δίνοντας έτσι θετικό σήμα στις εκάστοτε κυβερνήσεις να αυξάνουν την φορολογία καθώς και το ύψος των δημοσίων δαπανών (Κωνσταντινίδου, 2011) .

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^ο

3.1 Οργάνωση της Αγροτικής Οικονομίας στην Ελλάδα

Η καλλιέργεια γης ήταν ο βασικός πόρος άντλησης κεφαλαίου για το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού των περισσότερων χωρών μετά το λήξη του Β' Παγκοσμίου πολέμου. Η ελληνική οικονομία στηρίχθηκε στην παραγωγή αγροτικών προϊόντων μιας και το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού της χώρας ασκούσαν το αγροτικό επάγγελμα. Προκειμένου να βελτιωθεί η ευημερία των πολιτών η πολιτική ηγεσία θα έπρεπε να εντείνει τις προσπάθειες αύξησης της παραγωγικότητας και των εσόδων του αγροτικού πληθυσμού της χώρας. Βέβαια η αύξηση της γεωργικής παραγωγής δεν αποτελεί το βασικό συστατικό προκειμένου να επέλθει η οικονομική ανάπτυξη και η ευημερία των αγροτών.

Στην Ελλάδα ο συγκεκριμένος τομέας παραγωγής χαρακτηρίστηκε από έντονη κρατική παρέμβαση για λόγους εσωτερικούς αλλά και διεθνείς. Προκειμένου να στηριχθεί ο αγροτικός πληθυσμός δημιουργήθηκε ένα σύστημα μεθόδων ελέγχου της αγροτικής παραγωγής υπό την αυστηρή επιτήρηση του κράτους προκειμένου να βελτιωθεί η αγροτική παραγωγή της χώρας. Χαρακτηριστικό παράδειγμα του εν λόγω συστήματος ήταν η δημιουργία της Αγροτικής Τράπεζας της Ελλάδας, καθώς και άλλοι κρατικοί και ημι-κρατικοί οργανισμοί όπως η Α.Σ.Ο. , ο Οργανισμός βάμβακος κ.α.

Κύριος στόχος του συστήματος ήταν ο έλεγχος της ροής αγροτικών κεφαλαίων μέσω του εμπορίου αγροτικών προϊόντων όπως ο καπνός, το σιτάρι , η σταφίδα κ.α. Σε κάθε περίπτωση οι Οργανισμοί που είχαν συσταθεί ήταν πλήρως εξαρτώμενοι από το ελληνικό κράτος εξαιτίας της κρατικής χρηματοδότησης που λάμβαναν. Το σύστημα ήταν πλήρως κεντροποιημένο και αυστηρά ελεγχόμενο με αποτέλεσμα αντί να οδηγεί στη μεγέθυνση της αγροτικής να οδηγεί στη συρρίκνωση και απαξίωση της αγροτικής οικονομίας (Καζάκος , 2001).

Ο Σακελλαρόπουλος (1992) αναφέρει ότι η ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων της γεωργίας ήταν ένας από τους βασικούς στόχους της μεταπολεμικής

αγροτικής πολιτικής στην Ελλάδα. Μέσω των κρατικών ενισχύσεων που χορηγούσε η Αγροτική Τράπεζα της Ελλάδος έγινε η προσπάθεια τροφοδότησης του αγροτικού κόσμου με έργα που θα βελτίωναν την καθημερινότητα του απλού αγρότη. Αρδευτικά και εγγειοβελτιωτικά έργα ήταν οι πρώτες ενισχύσεις προκειμένου η αυξηθεί η αγροτική παραγωγή. Παράλληλα το ίδιο χρηματοπιστωτικό ίδρυμα φρόντισε να ενισχύσει με κεφάλαια τους έλληνες αγρότες προκειμένου να εξοπλιστούν με νέους γεωργικούς ελκυστήρες και να εισάγουν λιπάσματα για τις καλλιέργειες τους. Συγκεκριμένα ο Σακελλαρόπουλος (1992) υποστηρίζει ότι μέσω της εφαρμογής της παραπάνω γεωργικής πολιτικής το ακαθάριστο εγχώριο αγροτικό προϊόν αυξήθηκε περίπου 2,5 φορές και η παραγωγικότητα κατά 4 φορές. Μάλιστα μέχρι και το τέλος της πρώτης δεκαετίας του 1960 η παραγωγικότητα του αγροτικού τομέα είχε ξεπεράσει την αντίστοιχη των υπόλοιπων δυο τομέων σωρευτικά.

Μέρος της εφαρμοζόμενης αγροτικής πολιτικής για τα πρώτα τριάντα χρόνια μετά το τέλος του Β' Παγκόσμιου πολέμου ήταν και ο έλεγχος της ροής πόρων από τον πρωτογενή τομέα στο αστικό τομέα μέσω της διάχυσης του συσσωρευτικού αγροτικού προϊόντος στη νέα βιομηχανική εργατική τάξη που άρχισε να δημιουργείται στα αστικά κέντρα της Ελλάδας (κυρίως στην Αθήνα και την Θεσσαλονίκη). Με αυτό τον τρόπο τα φθηνά αγροτικά προϊόντα αποτέλεσαν το φθινό μέσο διατροφής της εργατικής βιομηχανικής τάξης, όπου μέσω της πολιτικής του χαμηλού εργατικού μισθού μπορούσαν να αυξηθούν τα περιθώρια κέρδους των βιομηχανικών επιχειρήσεων της εποχής.

Παράλληλα, μέσω της κρατικής ρύθμισης των τιμών των αγροτικών προϊόντων, επιβάλλοντας είτε κατώτατες είτε ανώτατες τιμές πώλησης, για παράδειγμα του βαμβακιού και του καπνού, ενισχύθηκαν τα κέρδη των αντίστοιχων βιομηχανιών. Η επιβολή διαφοράς τιμών μεταξύ αγροτικών και βιομηχανικών προϊόντων λειτουργούσε σε βάρος των πρώτων και σε όφελος των δεύτερων (Πατρώνης-Λιαργκόβας, 2004). Επιπλέον η εκροή του αγροτικού πλεονάσματος πέρα από τον ίδιο τον αγροτικό πληθυσμό δημιούργησε μια ανισορροπία μεταξύ αγροτικής και αστικής τάξης. Επί του πρακτέου οι κατ' επάγγελμα αγρότες μη μπορώντας να

εκμεταλλευτούν την αξία της παραγωγής τους έφτασαν να αμείβονται όσο ο μέσος υπάλληλος της βιομηχανικής τάξης. Αυτό μακροπρόθεσμα δεν λειτούργησε προς όφελος της ανάπτυξης της αγροτικής οικονομίας και της βελτίωσης των συνθηκών διαβίωσης του συνόλου του αγροτικού πληθυσμού της χώρας.

Μάλιστα, η πολιτική ηγεσία της χώρας προκειμένου να εμποδίσει την υπερβάλλουσα εσωτερική μετανάστευση του αγροτικού πληθυσμού, λόγω εφαρμοζόμενης πολιτικής που αναλύσαμε παραπάνω, αποφάσισε να παρέμβει δυναμικά με διάφορα μέτρα κοινωνικής πολιτικής όπως η καθιέρωση της κοινωνικής ασφάλισης το 1955 με πόρους του κρατικού προϋπολογισμού και εισφορές των αστικών στρωμάτων. Με αυτό τον τρόπο έγινε προσπάθεια από τη μεριά της πολιτείας προκειμένου να ενισχυθούν τα εισοδήματα των αγροτών και να μειωθεί τεχνικά το εισοδηματικό χάσμα με τους κατοίκους των αστικών κέντρων (Σακελλαρόπουλος, 1992).

3.2 Βιομηχανική Ανάπτυξη και Πρωτογενής Τομέας

Όπως έχουμε ήδη αναφέρει, η πραγματοποίηση αρδευτικών έργων αρχικά και η χρηματοδότηση των αγροτών μέσω κρατικών χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων προκειμένου να εκμηχανιστεί ο αγροτικός τομέας οδήγησαν στην αύξηση της γεωργικής παραγωγής. Λαμβάνοντας υπόψη και τον παράγοντα της εσωτερικής μετανάστευσης προς τα αστικά κέντρα της εποχής μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι η παραγωγικότητα του πρωτογενή τομέα ήταν εντυπωσιακή.

Ωστόσο, (Πατρώνης – Λιαργκόβας, 2004) παρόλη την αύξηση της γεωργικής παραγωγής, ταυτόχρονα διαπιστώθηκε υστέρηση του Ακαθάριστου Εγχώριου Αγροτικού Προϊόντος σε σχέση με το Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν που προέρχονταν από τους υπόλοιπους τομείς της οικονομίας. Η συμβολή του αγροτικού τομέα στην οικονομική ανάπτυξη παρουσίαζε δραματική μείωση ανά δεκαετία, ενώ η συμβολή του δευτερογενή τομέα στο Ακαθάριστό Εγχώριο Προϊόν κέρδιζε διαρκώς έδαφος μέχρι και τις αρχές της δεκαετίας του 1970 (Δρακάτος, 1997).

Λαμβάνοντας υπόψη την ανάλυση που προηγήθηκε είναι φανερό ότι η οικονομική πολιτική που εφαρμόστηκε μεταπολεμικά λειτούργησε εις βάρος του πρωτογενούς τομέα παραγωγής, κυρίως του αγροτικού τομέα, προκειμένου να ενισχυθεί ο βιομηχανικός κλάδος. Αποτέλεσμα της πολιτικής αυτής ήταν η μετανάστευση μεγάλου μέρους του αγροτικού πληθυσμού τόσο εντός όσο και εκτός της χώρας, προκειμένου να διασφαλιστούν καλύτερες συνθήκες διαβίωσης. Γεωγραφικά ο βασικός τροφοδότης της ελληνικής μετανάστευσης (εσωτερικής και εξωτερικής) ήταν οι ορεινές και δυσπρόσιτες περιοχές της ελληνικής επικράτειας αυξάνοντας με αυτό τον τρόπο τους κατοίκους των αστικών κέντρων από 37,7% το 1951 σε 43,3% το 1961 και σε 53,2% το 1971 (Μουζέλης, 1978).

Η πρωτοκαθεδρία του πρωτογενή τομέα παραγωγής χάθηκε με την πάροδο του χρόνου και την σκυτάλη πήραν ο βιομηχανικός κλάδος και ο τομέας των υπηρεσιών. Μάλιστα ο αγροτικός πληθυσμός της χώρας μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι κυριολεκτικά είχε αποδεκατιστεί μιας και αντιπροσώπευε μόλις το 40 τοις εκατό από το σύνολο της απασχόλησης, πολύ μακριά δηλαδή από το 80 (περίπου) τοις εκατό που κατείχε στις αρχές της δεκαετίας του 1950. Η ελληνική βιομηχανία ήταν πλέον ο μεγαλύτερος «εργοδότης» του ελληνικού πληθυσμού, με τον τομέα των υπηρεσιών να ακολουθεί με συνεχώς αυξητική τάση. Η ενίσχυση του βιομηχανικού κλάδου σε βάρος του πρωτογενή τομέα είχε υλοποιηθεί (Δρακάτος, 1997) και σχεδόν το σύνολο των επενδύσεων κατευθύνονταν είτε απευθείας στις βιομηχανικές επιχειρήσεις είτε σε τομείς που θα ενίσχυαν ακόμα περισσότερο την βιομηχανική παραγωγή, όπως για παράδειγμα η παραγωγή ηλεκτρικού ρεύματος και οι μεταφορές.

Η αυξημένη βαρύτητα στο κατασκευαστικό κλάδο και η προσπάθεια εκβιομηχάνισης της χώρας επηρέασαν την πολιτική που ακολούθησε η χώρα για το σύνολο της οικονομικής δραστηριότητας. Όπως ορθά αναλύθηκε παραπάνω αυτό είχε δυσμενείς επιπτώσεις στο εισόδημα του αγροτικού πληθυσμού της χώρας μετά την λήξη του Β' Παγκοσμίου πολέμου και έπειτα. Αυτό μάταια οδήγησε σε μείωση του αγροτικού πληθυσμού της χώρας. Ενώ στην Ελλάδα παρατηρείται μείωση, στην Ευρώπη παρατηρείται αύξηση του αγροτικού πληθυσμού. Διαχρονικά στην Ελλάδα

παρατηρήθηκε μια ακόμα στρέβλωση στον αγροτικό τομέα παραγωγής, αυτή της γήρανσης του αγροτικού κόσμου, σε αντίθεση με τις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης όπου η ανανέωση του αγροτικού πληθυσμού ήταν στα σχέδια της εφαρμοζόμενης πολιτικής. Παρόλα όμως τα προβλήματα και τις στρεβλώσεις σε σχέση με τα υπόλοιπα Ευρωπαϊκά κράτη, η αγροτική παραγωγή αυξήθηκε κυρίως λόγω της εκμηχάνισης που υπέστη κατά την διάρκεια του χρόνου.

Με την ένταξη της χώρας στην Ε.Ο.Κ., η αγροτική οικονομία ενισχύθηκε μέσω προγραμμάτων και νέων πολιτικών προκειμένου να ενισχυθεί η αγροτική οικονομία στο σύνολο της Ένωσης. Η γνωστή Κοινή Αγροτική Πολιτική (Κ.Α.Π.), γεννήθηκε ήδη από τα τέλη της δεκαετίας του 1950 και άρχισε να εφαρμόζεται από τις αρχές της δεκαετίας του 1960 προκειμένου να υλοποιηθούν οι κοινοί στόχοι των ενοποιημένων αγροτικών οικονομιών. Η Κ.Α.Π. δημιουργήθηκε ώστε να ενισχυθεί η Ευρωπαϊκή Αγροτική Οικονομία με απώτερο στόχο την υλοποίηση κοινής οικονομικής και εμπορικής πολιτικής από τα κράτη μέλη της Ένωσης. Επιπλέον με την εφαρμογή της Κ.Α.Π. διασφαλίζεται η αύξηση της παραγωγικότητας της αγροτικής οικονομίας και παράλληλα η εξασφάλιση ενός ικανοποιητικού βιοτικού επιπέδου για τους επαγγελματίες αγρότες.

3.3 Λίγα λόγια την Κοινή Αγροτική Πολιτική

Η ενασχόληση με τον αγροτικό και τον κτηνοτροφικό τομέα παρουσιάζει ιδιαιτερότητες σε σχέση με άλλους τομείς της οικονομικής δραστηριότητας. Σε πολλές περιπτώσεις η πορεία των εργασιών εξαρτάται από αστάθμητους παράγοντες όπως οι περιβαλλοντικές και κλιματικές συνθήκες. Εξαιτίας αυτών των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών δημιουργούνται ανισορροπίες στην αγορά με συχνό το φαινόμενο πιέσεων στις τιμές πώλησης και αγοράς.

Η είσοδος της κοινής αγροτικής πολιτικής δημιούργησε μια κοινή αγορά αγροτικών προϊόντων όπου το κύριο πλεονέκτημα ήταν η ελεύθερη διακίνηση των αγροτικών αγαθών με αποτέλεσμα να οργανωθεί ο αγροτικός κλάδος, να αυξηθεί η παραγωγικότητα και το εισόδημα των κατ' επάγγελμα γεωργών και η όλη

διαδικασία αγοράς και πώλησης να διέπεται από σύνολο κανόνων διασφαλίζοντας έτσι των υγιή ανταγωνισμό (Ρουσιάνου, 2015).

Όπως αναφέρει ο Μάρδας (2005) , η εφαρμογή της Κοινής Αγροτικής Πολιτικής ήταν μια ιδιαίτερα δύσκολη υπόθεση για χώρες όπως η Ελλάδα. Οι κυβερνήσεις των κρατών μελών είχαν να αντιμετωπίσουν εθνικά μονοπώλια , ενισχύσεις γεωργικών επενδύσεων , ποσοτικούς περιορισμούς εξαγωγών. Η Ελλάδα μεταπολεμικά παρουσίαζε όλα τα προβλήματα κατά την εφαρμογή της Κ.Α.Π. ,όταν μάλιστα η ίδια η πολιτεία με την εφαρμοζόμενη πολιτική έδινε ιδιαίτερο βάρος στην εκβιομηχάνιση της χώρας και όχι στην ενίσχυση του πρωτογενούς τομέα παραγωγής. Βέβαια σε κάθε περίπτωση , ο εκτροχιασμός της Κ.Α.Π. δημιουργούσε προβλήματα εντός της Ένωσης σε σημείο μάλιστα να δημιουργούνται σοβαρές ενδοκοινοτικές κρίσεις μεταξύ των κρατών μελών.

Η Κ.Α.Π. μπορεί να παρατηρηθεί υπό το πρίσμα της αγοράς και των εκάστοτε διαρθρωτικών τομών που αποφασίζονταν από τα κράτη μέλη της Ένωσης. Η Ένωση επιθυμούσε διακαώς την εξασφάλιση του εφοδιασμού της αγοράς με τον απαραίτητο όγκο αγροτικών αγαθών , πάντα διασφαλίζοντας τόσο την ποιότητα όσο και την τιμή υπέρ του καταναλωτή και του παραγωγού. Παράλληλα , επιθυμία της Κ.Α.Π. ήταν μέσω των διαρθρωτικών αλλαγών στον πρωτογενή τομέα να αυξηθεί η παραγωγικότητα και το βιοτικό επίπεδο των αγροτών.

Προκειμένου να εξασφαλιστεί θετικό αποτέλεσμα από την Κοινή Εκμετάλλευση των αγροτικών γαιών η εφαρμογή διαρθρωτικών αλλαγών έγινε με βάση το σχέδιο Μάσχολτ (1968) και η εναρμόνιση έλαβε χώρα το 1972 με ενίσχυση σε μηχανήματα και εφαρμογή σύγχρονων μεθόδων παραγωγής.

Σε κάθε περίπτωση τα όποια προβλήματα δημιουργούνταν κατά την εφαρμογή του όποιου κοινού σχεδίου αγροτικής πολιτικής λύνονταν με έκδοση κανονισμών, όπως ο κανονισμός υπ' αριθμό 355/77. Ο εν λόγω κανονισμός έδινε τις κατευθυντήριες γραμμές προκειμένου για την επέκταση των κοινών δράσεων της πολιτικής υπέρ των αγροτικών διαρθρώσεων σε στάδια ενδιάμεσα της παραγωγής και της κατανάλωσης των αγροτικών προϊόντων. Ωστόσο η Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα άλλαξε γεωγραφική δομή με την προσθήκη νέων μελών. Έτσι την

δεκαετία του 1980, η είσοδος της Ελλάδας στην Ένωση και γενικότερα κρατών που ανήκαν γεωγραφικά στο Νότο οδήγησαν σε νέες διαβουλεύσεις για την μεταρρύθμιση της Κ.Α.Π. Με την μεταρρύθμιση ουσιαστικά της Κ.Α.Π. από το 1984 τέθηκαν νέοι στόχοι όπως η ενίσχυση του ελέγχου της αγροτικής παραγωγής και η προσπάθεια αύξησης των δαπανών για τον πρωτογενή τομέα παραγωγής (Μαραβέγιας, 1992).

3.4 Μετάβαση της Κ.Α.Π. στη σύγχρονη εποχή

Όπως ήταν αναμενόμενο η Τρίτη κατά σειρά μεταρρύθμιση της Κ.Α.Π. έγινε πραγματικότητα στις αρχές της δεκαετίας του 1990. Η εφαρμογή της Κ.Α.Π. ήδη από την δεκαετία του 1960 είχε επιφέρει αλλαγές και τα κοινοτικά όργανα της Ένωσης κάνοντας μια αποτίμηση της όλης διαδικασίας επιδίωξαν να ελέγξουν ποιοι στόχοι είχαν υλοποιηθεί και ποιοι στόχοι έπρεπε να τεθούν για το μέλλον της Κοινής αγροτικής Οικονομίας. Σε αντίθεση με την Ελλάδα, το εισόδημα και το βιοτικό επίπεδο των αγροτών είχε βελτιωθεί. Η εφοδιαστική αλυσίδα του αγροτικού τομέα λειτουργούσε ικανοποιητικά, διοχετεύοντας στην αγορά ποιοτικά προϊόντα σε ικανοποιητικές τιμές (Ρουσιάνου, 2015).

Η μελετημένη και καλά οργανωμένη αγροτική πολιτική της Ευρωπαϊκής Ένωσης δημιούργησε τα επιθυμητά πρότυπα ποιότητας, τιμές ανταγωνιστικές και βελτίωσε το εισόδημα των αγροτών. Σε αντίθεση με την παραπάνω εικόνα έρχεται ο ελληνικός αγροτικός κόσμος, όπου αντί να αυξάνεται ο αγροτικός πληθυσμός έβαινε συνεχώς σε αντίθεση με το σύνολο της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Ουσιαστικά από τις αρχές της δεκαετίας του 1980 η χώρα έλαβε κοινοτικές ενισχύσεις απ τη μια, αλλά δέχθηκε περιορισμούς από την άλλη. Η μείωση του αγροτικού πληθυσμού ήταν εμφανής μιας και μειώθηκε το ποσοστό συμμετοχής του εν λόγω κλάδου στην απασχόληση από 24% το 1990, στο 3,8% το 2009 (Καδίτη- Νίτση 2010, Παυλόπουλος 1999).

Κανείς βέβαια δεν μπορεί να αμφισβητήσει το ρόλο του αγροτικού τομέα και ιδιαίτερα του αγροτικού κλάδου στη πορεία της χώρας προς την ανάπτυξη. Ωστόσο, οι δυνατότητες του ήταν πολύ μεγαλύτερες και οι εφαρμοζόμενες πολιτικές την

τελευταία τριακονταετία εστίαζαν κυρίως στην απορρόφηση των κοινοτικών κονδυλίων και όχι στην ουσιαστική αναδιάρθρωση του αγροτικού τομέα. Η Ευρωπαϊκή Ένωση ωστόσο πίεζε τα κράτη μέλη προκειμένου οι πόροι να κατευθύνονται για τον σκοπό για τον οποίο δίδονταν. Η άσκηση της αγροτικής πολιτικής στο σύνολο της Ευρωπαϊκής Ένωσης χαρακτηρίστηκε από έντονο προστατευτισμό για τον αγροτικό τομέα, σε αντίθεση με την Ελλάδα όπου τα αίσθημα αυτό το είχε ο βιομηχανικός κλάδος.

Σε κάθε περίπτωση η κοινή αγροτική παραγωγή είχε βελτιωθεί, οι τιμές εντός της Ένωσης είχαν ισορροπηθεί αλλά ο ανταγωνισμός σε παγκόσμιο επίπεδο είχε ενισχυθεί. Το διεθνές περιβάλλον προκειμένου να αντιστρέψει την εν λόγω κατάσταση πίεζε την Ευρωπαϊκή Κοινότητα να χαλαρώσει τον προστατευτισμό στον αγροτικό τομέα (Binswanger, 1984). Εκείνη την χρονική περίοδο δημιουργήθηκε η ανάγκη εκ νέου αναθεώρησης της Κ.Α.Π. προκειμένου να δημιουργηθεί το κατάλληλο πεδίο σε επίπεδο τεχνολογικό και οικονομικό.

Κάθε φορά που η Ένωση προχωρούσε σε αναθεώρηση της Κ.Α.Π., συντονίζοντας τόσο τις ανάγκες των κρατών μελών όσο και τις οχλήσεις του διεθνούς περιβάλλοντος περί άρσης του προστατευτισμού, είχε επιπτώσεις για την Ελλάδα. Από τη μία πλευρά ενισχύονταν οικονομικά οι αγρότες μέσω κοινοτικών επιδοτήσεων από την άλλη η χαλάρωση των δασμών και των εισαγωγικών περιορισμών οδηγούσε σε μείωση της αγροτικής παραγωγής. Οι Έλληνες παραγωγοί δεν μπορούσαν να ανταποκριθούν στο επιπλέον άνοιγμα της αγοράς, ο ανταγωνισμός γίνονταν εντονότερος με αποτέλεσμα να μειώνεται η απασχόληση στον αγροτικό κλάδο.

Ο πρωτογενής τομέας παραγωγής με πρωτοστάτη τον αγροτικό κλάδο έδειξε ότι μπορεί να αντισταθεί σε περιόδους οικονομικής ύφεσης. Βέβαια, εάν δεν είχε επικρατήσει διαχρονικά η αντίληψη ότι το επίπεδο ανάπτυξης μιας χώρας φαίνεται κατά βάση από το ποσοστό απασχόλησης του πληθυσμού στον βιομηχανικό τομέα τα πράγματα θα είχαν εξελιχθεί διαφορετικά. Σε κάθε περίπτωση πρέπει να λαμβάνεται υπόψη το ποσοστό συμμετοχής όλων των τομέων παραγωγής και ειδικά σε εκείνους τομείς όπου η χώρα μπορεί να διατηρεί το συγκριτικό

πλεονέκτημα έναντι των άλλων χωρών. Αυτό που κάνει την έρευνα γύρω από τον πρωτογενή τομέα παραγωγής ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα είναι η αντίσταση του εν λόγω τομέα στην οικονομική κρίση των τελευταίων ετών και η τόνωση των εξαγωγών. Η στρέβλωση του να ενισχύονται οι πωλήσεις σε εγχώριες αγορές και μάλιστα εν καιρό γενικότερης οικονομικής άνθισης επηρέασε χαρακτηριστικά τον πρωτογενή κλάδο. Όταν με άλλα λόγια η οικονομία της χώρας είχε θετικούς ρυθμούς ανάπτυξης τότε ο πρωτογενής τομέας έπρεπε να δημιουργήσει τις κατάλληλες συνθήκες προκειμένου να ενισχυθούν οι εξαγωγές των αγροτικών προϊόντων (Πεπελάσης, 2003).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4^ο

Η ανάπτυξη της τουριστικής δραστηριότητας στο νεοσύστατο κράτος της Ελλάδας ξεκίνησε στις αρχές του 19^{ου}, δίνοντας το στίγμα και τη δυναμική του εν λόγω κλάδου ήδη από τα πρώτα χρόνια των μεταπολεμικών χρόνων του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Βέβαια η τάση των ανθρώπων να μετακινούνται προκειμένου να ανταλλάσουν προϊόντα και να αναπτύσσουν το εμπόριο, να συμμετέχουν σε δρώμενα αθλητικού ή θρησκευτικού περιεχομένου εντοπίζεται σε κείμενο της Ελληνικής μυθολογίας και άλλων Αρχαιοελληνικών κειμένων των Αρχαϊκών Χρόνων.

Στα εδάφη όπου σήμερα βρίσκονται υπό την Εθνική κυριαρχία του Ελληνικού κράτους η έννοια της φιλοξενίας δεν είναι κάτι άγνωστο. Η ιδέα της μεταφοράς επισκεπτών, της εξασφάλισης του αισθήματος ασφάλειας για τον εκάστοτε ταξιδιώτη καλλιεργήθηκε από τους Αρχαίους Έλληνες. Κατά την Ρωμαϊκή περίοδο η τάση να πραγματοποιούνται ταξίδια με σκοπό την λουτροθεραπεία είχε γίνει συχνό φαινόμενο. Από τότε και παράλληλα με τις εν λόγω λουτροθεραπείες οι επισκέπτες πραγματοποιούσαν για λόγους αναψυχής και μόρφωσης εξορμήσεις στις γύρω περιοχές, ενώ ο Ρωμαϊκός στρατός είχε την υποχρέωση να φρουρεί τις «Οδούς» (Λαγός, 2005).

Η τεχνολογική ανάπτυξη, οι νέες ανακαλύψεις το 19ο αιώνα καθώς και η ανάπτυξη της ναυσιπλοΐας και ου σιδηρόδρομου έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στην τουριστική ανάπτυξη του συνόλου των χωρών της Ευρώπης, των Βαλκανίων αλλά και ιδιαίτερα της Ελλάδας. Παράλληλα η δημιουργία οδικού δικτύου στην Ελλάδα και η ομαλή ένταξη του αυτοκινήτου ως μέσο μεταφοράς έδωσε ακόμα περισσότερη ώθηση για την ανάπτυξη του τουριστικού τομέα στη χώρα. Η προσφορά επιπλέον παροχών πέραν της τροφής και της στέγης έγινε συνήθεις πρακτική για τους επαγγελματίες του κλάδου.

Ο Λαγός, (Λαγός, 2005), αναφέρει ότι ο πρώτος που ίδρυσε τουριστικό πρακτορείο ήταν το Thomaw Cook το 1855 με την ονομασία "Circular Club", απευθυνόμενος όμως στην τότε υψηλή κοινωνία της εποχής. Στην Ελλάδα το 1895 ιδρύθηκε η "Ποδηλατική Εταιρία" και το έτος 1895 η οποία μετονομάστηκε το 1909

σε «Ελληνική Εταιρία Περιηγήσεων – Touring Club» υιοθετώντας παράλληλα ως κύρια δραστηριότητα τον περιηγητισμό.

Οι δυο Παγκόσμιοι Πόλεμοι λειτούργησαν ανασταλτικά στην ανάπτυξη του τουρισμού τόσο στην Ελλάδα όσο και στα Βαλκάνια γενικότερα. Στην Ελλάδα το 1914 ιδρύεται η εταιρία « Γραφείον Ξένων και Εκθέσεων» υπό τον έλεγχο του Υπουργείου Εθνικής Οικονομίας. Στη συνέχεια το 1929 ιδρύεται ο Ελληνικός Οργανισμός Τουρισμού (ο γνωστός Ε.Ο.Τ.) με το νόμο 4377/1929 και με βάση την ισχύ του εν λόγω νόμου ξεκίνησαν τα πρώτα έργα υποδομής σε όλη την επικράτεια. Ο ρόλος του τουρισμού μετεξελίσσεται σε ισχυρό παράγοντα σε όλα επίπεδα της οικονομικής δραστηριότητας. Αποτελεί τον βασικό τρόπο ψυχαγωγίας των νεοελλήνων που μετανάστευσαν στα μεγάλα αστικά κέντρα της εποχής κατά την περίοδο 1950 -1970.

Η ανάπτυξη του Τουρισμού τις τελευταίες δεκαετίες ήταν εντυπωσιακή. Θεωρείται ένας από τους πιο δυναμικά αναπτυσσόμενους τομείς της Ελληνικής Οικονομίας. Όσον αφορά την Ελλάδα η βελτίωση της παροχής τουριστικών υπηρεσιών πραγματοποιήθηκε παρόλο την αναποτελεσματική και ευκαιριακή πολιτική που ακολούθησαν οι ελληνικές κυβερνήσεις μεταπολεμικά. Ιδιαίτερα κατά την περίοδο 1970 -1980 η συμβολή των τουριστικών εισπράξεων στο Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν της Ελλάδας ήταν υψηλότερη του μέσου κοινοτικού όρου (Ε.Ο.Κ) όπως αναφέρει ο Ο' Hagan (1986). Υπό μια έννοια μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι η ραγδαία ανάπτυξη του τουρισμού οδήγησε στη δυνατότητα του εν λόγω κλάδου να χρηματοδοτεί τις όποιες εισαγωγές βιομηχανικών προϊόντων και να στηρίζει την απασχόληση της χώρας διαχρονικά.

4.1 Τουρισμός, Απασχόληση και Ισοζύγιο πληρωμών στην Ελλάδα.

Ο Peters (1969) αναφέρει ότι ο διεθνής τουρισμός είναι «*το μεγαλύτερο μεμονωμένο στοιχείο του παγκόσμιου εμπορίου και για μερικούς αιώνες αποτελεί τη μεγαλύτερη βιομηχανία εξαγωγών και συγκομιδής συναλλάγματος*». Παράλληλα έλληνες συγγραφείς όπως οι Κομίλης και Βαγιώνης (1999) εξετάζοντας το φαινόμενο του τουρισμού καταλήγουν ότι «*αν εξεταστεί προσεκτικά ο τουρισμός*

θα διαπιστωθεί ότι αποτελεί ένα σύνθετο δραστηριοτήτων, προϊόντων και παραγωγικών μονάδων που προσφέρει μια τουριστική εμπειρία σε μεμονωμένα άτομα ή ομάδες ατόμων που φεύγουν προσωρινά από τον τόπο μόνιμης διαμονής τους και ταξιδεύουν σε κάποιο τουριστικό προορισμό για να ικανοποιήσουν τις τουριστικές τους ανάγκες ή επιθυμίες που όμως δεν είναι πάντα ανάγκες ή επιθυμίες ξεκούρασης, ψυχαγωγίας, διασκέδασης κ.τ.λ. Ο τουρισμός δηλαδή περιλαμβάνει όλους τους προμηθευτές τουριστικών προϊόντων αλλά ταυτόχρονα κι εκείνους που σε καμία περίπτωση δε μπορούν να χαρακτηριστούν σαν τέτοιοι πλην όμως τα προϊόντα που προσφέρουν είναι λίγο – πολύ απαραίτητα στους τουρίστες κατά τη διάρκεια της πρόσκαιρης και βραχυχρόνιας διαμονής τους σ' ένα τουριστικό προορισμό ή ακόμα κατά τη μετακίνησή τους από τον τόπο της μόνιμης διαμονής τους στον τουριστικό προορισμό της επιλογής τους και αντίστροφα».

Οι χώρες οι οποίες μπορούν να αναπτύξουν τον διεθνή τουρισμό όχι μόνο προσφέρουν ανάπτυξη στη χώρα με την εισροή τουριστικού συναλλάγματος αλλά ο κλάδος του διεθνή τουρισμού έχει έντονο εξαγωγικό χαρακτήρα. Το πλεονέκτημα του τριτογενή τομέα έναντι των υπολοίπων είναι ότι δεν υπόκειται σε περιορισμούς αγαθών και υπηρεσιών, όπως ορθά έχουμε εξηγήσει σε προηγούμενο κεφάλαιο τόσο για τον πρωτογενή όσο και για τον βιομηχανικό κλάδο. Όλα αυτά η Ελλάδα τα διαθέτει και μπορεί εκμεταλλευόμενη τα συγκριτικά πλεονεκτήματα έναντι άλλων τουριστικών προορισμών να καταστεί ένας από τους βασικούς τουριστικούς προορισμούς διεθνώς.

Η Ελλάδα ως αναπτυσσόμενη οικονομία με φυσικό κάλος, εύκολη πρόσβαση τόσο σε θάλασσα όσο και σε βουνό έχει τη δυνατότητα να προσφέρει τουριστικές υπηρεσίες που σχετίζονται με τη διαφοροποίηση και τη μοναδικότητα έναντι άλλων τουριστικών προορισμών. Εφόσον εκμεταλλευτεί στο έπακρο το όποιο συγκριτικό πλεονέκτημα τότε η τουριστική βιομηχανία της χώρας μπορεί να καταστεί ανταγωνιστική, διεκδικώντας μεγαλύτερο μερίδιο της τουριστικής αγοράς. Η μοναδικότητα των προσφερόμενων τουριστικών προϊόντων αποτελεί ισχυρό πλεονέκτημα έναντι των τυποποιημένων βιομηχανικών προϊόντων. Ας μην ξεχνάμε ότι το απαιτούμενο κεφάλαιο για την δημιουργία μιας απλής βιομηχανικής μονάδας

είναι πολύ υψηλότερο από εκείνο μιας σχετικά μεσαία τουριστικής εγκατάστασης. Παράλληλα η τουριστική δραστηριότητα , εφόσον έχει προηγηθεί μια σωστή οικονομοτεχνική μελέτη, μπορεί άμεσα να αποφέρει υψηλούς τζίρους σε αντίθεση με τις βιομηχανικές μονάδες όπου το προϊόν απαιτεί ιδιαίτερους χειρισμούς και πραγματοποίηση στρατηγικών σχεδίων ανά τακτά χρονικά διαστήματα.

Συγκριτικό πλεονέκτημα του τουριστικού κλάδου έναντι του βιομηχανικού και μεταποιητικού κλάδου είναι ότι η τουριστική παραγωγή είναι πιο ελαστική εις ότι αφορά τον συνδυασμό κεφαλαίου, ανθρώπινου δυναμικού και νέων τεχνολογιών , σε σχέση με τη βιομηχανική παραγωγή. Αυτό ισχύει σε οικονομίες όπως της Ελλάδας με χαμηλή συσσώρευση κεφαλαίου και νέων τεχνολογιών (Gearing E., Planning for Tourist development).

Σε κάθε περίπτωση τα πλεονεκτήματα από τον τριτογενή τομέα παραγωγής και ιδιαίτερα από τον τουριστικό κλάδο για την οικονομία της χώρας είναι πολλαπλά. Εφόσον το τουριστικό προϊόν δεν υπόκειται σε περιορισμούς , όπως το βιομηχανικό προϊόν , τότε σε κάθε περίπτωση η διατήρηση του συγκριτικού πλεονεκτήματος μπορεί να διατηρηθεί έναντι του δευτερογενή και πρωτογενή τομέα παραγωγής. Απαραίτητη προϋπόθεση για την ανάπτυξη του τουριστικού τομέα είναι η ύπαρξη τουριστικού ενδιαφέροντος και διαθέσιμο εισόδημα από την πλευρά των τουριστών, προκειμένου να απολαύσουν και να ψυχαγωγηθούν στον τουριστικό προορισμό που επιθυμούν.

Σε κάθε περίπτωση ο ρόλος του τουρισμού για την οικονομική ανάπτυξη της Ελλάδας επηρεάζει σε μεγάλο ποσοστό το ισοζύγιο πληρωμών, την απασχόληση και τα εισοδήματα των πολιτών που απασχολούνται (ή αυτό-απασχολούνται) σε επαγγέλματα γύρω από τον τουριστικό κλάδο. Παρατηρώντας τον παρακάτω πίνακα μπορούμε να δούμε διαχρονικά τη συμμετοχή του τριτογενή τομέα παραγωγής στην απασχόληση , σε σύγκριση με το βιομηχανικό κλάδο και τον πρωτογενή τομέα παραγωγής.

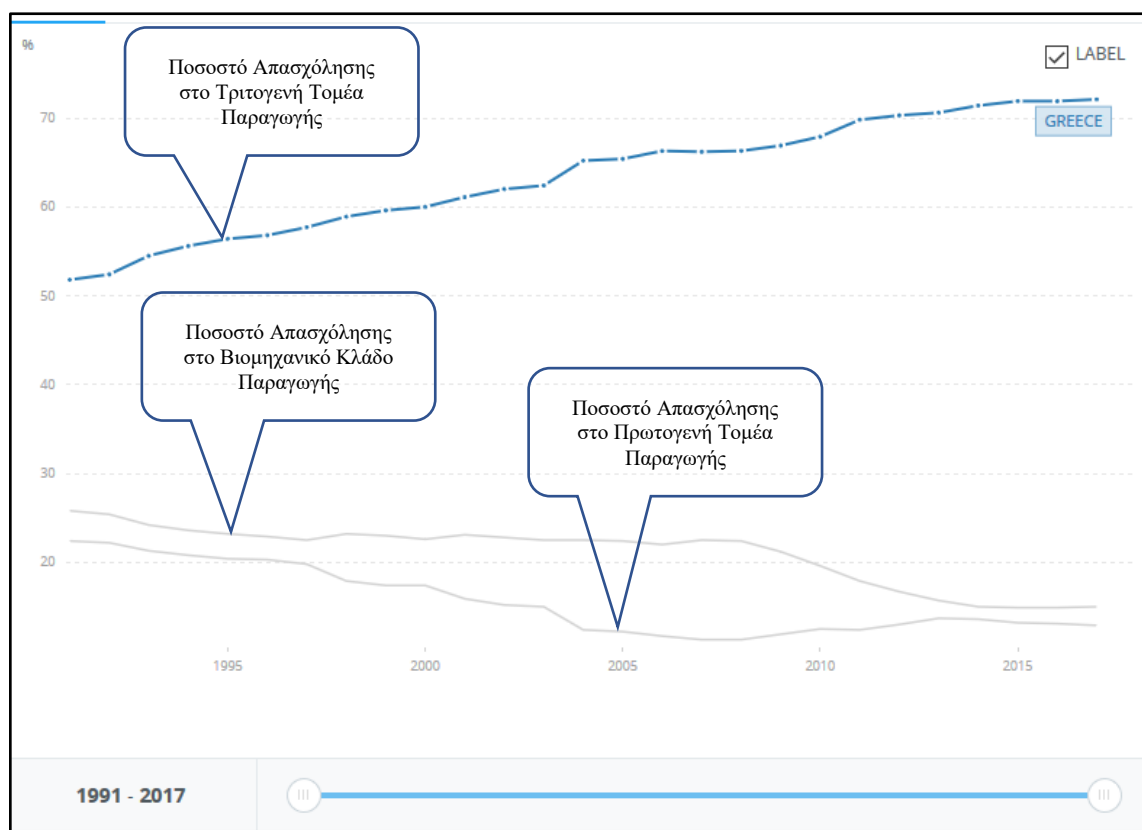
Πίνακας 13. Συγκριτικά Ποσοστά Απασχόλησης Περιόδου 1991-2017

Έτος	Ποσοστό Απασχόλησης στο Πρωτογενή Τομέα Παραγωγής	Ποσοστό Απασχόλησης στο Βιομηχανικό Κλάδο Παραγωγής	Ποσοστό Απασχόλησης στο τομέα Υπηρεσιών
1991	22,39 %	25,80%	51,80%
1992	22,20%	25,40%	52,40%
1993	21,29%	24,20%	54,50%
1994	20,79%	23,60%	55,60%
1995	20,39%	23,20%	56,40%
1996	20,29%	22,90%	56,80%
1997	19,79%	22,50%	57,70%
1998	17,89%	23,20%	58,90%
1999	17,39%	23,00%	59,60%
2000	17,39%	22,60%	60,00%
2001	15,89%	23,10%	61,10%
2002	15,19%	22,80%	62,00%
2003	15,00%	22,50%	62,40%
2004	12,39%	22,50%	65,20%
2005	12,19%	22,40%	65,40%
2006	11,69%	22,00%	66,30%
2007	11,30%	22,50%	66,20%
2008	11,30%	22,40%	66,30%
2009	11,89%	21,20%	66,90%
2010	12,50%	19,60%	67,90%
2011	12,39%	17,90%	69,80%
2012	13,00%	16,70%	70,30%
2013	13,69%	15,70%	70,60%
2014	13,60%	15,00%	71,40%
2015	13,19%	14,90%	71,90%
2016	13,10%	14,90%	71,90%
2017	12,89%	15,00%	72,10%

Πηγή: Παγκόσμια Τράπεζα, (<https://data.worldbank.org/indicator/SL.SRV.EMPL.ZS>
Ανακτήθηκε 14/04/2018)

Με βάση τον παραπάνω πίνακα μπορούμε εύκολα να διακρίνουμε την συνεισφορά του τριτογενή τομέα παραγωγής κατά την διάρκεια της περιόδου 1991-2017. Η τάση είναι αυξητική ενώ του πρωτογενή τομέα συνεχώς βαίνει μειούμενη. Ο βιομηχανικός κλάδος παραγωγής έχει τάση μείωσης αλλά με σταθερό ρυθμό, σε αντίθεση δηλαδή με τον πρωτογενή τομέα παραγωγής όπου ο ρυθμός μείωσης είναι αυξανόμενος. Η πορεία και η τάση γίνεται εύκολα αντιληπτή αν κοιτάξουμε το παρακάτω διάγραμμα.

Διάγραμμα 3. Γραφική Αναπαράσταση % συμμετοχής επί της συνολικής Απασχόλησης (Ελλάδα).

Πηγή: Παγκόσμια Τράπεζα, (<https://data.worldbank.org/indicator/SL.SRV.EMPL.ZS> Ανακτήθηκε 14/04/2018)

Η Ελλάδα, όπως αναλύσαμε σε προηγούμενο κεφάλαιο, μεταπολεμικά έδωσε βάση στην ανάπτυξη του βιομηχανικού κλάδου αλλά αυτό που ουσιαστικά κατάφερε ήταν να πετύχει ταχεία ανοικοδόμηση και όχι εκβιομηχάνιση. Το πλεονάζων εργατικό δυναμικό της χώρας μάταια μεταπήδησε στον τριτογενή τομέα υπηρεσιών προκειμένου να διατηρήσει ή και να βελτιώσει το βιοτικό του επίπεδο. Το φαινόμενο της τριτογενοποίησης (Delivani, 1991) είναι πραγματικότητα μιας και μεταπολεμικά η Ελλάδα ως αναπτυσσόμενη οικονομία ξεκίνησε την διαδικασία αποβιομηχάνισης πριν ξεκινήσει η διαδικασία της εκβιομηχάνισης της χώρας. Με άλλα λόγια από χώρα αγροτικής οικονομίας έγινε προσπάθεια να εκβιομηχανιστεί παίρνοντας μεγάλο μέρος του εργατικού δυναμικού αρχικά να εργαστεί στο μεταποιητικό κλάδο.

Η σημασία του τριτογενή τομέα παραγωγής ως προς την απορρόφηση του πλεονάζοντος εργατικού δυναμικού από τους υπόλοιπους τομείς της οικονομίας ήταν απολύτως επιτυχής. Η συμβολή του τομέα των υπηρεσιών στην οικονομική ανάπτυξη της Ελλάδος μένει να αποδειχθεί εμπειρικά σε σχέση πάντα με τον κατεξοχήν τομέα παραγωγής της χώρας, των πρωτογενή τομέα παραγωγής. Βέβαια, η επιλογή να μην διερευνηθεί εμπειρικά ο δευτερογενής τομέας παραγωγής σε σχέση με την προσφορά του στην οικονομική ανάπτυξη της Ελλάδας δεν δείχνει εμπάθεια ή περιορισμό προς εν λόγω τομέα.

Λαμβάνοντας όμως υπόψη της όλη ανάλυση που έχουμε κάνει θεωρούμε ότι έχει εξαιρετικό ενδιαφέρον να αποδείξουμε τη συμβολή του τομέα των υπηρεσιών στην οικονομική ανάπτυξη σε σχέση με τον πρωτογενή τομέα παραγωγής μιας και ο τελευταίος είναι η γενεσιουργός αιτία της τριτογενοποίησης της ελληνικής οικονομίας. Σύμφωνα με τον Παυλόπουλο (1999), κατά την περίοδο 1980 – 1997 σχεδόν το 50% της προστιθέμενης αξίας προήλθε από την τουριστική βιομηχανία της Ελλάδας. Σύμφωνα με τον Νίκα (2006, σελ 259), ο τουριστικός κλάδος κατά την διάρκεια των ετών αύξανε όλο και περισσότερο τη βαρύτητα που είχε εντός του τριτογενή τομέα παραγωγής. Στο σύνολο της παραγωγής υπηρεσιών το μεγαλύτερο ποσοστό στη διαμόρφωση του είχε και έχει ο τουριστικός κλάδος. Με άλλα λόγια καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι ο τριτογενής τομέας παραγωγής είναι ο πιο δυναμικά αναπτυσσόμενος στη χώρα, εφόσον ενίσχυσε την απασχόληση μειώνοντας αισθητά το δείκτη ανεργίας, ισορρόπησε το ισοζύγιο πληρωμών μέσω των τουριστικών εισπράξεων. Το σημαντικότερο όμως όλων είναι ότι τουριστικός κλάδος αποτέλεσε και αποτελεί την «ατμομηχανή» της ελληνικής οικονομίας και ο ηγέτης μεταξύ όλων του τομέα των υπηρεσιών (Νίκας, 2006).

Σε αρκετές περιπτώσεις έχει υποστηριχθεί η άποψη ότι ο τουρισμός είναι ένας κλάδος της οικονομίας αντιπαραγωγικός διότι είναι κλάδος έντασης εργασίας και όχι κεφαλαίου. Τα έργα υποδομής που απαιτούνται προκειμένου να γίνει το τουριστικό προϊόν ελκυστικό απαιτούν συσσώρευση κεφαλαίου. Σε κάθε περίπτωση η παραπάνω άποψη είναι πέρα για πέρα λανθασμένη μιας και η δημιουργία υποδομών όπως για παράδειγμα οδικό δίκτυο, αποχέτευση, αεροδρόμια κ.α. δεν

δημιουργούνται αποκλειστικά και μόνο για την ανάπτυξη της τουριστικής βιομηχανίας αλλά γίνονται αντικείμενο χρήσης και άλλων κλάδων της οικονομικής δραστηριότητας της οικονομίας. Ταυτόχρονα το κύριο χαρακτηριστικό της τουριστικής βιομηχανίας έναντι της βαριάς (ή ελαφριάς) βιομηχανίας είναι ότι ενώ ο βιομηχανικός κλάδος εξάγει το προϊόν σε τρίτες χώρες (με συνακόλουθα κόστη κτλ) , το τουριστικό προϊόν εξάγεται , καταναλώνετε αλλά τελικά ποτέ δεν βγαίνει από τον τόπο προέλευσης του. Αυτός ουσιαστικά είναι και ο βασικά και ο κύριος λόγος όπου μεγάλο μέρος των τουριστών που επισκέπτονται ένα μέρος νιώθουν την ανάγκη να επιστρέψουν ξανά σε δεύτερη και Τρίτη επίσκεψη προκειμένου να απολαύσουν το τουριστικό προϊόν (Delivani, 1991).

Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Gearing E, πάντα τίθεται ερωτήματα ως προς την αναμενόμενη απόδοση της τουριστικής βιομηχανίας μιας και εξαρτάται από εξωγενείς παράγοντες που είναι αδύνατο να προβλεφθούν. Παρόλο όμως το ισχυρό αυτό μειονέκτημα ο τουριστικός κλάδος διαχρονικά ήταν ο δυναμικότερος μεταξύ όλων, τόσο στην Ελλάδα όσο και στις περισσότερες χώρες των Βαλκανίων. Μελετώντας τις τουριστικές εισπράξεις και αναλύοντας την σχέση τους με την οικονομική ανάπτυξη της χώρας παρατηρήσαμε ότι υπάρχει μακροχρόνια καθώς και βραχυχρόνια αμφίδρομη σχέση μεταξύ τους , ενώ αντίθετα ο πρωτογενής τομέας παραγωγής έχει θετική επίδραση στην οικονομική ανάπτυξη της χώρας αλλά μόνο σε μακροχρόνιο επίπεδο.

Ο ρόλος του τουριστικού συναλλάγματος ήταν εξαιρετικά σημαντικός διότι σε αρκετές περιπτώσεις φτάνουν να ξεπερνούν τα έσοδα από εξαγωγές βιομηχανικών προϊόντων (Delivani, 1991) τουλάχιστον για την Ελλάδα κατά την μεταπολεμική περίοδο. Ωστόσο αξίζει να τονίσουμε ότι ο διεθνής τουρισμός είναι ίσως ο μεγαλύτερος τροφοδότης του διεθνούς εμπορίου, φτάνοντας να έχει ρυθμό αύξησης συναλλαγματικών τουριστικών εισπράξεων 13,6% μονό για την περίοδο 1960-1978 και 14,9%.

Η εισροή ξένου συναλλάγματος αποτελεί τον κύριο τροφοδότη του αναπτυσσόμενου βιομηχανικού κλάδου στις οικονομίες που βρίσκονται στο στάδιο της εκβιομηχάνισης του δευτερογενούς τομέα παραγωγής. Η Ελλάδα είναι

χαρακτηριστικό παράδειγμα διότι οι συνεχώς αυξανόμενες τουριστικές εισπράξεις αποτελούσαν και αποτελούν τη δεξαμενή απ' όπου μπορούσαν να εξοφληθεί η ανάγκη για εισαγωγές ημι-βιομηχανικών και βιομηχανικών προϊόντων. Ο ρόλος λοιπόν του διεθνούς τουρισμού είναι χαρακτηριστικός για αναπτυσσόμενες οικονομίες όπως της Ελλάδας. Ουσιαστικά οι χώρες που βρίσκονται σε φάση εκβιομηχάνισης χρησιμοποιούν το τουριστικό συνάλλαγμα προκειμένου να διευκολυνθούν οι όποιες εισαγωγές προϊόντων που ήταν απαραίτητα για την ανάπτυξη του βιομηχανικού κλάδου.

Ο Ο' Hagan (1986) έρχεται να απαντήσει σε όσους προβάλλουν το βασικό μειονέκτημα του τουρισμού, δηλαδή τους αστάθμητους παράγοντες (καιρός, πόλεμος κτλ) , λέγοντας ότι είναι ο μόνος κλάδος που έχει διαχρονική θετική επίδραση στο πλεόνασμα ή το έλλειμμα του ισοζυγίου πληρωμών. Η Ελλάδα και σε αυτή την περίπτωση είναι χαρακτηριστικό παράδειγμα όπου η επίσημη αρθρογραφία και η πλούσια βιβλιογραφία επιβεβαιώνεται ως την καθοριστική θετική επίδραση της τουριστικής βιομηχανίας στην οικονομική ανάπτυξη της χώρας.

Στον παρακάτω πίνακα μπορούμε εύκολα να δούμε ιδίως όμμασι τη συμβολή των τουριστικών εισπράξεων στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών της Ελλάδας για μια μακρά περίοδο, μεταξύ 1960-2016. Όπως είναι ξεκάθαρο χωρίς τη συμβολή των συναλλαγματικών τουριστικών εισπράξεων το έλλειμμα στο ισοζύγιο πληρωμών της χώρας θα ήταν ανεξέλεγκτο.

Βέβαια μπορεί κάποιος να προτείνει διάφορους τρόπους προκειμένου να υπολογίσει την συνεισφορά της τουριστικής βιομηχανίας στην οικονομική ανάπτυξη της χώρας. Σε κάθε περίπτωση αν για παράδειγμα επιθυμούσαμε να κινηθούμε διαφορετικά προσπαθώντας να υπολογίσουμε το κόστος του συναλλάγματος του τουρισμού τότε θα πρέπει να ήμασταν έτοιμοι να διακρίνουμε το κόστος κατ είδος (Singh 1984), το ποσοστό όλων των αγαθών και υπηρεσιών που καταναλώθηκαν από ξένους τουρίστες εντός της χώρας και το κόστος παραγωγής τους, προκειμένου το παραπάνω μέγεθος να αφαιρεθεί από το σύνολο των τουριστικών συναλλαγματικών εισπράξεων (Νίκας ,2006).

Πίνακας 14. Ισοζύγιο Τρεχουσών Συναλλαγών και Τουριστικό Συναλλάγμα , Ελλάδα 1960-2016

Έτος	Ισοζύγιο Τρεχουσών συναλλαγών	Ισοζύγιο Τρεχουσών συναλλαγών μείον τουριστικό συναλλάγμα
1960*	-45,8	-95,1
1965*	-267,3	-374,9
1970*	-408,6	-602,2
1975*	-956,7	-1600,3
1980*	-2216,1	-3949,6
1985*	-3375,7	-4703,7
1990*	-3561,7	-6148,5
1991*	-1520,4	-4087,8
1992*	-2078,4	-5350,2
1993*	-716,3	-4051,4
1994*	-121,6	-4026,5
1995*	-2850,4	-6986,7
1996*	-4539,2	-8262,3
1997*	-4836,6	-86008,8
1998*	-3644,0	-8830,1
1999*	-4800,5	-13096,7
2000*	-8372,4	-18433,6
2001*	-8169,3	-18749,2
2002*	-8571,3	-18856,0
2003*	-11044,1	-20539,4
2004*	-10453,1	-20800,9
2005*	-14047,5	-25084,0
2006**	-31 410	-45905
2007**	-48 380	-64067
2008**	-53 468	-71054
2009**	-40 742	-56769
2010**	-34 079	-47937
2011**	-28 796	-45052
2012**	-9 413	-24084
2013**	-4 893	-22329
2014**	-3 870	-23351
2015**	-450	-17710
2016**	-2 070	-18603

Πηγή: *Delivani, 1991 & Νίκας,2006

**Παγκόσμια Τράπεζα, (<https://data.worldbank.org/indicator/ST.INT.RCPT.CD>
Ανακτήθηκε 14/04/2018)

4.2. Κατηγοριοποίηση του Τουρισμού

Δεν υπάρχει κάποιος συγκεκριμένος τρόπος προκειμένου να εκφράσουμε τι είναι τουρισμός και ποιες κατηγορίες περιλαμβάνει. Εξαιτίας της πολυμορφικής έννοιας του τουρισμού γίνεται εύκολα αντιληπτό ότι η τουριστική βιομηχανία έχει πολλές μορφές και καλύπτει πολλούς τύπους προορισμού. Προσπαθώντας να ορίσουμε τον τύπο προορισμού καταλήξαμε στις κατηγορίες που διακρίνονται από τον Παγκόσμιο Οργανισμό Τουρισμού. Οι κατηγορίες είναι οι παρακάτω:

1. Εγχώριος Τουρισμός (Domestic Tourism): ο τουρισμός των κατοίκων μιας χώρας, όταν ταξιδεύουν μόνον εντός των συνόρων της.
2. Εξερχόμενος Τουρισμός (Outbound Tourism): αφορά εκείνους που πραγματοποιούν ένα ταξίδι με προορισμό μια οποιαδήποτε άλλη χώρα εκτός εκείνης της οποίας είναι μόνιμοι κάτοικοι.
3. Εισερχόμενος Τουρισμός (Inbound Tourism): ο τουρισμός των αλλοδαπών οι οποίοι ταξιδεύουν με προορισμό μια δεδομένη χώρα.
4. Διεθνής Τουρισμός (International Tourism): το σύνολο του εισερχόμενου και του εξερχόμενου τουρισμού.
5. Εσωτερικός Τουρισμός (Internal Tourism): το σύνολο του εγχώριου και του εισερχόμενου τουρισμού.
6. Εθνικός Τουρισμός (National Tourism): το σύνολο του εγχώριου και του εξερχόμενου τουρισμού.

Πολλοί συγγραφείς κατάφεραν να κατηγοριοποιήσουν τις μορφές του τουριστικού κλάδου όπως τις αναφέρουμε παρακάτω (Λαγός, 2005) :

1. Μαζικός Τουρισμός, ο οποίος περιλαμβάνει την πλειοψηφία των τουριστών, που αναζητούν το ταξίδι με σκοπό την αναψυχή, τη διασκέδαση και την ξεκούραση, κυρίως προς προορισμούς με έντονη ηλιοφάνεια.
2. Τουρισμός Ειδικών Ενδιαφερόντων, που περιλαμβάνει τους τουρίστες εκείνους που με την πραγματοποίηση ενός ταξιδιού υλοποιούν συγκεκριμένους σκοπούς (θρησκευτικούς, υγείας, συνεδριακούς, εκπαιδευτικούς, κ.ά.).

3. Εναλλακτικός Τουρισμός, ο οποίος τα τελευταία χρόνια είναι ολοένα και περισσότερο δημοφιλής και περιλαμβάνει ένα πλήθος διαφορετικών μορφών τουρισμού (π.χ. αγροτουρισμός, ορεινός, χειμερινός, αθλητικός, περιπέτειας, κ.ά.).

Φυσικά η κατηγοριοποίηση του τουρισμού δεν σταματάει εδώ, αλλά συνεχίζει θέτοντας διαφορετικά κριτήρια κάθε φορά όπως αυτό της κινητικότητας και του χρόνου παραμονή των τουριστών σε τόπους προορισμού. Έτσι, έχουμε τον λεγόμενο στατικό τουρισμό (ο ταξιδιώτης παραμένει στον τόπο προορισμού του σχεδόν για όλη τη διάρκεια του ταξιδιού του) και τον καλούμενο κινητικό τουρισμό (ο ταξιδιώτης βρίσκεται σε κίνηση καθ' όλη τη διάρκεια του ταξιδιού).

4.3. Τουριστικό Προϊόν και Τουριστική Ζήτηση και Προσφορά

Στο σημείο αυτό κρίνεται σκόπιμο να δώσουμε έναν ορισμό για το τι είναι το καλούμενο «Τουριστικό Προϊόν». Ουσιαστικά ξεκινώντας από μια απλή περιγραφή μπορούμε να ορίσουμε ως το προϊόν που έχει σύνθετη μορφή. Σύνθετη διότι περιλαμβάνει τόσο υλικά όσο και άυλα αγαθά, εννοώντας άυλες υπηρεσίες. Ως επί το πλείστον αποτελείται από χαρακτηριστικά του τουριστικού τύπου όπου γίνεται αντικείμενο αγοραπωλησίας. Σε κάθε περίπτωση το όποιο «Τουριστικό Προϊόν» ελέγχεται ως προς την επισκεψιμότητα του όταν μπορεί συνδυάζοντας το φυσικό περιβάλλον να οδηγήσει σε αύξηση της τουριστικής κίνησης. Το φυσικό περιβάλλον μπορεί να είναι η ύπαρξη ενός αρχαιολογικού ή ιστορικού μνημείου, ο φυσικός αιγιαλός και η εύκολη πρόσβαση σε αυτόν. Όταν το εν λόγω προϊόν διαθέτει το σύνολο ή μέρος από όσα αναφέραμε παραπάνω τότε μένει να υπάρξει σωστή σχέση οφέλους και κόστους ώστε να γίνει ελκυστικό από οικονομικής πλευράς. Συγκεκριμένα, όταν το κόστος μεταφοράς, η ύπαρξη αστικής συγκοινωνίας, η ποιότητα των τουριστικών καταλυμάτων και η προσφορά διαφόρων μορφών διασκέδασης είναι σε ικανοποιητικό επίπεδο τότε το «Τουριστικό Προϊόν» μπορεί να γίνει ακόμα περισσότερο ελκυστικό.

Με βάση όσα αναφέραμε παραπάνω εύκολα γίνεται αντιληπτό ότι όντως το προϊόν της τουριστικής βιομηχανίας είναι αποτέλεσμα μιας σύνθετης διαδικασίας.

Αν για παράδειγμα υπάρχει ένα τουριστικό ξενοδοχείο σε μια περιοχή αυτό δεν σημαίνει αυτόματα ότι μπορεί να παραχθεί ένα σύνθετο τουριστικό προϊόν προς τους ενδιαφερόμενους τουρίστες. Λόγω ακριβώς της σύνθετης μορφής παραγωγής του απαιτείται να συνδυαστούν περισσότεροι του ενός οικονομικοί κλάδοι. Απαιτείται δηλαδή ο συνδυασμός των ανθρωπίνων πόρων και των φυσικών πόρων, η ύπαρξη επιχειρήσεων εστίασης, διασκέδαση και μεταφοράς εκτός από την ξενοδοχειακή μονάδα. Η ομοιογένεια δεν είναι πάντα βασικό χαρακτηριστικό του τουριστικού προϊόντος. Η ανομοιογένεια και η τάση συνδυασμού φυσικών και άλλων πόρων κάνει την προσφορά του τελικού τουριστικού προϊόντων μια δύσκολη και επίπονη διαδικασία (Λαγός Δ, 2005).

Η ύπαρξη και μόνον του τελικού τουριστικού προϊόντος το καθιστά κάθε φορά μοναδικό, διότι εκ της φύσεως του είναι το αποτέλεσμα μιας μικτής διαδικασίας συνδυασμού πολλών ανομοιογενών χαρακτηριστικών. Το τουριστικό προϊόν όσο διαφορετικό και αν είναι έχει ορισμένα κοινά χαρακτηριστικά, τα οποία μπορούν να βοηθήσουν στο να κατανοήσουμε καλύτερα την ακριβή έννοια του συγκεκριμένου προϊόντος.

Έτσι σε κάθε περίπτωση ορισμένα στοιχεία του μπορούν να αποθηκευτούν ενώ στο σύνολο του παρουσιάζει αδυναμία αποθήκευσης. Η αδυναμία αυτή μάταια οδηγεί τους επαγγελματίες του τουριστικού κλάδου στο να προσπαθούν σε συγκεκριμένο χρονικό διάστημα να επιτύχουν όσο το δυνατό μεγαλύτερη εκμετάλλευση των τουριστικών πόρων.

Επιπλέον χαρακτηριστικό του τουριστικού προϊόντος είναι ότι ανεξάρτητα από την αύξηση ή μείωση της τουριστικής ζήτησης αυτό δε σημαίνει ότι αναλογικά θα αυξηθεί η προσφορά του τουριστικού προϊόντος (ενός ή περισσότερων τόπων προορισμού). Επίσης το τουριστικό προϊόν δεν δύναται να συμπεριφερθεί όπως ένα βιομηχανικό προϊόν μιας και η τεχνολογία που εφαρμόζεται στην τουριστική βιομηχανία αφορά κυρίως τη ύπαρξη σταθερής γραμμής τηλεφώνου, διαδικτύου και των μηχανημάτων που διεκπεραιώνουν σε πραγματικό χρόνο διατραπεζικές συναλλαγές.

Δεν πρέπει να λησμονήσουμε να αναφέρουμε ένα χαρακτηριστικό του τουριστικού προϊόντος το οποίο σπάνια το συναντάμε σε άλλου είδους βιομηχανίες. Το χαρακτηριστικό αυτό είναι της υποχρεωτικής κατανάλωσης στον τόπο παραγωγής του, καθώς η όποια μεταφορά μπορεί να αφορά μικροαντικείμενα τα οποία κρατάνε τις αναμνήσεις των διακοπών θερμές και λειτουργούν ως εστία επανάληψης της τουριστικής απόλαυσης στον ίδιο τόπο προορισμού. Με άλλα λόγια τόσο η παραγωγή όσο και η κατανάλωση του τουριστικού προϊόντος γίνεται ως επί το πλείστον στο χώρο παραγωγής, πράγμα το οποίο απαιτεί την φυσική παρουσία του τουρίστα και του τουριστικού προϊόντος στον ίδιο χώρο.

Αξίζει να τονίσουμε το γεγονός ότι το τουριστικό προϊόν, επειδή όπως έχουμε αναφέρει στην αρχή της ανάλυσης μας είναι ένα σύνθετο προϊόν, δεν έχει συγκεκριμένο κόστος. Ο επιπλέον συνδυασμός με άλλες δραστηριότητες αλλάζει άρδην το κόστος απόλαυσης και πάντα ανάλογα με τις προτεραιότητες του τουρίστα. Βέβαια πρέπει σημειωθεί ότι επειδή το τουριστικό προϊόν δεν συμπεριφέρεται όπως τα βιομηχανικά προϊόντα διαφορετική δύναται να είναι η αντίδραση του τουριστικού κλάδου σε κρίσεις όπως της οικονομίας, κρίσης πολιτικές ή ακόμα και περιβαλλοντικές. Χαρακτηριστικά αναφέρει ο Βαρβαρέσος (2013), όπως κάθε επένδυση έτσι και η τουριστική επιβάλλει ένα αρχικό κόστος το οποίο προορίζεται για έργα τουριστικής υποδομής. Το αρχικό κόστος επένδυσης σε αρκετές περιπτώσεις είναι αντίστροφα ανάλογη της αποδοτικότητας των έργων τουριστικής υποδομής.

Η Ελλάδα είναι μια χώρα που προσελκύει εκατομμύρια τουρίστες απ' όλο τον κόσμο. Ως επί το πλείστον ο διεθνής τουρισμός έχει τάση αυξανόμενη. Όπως δείχνει το παρακάτω διάγραμμα και σύμφωνα με στοιχεία της Παγκόσμιας Τράπεζας η Ελλάδα αποτελεί βασικό τουριστικό προορισμό σε παγκόσμιο επίπεδο. Η τουριστική βιομηχανία της Ελλάδας είναι από τους τομείς της ελληνικής οικονομίας που διατήρησε την ανταγωνιστικότητα σε κάθε πολιτική, οικονομική και κοινωνική κρίση. Μένει να επαληθευτούν οι προβλέψεις για περαιτέρω ανάπτυξη του τουριστικού κλάδου είτε με παραδοσιακή μορφή είτε με εναλλακτικές μορφές όπως αγροτουρισμός, καταδυτικός τουρισμός, τουρισμός μέσω κρουαζιέρας κ.α. Η

ανοδική πορεία του ελληνικού τουρισμού αναμένεται να υπερκεράσει αντίστοιχη πορεία οικονομιών πολύ μεγαλύτερων της Ελλάδας και με ακτογραμμή πολλών χιλιομέτρων επιπλέον της Ελλάδας. Στο παρακάτω διάγραμμα βλέπουμε την τάση εισόδου ξένων τουριστών στην Ελλάδα κατά την περίοδο 1995-2016.

Διάγραμμα 4. Διεθνής Τουρισμός , Αριθμός εισερχόμενων τουριστών από το εξωτερικό – Ελλάδα (1995-2016)

Πηγή: Παγκόσμια Τράπεζα,

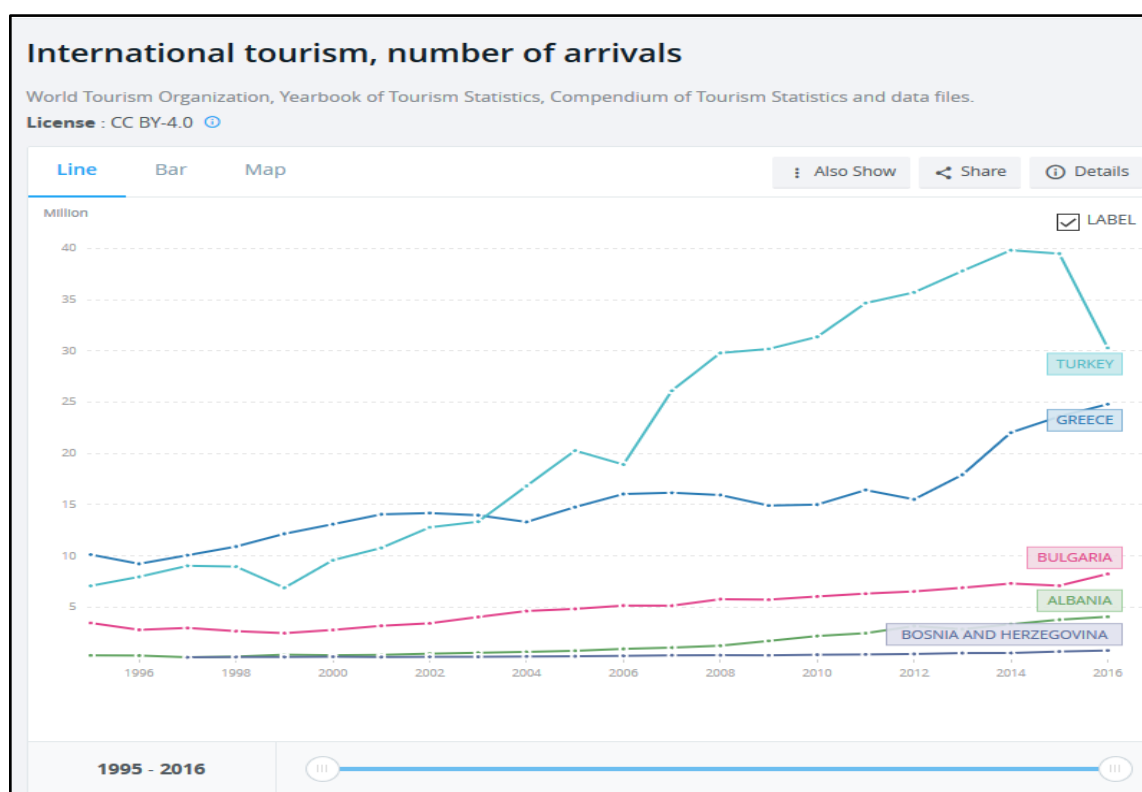
https://data.worldbank.org/indicator/ST.INT.ARVL?locations=GR-AL-BA-BG-TR&name_desc=false , Ανακτήθηκε (14/04/2018)

Όπως σε κάθε υγιή οικονομική δραστηριότητα έτσι και η τουριστική βιομηχανία παρουσιάζει περιόδους όπου διέπεται από μείωση ή γενικότερα πτώση της τουριστικής ζήτησης για το προσφερόμενο τουριστικό προϊόν. Αυτό που πρέπει να αναφέρουμε είναι ότι η χώρα όταν διέρχεται από περιόδους οικονομικής ύφεσης ο τουριστικός κλάδος δεν υποχωρεί ή υποχωρεί ελαφρά και σε σύντομο χρονικό διάστημα ανακτά το χαμένος έδαφος συνεχίζοντας την ανοδική του πορεία (Leontidou, 1998) .Είναι αξιοσημείωτο γεγονός ότι η Ελλάδα έχει πλέον καθιερωθεί ως τουριστικός προορισμός σε παγκόσμιο επίπεδο καθώς ως χώρα διαθέτει τόσο φυσικούς όσο και τεχνικούς πόρους. Έχει άφθονο φυσικό τουριστικό περιβάλλον (θάλασσα, ήλιος) και είναι πλούσια σε ιστορικό και πολιτιστικό απόθεμα. Βέβαια η ανάπτυξη της ελληνικής τουριστικής βιομηχανίας οφείλεται και στην γεωγραφική

θέση που έχει η χώρα. Ως προορισμός είναι γενικά προσβάσιμος λόγω της γεωγραφικής της θέσης στις Δυτικοευρωπαϊκές και Ανατολικοευρωπαϊκές αγορές και είναι ένας αναγνωρίσιμος τόπος προορισμού για τους δυνητικούς τουρίστες παγκοσμίως (WWF, Ελλάδας 2014)

Αν θέλουμε να δείξουμε την τάση του διεθνούς τουρισμού σε χώρες που βρίσκονται γύρω από την περιοχή Βαλκανίων το παρακάτω διάγραμμα θα βοηθήσει στην ανάλυση μας. Η τουριστική βιομηχανία της Ελλάδας δείχνει να αντιδρά θετικά και να συμβάλλει στην οικονομική ανάπτυξη μέσω του διεθνούς τουρισμού παρόλη την παρατεταμένη οικονομική ύφεση των τελευταίων οχτώ ετών.

Διάγραμμα 5. Διεθνής Τουρισμός , Αριθμός εισερχόμενων τουριστών από το εξωτερικό σε χώρες των Βαλκανίων (1995-2016)

Πηγή: Παγκόσμια Τράπεζα, https://data.worldbank.org/indicator/ST.INT.ARVL?locations=GR-AL-BA-BG-TR&name_desc=false , Ανακτήθηκε (14/04/2018)

Ο Ελληνικός τουρισμός αντιμετώπισε διαχρονικά αρκετές απειλές. Βασικότερη όλων είναι η πολιτική και οικονομική κρίση που έκαναν την εμφάνιση τους σε διάφορες χρονικές περιόδους. Η τουριστική βιομηχανία της χώρας μας σε επίπεδο Βαλκανικών κρατών βρίσκεται ψηλά στις προτιμήσεις των τουριστών. Η Τουρκία , η

οποία υπερέρχει γεωγραφικά της Ελλάδας είναι φυσιολογικό να έχει μεγαλύτερο αριθμό εισερχόμενων τουριστών από το εξωτερικό. Ωστόσο όμως αν γίνει η σύγκριση σε ποσοστιαίες διαφορές η Ελλάδα μπορεί να κερδίσει την πρωτιά έναντι της γείτονας χώρας.

Η απόπειρα επιβολής στρατιωτικού πραξικοπήματος στην Τουρκία επηρέασε αρνητικά τις συνολικές αφίξεις διεθνών τουριστών. Η επενδύσεις σε τουριστικές υποδομές, η σταθεροποίηση του πολιτικού τοπίου έδωσαν ώθηση στις αφίξεις τουριστών εξωτερικού στην Αλβανία και την Βοσνία – Ερζεγοβίνη. Ωστόσο, τόσο οι παραπάνω χώρες όσο και η Βουλγαρία υστερούν έναντι της Ελλάδας σε μέγεθος ακτογραμμής και πρόσβασης στη φιλική και θερμή θάλασσα του Αιγαίου πελάγους. Παράλληλα, όπως αναφέρει η Delivani (1991), η Ελλάδα ως αναπτυσσόμενη οικονομία έπρεπε να έχει θέσει στόχο την βελτίωση του ρυθμού ανάπτυξης της ελληνικής οικονομίας μέσω της ανάπτυξης της τουριστικής βιομηχανίας και της προσέλκυσης τουριστών με υψηλό εισόδημα και πάντα στηριζόμενη ως επί το πλείστον σε τοπικούς πόρους.

Σύμφωνα με τον Λαγό (2005), προκειμένου να επιλεχθεί ο τουριστικός προορισμός από τους ενδιαφερόμενους θα πρέπει σε κάθε περίπτωση να καλύπτονται όλες οι βασικές και δευτερεύουσες ανάγκες των τουριστών. Με άλλα λόγια σύμφωνα με τον προαναφερόμενο συγγραφέα ο τόπος προορισμού πρέπει να είναι σε θέση να προσφέρει μια σειρά από κίνητρα προκειμένου να προσελκύσει περισσότερους τουρίστες. Τέτοια κίνητρα είναι (Λαγός, 2005):

1. Φυσικά κίνητρα, τα οποία αφορούν την ανάγκη για αναψυχή, υγεία, σωματική αναγέννηση, πνευματική αναγέννηση, κ.τ.λ.
2. Ψυχολογικά κίνητρα, τα οποία περιλαμβάνουν χαλάρωση, αλλαγή παραστάσεων, φυγή από την καθημερινότητα, κ.τ.λ.
3. Προσωπικά κίνητρα, τα οποία περιλαμβάνουν την επιθυμία αναγνωρισιμότητας.
4. Διαπροσωπικά κίνητρα, τα οποία περιλαμβάνουν επισκέψεις σε φίλους και συγγενείς.

5. Επαγγελματικά κίνητρα, τα οποία περιλαμβάνουν ταξίδια με επαγγελματικό σκοπό και συμμετοχή σε συνέδρια.
6. Πνευματικά κίνητρα, τα οποία περιλαμβάνουν ταξίδια σε άλλους πολιτισμούς.
7. Κοινωνικά κίνητρα, τα οποία περιλαμβάνουν συμμετοχή σε κοινωνικές εκδηλώσεις.
8. Πολιτιστικά κίνητρα, τα οποία περιλαμβάνουν ταξίδια με σκοπό την εξοικείωση με τα ήθη και τα έθιμα του τόπου προορισμού.
9. Εκπαιδευτικά κίνητρα, τα οποία περιλαμβάνουν επισκέψεις σε ιστορικά μνημεία.
10. Θρησκευτικά κίνητρα, τα οποία περιλαμβάνουν ταξίδια με σκοπό την επίσκεψη σε τόπους λατρείας, εκκλησίες και μοναστήρια.
11. Ψυχαγωγικά κίνητρα, τα οποία περιλαμβάνουν ταξίδια με σκοπό την παρακολούθηση ενός αθλητικού γεγονότος, μιας συναυλίας, κ.ά.
12. Περιβαλλοντικά κίνητρα, τα οποία περιλαμβάνουν ταξίδια με σκοπό την επαφή με περιβαλλοντικές συνθήκες και θέλητρα διαφορετικά με εκείνα του τόπου διαμονής, και
13. Κλιματολογικά κίνητρα, τα οποία περιλαμβάνουν ταξίδια με σκοπό την επίσκεψη σε διαφορετικό κλίμα από αυτό της μόνιμης κατοικίας.

Λαμβάνοντας υπόψη τις προτιμήσεις των καταναλωτών τουριστικών προϊόντων, το κόστος μετακίνησης, διαμονή και ψυχαγωγίας η Ελληνική Στατιστική Υπηρεσία με σχετικό Δελτίο Τύπου (19/10/2016) που αφορά τις αφίξεις μη κατοίκων της Ελλάδας από το εξωτερικό (αναφερόμενη περίοδος Ιανουάριος – Ιούνιος 2016) έδωσε στη διάθεση του κοινού στατιστικά δεδομένα. Βέβαια η εν λόγω ανακοίνωση βασίστηκε σε στοιχεία της Έρευνας Συνόρων που διενεργείτε υπό την αιγίδα της Τράπεζας Ελλάδος. Η επιλογή εμφάνισης του συγκεκριμένου πίνακα έγινε σκόπιμα προκειμένου να δείξουμε την προέλευση της διεθνούς τουριστικής ζήτησης σε μια περίοδο όπου η χώρα είχε μια πρόσφατα εκλεγμένη κυβέρνηση και βρισκονταν υπό ασφυκτικό περιορισμό κίνησης κεφαλαίων (capital controls).

Παρόλα τα εσωτερικά προβλήματα, η Ελλάδα με μοχλό την τουριστική της βιομηχανία έδειξε σημάδια οικονομικής ανάτασης. Οι αφίξεις από την Ευρώπη, που είναι και ο κύριος τροφοδότης της ελληνικής τουριστικής βιομηχανίας από το 86,5% είχε μια μικρή πτώση της τάξεως του 1,2%, έναντι της αντίστοιχης περιόδου Ιανουαρίου-Ιουνίου 2015 . Ιδιαίτερα αισθητή ήταν η μείωση από γειτονικές χώρες όπως η Πρώην Γιουγκοσλαβική Δημοκρατία της Μακεδονίας (F.Y.R.O.M) και της Βουλγαρίας κατά 20,6% και 10,5% αντίστοιχα. Σημαντική αύξηση, σε απόλυτες τιμές, παρατηρείται από το Ηνωμένο Βασίλειο (13,1%), την Αλβανία (41,6%), και τη Ρουμανία (19,4%). Από τον παρακάτω πίνακα εύκολα μπορούμε να εξάγουμε το συμπέρασμα ως προς το σύνολο των αφίξεων από τις χώρες της Ευρώπης το Ηνωμένο Βασίλειο (αύξηση 12,5%), η Γερμανία (αύξηση 11,9%) , η Βουλγαρία (αύξηση 11,2%) είναι οι χώρες που συνέβαλαν περισσότερο κατά την μελετώμενη περίοδο.

Η Ελλάδα με βάση την παρακάτω έρευνα της Τράπεζας της Ελλάδας και την αυξανόμενη τάση εισερχόμενων ξένων τουριστών που δείξαμε στα προηγούμενα διαγράμματα δείχνει ότι η τουριστική βιομηχανία της χώρας μπορεί να αντιδρά θετικά και σε σύντομο χρονικό διάστημα σε πολιτικά και οικονομικά γεγονότα που επηρεάζουν το σύνολο της ελληνικής οικονομίας.

Η δυνατότητα της ελληνικής τουριστικής βιομηχανίας να προσελκύει τουρίστες από το διεθνές περιβάλλον συμβάλει ουσιαστικά στην αύξηση της ποσότητας του τουριστικού προϊόντος που επιθυμεί να απολαύσει και να θέσει στην κατοχή του ένα πρόσωπο ή ομάδα προσώπων σε συγκεκριμένη τιμή. Η τουριστική ζήτηση επηρεάζεται αισθητά από τον διεθνή τουρισμό, αυξάνει το τουριστικό συνάλλαγμα και εν μέσω οικονομικής ύφεσης δίνει τη δυνατότητα στη χώρα να εισάγει τα απαραίτητα βιομηχανικά προϊόντα που η ελληνική οικονομία δεν παράγει. Η αύξηση του προσφερόμενου τουριστικού προϊόντος εξαιτίας της αύξησης της τουριστικής ζήτησης δημιουργεί την ανάγκη διαμόρφωσης κοινωνικών και οικονομικών παραγόντων με στόχο να μπορέσει η χώρα να αντεπεξέλθει στις τουριστικές απαιτήσεις.

Πίνακας 15. Αφίξεις μη κατοίκων από το εξωτερικό κατά χώρα προέλευσης: Ιανουάριος- Ιούνιος 2016

Χώρα προέλευσης μη κατοίκων	Ιανουάριος- Ιούνιος		Μεταβολή 2016/2015	Αναλογία % επί του συνόλου	
	2015	2016		2015	2016
Ι. ΕΥΡΩΠΗ	6.516.275	6.438.976	-1,2	86,10%	86,50%
Χώρες ΕΕ	4.899.542	4.941.934	0,9	64,8%	66,4%
Αυστρία	85.738	78.186	-8,8	1,1%	1,1%
Βέλγιο	119.053	134.942	13,3	1,6%	1,8%
Βουλγαρία	933.263	835.273	-10,5	12,3%	11,2%
Γαλλία	463.479	367.940	-20,6	6,1%	4,9%
Γερμανία	881.501	888.275	0,8	11,7%	11,9%
Δανία	57.356	68.374	19,2	0,8%	0,9%
Ηνωμένο Βασίλειο	820.498	928.181	13,1	10,8%	12,5%
Ισπανία	26.723	32.893	23,1	0,4%	0,4%
Ιταλία	300.725	302.950	0,7	4,0%	4,1%
Κροατία	8.002	7.200	-10,0	0,1%	0,1%
Κύπρος	190.094	190.822	0,4	2,5%	2,6%
Λιθουανία	21.019	21.930	4,3	0,3%	0,3%
Ολλανδία	230.813	251.970	9,2	3,1%	3,4%
Ουγγαρία	28.830	33.205	15,2	0,4%	0,4%
Πολωνία	187.987	184.399	-1,9	2,5%	2,5%
Πορτογαλία	7.161	4.619	-35,5	0,1%	0,1%
Ρουμανία	213.637	255.081	19,4	2,8%	3,4%
Σλοβακία	29.634	7.866	-73,5	0,4%	0,1%
Σλοβενία	4.249	5.578	31,3	0,1%	0,1%
Σουηδία	117.659	153.986	30,9	1,6%	2,1%
Τσεχία	72.574	59.788	-17,6	1,0%	0,8%
Φινλανδία	41.332	64.165	55,2	0,5%	0,9%
Αλβανία	221.595	313.686	41,6	2,9%	4,2%
Ισλανδία	403	1.223	203,7	0,0%	0,0%
ΠΓΔΜ	794.648	574.625	-27,7	10,5%	7,7%
Ρωσία	150.623	162.166	7,7	2,0%	2,2%
Σερβία	167.351	158.088	-5,5	2,2%	2,1%
Λοιπές χώρες Ευρώπης	99.560	96.568	-3,0	1,3%	1,3%
ΑΣΙΑ	539.528	486.273	-9,9	7,1%	6,5%
Ισραήλ	34.565	38.142	10,3	0,5%	0,5%
Κίνα	23.950	17.329	-27,6	0,3%	0,2%
Τουρκία	418.597	296.309	-29,2	5,5%	4,0%

Πηγή:ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνα Συνόρων της Τράπεζας της Ελλάδος (<http://www.statistics.gr/greece-in-figures> ,Ανάκτηση 14/04/2018)

Σύμφωνα με τους Λαζαρίδη και Παπαδόπουλο (2005) ο δρόμος προς την επιτυχία ή η αποτυχία των επιχειρήσεων τουρισμού είναι σε μεγάλο βαθμό αποτέλεσμα της σχέσης της τουριστικής ζήτησης και της αδυναμίας να καλυφθεί η εν λόγω ζήτηση. Με άλλα λόγια η διαμόρφωση της ζήτησης εξαρτάται από την ποιότητα της τουριστικής προσφοράς. Αν δηλαδή θα υπάρχει διαθέσιμο τουριστικό προϊόν προς κατανάλωση προκειμένου να ικανοποιηθεί η ανάγκη της τουριστικής ζήτησης. Ανάλογα την γεωγραφική επιλογή των τουριστών, οι προσφερόμενες τουριστικές υπηρεσίες σε συγκεκριμένη χρονική περίοδο πρέπει να είναι έτοιμες να ανταπεξέλθουν ως προς την ικανοποίηση της τουριστικής ζήτησης (Βαρβαρέσος Σ. 2000).

Η τουριστική οικονομική ορίζει ότι όσο μεγαλύτερη είναι η τιμή ενός προϊόντος, τόσο μεγαλύτερη είναι και η ποσότητα που προσφέρει μια επιχείρηση στην τουριστική αγορά (Λαγός Δ., 2005). Είναι γνωστό ότι λόγω της σύνθεσης του τουριστικού προϊόντος μπορούμε να το κατηγοριοποιήσουμε σε δυο κύριες κατηγορίες:

1. Πρωτογενής τουριστική προσφορά, η οποία αποτελείται από τους φυσικούς (π.χ. θάλασσα, ήλιος, κλίμα, τοπικά προϊόντα του πρωτογενούς τομέα, κ.τ.λ.) και τους ανθρώπινους πόρους (π.χ. μνημεία, μουσεία, παραδοσιακοί οικισμοί, πολιτισμός, ήθη, έθιμα, κ.τ.λ.) και καθορίζει τον βαθμό ελκυστικότητας ορισμένων περιοχών μιας χώρας, καθώς και τη δυνατότητα αυτής για τουριστική ανάπτυξη. Εννοιολογικά, μπορεί να περιλαμβάνει κάθε φυσικό στοιχείο, ανθρώπινη δραστηριότητα ή προϊόν ανθρώπινης δραστηριότητας που είναι δυνατόν να προκαλέσει τουριστική μετακίνηση.
2. Δευτερογενή ή απορρέουσα τουριστική προσφορά, που αφορά τις παρεχόμενες δυνατότητες προς τον τουρίστα για τη μετακίνησή του προς τον τουριστικό προορισμό και για τη διαμονή του σε αυτόν. Αποτελεί δυναμικό στοιχείο του τουριστικού συστήματος, το οποίο ενεργοποιεί την τουριστική ζήτηση και προσαρμόζεται συνεχώς στις μεταβολές της.

Αυτό που πρέπει να γίνει αντιληπτό είναι ότι προκειμένου να φτάσει στο σημείο η τουριστική βιομηχανία να πωλεί τελικό τουριστικό προϊόν και να ικανοποιεί με

αυτόν τον τρόπο την τουριστική ζήτηση απαιτείται να γίνει χρήση διαφόρων παραγωγικών συντελεστών. Η τουριστική βιομηχανία κινεί γύρω και μέσα από την ίδια πολλές ειδικότητες και κλάδους της ελληνικής οικονομίας. Με άλλα λόγια όσο αυξάνεται η τουριστική προσφορά τόσο γίνεται εμφανής και η συμβολή του τουρισμού στο Α.Ε.Π μιας χώρας. Το κατά πόσο ενισχύει η τουριστική βιομηχανία την οικονομική ανάπτυξη της Ελλάδας είναι ένα ερώτημα που πρέπει να απαντηθεί. Αυτό θα επιχειρήσουμε να κάνουμε στο Β μέρος (εμπειρικό) αυτής της διδακτορικής διατριβής.

4.4 Οικονομικές Επιπτώσεις του Τουρισμού

Το Εθνικό εισόδημα επηρεάζεται δραστικά από την ανάπτυξη του τουρισμού σε μια χώρα. Μέσω της ανακατανομής του εισοδήματος διοχετεύονται κεφάλαια σε πολλούς κλάδους της οικονομικής δραστηριότητας. Ταυτόχρονα η τουριστική βιομηχανία ενισχύει όπως αναλύσαμε σε προηγούμενο κεφάλαιο την απασχόληση με αποτέλεσμα να μειώνεται σε μεγάλο ποσοστό ο δείκτης της ανεργίας. Η τόνωση της απασχόλησης πρακτικά σημαίνει ότι δημιουργούνται θέσεις απασχόλησης, είτε πλήρους είτε μερικής απασχόλησης. Βέβαια, ανάλογα το είδος του προσφερόμενου τουριστικού προϊόντος ενδέχεται η απασχόληση να είναι εποχιακή και όχι καθ' όλη τη διάρκεια του έτους.

Σε αρκετές περιπτώσεις η τουριστική βιομηχανία συμβάλει στην ενίσχυση της αυτοαπασχόλησης με ότι αυτό μπορεί να σημαίνει για τον αυτοαπασχολούμενο. Δηλαδή αυτοαπασχόληση θεωρείται η παροχή τουριστικών υπηρεσιών για παράδειγμα μιας ολόκληρης ξενοδοχειακής μονάδας, αλλά μπορεί να σημαίνει και παροχή υπηρεσιών καταστήματος υγειονομικού ενδιαφέροντος εστίασης σε κοντινό μέρος από τον αιγιαλό. (<http://www.gnto.gov.gr/>).

Δεν είναι λίγες περιπτώσεις όπου η προσφερόμενη απασχόληση στη τουριστική βιομηχανία λειτουργεί συμπληρωματικά ως δεύτερη απασχόληση. Η παράλληλη απασχόληση με κάποιον άλλο κλάδο της οικονομίας σε κάθε περίπτωση ενισχύει τα οικογενειακά εισοδήματα των απασχολουμένων. Η δυνατότητες περαιτέρω αύξησης των εισοδημάτων αυξάνονται με την ανάπτυξη του τουριστικού κλάδου,

ενώ ταυτόχρονα ενισχύονται οι επενδύσεις σε τουριστικές υποδομές προκειμένου να ανταποκριθεί η τουριστική προσφορά στον τοπικό (ή και διεθνή) ανταγωνισμό. Η όλη διαδικασία λειτουργεί ενισχυτικά όχι μόνο σε επίπεδο απασχόλησης και αυτοαπασχόλησης στον τουριστικό κλάδο αλλά και σε άλλους κλάδους της οικονομίας όπως για παράδειγμα ο κατασκευαστικός (όσον αφορά για κατασκευαστικές επενδύσεις) και ο αγροτικός (όσον αφορά για σίγουρες και ποιοτικές προμήθειες προϊόντων). Τα οφέλη είναι πολλαπλάσια διότι σε περιόδους οικονομικής κρίσης όπου η προσφορά εργασίας μειώνεται δραματικά , η τουριστική βιομηχανία βοηθά στη μείωση της μετανάστευσης ανθρώπινου δυναμικού σε τρίτες χώρες.

Σε κάθε περίπτωση η τουριστική ανάπτυξη αυξάνει τα εισοδήματα είτε με άμεσες είτε με έμμεσες τουριστικές επενδύσεις , δημιουργεί θέσεις εργασίας είτε εποχικές είτε αορίστου χρόνου, αυξάνονται τα συναλλαγματικά έσοδα με αποτέλεσμα να βελτιώνεται το ισοζύγιο πληρωμών και αυξάνεται η παραγωγική βάση με το άνοιγμα νέων τουριστικών επιχειρήσεων (Νίκας, 2006;Delivani, 1991; Ηγουμενάκης,1997).

Οι επιπτώσεις από την τουριστική δραστηριότητα δεν είναι μόνο θετικές. Προκειμένου να μην δημιουργούνται στρεβλώσεις οι τομείς της παραγωγής καθώς και οι κλάδοι που τους διέπουν πρέπει να αναπτύσσονται αρμονικά και ισόρροπα. Προκειμένου να επέλθει οικονομική ανάπτυξη θα πρέπει η ανάπτυξη να μην έλθει μονόπλευρα αλλά να είναι αποτέλεσμα συντονισμένης προσπάθειας και προγραμματισμού. Βέβαια σε κάθε περίπτωση ο παράγοντας χρόνος δεν είναι σύμμαχος με τον όρο τουρισμός μιας και λόγω της ιδιαιτερότητας της τουριστικής βιομηχανίας δεν είναι εύκολο να γίνονται προβλέψεις.

Ωστόσο όπως όλοι κλάδοι της οικονομίας έτσι και ο τουριστικός κλάδος παρουσιάζει ορισμένες αρνητικές επιπτώσεις, όταν δεν προηγείται συντονισμός και προγραμματισμός με τους άλλους τομείς της παραγωγής, από την μονόπλευρη ανάπτυξη του. Μιλώντας συγκεκριμένα , η μονομερής προσήλωση των επιχειρηματικών δραστηριοτήτων στον τουρισμό χωρίς την απασχόληση και σε κάποιο άλλο κλάδο, έστω και συμπληρωματικά, αποτελεί γεγονός που ενέχει

αρκετούς κινδύνους, ιδιαίτερα σε οικονομική βάση, καθώς ο τουρισμός είναι μια δραστηριότητα ευαίσθητη σε πολιτικές και σε οικονομικές επιρροές. Οι δημιουργία πληθωριστικών πιέσεων είναι συχνό φαινόμενο στην τουριστική βιομηχανία. Η μονόπλευρη ανάπτυξη του τουριστικού κλάδου δημιουργεί υπερβάλλουσα ζήτηση την οποία σε αρκετές περιπτώσεις η τουριστική προσφορά δεν μπορεί να ικανοποιήσει. (Μπριασούλη, 2000).

4.5 Επιπτώσεις του Τουρισμού στο Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν

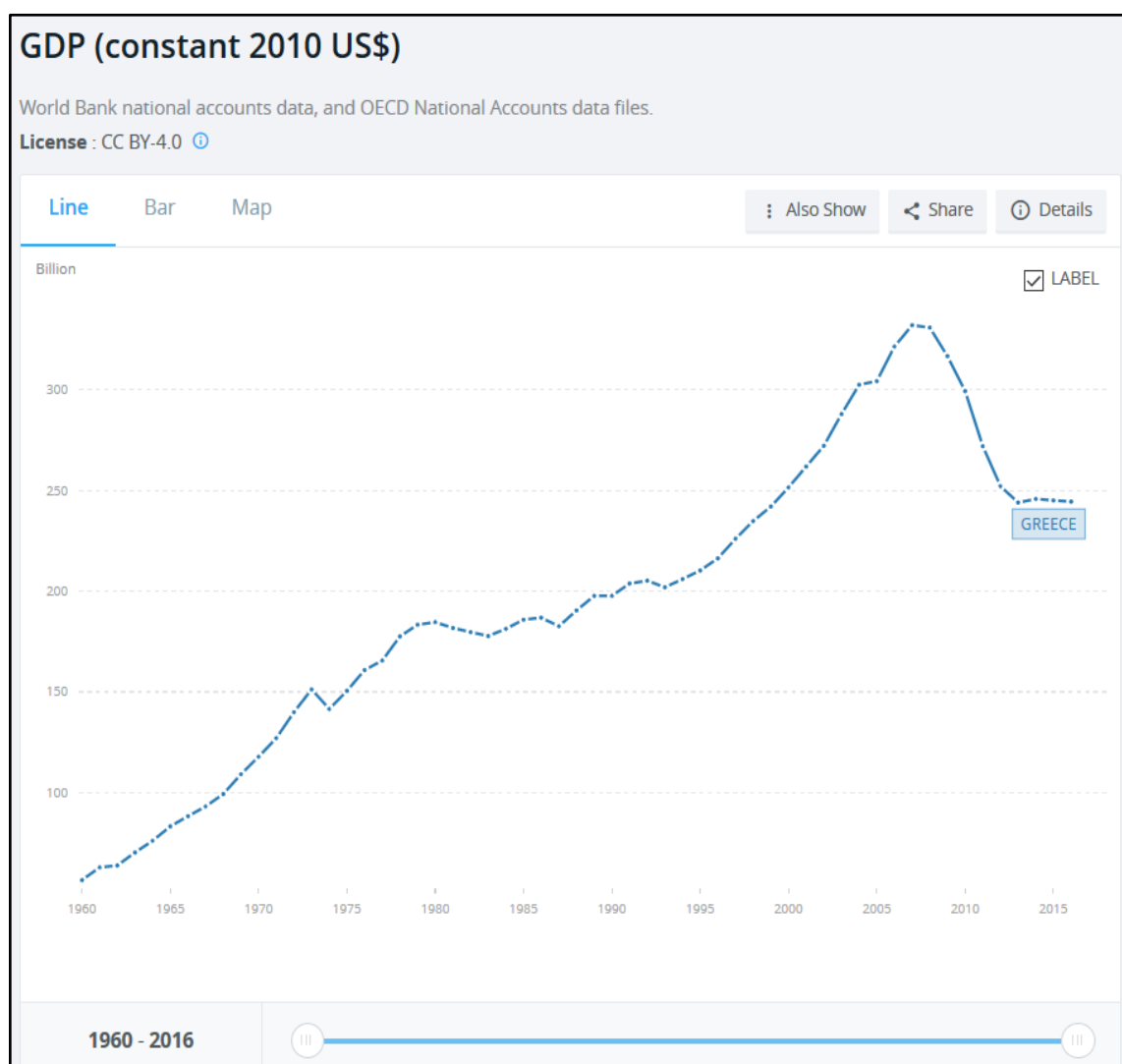
Ο WTCC είναι ένας διεθνής οργανισμός γενικά αποδεκτός από το σύνολο της τουριστικής κοινότητας. Σύμφωνα με τον παραπάνω οργανισμό η συμβολή του τουρισμού στην οικονομική ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας σε ορίζοντα δεκαετίας, εννοώντας περίοδο 2017-2027, θα συνεχίσει να είναι θετική. Μάλιστα το έτος 2016 συνείσφερε περίπου στη διαμόρφωση του 18,6% του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος της χώρας (WTCC, 2017). Μάλιστα η συνεισφορά της τουριστικής βιομηχανίας στην απασχόληση έφτασε τις 86.500 θέσεις εργασίας, ένα ποσοστό που αντιστοιχεί στο 23,4% της συνολικής απασχόλησης.

Εξαιτίας της οικονομικής κρίσης που μαστίζει την οικονομία, η Ελλάδα προχώρησε στην εφαρμογή προγραμμάτων δημοσιονομικής προσαρμογής ήδη από τις αρχές του 2010. Κάθε πρόγραμμα σήμαινε και δεσμεύσεις της χώρας απέναντι στους Ευρωπαίους εταίρους, την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα και το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο προκειμένου να χρηματοδοτούν τις υποχρεώσεις της χώρας μέχρις ότου μπορέσει η ίδια να σταθεί στα πόδια της. Το Εθνικό Πρόγραμμα Μεταρρυθμίσεων 2016 του Υπουργείου Οικονομικών Ελλάδας, το Πρόγραμμα Οικονομικής Προσαρμογής (Π.Ο.Π) που εφαρμόζεται από το 2010 βελτίωσε τα δημοσιονομικά της χώρας, έκανε λιγότερο ελλειμματικό το ισοζύγιο εξωτερικών συναλλαγών αλλά όλα αυτά έγιναν εις βάρος της μεγέθυνσης του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος της χώρας.

Από το 2010 μέχρι και το 2015 το δυνητικό Α.Ε.Π. μειώθηκε κατά 13,4 εκατοστιαίες μονάδες. Σωρευτικά η ελληνική οικονομία συρρικνώθηκε περίπου κατά 25% μετρούμενη σε σταθερές τιμές του Α.Ε.Π. από το 2008 έως το 2015..

Η υπερβολική συρρίκνωση του Α.Ε.Π. της χώρας επιδείνωσε τη δυναμική του ελληνικού χρέους , πράγμα που οδήγησε στην ανατροφοδότηση του χρέους και στην δημιουργία κυκλικών διακυμάνσεων της ελληνικής οικονομίας. Παρατηρώντας την πορεία του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος της Ελλάδας μπορούμε εύκολα να διακρίνουμε τις περιόδους αύξησης όσο και τις περιόδους μείωσης της έντασης του.

Διάγραμμα 6. Πορεία του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος της Ελλάδας, 1960 – 2016 (Σταθερές Τιμές 2010)

Πηγή: Παγκόσμια Τράπεζα, <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD?locations=GR> , Ανακτήθηκε (14/04/2018)

Το έτος 2015 η Ελληνική κυβέρνηση προκειμένου να αποφύγει την χρεοκοπία συμφώνησε σε ένα τριετές πρόγραμμα οικονομικής προσαρμογής με φορέα χρηματοδότησης τον Ευρωπαϊκό Μηχανισμό Σταθερότητας (ΕΜΣ). Ένας από τους στόχους του εν λόγω προγράμματος είναι η αύξηση του ρυθμού ανάπτυξης της Ελληνικής οικονομίας αλλά με την δημιουργία πρωτογενών πλεονασμάτων ύψους 3,5% του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος της χώρας.

Λαμβάνοντας υπόψη επίσημα στοιχεία της Ελληνικής Στατιστικής Αρχής (ΕΛ.ΣΤΑΤ, 2017) το Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν σε όρους όγκου, κατά το 4^ο Τρίμηνο 2016 παρουσίασε μείωση κατά 1,4% σε σχέση με το 4^ο Τρίμηνο 2015, όπως φαίνεται και στο παρακάτω διάγραμμα. Ωστόσο παρόλο που το Α.Ε.Π. σε όρους όγκου παρουσίασε μείωση, η συμβολή του τουριστικού κλάδου ανήλθε 18,6% επί του συνόλου του εν λόγω δείκτη.

Διάγραμμα 7. Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν όρους όγκου Στοιχεία με εποχική και ημερολογιακή διόρθωση (Έτος Αναφοράς: 2010) Μεταβολές (%) ανά τρίμηνο (q-o-q) και έτος (γ-o-γ) 2007-2016.

Πηγή: Ελληνική Στατιστική Αρχή , http://www.statistics.gr/el/statistics?p_p_id=documents_WAR_publicationsportlet_INSTANCE_qDQ8fBKKo4IN&p_p_lifecycle=2&p_p_state=normal&p_p_mode=view&p_p_cacheability=cacheLevelPage&p_p_col_id=column2&p_p_col_count=4&p_p_col_pos=1&documents_WAR_publicationsportlet_INSTANCE_qDQ8fBKKo4IN_javax.faces.resource=document&documents_WAR_publicationsportlet_INSTANCE_qDQ8fBKKo4IN_in=downloadResources&documents_WAR_publicationsportlet_INSTANCE_qDQ8fBKKo4IN_documentID=234199&documents_WAR_publicationsportlet_INSTANCE_qDQ8fBKKo4IN_locale=el, Ανακτήθηκε (14/04/2018)

TRAVEL & TOURISM'S DIRECT CONTRIBUTION TO GDP		2016 % share	TRAVEL & TOURISM'S TOTAL CONTRIBUTION TO GDP		2016 % share
14	Malta	14.1	25	Malta	26.7
34	Greece	7.5	34	Cyprus	21.4
36	Cyprus	7.2	40	Greece	18.6
41	Tunisia	6.6	46	Portugal	16.6
42	Portugal	6.4	54	Spain	14.2
56	Spain	5.1	58	Tunisia	13.7
63	Italy	4.6	68	Turkey	12.5
73	Turkey	4.1	73	Italy	11.1
	European Union	3.7		European Union	10.2
89	France	3.6		World	10.2
107	Egypt	3.2	109	France	8.9
	World	3.1	129	Egypt	7.2

Εικόνα 1. Η συνδρομή του Τουρισμού (Άμεση και Πλήρης) στο Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόντος % για το 2016.

Πηγή: World Travel and Tourism Council , <https://www.wttc.org/-/media/files/reports/economic-impact-research/countries-2017/greece2017.pdf> , (Ανακτήθηκε 14/04/2018)

4.6 Συμπεράσματα

Ο τουρισμός κλάδος παρουσίασε ταχεία ανάπτυξη ήδη από την δεκαετία του 1980 έπειτα. Για την ελληνική οικονομία είναι ίσως από τους πιο δυναμικά ανερχόμενους κλάδους διότι συμμετέχει στην εξέλιξη του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος και προσθέτει σημαντικό ποσοστό στο Α.Ε.Π. της Ελλάδας.

Εκτός των άλλων συμμετέχει ενεργά στη απασχόληση του εργατικού δυναμικού της χώρας, δίνοντας ευκαιρίες απασχόλησης είτε με μορφή εποχικής είτε σταθερής εργασίας. Επιπρόσθετα η ύπαρξη του φυσικού πλούτου της Ελλάδας οδηγεί στην ανάπτυξη όλων των μορφών τουρισμού και αυτό δίνει επιπλέον ευκαιρίες απασχόλησης ή και αυτοαπασχόλησης ανά την Ελλάδα.

Η ελληνική τουριστική βιομηχανία δείχνει να αντέχει το διεθνή ανταγωνισμό του κλάδου σε διεθνές επίπεδο. Η προτίμηση των τουριστών να επιλέξουν ως τουριστικό προορισμό την Ελλάδα δίνει επιπλέον τουριστικό συνάλλαγμα στην Ελλάδα. Η βελτίωση του ισοζυγίου πληρωμών είναι γεγονός εξαιτίας της βαρύτητας του τουριστικού κλάδου της Ελλάδας. Σε κάθε περίπτωση ο τουριστικός κλάδος έδειξε ανθεκτικός απέναντι σε διεθνής και εσωτερικές οικονομικές και πολιτικές

κρίσεις. Εκ του αποτελέσματος της θεωρητικής προσέγγισης του θέματος αποδεικνύεται ότι ο μοχλός της οικονομικής ανάπτυξης για την ελληνική οικονομία είναι ο τουρισμός. Ως ατμομηχανή της ελληνικής οικονομίας έδειξε να αντιδρά πολύ πιο γρήγορα από τον βιομηχανικό κλάδο παραγωγής στην περίοδο της παρατεταμένης ύφεσης που βιώνει η χώρα τα τελευταία οχτώ χρόνια.

Βέβαια , όπως σε όλους τους τομείς της παραγωγής έτσι και στον τριτογενή τομέα παραγωγής, δεν υπάρχουν μόνο θετικές επιπτώσεις από την δραστηριότητα των υπηρεσιών στην Ελλάδα. Όσον αφορά τα αρνητικά στοιχεία του ελληνικού τουρισμού , θεωρούμε ότι δεν αξιοποίησε τις δυνατότητες του στο εκατό τοις εκατό όπως και το προσφερόμενο τουριστικό προϊόν για μεγαλύτερο χρονικό διάστημα. Ο κύριος όγκος του παράγεται και καταναλώνεται μέσα σε ένα τρίμηνο (Ιούνιος – Σεπτέμβριος). Αυτό είναι χαρακτηριστικό παράδειγμα μονοδιάστατης ανάπτυξης πράγμα το οποίο σημαίνει ότι μένουν ανεκμετάλλευτοι οι περισσότεροι μήνες του έτους και δεν αναπτύσσονται άλλες μορφές τουρισμού που θα μπορούσαν να αποτελούν μόνιμη πηγή εισοδήματος και σε μη καλοκαιρινές περιόδους.

Όσο αναπτύσσεται ο τουριστικός τομέας αναλόγως ενισχύεται η οικονομική ανάπτυξη της χώρας. Ακόμα και σε περίοδο οικονομικής ύφεσης η τουριστική βιομηχανία έδειξε ότι αντέχει στον ανταγωνισμό, στην επιβολή κεφαλαιακών κινήσεων (capital controls) και γενικά ότι είναι ανθεκτική στις όποιες μεταβολές της ελληνικής οικονομίας. Η τριτογενοποίηση της ελληνικής οικονομίας είναι ένα φαινόμενο το οποίο υπάρχει στην ελληνική οικονομία. Οι λόγοι δημιουργίας του πολλοί, ωστόσο αξίζει να αναφέρουμε ότι η δομή της ελληνικής οικονομίας και της πολιτικής που εφαρμόστηκε μετά τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο και τριάντα συνεχόμενα έτη έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στη διαιώνιση του φαινομένου. Με «όπλο» τον δυναμισμό του τουριστικού κλάδου και την συμβολή των τουριστικών εισπράξεων αξίζει να μπούμε στη διαδικασία να αποδείξουμε εμπειρικά αν ο τουριστικός τομέας μπορεί να αποτελέσει το «εισιτήριο» για την έξοδο από την οικονομική κρίση με ή χωρίς τη συμβολή του πρωτογενούς τομέα παραγωγής.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5^ο

5.1 Η Καλντοριανή Θεωρία και η τριτογενοποίηση της Ελληνικής Οικονομίας.

Για ένα πολύ μεγάλο χρονικό διάστημα, η οικονομική σκέψη έχει περιστραφεί γύρω από το ερώτημα, σχετικά με τον ένα από τους τρεις τομείς της οικονομίας (πρωτογενή, δευτερογενή και τριτογενή), ο οποίος αποτελεί τον κορυφαίο τομέα της οικονομικής ανάπτυξης (Eltis, 1988). Ενώ ο Κενέ είδε τη γεωργία ως τον πιο παραγωγικό τομέα σε αυτόν τον ρόλο, αυτό είναι μάλλον η εξαίρεση, δεδομένου ότι οι περισσότερες άλλες θεωρίες (αρχίζοντας με κλασικούς οικονομολόγους όπως ο Άνταμ Σμιθ, τον μαρξιστή Rostow, με την ανάλυση της οικονομικής ανάπτυξης σε στάδια και τελειώνει με Κεϋνσιανούς και νέο - Κεϋνσιανούς οικονομολόγους όπως Kaldor), εξετάζουν την πρόοδο του δευτερογενούς τομέα και της μεταποίησης, ιδίως, ως εκπρόσωπος της οικονομικής προόδου μιας συγκεκριμένης χώρας.

Σε γενικές γραμμές, αυτές οι θεωρίες έχουν καθορίσει και τη μέτρηση της οικονομικής ανάπτυξης, σε μεγάλο βαθμό, από την άποψη της ανάπτυξης του τομέα της μεταποίησης. Σε έναν συγκριτικό τρόπο σκέψης, η υπεροχή της κατασκευής επίσης ορίζεται με βάση την υπεροχή της, σε σχέση με τους άλλους δύο τομείς της οικονομίας. Για πολλά χρόνια, η έννοια της οικονομικής ανάπτυξης, στην ουσία ταυτιζόταν με τη μετάβαση από μια κοινωνία αγροτών σε μια βιομηχανική. Η βιομηχανική επέκταση βασίστηκε σε μεγάλο βαθμό από την ικανότητα του συγκεκριμένου τομέα να προσελκύσει και να απορροφήσει πόρους από τους άλλους (λιγότερο παραγωγικούς) τομείς της οικονομίας και να τους χρησιμοποιούν πιο παραγωγικά, προς όφελος των εθνικών οικονομιών. Τέλος, με την εισαγωγή νέων μεθόδων παραγωγής, οι τεχνολογικές καινοτομίες, η μάθηση μέσω της πράξης, η μεγαλύτερη εξειδίκευση, η επέκταση των αγορών δημιούργησε προς τα εμπρός και προς τα πίσω συνδέσεις, η βιομηχανική επέκταση, φαίνεται να είναι μια αέναη διαδικασία, η οποία κάτω από συγκεκριμένες προϋποθέσεις θα κρατούσε την οικονομία σε ένα δυναμικό μονοπάτι.

Φαίνεται να υπάρχει μια κάποια σύγχυση και αβεβαιότητα, όμως, ως προς τον ρόλο του τρίτου τομέα της οικονομίας σε αυτό το πλαίσιο, δηλαδή τις υπηρεσίες

που υπάρχουν. Από τη μία πλευρά, ο τριτογενής τομέας θεωρήθηκε ως μη ικανός να απορροφήσει τις τεχνικές καινοτομίες, προκειμένου να αυξηθεί η παραγωγικότητα, η οποία θα μπορούσε να χρησιμεύσει ως εναλλακτική λύση (για τη γεωργία) ή συμπληρωματικός παραγωγός πλεονάζοντος εργατικού δυναμικού για τις ανάγκες της βιομηχανοποίησης του τομέα παραγωγής. Από την άλλη πλευρά, σύντομα κατέστη σαφές, ότι η ανάπτυξη του βιομηχανικού τομέα συνοδεύτηκε και στην πραγματικότητα, σε ορισμένες περιπτώσεις, ενεργοποιούνταν από την παράλληλη ανάπτυξη ορισμένων κλάδων του τομέα των υπηρεσιών, όπως οι μεταφορές, οι επικοινωνίες, η ασφάλιση, οι τράπεζες, και σε μεταγενέστερο στάδιο, πληροφορίες, υπηρεσίες πληροφορικής κ.α.

Ορισμένες από αυτές τις δραστηριότητες που χαρακτηρίζονται από σχετικά υψηλή αύξηση της παραγωγικότητας και αυξημένη ικανότητα να απορροφούν την τεχνολογία (π.χ. υπηρεσίες πληροφοριών), σε σύγκριση με αναμφισβήτητα χαμηλή παραγωγικότητα (παρασιτική θα μπορούσε κανείς να υποστηρίξει), παραδοσιακές δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών, όπως οι οικιακές υπηρεσίες, γυρολόγοι του δρόμου κ.λπ. Αυτό ήρθε ως αντίφαση με την παραδοσιακή άποψη του τομέα των υπηρεσιών ως ομοιογενώς αντιπαραγωγικό, μη καινοτόμο,

Μετά από ένα ορισμένο σημείο, η βιομηχανική επέκταση συνδέεται στενά με μια ακόμη πιο γρήγορη, σε ορισμένες περιπτώσεις, επέκταση ορισμένων δραστηριοτήτων παροχής υπηρεσιών. Οι δραστηριότητες αυτές αναπτύσσονται είτε επειδή αποτελούν, κατά μία έννοια, ενδιάμεσες υπηρεσίες, απαραίτητες για τη βιομηχανική επέκταση και οι οποίες "ανέδειξαν" την παραγωγή με την οποία είναι στενά συνδεδεμένα (π.χ. μεταφορές, τράπεζες κλπ), ή για άλλους λόγους, να βρεθούν στο συγκριτικό πλεονέκτημα εκτιμήσεις ή με τα οφέλη της γενικής οικονομικής ευημερίας, που οφείλονται στην βιομηχανική ανάπτυξη σε μεγάλο βαθμό. Κατά συνέπεια, η απάντηση στο ερώτημα αν η επέκταση της μεταποίησης και των υπηρεσιών θα πρέπει ή πράγματι κινούνται στην ίδια ή σε αντίθετες κατευθύνσεις δεν είναι τόσο σαφής, όσο στη σχέση μεταξύ της γεωργίας και της παραγωγής που είναι σαφώς αρνητική.

Η Καλντοριανή θεωρία της ανάπτυξης, αναπτύχθηκε αρχικά στις αρχές της δεκαετίας του 1960, δηλαδή, στην ευημερούσα περίοδο όπως θεωρείται από ορισμένους συγγραφείς ως «... η πιο ενδιαφέρουσα περίοδος στην ιστορία της οικονομίας» (την περίοδο μετά το Β 'Παγκόσμιο Πόλεμο), (Scammel, 1992), όσον αφορά την ταχύτητα και τη φύση των διαρθρωτικών αλλαγών που συντελούνται στη διεθνή οικονομία.

Ο Nicolas Kaldor, όπως και άλλοι συγγραφείς στην ίδια, λίγο πολύ, περίοδο, (π.χ. Denison, Maddison) παρατήρησε ότι, στο πλαίσιο μιας παγκόσμιας και άνευ προηγουμένου, στην ταχύτητα, την οικονομική ανάπτυξη, την απόδοση των διαφορετικών εθνικών οικονομιών οι οποίες διέφεραν σε ένα μεγάλο βαθμό, ο ίδιος προσπάθησε να βρει μια εξήγηση για αυτά που παρατηρήθηκαν.

Σε αντίθεση με άλλους συγγραφείς, των οποίων η ανάλυση βασίστηκε σε μεγάλο βαθμό στα κεϋνσιανα μοντέλα και παράγοντες της ζήτησης ή σε μια συνάρτηση παραγωγής και τη σημασία των παραγόντων προσφοράς, ο Kaldor ανέπτυξε μια μάλλον πιο σύνθετη ανάλυση, η οποία βασίζεται στην αλληλεπίδραση της προσφοράς και της ζήτησης και για τα διάφορα χαρακτηριστικά του κάθε ένα από τους τρεις τομείς της οικονομίας της παραγωγής.

Χρησιμοποιώντας το Ηνωμένο Βασίλειο, ειδικότερα, και τις ανεπτυγμένες χώρες της Δυτικής Ευρώπης, σε γενικές γραμμές, ως σημείο αναφοράς, ο Kaldor προσπάθησε να εξηγήσει τη μεταπολεμική οικονομική επίδοση των χωρών του ΟΟΣΑ, όσον αφορά την απόδοση των τομέων παραγωγής τους. Η θεωρητική βάση της επιχειρηματολογίας του σχετικά με τον ηγετικό ρόλο της κατασκευής, συνοδεύεται από τρεις εύκολα ελέγξιμες εξισώσεις (η μαθηματική μορφή των λεγόμενων «τριών θεμελιώδη νόμων ανάπτυξης»), οι οποίες αναφέρουν ότι οι χώρες με ταχέως αναπτυσσόμενους τομείς κατασκευής, παρουσιάζουν τόσο υψηλότερους ρυθμούς ανάπτυξης του Α.Ε.Π. όσο και υψηλότερη συνολική παραγωγικότητα, χάρη στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που επικρατούν στον τομέα της μεταποίησης (δυναμικές οικονομίες κλίμακας, υψηλή παραγωγικότητας, λειτουργία του νόμου του Verdoorn κ.λ.π). Τι θα πρέπει να έχετε κατά νου, ωστόσο, είναι ότι όλες οι οικονομικές θεωρίες, ακόμη και οι πιο ολοκληρωμένες,

προορίζονται για να εξηγήσουν τα φαινόμενα που συμβαίνουν σε ορισμένα σημεία στο χρόνο και κάτω από συγκεκριμένες συνθήκες. Όταν αυτές οι συνθήκες αλλάζουν και ιδιαίτερα σε περιόδους που χαρακτηρίζονται από ταχείς και απρόβλεπτες αλλαγές, όλες οι θεωρίες μπορούν πολύ εύκολα να καταστούν άνευ αντικειμένου.

Η εμφάνιση της οικονομικής ύφεσης στη δεκαετία του 1970 συνοδεύτηκε από μια παρατεταμένη σχετική μείωση του μεταποιητικού τομέα, η οποία σταδιακά μειώθηκε σε σημασία, σε πολλές δυτικές ευρωπαϊκές οικονομίες, ιδίως όσον αφορά το μερίδιο της συνολικής απασχόλησης. Ο τριτογενής τομέας, από την άλλη πλευρά, φαίνεται να είναι πιο σκληρός, εν προκειμένω, κατά την περίοδο της ύφεσης. Αυτό οφείλεται, σε μεγάλο βαθμό, στο δυναμισμό και την ανθεκτικότητα ορισμένων δραστηριοτήτων παροχής υπηρεσιών, π.χ. διεθνή τουρισμό. Θα πρέπει να σημειωθεί, συναφώς, ότι, σύμφωνα με εκτιμήσεις της Eurostat, το 1990 ο τουρισμός παράγει το 5% της ΕΕ-12 το Α.Ε.Π. και απασχολούσε το 6% του εργατικού δυναμικού. Για ορισμένα από τα επιμέρους κράτη μέλη τα αντίστοιχα ποσοστά ήταν πολύ υψηλότερα (9,4% και 9,3%). Όπως: Ισπανία, 9% και 6,9% στη Γαλλία, 7,3% και 7,2% στην Ελλάδα, 4,5% και 6,4% στην Ιταλία και 6,2% και 6,3% στην Ιρλανδία.

Αυτή η σχετική μείωση του μεταποιητικού τομέα, κυρίως σε όρους μεριδίου της απασχόλησης, και σε μικρότερο βαθμό, από την άποψη μεριδίου, στην συνολική παραγωγή, με το όνομα «αποβιομηχάνιση» (σε αντίθεση με την εκβιομηχάνιση) άρχισε να είναι εμφανής σε μια σειρά χωρών της Δυτικής Ευρώπης, αρκετά νωρίς στη μεταπολεμική περίοδο (στη μέση έως τα τέλη της δεκαετίας του '70). Σε γενικές γραμμές, παρατηρήθηκαν μεταβατικά προβλήματα του μεταποιητικού τομέα που απαιτούνται για την αναδιάρθρωση και την προσαρμογή σε ένα περιβάλλον όπου ταχείες αλλαγές λαμβάνουν χώρα, κυρίως σε στον τεχνολογικό τομέα. Επιπλέον, θα μπορούσε κανείς να υποστηρίξει ότι αυτή η σχετική μείωση οφείλεται, σε μεγάλο βαθμό, στη μείωση των πολλών παραδοσιακών βιομηχανικών κλάδων, π.χ. άνθρακας, χάλυβας, ναυπηγεία, τα κλωστοϋφαντουργικά προϊόντα, καθώς και σε μια μετατόπιση από τη μαζική, σε εξειδικευμένα μοντέλα παραγωγής.

Σε κάθε περίπτωση, λίγοι συγγραφείς θα υποστηρίξουν δηλώνοντας, ότι ο "Βιομηχανική εποχή" πλησίαζε στο τέλος, όπως ακριβώς το τέλος της «Γεωργικής εποχής» είχε έρθει εδώ και δεκαετίες νωρίτερα και είχε έρθει η ώρα να αντιμετωπίσουμε την έννοια της βιομηχανίας ως κινητήρια δύναμη της ανάπτυξης και να ανοίξει ο δρόμος για κάποιο άλλο τομέα της οικονομίας (τον τρίτο, ίσως) να αναλάβει αυτό το ρόλο. Είτε η αισιοδοξία της επικρατούσας άποψης, ότι ο τομέας της μεταποίησης των βιομηχανικά ανεπτυγμένων χωρών της Δυτικής Ευρώπης θα ανθίσει και πάλι δικαιολογείται, είναι ένα ερώτημα όμως το οποίο, παρά το γεγονός ότι είναι πολύ ενδιαφέρον, βρίσκεται πέρα από το πεδίο ανάλυσης της παρούσας πτυχιακής.

Η παρούσα διατριβή επικεντρώνεται στο ζήτημα της οικονομικής ανάπτυξης στην Ελλάδα, μια χώρα η οποία, όπως και άλλες χώρες της Δυτικής Ευρώπης, έζησε το φαινόμενο της αποβιομηχάνισης, με την έννοια ότι ο μεταποιητικός τομέας της έχει συρρικνωθεί, τα τελευταία χρόνια, τόσο σε όσον αφορά το μερίδιό της στη συνολική απασχόληση, καθώς και της συνολικής παραγωγής, ενώ στον τομέα των υπηρεσιών της, έχει επεκταθεί για μεγάλο χρονικό διάστημα. Ωστόσο, η κύρια διαφορά ανάμεσα στην Ελλάδα και τις άλλες ευρωπαϊκές χώρες, είναι ότι η Ελλάδα είναι αποβιομηχανοποιημένη, χωρίς ποτέ αναπτύξει πραγματικά τον μεταποιητικό της τομέα (ιδιαίτερα των ενδιάμεσων και βαρέων βιομηχανικών κλάδων).

Το φαινόμενο της «αποβιομηχάνισης, χωρίς προηγούμενη εκβιομηχάνιση" είναι ίσως ένα από το πιο ενδιαφέρον χαρακτηριστικό της ελληνικής οικονομίας, στη μεταπολεμική περίοδο. Αναλύοντας και προσπαθώντας να βρει μια εξήγηση για αυτό είναι μια πολύ ενδιαφέρουσα άσκηση, η οποία έχει ήδη αναληφθεί από πολλούς συγγραφείς.

Το κύριο χαρακτηριστικό μεταξύ αυτής της διδακτορικής διατριβής και την υπάρχουσα βιβλιογραφία για την ελληνική οικονομία, είναι ότι στην περίπτωση αυτή, η Καλντοριανή θεωρία της ανάπτυξης, όπως περιγράφεται μπορεί να χρησιμεύσει ως το κύριο αναλυτικό εργαλείο.

Εκ πρώτης όψεως, φαίνεται έκπληξη το γεγονός ότι, δεν έχει γίνει ακόμη μια ολοκληρωμένη και πειστική προσπάθεια να δοκιμαστεί η Καλντοριανή θεωρία για

την Ελλάδα και την ελληνική οικονομία. Αυτό πιθανόν να οφείλεται στο γεγονός ότι το κύριο στοιχείο της Καλντοριανής θεωρίας, η κατασκευή, ποτέ δεν εμφανίζεται, στην Ελλάδα. Τα δύο βασικά ερωτήματα γύρω από τα οποία θα περιστραφεί η ανάλυση θα μπορούσε να οριστούν ως εξής:

1. Έχοντας δείξει ότι ο βιομηχανικός τομέας στην Ελλάδα δεν ήταν η δυναμική κινητήρια δύναμη της οικονομικής ανάπτυξης, με την Καλντοριανή έννοια, ήταν κάποιος άλλος τομέας ή κάποια συγκεκριμένη οικονομική δραστηριότητα που θα μπορούσε να λεχθεί ότι έχουν παίξει ή να έχουν έρθει κοντά στο να παίξουν αυτό το ρόλο, κατά την περίοδο της ταχείας ανάπτυξης (ποσοστό ανάπτυξης διψήφιο για ορισμένα χρόνια στη δεκαετία του 1960).
2. Επιπλέον, και προοπτικά μιλώντας, θα μπορούσε αυτός ή κάποιο άλλος τομέας ή κάποια συγκεκριμένη οικονομική δραστηριότητα να θεωρηθεί ως δυναμική κινητήρια δύναμη της ανάπτυξης, η οποία θα μπορούσε, υπό ορισμένες προϋποθέσεις, να τραβήξει την ελληνική οικονομία από το τέλμα της οικονομικής στασιμότητας και της ύφεσης που έχει από τα μέσα της δεκαετίας του 1970.

Για την απάντηση στο πρώτο ερώτημα προϋποτίθεται η ανάλυση της ελληνικής οικονομίας και των κύριων ιδιαιτεροτήτων της, σε γενικές γραμμές, μια έρευνα του παρελθόντος και του παρόντος για τις επιδόσεις του βιομηχανικού τομέα της, θα μπορούσε επίσης να περιλαμβάνει μια εξέταση της εφαρμογής των τριών νόμων της Καλντοριανής ανάπτυξης στην περίπτωση της Ελλάδας, στη μεταπολεμική περίοδο. Δίνοντας μια οριστική απάντηση στο δεύτερο ερώτημα, όμως, είναι πολύ πιο δύσκολο, η τοποθέτηση οποιουδήποτε άλλου τομέα ή δραστηριότητα στο χώρο μέσω της Καλντοριανής θεωρίας αποθεματικά ειδικά και αποκλειστικά για την κατασκευή, είναι αρκετά δύσκολο

Η δομή της διατριβής, ακολουθεί σε μεγάλο βαθμό την εξέλιξη της ανάλυσης του θέματος.

5.2 Άλλες θεωρίες περί οικονομικής ανάπτυξης

Κατά τα πρώτα στάδια της ανάπτυξης, οι περισσότερες χώρες βιώνουν το λεγόμενο «αποθεωτικό» στάδιο (Rostow, 1971), το οποίο σηματοδοτεί την έναρξη ενός δομικού μετασχηματισμού προς την ταχεία αυτοτροφοδοτούμενη ανάπτυξη. Ο

γεωργικός τομέας που είχε το μεγαλύτερο μερίδιο στο Α.Ε.Π. και τη συνολική απασχόληση, αρχίζει σταδιακά να μειώνεται η σημασία του, ταυτόχρονα, έναν ή περισσότερους κλάδους της μεταποίησης, όπως υποδεικνύεται από την εμπειρία της ανάπτυξης των χωρών της Δυτικής Ευρώπης στα μεταπολεμικά χρόνια, καθώς και από την πλειοψηφία των «όψιμων ελθόντες» (σε σχέση με τις ήδη βιομηχανικές χώρες), αρχίζει να αναπτύσσεται με υψηλό ρυθμό ανάπτυξης και να αυξάνει το μερίδιό του, τόσο στο σύνολο της απασχόλησης και το συνολικό Α.Ε.Π.. Ως εκ τούτου, έχουν σταδιακά μετατραπεί σε «ηγετικούς κλάδους» της χώρας (Rostow, 1971). Απαραίτητη προϋπόθεση για αυτή την αρχική επέκταση του μεταποιητικού τομέα, είναι η διαθεσιμότητα του εργατικού δυναμικού και των άλλων συντελεστών παραγωγής που απαιτούνται για την παραγωγή. Σε αυτό το στάδιο της ανάπτυξης είναι συνήθως τεράστιες οι προμήθειες της εργασίας που εξακολουθεί να απασχολείται στη γεωργία, η οποία χαρακτηρίζεται από υψηλά επίπεδα «συγκεκριμένη» ανεργίας. Παραγωγικότητα υπάρχει, αλλά είναι συνήθως πολύ χαμηλή, έτσι ώστε να πιστεύεται ότι είναι δυνατόν για το μεταποιητικό τομέα να επεκταθεί σε βάρος της γεωργίας, χωρίς να αντιμετωπίζουν έλλειψη εργατικού δυναμικού και χωρίς μείωση της συνολικής παραγωγικότητας ή εξόδου. Μία εξαίρεση, σε σχέση με αυτό το σημείο, ήταν το Ηνωμένο Βασίλειο, τον 18ο αιώνα, όπου η γεωργική παραγωγικότητα αυξήθηκε, απελευθερώνοντας την εργασία για χρήση σε άλλους τομείς.

Υπάρχουν πολλές διαφορετικές εξηγήσεις για τους λόγους που οδηγούν την οικονομία της να επεκτείνει την παραγωγικό της τομέα σε ένα ορισμένο στάδιο της ανάπτυξης. Ορισμένοι υποστηρίζουν ότι η πρωτοβουλία είναι να βρεθεί σε εγχώριους παράγοντες και, ειδικά στην εγχώρια δομή της ζήτησης η οποία γίνεται πιο ελαστική για τα μεταποιημένα προϊόντα από τα γεωργικά, όπως το κατά κεφαλήν εισόδημα αρχίζει να αυξάνεται σε κάποιο σημείο στο χρόνο (Auerbach, 1988), όπου οφείλεται για παράδειγμα στην αύξηση της παραγωγικότητας στη γεωργία ή στην αύξηση των εξαγωγών των γεωργικών ή πρωτογενών αγαθών γενικότερα.

Άλλοι υποστηρίζουν ότι οι προϋποθέσεις για την εκβιομηχάνιση σπάνια προκύπτουν ενδογενώς, αλλά συνήθως λαμβάνουν τη μορφή εισβολών από πιο προηγμένες χώρες, με αποτέλεσμα η ιδέα της ανάπτυξης μέσω της εκβιομηχάνισης ως ένα μονοπάτι για την οικονομική ανάπτυξη, να γίνεται από μόνη της για τη λιγότερο ανεπτυγμένη κοινωνία (Rostow, 1971). Άλλοι εξακολουθούν να πιστεύουν ότι το ερέθισμα για τη βιομηχανική ανάπτυξη είναι να βρεθεί εκτός της χώρας, ως αποτέλεσμα του διεθνούς εμπορίου σε μια ανοικτή οικονομία (Rowthorn και Wells, 1987). Συγκεκριμένα, σε ένα ορισμένο στάδιο της ανάπτυξης η χώρα υφίσταται το λεγόμενο «γαστρονομική μετάβαση» (Houthaker, 1957).

Η ζήτηση για τρόφιμα αυξάνεται με ταχείς ρυθμούς, όπως το κατά κεφαλήν εισόδημα αρχίζει να αυξάνεται στην οικονομία, αλλά και ο εφοδιασμός τροφίμων είναι σχετικά ανελαστικός. Ο μέσος όρος των επιπέδων παραγωγικότητας και της τεχνολογίας είναι συνήθως πολύ χαμηλός στη γεωργία και με εξαίρεση ένα πολύ μικρό αριθμό εξαιρετικά καλά προικισμένων χώρων, οι εισαγωγές των πρωτογενών προϊόντων πρέπει αναπόφευκτα να αυξηθούν για να ικανοποιήσουν την αυξημένη ζήτηση. Η χώρα αντιμετωπίζει ένα έλλειμμα στο εμπορικό της ισοζύγιο (Rowthorn και Wells, 1987) και ένας από τους τρόπους για να πληρώσει για τις εισαγωγές της είναι να εκβιομηχανιστεί γρήγορα και να προσπαθήσει να κρατήσει το εξωτερικό ισοζύγιό της είτε με την εξαγωγή βιομηχανικών προϊόντων (εξαγωγές οδηγούν σε ανάπτυξη), ή αντικαθιστώντας την εγχώρια παραγωγή για τα εισαγόμενα βιομηχανικά προϊόντα, η οποία συνήθως είναι η πολιτική που υιοθετήθηκε από τις αναπτυσσόμενες χώρες κατά τα πρώτα στάδια της ανάπτυξης. Τόσο η προώθηση των εξαγωγών και η υποκατάσταση των εισαγωγών μπορεί να συνεπάγεται μια διαδικασία αλλαγής της παραγωγής από μη εμπορεύσιμων αγαθών σε εμπορεύσιμο, ή αντικαθιστώντας την εγχώρια παραγωγή για τα εισαγόμενα βιομηχανικά προϊόντα, η οποία συνήθως είναι η πολιτική που υιοθετήθηκε από τις αναπτυσσόμενες χώρες κατά τα πρώτα στάδια της ανάπτυξης.

Ενώ θα ήταν απολύτως φυσικό να ρωτήσω αν είναι απολύτως αναπόφευκτη για μια αναπτυσσόμενη χώρα για να ξεκινήσει με την επέκταση της βιομηχανικής (ιδιαίτερα της μεταποίησης), υποστηρίζεται από τους περισσότερους συγγραφείς

που ακόμα και στη σπάνια περίπτωση κατά την οποία οι χώρες δεν αντιμετωπίζουν τέτοια έντονη ισορροπία περιορισμών πληρωμών, θα πρέπει να βιομηχανοποιηθεί, αργά ή γρήγορα, αν ο στόχος τους είναι συνεχιζόμενη ταχεία αύξηση, λόγω ορισμένων ειδικών δομικών χαρακτηριστικών (π.χ. οικονομίες κλίμακας, προς τα πίσω και προς τα εμπρός διασυνδέσεις, την ελαστικότητα της προσφοράς σε σχέση με τη ζήτηση, κλπ) τα οποία, πιστεύεται, είναι ιδιαίτερα συνδεδεμένα με το βιομηχανικό τομέα και ειδικότερα στην κατασκευή (Rowthorn και Wells, 1987). Αυτά υποτίθεται ότι προσφέρουν μεγάλες δυνατότητες για μια σωρευτική και διαρκή αύξηση της παραγωγής και της παραγωγικότητας, καθώς και της ζήτησης, που τροφοδοτεί πίσω στον εαυτό της να δημιουργήσει περαιτέρω ανάπτυξη της παραγωγής και της παραγωγικότητας και της οικονομίας στο σύνολό της. Εάν, την ίδια στιγμή, η χώρα μπορεί επίσης να διαχειριστεί για να είναι αποτελεσματική όσον αφορά το διεθνές εμπόριο εκφράζει την ανησυχία της και αντιμετωπίζει μια αυξανόμενη ζήτηση για τις εξαγωγές της, ο ενάρτεος κύκλος συνεχίζεται επ'αόριστον καθώς τόσο ξένες και εγχώριες καταστάσεις αλληλεπιδρούν για τη ζήτηση για τη δημιουργία.

«Ένας αποτελεσματικός τομέας της Μεταποίησης είναι εκείνος ο οποίος επί του παρόντος και ενδεχομένως, όχι μόνο ικανοποιεί τη ζήτηση των καταναλωτών στο σπίτι, αλλά είναι επίσης σε θέση να πουλήσει αρκετά από τα προϊόντα της στο εξωτερικό για να πληρώσει για τις απαιτήσεις εισαγωγής του έθνους» (Singh, 1977)

Εμπειρικές παρατηρήσεις της ανάπτυξης των ευρωπαϊκών χωρών, έχουν δείξει ότι μια χώρα μάρτυρες εξαιρετικά ταχείς ρυθμούς αύξησης του Α.Ε.Π. σε ενδιάμεσα στάδια της ανάπτυξης και κατά κεφαλήν εισόδημα.

5.3 Η Καλτοριανή Θεωρία (Kaldorian Theory) και η Οικονομική Ανάπτυξη

Ο Nicholas Kaldor (1966) με την πρόταση του περί οικονομικής ανάπτυξης προσπάθησε να δώσει μια άλλη εκδοχή του τι είναι οικονομική ανάπτυξη καθώς και τον τρόπο με τον οποίο μπορεί να επέλθει. Ουσιαστικά εν λόγω οικονομολόγος προσπάθησε να εξηγήσει την πορεία μιας οικονομίας προς την ανάπτυξη μέσα από μια περιληπτική καταγραφή γεγονότων και παρατηρήσεων. Με βάση την πρόταση

του Nicholas Kaldor (1966) ,η οποία βασίζονταν σε εμπειρικά στοιχεία ,η οικονομική μεγέθυνση μπορεί να επέλθει όταν συγκεκριμένα χαρακτηριστικά διακρίνονται στην υπό μελέτη οικονομία. Ο εν λόγω οικονομολόγος παρατήρησε ότι μεταπολεμικά η οικονομική μεγέθυνση στις περισσότερες οικονομίες ήλθε όντας διαφορετικά χαρακτηριστικά τις διέκριναν. Ωστόσο η ανάλυση του βασίστηκε στους νόμους της προσφοράς και της ζήτησης με τους παράγοντες που διέπουν τις βασικές αρχές της οικονομικής επιστήμης.

Σύμφωνα με την άποψη των Καλαϊτζιδάκη και Καλυβίτη (2008), «τα “*βασικά χαρακτηριστικά*” της οικονομικής μεγέθυνσης, τα οποία διακρίνουν τη μακροχρόνια συμπεριφορά των οικονομιών ακόμα και στις μέρες μας και τα οποία είναι»:

1. Η διαχρονική αύξηση του κατά κεφαλήν εισοδήματος και της παραγωγικότητας της εργασίας (προϊόν / εργαζόμενος).
2. Η διαχρονική αύξηση της ποσότητας του φυσικού κεφαλαίου που αντιστοιχεί σε κάθε εργάτη (κεφάλαιο / εργασία).
3. Η αμοιβή του κεφαλαίου (ποσοστό απόδοσης του κεφαλαίου) παραμένει διαχρονικά σταθερή, τουλάχιστον στις αναπτυγμένες καπιταλιστικές οικονομίες.
4. Το κεφάλαιο και προϊόν τείνουν να αυξάνονται με τον ίδιο ρυθμό, με αποτέλεσμα ο λόγος κεφαλαίου – προϊόντος να παραμένει σταθερός διαχρονικά.
5. Τα μερίδια του κεφαλαίου και της εργασίας στο συνολικό εισόδημα να παραμένουν σταθερά διαχρονικά.
6. Η ύπαρξη σημαντικής διαφοράς του ρυθμού αύξησης της παραγωγικότητας της εργασίας των διαφόρων χωρών και κατ' επέκταση του ρυθμού αύξησης του κατά κεφαλήν εισοδήματος.

Η Καλντοριανή θεωρία (Kaldorian Theory) ήλθε σε αντίθεση με την νεοκλασική ανάλυση περί οικονομικής ανάπτυξης. Η θεωρία του Kaldor , σε αντίθεση με τους νεοκλασικούς οικονομολόγους που θεωρούσαν βασικό συστατικό της ανάπτυξης την προσφορά, έδινε βάση και σημασία στη ζήτηση προκειμένου να επέλθει η οικονομική ανάπτυξη. Βασικό χαρακτηριστικό της θεώρησης αυτής ήταν ότι το ποσοστό αύξησης ή μείωσης τόσο της παραγωγής όσο και της απασχόλησης ήταν καθαρά αποτέλεσμα της ενεργού ζήτησης. Ο Τσουλφίδης (2009) υποστήριξε ότι όταν θέτουμε ως βασικό προσδιοριστικό παράγοντα του ρυθμού ανάπτυξης της

παραγωγής και της απασχόλησης , τον ρυθμό αύξησης της ζήτησης τότε μάταια η όλη διαδικασία δημιουργεί την ιδέα ότι ο ρυθμός οικονομικής ανάπτυξης εξαρτάται από την διαμόρφωση του επιπέδου της ζήτησης. Η ιδέα αυτή στηρίχθηκε στο ότι ζήτηση διαμορφώνεται ανάλογα με την τεχνολογική πρόοδο , την οποία ο παραγωγός έχει ενσωματώσει κατά την διαδικασία παραγωγής στο προϊόν. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα την μετατροπή ενός ανέφικτου συνδυασμού παραγωγικών δυνατοτήτων σε μια χρονική στιγμή, σε εφικτό συνδυασμό λόγω ενσωμάτωσης της τεχνολογικής προόδου και άρα της παραγωγικότητας της οικονομίας. Με άλλα λόγια όσο αυξάνεται η συνολική ζήτηση αυτό σημαίνει ενσωμάτωση νέων τεχνολογιών παραγωγής στην παραγωγική διαδικασία με αποτέλεσμα να επέλθει η οικονομική ανάπτυξη.

Με βάση την παραπάνω ανάλυση θα πρέπει σε χρονικές περιόδους όπου παρατηρείται αύξηση της παραγωγής αυτό να θεωρηθεί αποτέλεσμα τα συνολικής αύξησης της ζήτησης. Εφόσον το οικονομικό κύκλωμα λειτουργήσει με βάση την ιδέα που αναπτύξαμε παραπάνω τότε ο παραγωγικός τομέας της οικονομίας θα αναπτυχθεί μέσω της αύξησης των επενδύσεων και της συνεχούς (και υιοθετούμενης) τεχνολογικής προόδου στην παραγωγική διαδικασία. Η αλυσιδωτή αντίδραση στους τομείς της παραγωγής μιας οικονομίας με βάση την θεωρία του Kaldor είναι αποτέλεσμα της μεταβολής της ζήτησης. Σε κάθε περίπτωση όμως η μεταβολή της ζήτησης μπορεί να αφορά τόσο την εγχώρια όσο και ζήτηση από το εξωτερικό (εκτός δηλαδή των συνόρων της υπό εξέταση οικονομίας).

Η μεταβολή της έντασης της συνολικής ζήτησης είναι αποτέλεσμα κυρίως της εσωτερικής και όχι της εξωτερικής ζήτησης (Τσουλφίδης ,2009). Η εσωτερική ζήτηση μπορεί εύκολα να επηρεαστεί από την εφαρμοζόμενη οικονομική πολιτική και κατά μια έννοια μπορεί να κατευθυνθεί με μεγαλύτερη άνεση από ότι της εξωτερικής ζήτησης. Ως επί το πλείστον η παγία τακτική διατήρησης της υψηλού ρυθμού ανάπτυξης είναι η τόνωση των εξαγωγών και η μείωση των εισαγωγών. Αυτό μπορεί να εκληφθεί και ως τόνωση της εξωτερικής ζήτησης προκειμένου να επέλθει ή να διατηρηθεί η οικονομική μεγέθυνση της οικονομίας.

Συνεχίζοντας την ανάλυση της Καλντοριανής θεωρίας πρέπει να τονίσουμε το βάρος δίνει στο βιομηχανικό κλάδο, μιας και ο ρόλος του κατέχει δεσπόζουσα σημασία προκειμένου να αυξηθεί η παραγωγικότητα της οικονομίας. Προκειμένου να ανταποκριθεί ο βιομηχανικός κλάδος στη αυξημένη ζήτηση θα πρέπει να αυξάνεται η παραγωγικότητα του εν λόγω κλάδου, να βελτιώνεται τεχνολογικά και να τονώνει την απασχόληση προκειμένου να ανταποκριθεί στις αυξημένες ζητούμενες ποσότητες. Η εφαρμογή μιας τέτοιας θεωρίας με κεντρικό ρόλο στην οικονομία να κατέχει η ζήτηση και κινητήριο μοχλό τον βιομηχανικό κλάδο σημαίνει οικονομική μεγέθυνση. Σε αντίθετη περίπτωση, όταν δηλαδή δεν κατέχει κεντρική θέση στην πορεία μιας χώρας προς την οικονομική ανάπτυξη ο βιομηχανικός κλάδος, επέρχεται αποβιομηχάνιση και οικονομική κρίση (Τσουλφίδης, 2009).

Ο Mamgain (1999) υποστήριξε ότι με βάση την θεωρία του Kaldor η ανάπτυξη του βιομηχανικού κλάδου σε κάθε περίπτωση είναι ο μοχλός προκειμένου να επέλθει η μεγέθυνση της οικονομίας. Ο Kaldor προκειμένου να επιβεβαιώσει την θεωρία ότι *“η αύξηση της ζήτησης αυξάνει την παραγωγικότητα, το οποίο με τη σειρά του προκαλεί μια καινούργια αύξηση στη ζήτηση”* δημιούργησε τρεις οικονομικούς νόμους. Με βάση αυτούς τρεις νόμους προσπάθησε να επιβεβαιώσει την ισχύ της δικής του θεωρίας. Οι τρεις νόμοι ουσιαστικά ενισχύουν το ρόλο του βιομηχανικού κλάδου προκειμένου να έλθει η οικονομική ανάπτυξη.

Ο πρώτος νόμος θεωρεί ως «ατμομηχανή» της οικονομίας τον βιομηχανικό κλάδο, ενώ ο δεύτερος νόμος ενισχύει την αλυσιδωτή λειτουργία που προκαλεί ο βιομηχανικός κλάδος. Με βάση τον δεύτερο νόμο η ανάπτυξη της βιομηχανίας προκαλεί ανάπτυξη της παραγωγικότητας μέσω των γνωστών δυναμικών και στατικών αποδόσεων κλίμακας (Verdoorn Law). Με άλλα λόγια ο δεύτερος νόμος επιχειρεί να εξηγήσει την σχέση μεταξύ αύξησης παραγωγικότητας με ρυθμό αύξησης του προϊόντος και το ρυθμό αύξησης της βιομηχανικής απασχόλησης με το ρυθμό αύξησης του βιομηχανικού προϊόντος.

Τέλος σύμφωνα με τον τρίτο και τελευταίο νόμο όσο ενισχύεται ο βιομηχανικός κλάδος τόσο θα τονώνονται οι υπόλοιποι τομείς της οικονομίας διότι η θεωρία

προϋποθέτει αυξημένη παραγωγικότητα ταυτόχρονα με την ανάπτυξη του εν λόγω κλάδου (βιομηχανικός κλάδος).

Η εφαρμογή των παραπάνω νόμων σημαίνει ότι η ενίσχυση του δευτερογενή τομέα παραγωγής και ιδιαίτερα του βιομηχανικού κλάδου σημαίνει αύξηση του διαθέσιμου βιομηχανικού προϊόντος, υιοθέτηση νέων τεχνολογιών με συνεχώς αυξανόμενη παραγωγικότητα και διάχυση της ανάπτυξης σε άλλους τομείς της οικονομίας (Mamgain, 1999). Μια λεπτομερή παρουσίαση του πρώτου νόμου δείχνει ότι ο ρυθμός μεγέθυνσης έχει απόλυτη σχέση με την παραγωγή του βιομηχανικού προϊόντος. Αρκετοί μάλιστα ερευνητές θέλοντας να ενισχύσουν την σπουδαιότητα του εν λόγω τομέα του απέδωσαν τον χαρακτηρισμό « μηχανή της ανάπτυξης» καθώς και «μηχανή προόδου».

Αναφαίρετα ο ρόλος του βιομηχανικού κλάδου έχει ιδιαίζουσα σημασία για κάθε οικονομία ξεχωριστά αλλά δεν έχει σε όλες την ίδια βαρύτητα. Σε κάθε περίπτωση όμως ο βιομηχανικός κλάδος ακριβώς λόγω της θέσης και της σπουδαιότητας του έχει την δυνατότητα να απορροφά με μεγαλύτερη ικανότητα το πλεονάζων εργατικό δυναμικό άλλων κλάδων (και τομέων) παραγωγής. Ο ρόλος του αναφερθέντος κλάδου ενισχύεται ακόμα περισσότερο διότι παράγει βιομηχανικά προϊόντα τα οποία δημιουργούν επιπλέον ζήτηση για τα αγαθά και τις υπηρεσίες που προσφέρονται από τους μη βιομηχανικούς τομείς. Τέλος όπως υποστήριξαν και η Alexiou and Tsaliki (2010), ο βιομηχανικός κλάδος όσο αναπτύσσεται μπορεί να λειτουργήσει ως το όχημα αύξησης των εξαγωγών μιας οικονομίας. Όσο αυξάνεται η ζήτηση (βασική προϋπόθεση της ιδέας της Kaldorian θεωρίας) τόσο ενισχύεται με επιπλέον κεφάλαιο ο βιομηχανικός κλάδος προκειμένου να ενισχυθεί τεχνολογικά. Η όλη διαδικασία δημιουργεί οικονομίες κλίμακας και αύξηση της παραγωγικότητας του βιομηχανικού τομέα. Οι Katrakilidis et al., (2013) χαρακτήρισαν την παραπάνω διαδικασία υποστηρίζοντας ότι «είναι ενδογενής και όχι εξωγενής διαταραχή του συστήματος».

Πολύ νωρίτερα ενισχύθηκε η άποψη ότι ο βιομηχανικός τομέας υπερτερεί έναντι των υπολοίπων τομέων παραγωγής , όπου λόγω του ότι χρονολογικά τοποθετείται πολύ πίσω στο 1776 η σύγκριση αφορούσε τον πρωτογενή τομέα παραγωγής και

όχι τον τριτογενή τομέα. Έτσι ο Smith (1776) υποστήριξε ότι ο βιομηχανικό κλάδος υπερτερεί σε σχέση με τον πρωτογενή τομέα σε παραγωγικότητα καθώς και σε δυναμική απορρόφησης του εργατικού δυναμικού. Η όλη διαδικασία βέβαια κατά την άποψη του εν λόγω συγγραφέα ήταν αποτέλεσμα του καταμερισμού της εργασίας, μιας έννοιας που η οικονομική επιστήμη υποστήριζε εκείνη εποχή δυναμικά. Βέβαια, δεν μπορεί κανείς να αμφισβητήσει το ρόλο του καταμερισμού της εργασίας όχι μόνο στο βιομηχανικό κλάδο αλλά σε κάθε κλάδο της οικονομικής δραστηριότητας. Ο πρώτος νόμος του Kaldor, παρουσιάζει την παρακάτω μαθηματική μορφή:

Εξίσωση 1. Πρώτος Νόμος της Θεωρίας του Kaldor

$$GDP = A1 + B1 GDPM$$

Όπου,
GDP: ο ρυθμός αύξησης του συνολικού Α.Ε.Π. της οικονομίας,
GDPM: ο ρυθμός αύξησης του Α.Ε.Π. του δευτερογενούς τομέα,
A1 και B1: συντελεστές

Για πρώτη φορά στην εν λόγω θεωρητική προσέγγιση και θέλοντας να εξηγήσουμε την σχέση που συνδέει το προϊόν του δευτερογενή τομέα και την συνολική παραγωγή για την οικονομική ανάπτυξη είμαστε υποχρεωμένοι να αναφερθούμε σε εμπειρικούς όρους αιτιακών σχέσεων. Με την έννοια της αιτιακής σχέσης η παραπάνω εξίσωση καταδεικνύει με εμπειρικό τρόπο ότι «*μια θετική εξέλιξη στη βιομηχανική παραγωγή είναι ικανή να συμπαρασύρει το συνολικό προϊόν της οικονομίας*» (Delivani, 1991). Με βάση τον παραπάνω νόμο ο μεταποιητικός κλάδος χαρακτηρίζεται ως «όχημα προόδου» προκειμένου να φτάσει (και να διατηρήσει) μια οικονομία στην οικονομική ανάπτυξη.

Βέβαια ο πρώτος νόμος της Καλτοριανής θεωρίας εκτιμήθηκε από πολλούς ερευνητές αλλά επικρίθηκε και από αρκετούς. Για παράδειγμα ο Matgain (1999) υποστήριξε ότι ο εν λόγω νόμος του Kaldor (1^{ος} νόμος) «*ότι από τη στιγμή που ο βιομηχανικός τομέας παράγει ένα ευμέγεθες τμήμα του συνολικού παραγόμενου προϊόντος, παλινδρομώντας το με το προϊόν του βιομηχανικού τομέα υπάρχει*

μεγάλη πιθανότητα συσχέτισης (*spurious correlation*) με συνέπεια τα αποτελέσματα των παλινδρομήσεων να είναι νόθα».

Αρκετοί συγγραφείς πρότειναν παραλλαγές του 1^{ου} νόμου του Kaldor προκειμένου να δοθούν λύσεις στις αδυναμίες που εμφάνιζε η μαθηματική σχέση. Για παράδειγμα ο Bairam (1991) πρότεινε την δημιουργία ενός οικονομετρικού υποδείγματος το οποίο θα λαμβάνει το μη βιομηχανικό προϊόν. Με άλλα λόγια θα λαμβάνει υπόψη το προϊόν που προέρχεται από τον αγροτικό τομέα και τον τομέα των υπηρεσιών, σε σχέση με αυτό του βιομηχανικού τομέα.

Η Καλντοριανή θεωρία όπως ήδη έχουμε αναφέρει έχει τρεις νόμους από τους οποίους ο πρώτος έχει παρουσιαστεί παραπάνω. Ο δεύτερος νόμος της Καλντοριανής θεωρίας γνωστός και ως «Νόμος του Verdoorn». Σύμφωνα με την Delivani (1991) ο δεύτερος νόμος «*συνδέει το ρυθμό αύξησης της παραγωγικότητας του δευτερογενούς τομέα με το ρυθμό αύξησης του προϊόντος του και το ρυθμό αύξησης της βιομηχανικής απασχόλησης με το ρυθμό αύξησης του βιομηχανικού προϊόντος*». Η μαθηματική απεικόνιση της παραπάνω σχέσης έχει ως εξής:

Εξίσωση 2. Δεύτερος Νόμος της Θεωρίας του Kaldor

$$PM = A2 + B2 QM \text{ και } EM = A3 + B3 QM$$

Όπου,

PM: ο ρυθμός αύξησης της παραγωγικότητας στη μεταποίηση,

EM: ο ρυθμός αύξησης της βιομηχανικής απασχόλησης

QM = PM + EM A2, A3, B2 και B3 συντελεστές

Ο Verdoorn (1949) είχε αναφέρει ότι «*κάποιος θα ανέμενε εκ των προτέρων να βρεθεί συσχέτιση μεταξύ της παραγωγικότητας της εργασίας και του προϊόντος, δεδομένου ότι ο καταμερισμός της εργασίας έρχεται μέσω αυξήσεων στον όγκο της παραγωγής: επομένως η αύξηση της παραγωγής δημιουργεί την πιθανότητα περαιτέρω εκλογίκευσής της, η οποία έχει τα ίδια αποτελέσματα με τη μηχανοποίηση*». Η ανάλυση ουσιαστικά της σχέσης μεταξύ της παραγωγικότητας της εργασίας και της μεταβολής του προϊόντος που προέρχεται από την βιομηχανία ονομάστηκε από τον Kaldor «νόμος του Verdoorn». Τα εμπειρικά αποτελέσματα της ανάλυσης του Verdoorn έδειξαν ότι όταν αυξάνεται η παραγωγικότητα της εργασίας τότε αυξάνεται και η παραγωγή του συνολικού βιομηχανικού προϊόντος. Η

μαθηματική διατύπωση του νόμου του Verdoorn είναι $p.m = a_1 + b_1 \cdot qm$, με $b > 0$. Ουσιαστικά παρουσιάζει την θετική σχέση μεταξύ του ρυθμού αύξησης της παραγωγικότητας της εργασίας στο βιομηχανικό τομέα (pm) και του συνολικού βιομηχανικού προϊόντος (qm).

Αυτό που είναι απαραίτητο να τονίσουμε στο σημείο αυτό είναι το γεγονός ότι ο ίδιος ο εμπνευστής της Καλντοριανής θεωρίας δεν δέχθηκε την μαθηματική σχέση που πρότεινε ο Verdoorn. Βασικός λόγος ήταν το πρόβλημα εξειδίκευσης του οικονομετρικού υποδείγματος και η νόθας αυτοσυσχέτισης μιας και εξ ορισμού το μοντέλο υπέθετε ότι ο ρυθμός μεγέθυνσης του φυσικού είναι ενδογενής στην οικονομική ανάπτυξη. Για τον παραπάνω λόγο ο ίδιος ο Kaldor πρότεινε μια παραλλαγή για τον νόμο του Verdoorn. Η προτεινόμενη μαθηματική σχέση είναι $em = a_2 + b_2 \cdot qm$ με $0 < b < 1$, όπου em είναι ο ρυθμός αύξησης της απασχόλησης στο βιομηχανικό τομέα. Σύμφωνα με την Delivani (1991) αυτό «υποδηλώνει αύξουσες αποδόσεις κλίμακας από τη στιγμή που ισχύει $pm = qm - em$ (όπου pm η παραγωγικότητα του βιομηχανικού τομέα) συνάγεται ότι $a_2 = -a_1$ και $b_2 = 1 - b_1$ »

Συνεχίζοντας την ανάλυση του δεύτερου νόμου της θεωρίας του Kaldor παρατηρήσαμε ότι σύμφωνα τα ισχύοντα της εν λόγω θεώρησης εφόσον πληρούνται συγκεκριμένες συνθήκες τότε αυτό οδηγεί σε οικονομίες κλίμακας. Στην δική μας περίπτωση αυτό εκλαμβάνεται ως σχέση αιτιότητας μεταξύ βιομηχανικού προϊόντος και απασχόλησης σε εκβιομηχανισμένες οικονομίες. Συγκεκριμένα όταν η σχέση μεταξύ ανάμεσα σε e και q και συντελεστή είναι μικρότερη της μονάδας τότε εμφανίζονται οι οικονομίες κλίμακας.

Για παράδειγμα όταν ισχύει το παραπάνω θεώρημα τότε ο συντελεστής διαφέρει από την μονάδα, με αποτέλεσμα για κάθε αύξηση πχ 1% στο βιομηχανικό προϊόν τότε η απασχόληση αυξάνεται περίπου 1%. Προκειμένου να ενισχυθεί η ισχύς του εν λόγω νόμου θεωρείται βέβαιο ότι αυξάνεται η παραγωγικότητα λόγω τεχνολογικής προόδου και ταυτόχρονης μείωσης του μέσου κόστους παραγωγής. Με άλλα λόγια μια εκβιομηχανισμένη οικονομία λαμβάνοντας υπόψη τον παραπάνω νόμο μπορεί να φτάσει σε ιδιαίτερα εντυπωσιακά επίπεδα οικονομικής ανάπτυξης.

Σύμφωνα με τον Mamgain (1999) , ο παραπάνω νόμος θα μπορούσε να έχει ισχύ και σε αναπτυσσόμενες οικονομίες όπως της Ελλάδας εφόσον όμως η όλη προσπάθεια για να επέλθει η επιθυμητή οικονομική ανάπτυξη βασιστεί σε αγροτικές εξαγωγές. Αξίζει να τονίσουμε πως γνωρίζοντας την πορεία που ακολούθησε ο αγροτικός κλάδος, καθώς και το σύνολο του πρωτογενή τομέα μεταπολεμικά ο εν λόγω νόμος δε θα μπορούσε να επιφέρει εντυπωσιακές αλλαγές προκειμένου η συμβολή του αγροτικού τομέα να θεωρηθεί ως « ο μοχλός» της οικονομίας προς την μεγέθυνση.

Κλείνοντας την παρουσίαση των νόμων της Καλντοριανής θεωρίας παρακάτω θα παρουσιάσουμε τον τρίτο και τελευταίο νόμο του Kaldor. Ο εν λόγω νόμος ουσιαστικά βασίζεται «στην υπόθεση ότι πέρα από τον βιομηχανικό τομέα οι επικρατούσες φθίνουσες αποδόσεις θα οδηγήσουν το οριακό προϊόν να είναι κάτω από το μέσο οριακό προϊόν» (Alexiou and Tsaliki, 2010). Η βάση του τρίτου νόμου του Kaldor έγκειται στο ότι η βαρύτητα της οικονομικής ανάπτυξης πηγάζει και διαχέεται από τον βιομηχανικό κλάδο ανεξάρτητα από τον χαρακτηρισμό της χώρας ως ανεπτυγμένη ή αναπτυσσόμενη. Με βάση τα παραπάνω αυτό σημαίνει ότι όλοι οι υπόλοιποι τομείς παραγωγής πλην του βιομηχανικού αποτελούν πηγή δημιουργίας αντιοικονομικών κλίμακας.

Η δυναμική του βιομηχανικού κλάδου να απορροφά τις φθίνουσες αποδόσεις είναι τέτοια όπου μπορεί να απορροφά το πλεονάζον εργατικό δυναμικό των αντιπαραγωγικών μη βιομηχανικών κλάδων. Ακόμα και σε αυτή την περίπτωση η χώρα μας έδειξε ότι δεν μπορεί να εφαρμοστεί, μιας και τέτοια δυναμική απορρόφησης πλεονάζοντος εργατικού δυναμικού έδειξε διαχρονικά ο τριτογενής τομέας παραγωγής και όχι ο μεταποιητικός και κατ' επέκταση ο βιομηχανικός κλάδος (Νίκας , 2006).

Εξίσωση 3. Τρίτος Νόμος της Θεωρίας του Kaldor

$$GDP = A4 + B4 EM$$

Όπου,
GDP: ο ρυθμός αύξησης του συνολικού Α.Ε.Π. της οικονομίας,
EM: ο ρυθμός αύξησης της βιομηχανικής απασχόλησης,
A4 και B4: συντελεστές

Βέβαια αρκετοί ερευνητές υποστήριξαν ότι η εφαρμογή του παραπάνω νόμου (3^{ου} νόμου) μπορεί να βρει σημείο αναφοράς και στην ελληνική οικονομία ή σε οικονομίες που μοιάζουν με αυτήν της Ελλάδας. Για παράδειγμα οι Katrakilidis et al., (2013), υποστήριξαν ότι στην ελληνική οικονομία η αντιπαραγωγικότητα των μη βιομηχανικών κλάδων βελτιώνεται εξαιτίας της δυναμικής του βιομηχανικού κλάδου. Μάλιστα πρότειναν τις ακόλουθες τροποποιήσεις προκειμένου για την εξέταση της σχέσης που δημιουργείται από την απορρόφηση του πλεονάζοντος εργατικού δυναμικού των μη παραγωγικών κλάδων και της βελτίωσης της παραγωγικότητας λόγω του βιομηχανικού κλάδου. Οι τροποποιήσεις που προτάθηκαν είναι Katrakilidis et al., (2013):

✓ $p = a + b \cdot em - c \cdot enm$, με $b, c > 0$

✓ $p = a + b \cdot qm - c \cdot enm$, με $b, c > 0$

όπου enm είναι ο ρυθμός αύξησης της απασχόλησης στους μη βιομηχανικούς κλάδους.

Άλλοι ερευνητές όπως ο McCombie (1981) κατέληξε ότι ο τελευταίος νόμος της Καλντοριανής θεωρίας δεν μπορεί να καταλήξει σε συγκεκριμένα αποτελέσματα χαρακτηρίζονταν τον « *παρά μια απροσδιόριστη ταυτότητα* ». Σε γενικές γραμμές εφόσον η παραγωγικότητα του βιομηχανικού κλάδου υπερέχει του αγροτικού τότε μια μεταβίβαση πόρων πάσης φύσεως από τον τελευταίο στον πρώτο μπορεί να τονώσει τη συνολική παραγωγικότητα της οικονομίας. Ο Mamgain (1999) υποστήριξε ότι ο Kaldor « *ίσως βάσισε τους “νόμους” του στο μοντέλο του Lewis (1954), στο οποίο η εργασία μετακινείται από τον “μη καπιταλιστικό” στον “καπιταλιστικό” τομέα. Σε κάθε περίπτωση το αποτέλεσμα μιας διατυπωμένης μαθηματικής σχέσης που περιλαμβάνει οικονομικούς όρους μπορεί να αλλάξει άρδην αν για παράδειγμα δεν υπάρξει μετακίνηση του πλεονάζοντος εργατικού δυναμικού από τον αγροτικό τομέα για λόγους όπως αύξησης της προσφοράς εργασίας στον πρωτογενή τομέα και ταυτόχρονης αύξησης της παραγωγικότητας του βιομηχανικού κλάδου τότε αυτό μπορεί να σημαίνει αύξηση της παραγωγικότητας στη γεωργία (Mamgain, 1999).*

Η ισχύς των τριών νόμων αποτέλεσε αντικείμενο έρευνας πολλών ερευνητών. Αν θέλουμε να αναφέρουμε ειδικά για τον δεύτερο (και πιο αμφισβητούμενο) νόμο της θεωρίας του Kaldor, τον νόμο Verdoorn οι Katrakilidis and Tsaliki (2013) αναφέρθηκαν συγκεκριμένα για την περίπτωση της Ελλάδας. Βέβαια ο Thirwall (2003) παρουσίασε τις αντιρρήσεις του ως προς του τρεις νόμους του Kaldor, τονίζοντας ότι σε κάθε περίπτωση θα πρέπει να λαμβάνονται υπόψη.

Συγκεκριμένα, ο τελευταίος υποστήριξε ότι προκειμένου να μην μειωθεί ο ρυθμός μεγέθυνσης του συνολικού προϊόντος η επιδίωξη αυξουσών αποδόσεων κλίμακας θα πρέπει να εντείνεται στη διάρκεια του χρόνου. Επιπλέον, ο Thirwall (2003), προχώρησε σε διαχωρισμό της ζήτησης κατά το πρώιμο στάδιο εκβιομηχάνισης και το αμέσως επόμενο στάδιο που ακολουθεί. Συγκεκριμένα η ζήτηση αρχικά προέρχεται από τον πρωτογενή τομέα παραγωγής ενώ στη συνέχεια η ζήτηση εντείνεται για εξαγωγές προκειμένου να συνεχιστεί ομαλά η διαδικασία εκβιομηχάνισης. Εφόσον και μόνο τότε η εσωτερική αγορά δεν μπορεί να ικανοποιήσει τη συνέχιση της διαδικασίας εκβιομηχάνισης τότε θα πρέπει να ενισχυθεί από εισαγωγή ξένου συναλλάγματος. Η συνέχιση της διαδικασίας εκβιομηχάνισης οδηγεί στην αύξηση του συνολικού προϊόντος και ένταση των εξαγωγών κατά το εν λόγω στάδιο. Η διαδικασία αυτή μπορεί να επαναλαμβάνεται αρκετές φορές και γι' αυτό το λόγο μπορεί να χαρακτηριστεί ως κυκλική. Σε κάθε περίπτωση εάν η ακολουθούμενη οικονομική πολιτική δεν χαρακτηρίζεται από προστατευτισμό των ημεδαπών επιχειρήσεων, επιδοτήσεις και γενικότερα όταν η όλη διαδικασία λειτουργίας των οικονομικών μονάδων δεν ακολουθούν την διεθνή πρακτική τότε αυτό οδηγεί σε μείωση του παραγόμενου προϊόντος και πρόωρη έναρξη της διαδικασίας αποβιομηχάνισης. [Ως εδώ διάβασα](#)

5.4 Βασικές παραδοχές της Καλντοριανή θεωρία περί Οικονομικής Ανάπτυξης

Λαμβάνοντας υπόψη την Καλντοριανή θεωρία καθώς και την ανάλυση των τριών νόμων που την διέπουν μπορούμε να αναφέρουμε ότι δεσπόζουσα σημασία έχει ο τρόπος μεταχείρισης του παράγοντα εργασία. Συγκεκριμένα προκειμένου να επέλθει η οικονομική ανάπτυξη ο Kaldor υποστηρίζει ότι πρέπει να διατεθούν

μονάδες εργατικού δυναμικού στο βιομηχανικό κλάδο. Η μετακίνηση του εργατικού δυναμικού θα πρέπει να γίνει από άλλους τομείς της οικονομίας ή άλλους κλάδους της οικονομίας, οι οποίοι είναι χαμηλής παραγωγικότητας. Κατά την άποψη του Kaldor τέτοιος είναι ο πρωτογενής τομέας παραγωγής.

Ως προς την εργασία για την χώρας μας η μετακίνηση έγινε κυρίως από τον αγροτικό τομέα παραγωγής, ο οποίος ουσιαστικά αποτέλεσε το βασικό τροφοδοτή υπερεργασίας για τον βιομηχανικό τομέα παραγωγής. Σε κάθε περίπτωση είναι θεμιτό να διοχετεύονται μονάδες εργατικού δυναμικού από έναν τομέα σε άλλο, είναι όμως λάθος να θεωρείται ένας τομέας παραγωγής ως η μόνη πηγή παροχής υπερεργασίας σε μια οικονομία. Δεν μπορούμε να μεγιστοποιούμε τον παράγοντα εργασία ενός ολόκληρου τομέα παραγωγής σε βάρος της ανάπτυξης ενός άλλου.

Ανάλογα την περίπτωση επιτρέπεται και μάλιστα μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι έτσι είθισται να εξακολουθούν να απασχολούνται σε δραστηριότητες χαμηλής παραγωγικότητας μεγάλα ποσοστά του πληθυσμού. Παράλληλα, όταν και εφόσον προκύψουν ανάγκες αύξησης του εργατικού δυναμικού ενός συγκεκριμένου τομέα παραγωγής οι λύσεις μπορούν να δοθούν μέσω της διοχέτευσης από «δεξαμενές» που μέχρι εκείνη την χρονική στιγμή ήταν «κλειδωμένες». παράδειγμα αποτελεί η δυνατότητα εργασίας στις γυναίκες, στους εφήβους καθώς και σε όσους έχουν συνταξιοδοτηθεί, δίνοντας τους παράλληλα μισθολογικά και φορολογικά ερεθίσματα. Ουσιαστικά οι κατηγορίες που αναφέραμε (πιθανότατα και κάποιες άλλες) μπορούν να χρησιμοποιηθούν ως πηγές υπερεργασίας όταν οι συνήθεις πηγές του εργατικού δυναμικού μετακινούνται μαζικά από τον έναν τομέα στον άλλο. Έτσι, για παράδειγμα στη περίπτωση της χώρας μας, αν είχαν ακολουθήσει μια παρόμοια πρακτική τότε δεν θα είχε ερημώσει ο αγροτικός τομέας για μεγάλα χρονικά διαστήματα. Σε κάθε περίπτωση η μετακίνηση εργατικού δυναμικού υπονοεί ότι ο τομέας παραγωγής που τους υποδέχεται είναι έτοιμος να τους απορροφήσει. Σε περίοδο εκβιομηχάνισης μιας χώρας ο βιομηχανικός τομέας θα πρέπει δυναμικά να έχει την δυνατότητα αυτής της απορρόφησης εργατικού δυναμικού.

Ανεξάρτητα από την δυναμική του βιομηχανικού τομέα να απορροφά το πλεονάζον εργατικό δυναμικό των υπολοίπων τομέων παραγωγής, αυτό που έχει ιδιαίτερη σημασία είναι η ικανότητα του εν λόγω τομέα να υιοθετεί νέες εξελιγμένες μεθόδους παραγωγής. Το στάδιο της εκβιομηχάνισης έχει ως αποτέλεσμα την αύξηση παραγωγής του συνολικού προϊόντος και φυσικά την τάση για περαιτέρω ανάπτυξη και ικανοποίηση της ζήτησης τόσο της εσωτερικής όσο και της εξωτερικής. Για την επίτευξη αυτού θα πρέπει να εφαρμοστούν νέοι τρόποι παραγωγής που θα αυξάνουν την παραγωγή με την χρήση όμως του ίδιου παραγωγικού συντελεστή εργασίας, κεφάλαιο κτλ.

Καθώς συνεχίζεται η κυκλική διαδικασία και η οικονομία εκβιομηχανίζεται και αναπτύσσεται ο βιομηχανικός κλάδος μπορεί να μετατραπεί από έντασης εργασίας σε έντασης κεφαλαίου. Αυτό συνεπάγεται επαναμετακίνηση του εργατικού δυναμικού σε τομείς και κλάδους χαμηλότερης παραγωγικότητας προκειμένου το πλεονάζων εργατικό δυναμικό του βιομηχανικού τομέα να βρει απασχόληση και να κρατηθεί χαμηλά ο δείκτης της ανεργίας.

Μια άλλη παραδοχή της Καλντοριανής θεωρίας είναι η βαρύτητα που δίνει στον παράγοντα ζήτηση και στους παράγοντες που την διαμορφώνουν. Ο ρόλος της ζήτησης προκειμένου να προσεγγίσει μια χώρα την οικονομική ανάπτυξη είναι ο βασικός προσανατολισμός της Καλντοριανής θεωρίας. Αυτό όμως σε καμία περίπτωση δεν σημαίνει ότι πρέπει να αγνοείται ο ρόλος των παραγόντων εκείνων που διαμορφώνουν την προσφορά σε μια οικονομία. Ο Thirlwall (1983) υποστήριξε ότι «... Εάν η ζήτηση είναι αποτελεσματική, θα υπάρξει αύξηση των πόρων, τόσο της εργασίας όσο και των διαθέσιμων πόρων, ... η αύξηση του εργατικού δυναμικού, η συσσώρευση κεφαλαίου και η τεχνική πρόοδος πρέπει να θεωρηθούν σε μεγάλο βαθμό ενδογενείς, σε ένα οικονομικό σύστημα, που εξαρτάται από τη δύναμη της ζήτησης για τα προϊόντα μιας χώρας».

Αμέσως μετά τον Β' Παγκόσμιο πόλεμο οι Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής για να διεγείρουν περισσότερες επενδύσεις διέθεσαν τεχνολογία σε τρίτες χώρες. Βέβαια, αυτό ωφέλησε τόσο τις ίδιες όσο και τις χώρες που υιοθέτησαν νέα τεχνολογία στην παραγωγική διαδικασία. Είναι εύλογο κάποιες χώρες να

λαμβάνουν νέες τεχνολογίες και να έχουν την ικανότητα να μεγεθύνουν το συνολικό προϊόν τους ενώ άλλες παραμένουν σε απαρχαιωμένες παραγωγικές μεθόδους, εφόσον η μεταφορά της γνώσης δεν αξιοποιείται αναλογικά. Παράλληλα όμως με την υιοθέτηση νέας τεχνολογίας η εκπαίδευση του προσωπικού κρίνεται απαραίτητη προκειμένου να εκμεταλλευτούν οι δυνατότητες της νέας τεχνολογίας στο εκατό τοις εκατό.

Ο Rostow (1971) υποστήριξε ότι προκειμένου να επέλθει μα κυρίως για να συνεχιστεί η οικονομική ανάπτυξη απαραίτητη προϋπόθεση είναι η υιοθέτηση νέων καινοτομιών στην παραγωγική διαδικασία. Βασική προτεραιότητα αποτελεί η αύξηση των επενδύσεων μέσα από τη δημιουργία των κατάλληλων προϋποθέσεων ανάπτυξης της επιχειρηματικότητας. Η επιχειρηματικότητα και τα κίνητρα που την διέπουν διαφέρουν από χώρα σε χώρα. Σε αρκετές περιπτώσεις η ανάπτυξη της επιχειρηματικότητας είναι το αποτέλεσμα μιας κοινωνικής διαδικασίας.

5.5 Το φαινόμενο της τριτογενοποίησης

Η διαδικασία της εκβιομηχάνισης δεν ορίζει να προηγείται αυτής η διαδικασία της αποβιομηχάνισης. Στην Ελλάδα, δυστυχώς η διαδικασία αποβιομηχάνισης ξεκίνησε χωρίς πριν να έχει ολοκληρωθεί η διαδικασία εκβιομηχάνισης. Η έλλειψη ανθρώπινου δυναμικού στην Ελλάδα δεν υπήρξε πρόβλημα προκειμένου να τροφοδοτηθεί ο βιομηχανικός κλάδος με προσωπικό. Η δυναμική μετακίνηση του εργατικού δυναμικού από τον πρωτογενή τομέα παραγωγής προς τον δευτερογενή τομέα παραγωγής δεν έδειξε την αδυναμία του βιομηχανικού κλάδου στην Ελλάδα καθώς ταυτόχρονα υπήρξε μεγάλο κύμα εξωτερικής μετανάστευσης. Επιπλέον, η ταχεία ανοικοδόμηση της χώρας κατά την πρώτη εικοσαετία μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο απορρόφησε μεγάλο μέρος του πληθυσμού που μετανάστευσε εντός της χώρας. Όπως αναφέρει η Delivani (1991), η Ελλάδα ήταν η χώρα με το μεγαλύτερο ποσοστό επενδύσεων σε κατοικίες στην Ευρώπη.

Η πολιτική απόφαση περί ανάπτυξης μέσω του δευτερογενούς τομέα παραγωγής χωρίς προηγουμένως να ακολουθηθεί η συνήθεις διαδικασία της εκβιομηχάνισης της χώρας είχε αρνητικά αποτελέσματα για στην πορεία της Ελληνικής οικονομίας.

Η υπεροχή του κατασκευαστικού κλάδου για μεγάλο χρονικό διάστημα δεν ήταν η λύση που επιζητούσε η χώρα προκειμένου για την ανάταση της ελληνικής οικονομίας. Επιπλέον, ο μεταποιητικός κλάδος δεν έχει διασυνδέσεις με τους άλλους κλάδους της οικονομίας προκειμένου να τονωθεί η οικονομική ανάπτυξη. Όπως έχουμε αναφέρει σε προηγούμενο κεφάλαιο η οικονομική ανάπτυξη που δεν ήλθε ήταν και αποτέλεσμα της εφαρμοζόμενης πολιτικής προστατευτισμού έναντι πολλών ελληνικών επιχειρήσεων σε σχέση με τον διεθνή ανταγωνισμό.

Η ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας κινούνταν παράλληλα με την ανάπτυξη του τριτογενούς τομέα παραγωγής. Ο τουριστικός κλάδος λειτούργησε « ως μοχλός ανάπτυξης» στη θέση του κατασκευαστικού και βιομηχανικού τομέα παραγωγής. Ωστόσο δεν μπορούμε να μειώσουμε τόσο το ρόλο του μεταποιητικού κλάδου όσο και το ρόλο του βιομηχανικού κλάδου στην πορεία την ελληνικής οικονομίας προς την ανάπτυξη. Ο μεταποιητικός κλάδος ενίσχυσε μεταπολεμικά την ανοδική πορεία της ελληνικής οικονομίας μιας και αναπτύχθηκε σε μια περίοδο βαθύτατης οικονομικής μεταπολεμικής κρίσης.

Η όλη ανάλυση που προηγήθηκε φανέρωσε τα προβλήματα, τις παθογένειες της ελληνικής οικονομίας. Η συμβολή των κλάδων της ελληνικής οικονομίας στην πορεία προς την ανάπτυξη είναι αδιαμφισβήτητη. Εκείνο που πρέπει να απαντηθεί είναι ποιος κλάδος συνέβαλε περισσότερο, αν έπρεπε να δοθεί ιδιαίτερη σημασία ή όχι στην ανάπτυξη ενός κλάδου κατά την διάρκεια των τελευταίων χρόνων.

Προσπαθώντας να δώσουμε εξήγηση ως προς το ποιος τομέας της οικονομικής δραστηριότητας παίζει ουσιαστικό ρόλο στη διαδικασία της οικονομικής ανάπτυξης αναλύσαμε την πορεία της ελληνικής οικονομίας από το 1950 μέχρι τις μέρες μας. Ο πρωταγωνιστικός ρόλος ενός τομέα παραγωγής απασχόλησε την οικονομική σκέψη πολλά χρόνια. Ο Kaldor ήταν ένας από τους Νέο-κεϋνσιανούς οικονομολόγους όπου υποστήριξε την σπουδαιότητα του δευτερογενή τομέα παραγωγής και της μεταποίησης στην οικονομική ανάπτυξη.

Η Delivani (1991), ανέφερε ότι η οικονομική σκέψη ήταν προσανατολισμένη σε όρους ανάπτυξης που προέρχονταν από τον κλάδο της μεταποίησης. Η ικανότητα του μεταποιητικού κλάδου να απορροφά το υπερβάλλον εργατικό δυναμικό από

τους υπόλοιπους τομείς και κλάδους της οικονομίας ήταν χαρακτηριστική. Η εποχή ευνόησε το συγκεκριμένο κλάδο μιας και οι νέες μέθοδοι παραγωγής, η καινοτομία και η ανακάλυψη νέων τεχνολογιών ενίσχυσαν την ικανότητα του μεταποιητικού κλάδου να απορροφά επιπλέον εργατικό δυναμικό. Χαρακτηριστικό του μεταποιητικού κλάδου ήταν οι ισχυρές προς τα εμπρός και προς τα πίσω διασυνδέσεις. Παράλληλα είχε την δείξει την τάση ότι μπορεί να προσαρμόζεται στις όποιες οικονομικές μεταβολές, ενισχύοντας την πορεία της ελληνικής οικονομίας προς την οικονομική ανάπτυξη. Τα παραπάνω χαρακτηριστικά του μεταποιητικού κλάδου ήταν αποκλειστικό προνόμιο του βιομηχανικού κλάδου.

Η οικονομική σκέψη προσανατολίστηκε προς την ανάπτυξη αρχικά του πρωτογενή, μετέπειτα του δευτερογενή τομέα παραγωγής. Με την είσοδο της τεχνολογίας, την βαθιά εξειδίκευση της παραγωγικής διαδικασίας και ίσως σε αρκετές περιπτώσεις τις σωστές πολιτικές αποφάσεις η επιλογή τόσο βιομηχανικού όσο και του μεταποιητικού κλάδο παραγωγής έμοιαζε μονόδρομος. Ωστόσο οι τομείς της παραγωγής είναι τρεις και συγκεκριμένα στον τρίτο τομέα της παραγωγής δεν στηρίχθηκε καμία οικονομία προκειμένου να επέλθει η ανάπτυξη.

Ο τριτογενής τομέας παραγωγής χαρακτηρίστηκε ως χαμηλής έντασης κεφαλαίου, χαμηλής παραγωγικότητας και ανήμπορος στην απορρόφηση νέων τεχνολογιών. Δεν είχε δοθεί η δέουσα σημασία στον τριτογενή τομέα παραγωγής μιας και όπως αναφέρει ο Riddle (1986) εν λόγω τομέας παραγωγής ήταν τριτεύουσας σημασίας σε σχέση με τους άλλους τομείς της οικονομίας. Αυτό που δεν είχε γίνει αντιληπτό ήταν ότι η οικονομική ανάπτυξη δεν μπορούσε να είναι να είναι μονόπλευρη και αποτέλεσμα της μεγέθυνσης του βιομηχανικού κλάδου. Επιπλέον, έπρεπε να παρατηρηθεί ότι η ανάπτυξη του βιομηχανικού κλάδου ως επί το πλείστον συνέπιπτε με την ανάπτυξη των μεταφορών, των χρηματοπιστωτικών υπηρεσιών και των ασφαλειών, δηλαδή του τομέα των υπηρεσιών. Αυτό που εν τέλει έγινε ήταν ο τριτογενής τομέας να αναπτυχθεί τόσο ώστε να ξεπεράσει τον βιομηχανικό κλάδο τόσο μέγεθος κεφαλαίου, όσο και σε χρονική διάρκεια διατήρησης της ανάπτυξης.

Αδιαμφισβήτητα ο ρόλος του μεταποιητικού κλάδου ήταν σημαντικός στη διαμόρφωση του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος μετά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1970. Ιδιαίτερα οι χώρες της Δυτικής Ευρώπης μπόρεσαν να πετύχουν υψηλούς ρυθμούς ανάπτυξης, δυναμική απορρόφηση του εργατικού δυναμικού και με παράλληλη μεγέθυνση του μεταποιητικού κλάδου. Αυτό που εν γένει θεωρήθηκε δυναμικό και «μοχλός» για την οικονομική ανάπτυξη μιας χώρας, αποδείχθηκε ανίσχυρο μπροστά σε περιόδους οικονομικής ύφεσης κυρίως λόγω της πετρελαϊκής κρίσης του 1973. Η μείωση της συμβολής του μεταποιητικού κλάδου ήταν αισθητή κατά την περίοδο 1970-1980. Λίγο μετά τη λήξη του πολέμου η συμβολή του πρωτογενή τομέα παραγωγής στην απασχόληση είναι εξαιρετικά υψηλή, ωστόσο η σημασία του άρχισε να μειώνεται με την πάροδο των ετών.

Παράλληλα με την μείωση του ρυθμού απορρόφησης εργατικού δυναμικού από τον πρωτογενή τομέα, ο μεταποιητικός κλάδος σημειώνει σημαντική αύξηση στην απορρόφηση του πλεονάζοντος εργατικού δυναμικού που προέρχεται κυρίως από τον πρωτογενή τομέα παραγωγής. Η συμβολή όμως του μεταποιητικού κλάδου στο Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν και στην συνολική απασχόληση αυξάνεται με μειούμενο ρυθμό μετά την πετρελαϊκή κρίση του 1973 και έπειτα στην Ελλάδα. Χαρακτηριστικό είναι ότι (Νίκας, 2006) ο ρόλος του μεταποιητικού κλάδου στο σχηματισμό του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος το 2006 έφτασε στα επίπεδα του 1950, όπου λαμβάνοντας υπόψη την ανάλυση προηγούμενου κεφαλαίου μπορούμε να αντιληφθούμε το μέγεθος της συρρίκνωσης του υπέστη με την πάροδο του χρόνου.

Εν ολίγοις ο μόνος από τους τρεις τομείς της παραγωγής που συνέβαλε και συμβάλλει σταθερά στη διαμόρφωση του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος είναι ο τριτογενής τομέας παραγωγής. Είναι ίσως ο σημαντικότερος τομέας οικονομικής δραστηριότητας ως προς την συμβολή του τόσο στην συνολική απασχόληση όσο και στη διαμόρφωση του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος της Ελλάδας. Το αξιοσημείωτο είναι ότι ο τριτογενής τομέας παραγωγής στην Ελλάδα έδειξε τάση

μεγέθυνσης παρόλο το δυσμενές πολιτικό και οικονομικό περιβάλλον που επικρατούσε στη χώρα ανά χρονική περίοδο.

Οι χώρες της Δυτικής Ευρώπης μπήκαν πολύ νωρίτερα στη διαδικασία εκβιομηχάνισης απ' ό,τι η Ελλάδα. Η οικονομική ύφεση και γενικότερα η οικονομική κρίση είναι χαρακτηριστικό εκείνων των οικονομιών που είναι έντασης κεφαλαίου, όπως οι χώρες της Δυτικής Ευρώπης κατά την περίοδο από τα μέσα του 1970 και έπειτα. Προκειμένου να αντιμετωπιστεί το πρόβλημα του πλεονάζοντος εργατικού δυναμικού από τον μεταποιητικό τομέα οι χώρες αυτές μπήκαν στη διαδικασία μείωσης της σημασίας του δευτερογενούς τομέα και αύξησης της σημασίας του τριτογενούς τομέα παραγωγής. Αυτό όμως που είχε επιτευχθεί στο ενδιάμεσο ήταν η πραγματική εκβιομηχάνιση, με αποτέλεσμα η οικονομία τους να είναι έτοιμη να δεχθεί χωρίς ουσιαστικές επιπτώσεις αλλαγές στη δομή και στην οργάνωση της. Η ενίσχυση του ρόλου του τριτογενή τομέα παραγωγής ήταν δεδομένη λόγω του πρωταγωνιστικού ρόλου των υπηρεσιών στη διαδικασία του οικονομικού κυκλώματος. Ως αποτέλεσμα της αργοπορημένης εκβιομηχάνισης της χώρας αλλά και της πρόωρης αποβιομηχάνισης της ήταν η τριτογενοποίηση της ελληνικής οικονομίας.

Η ικανότητα της οικονομίας να απορροφά πόρους είναι το κύριο χαρακτηριστικό προκειμένου να επέλθει ανάπτυξη στο βιομηχανικό κλάδο. Ωστόσο προκειμένου να αναπτυχθεί περαιτέρω η ελληνική οικονομία έπρεπε η κατανομή των πόρων να μην είναι μονόπλευρη και πάντα με κατεύθυνση προς το βιομηχανικό κλάδο. Η συνεχής ανάπτυξη του βιομηχανικού κλάδου προϋποθέτει μια διαρκώς αυξανόμενη ανάπτυξη ορισμένων κλάδων των υπηρεσιών.

Η ανάπτυξη της βιομηχανίας οδηγεί σε συνολική αύξηση του προϊόντος και σε συνολική αύξηση των εξαγωγών προκειμένου να ικανοποιηθεί ο βασικός όρος μιας οικονομίας που στηρίζεται στην ένταση κεφαλαίου. Όσο διογκώνεται ο βιομηχανικός κλάδος τόσο πρέπει να ενισχύονται ο τριτογενής τομέας παραγωγής προκειμένου να είναι έτοιμος να υποστηρίξει την ανάπτυξη της βιομηχανίας. Ο τριτογενής τομέας παραγωγής σε αρκετές περιπτώσεις λειτουργεί (Delivani, 1991; Νίκας, 2006) « ως ενδιάμεσο «προϊόν - εισροή» απαραίτητο για τη βιομηχανική

παραγωγή». Είναι γενικά αποδεκτό ότι υπάρχει σχέση μεταξύ βιομηχανικής ανάπτυξης και ανάπτυξης των υπηρεσιών, χωρίς ωστόσο να είναι εκ των προτέρων γνωστή η κατεύθυνση αυτής της σχέσης. Παράλληλα είναι αποδεκτό ότι η σχέση μεταξύ του βιομηχανικού κλάδου και της γεωργίας είναι αρνητική, μιας και η ανάπτυξη του ενός υπονοεί απορρόφηση πόρων από τον άλλο.

Δεσπόζουσα θέση ανάμεσα στις θεωρίες περί αποβιομηχάνισης και τριτογενοποίησης κατέχει η θεωρία του Kaldor. Η Καλντοριανή θεωρία έγινε γνωστή κοντά στις αρχές του 1970, όπου θυμίζουμε ότι ήταν μια χρονική περίοδο που προμήνυε συνταρακτικές οικονομικές αλλαγές στον παγκόσμιο οικονομικό χάρτη. Μια περίοδος όπου ο γνωστός οικονομολόγος και πατέρας της Καλντοριανής θεωρίας παρατηρώντας τα οικονομικά επιτεύγματα των χωρών μετά την λήξη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου προσπάθησε να ερμηνεύοντας τα χαρακτηριστικά τους να εξηγήσει τις αιτίες που προκαλούν την οικονομική ανάπτυξη.

Οι περισσότερες οικονομικές αναλύσεις την εποχής λάμβαναν υπόψη παράγοντες όπως η ζήτηση και η προσφορά. Ο Kaldor (1966) προχώρησε ένα βήμα παρακάτω όπου μέσα από μια πολύπλοκη προσέγγιση περί οικονομικής ανάπτυξης προσπάθησε να συνδυάσει το αποτέλεσμα της αλληλεπίδρασης της ζήτησης και της προσφοράς λαμβάνοντας όμως υπόψη τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των τριών τομέων της οικονομίας. Προσπαθώντας να αποδείξει την ισχύ της θεωρίας του ο Kaldor χρησιμοποίησε ως δείγμα γνωστές αναπτυγμένες οικονομίες της δυτικής Ευρώπης καθώς την Μεγάλη Βρετανία. Οι οικονομικές του αναλύσεις επικεντρώθηκαν στη συμβολή του βιομηχανικού κλάδου στην οικονομική ανάπτυξη χωρών της δυτικής Ευρώπης. Κατά βάση, ο Kaldor προσπάθησε να εξηγήσει την πορεία χωρών μελών του Ο.Ο.Σ.Α πάντα με βάση το ρόλο του βιομηχανικού κλάδου στην πορεία των χωρών στην οικονομική ανάπτυξη.

Η Καλντοριανή θεωρία όπως έχουμε ήδη αναφέρει σε παραπάνω είχε τρεις οικονομικούς νόμους. Οι νόμοι ουσιαστικά είναι τρεις εξισώσεις όπου δεσπόζουσα σημασία για την εξαγωγή του αποτελέσματος κατέχει ο βιομηχανικός κλάδος. Κατά βάση οι τρεις νόμοι είναι τρεις απλές παλινδρομήσεις, μιλώντας σε οικονομετρικούς όρους. Μέσα από την οικονομετρική προσέγγιση ο Kaldor (1966) θέλησε να δείξει

ότι οι χώρες που αναπτύσσουν το βιομηχανικό τους κλάδο με γρήγορους ρυθμούς τότε αυτό οδηγεί σε αύξηση της συνολικής ζήτησης (θετική μεταβολή του Α.Ε.Π) και της παραγωγικότητας της οικονομίας. Ο δυναμισμός που έχει ο εν λόγω τομέας τόσο στην απορρόφηση πλεονάζοντος εργατικού προσωπικού όσο και στη αύξηση της συνολικής παραγωγικότητας της οικονομίας οδηγεί σε οικονομίες κλίμακας. Η όλη προσέγγιση και τα εμπειρικά αποτελέσματα της θεωρίας του Kaldor έγιναν όπως αναφέραμε σε αναπτυγμένες οικονομίες της δυτικής Ευρώπης, στη Μεγάλη Βρετανία και γενικότερα σε χώρες μέλη του Ο.Ο.Σ.Α. Οι εν λόγω χώρες είχαν εκβιομηχανιστεί και ο δυναμισμός του δευτερογενούς τομέα παραγωγής και ιδιαίτερα του βιομηχανικού κλάδου εκπλήρωνε όλες τις απαιτήσεις των τριών νόμων της Καλντοριανής θεωρίας.

Με βάση την παραπάνω παρουσίαση θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι ακολουθώντας την πεμπτούσια της Καλντοριανή θεωρίας οι χώρες μπορούν με σωστά και μελετημένα βήματα να φτάσουν στην οικονομική ανάπτυξη. Ωστόσο, η οικονομία δεν είναι απλά μια έννοια, δεν είναι ένας απλός ορισμός όπου λαμβάνοντας υπόψη συγκεκριμένους περιορισμούς όλα τα άλλα παραμένουν «ceteris paribus». Η πεμπτούσια της οικονομίας είναι ότι τίποτα δεν παραμένει σταθερό, όλα αλλάζουν και η γρήγορη προσαρμογή στα νέα δεδομένα οδηγεί σε οικονομική ανάπτυξη. Έτσι, όταν κατά την δεκαετία του 1970 ήλθε η οικονομική κρίση ο ρόλος του δευτερογενούς τομέα παραγωγής στη διαμόρφωση των κατάλληλων συνθηκών για την οικονομική ανάπτυξη μειώθηκε δραστικά.

Συγκεκριμένα για στην Ελλάδα, ο ρόλος του δευτερογενή τομέα παραγωγής όπως δείχνει ο πίνακας που παραθέσαμε σε προηγούμενο κεφάλαιο ([πίνακας 8](#)) βαίνει διαρκώς με μειούμενο ρυθμό ακόμα και μετά την είσοδο της χώρας στην Ενιαία Ευρωπαϊκή Κοινότητα και την λήψη οικονομικών ενισχύσεων προκειμένου να τονωθεί η μεταποιητική δραστηριότητα. Παράλληλα λαμβάνοντας υπόψη τον ανάλογο πίνακα ([πίνακα 9](#)) η προστιθέμενη αξία (σε %) τόσο του βιομηχανικού κλάδου όσο και του κλάδου των κατασκευών ποτέ δεν ξεπέρασαν το 10% έκαστη ή το 20% σωρευτικά και οι δυο κλάδοι μαζί. Ο τριτογενής τομέας παραγωγής στην Ελλάδα όχι μόνο κατέχει τα υψηλότερα ποσοστά σε επίπεδο απορρόφησης

απασχόλησης ([πίνακας 8](#)) και ποσοστού συμμετοχής στην οικονομική δραστηριότητα ([πίνακας 9](#)) αλλά η τάση του σε όλα τα επίπεδα είναι ανοδική. Ακόμα σε στις μέρες όπου η χώρα βιώνει τις συνέπειες της οικονομικής κρίσης για όγδοο συνεχόμενο έτος ο τουριστικός κλάδος ενισχύεται και προσφέρει δυναμικά στη διαμόρφωση της πορείας της χώρας προς την οικονομική ανάπτυξη.

Στις ανεπτυγμένες χώρες της δυτικής Ευρώπης η μείωση της σημασίας του δευτερογενή τομέα παραγωγής άρχισε να εμφανίζεται στα μέσα της δεκαετίας του 1970. Μιας δεκαετίας όπου η πετρελαϊκή κρίση επηρέασε με την αύξηση της τιμής του πετρελαίου τα συνολικά κόστη των βιομηχανικών μονάδων (Νίκας , 2006). Οι χώρες αυτές μπόηκαν ήδη από την δεκαετία του 1970 σε διαδικασία αποβιομηχάνισης , όπου η συμβολή του βιομηχανικού κλάδου στην οικονομική ανάπτυξη των χωρών αυτών μειώνονταν. Ο τρόπος αντιμετώπισης της κατάστασης ήταν σχετικά απλός διότι θεωρήθηκε απλά μια περίοδος όπου ο κλάδος της μεταποίησης έπρεπε να προσαρμοστεί στις νέες τεχνολογικές ανακαλύψεις (Boltho, 1982).

Η Delivani (1991) αναφέρει χαρακτηριστικά ότι η ζήτηση για καταναλωτικά προϊόντα κατά την περίοδο όπου ο βιομηχανικός κλάδος σε ευρωπαϊκό επίπεδο είχε φτάσει στο ζενίθ είχε αρχίσει να γίνεται ελαστική για τις υπηρεσίες απ' ότι για τα βιομηχανικά προϊόντα. Μεταπολεμικά η κατάσταση ήταν εντελώς διαφορετική, με τα βιομηχανικά αγαθά να βρίσκονται πρώτα στις προτιμήσεις των καταναλωτών, η ζήτηση να είναι ελαστική και η οικονομική ανάπτυξη των δυτικοευρωπαϊκών χωρών άρχισε βαθμιαία να γιγαντώνεται.

Ωστόσο η οικονομική ανάπτυξη για τις πρώτες δυο δεκαετίες μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο στηρίχθηκε στην εύκολη πρόσβαση στις πρώτες ύλες και της αφθονίας σε εργατικό δυναμικό. Παράλληλα το επίπεδο των μισθών παρέμεινε σχετικά χαμηλό (Νίκας, 2006), κάνοντας την απορρόφηση του εργατικού δυναμικού από τον πρωτογενή και τριτογενή τομέα εύκολη υπόθεση. Όταν όμως οι «δυνάμεις» του βιομηχανικού κλάδου άρχισαν να μειώνονται τότε η δυνατότητα απορρόφησης φθηνού εργατικού δυναμικού από τους υπόλοιπους τομείς της οικονομίας αποτελούσε ίσως το κύριο πρόβλημα του κλάδου. Σε εκείνο ακριβώς το χρονικό

σημείο ο τριτογενής τομέας που ακολουθούσε την διαδικασία της εκβιομηχάνισης συνέχισε να αναπτύσσεται, σε αντίθεση με τον δευτερογενή τομέα και εν γένει το βιομηχανικό κλάδο που μπήκαν σε φάση αποβιομηχάνισης και συρρίκνωσης. Σύμφωνα με τον Kaldor (1966), « η εξέλιξη αυτή είναι νομοτελειακή όσο η οικονομική πρόοδος συντελείται και επιτυγχάνονται υψηλότερα επίπεδα οικονομικής ανάπτυξης και κατά κεφαλήν εισοδήματος»(Delivani ,1991).

Οι οικονομίες που φτάνουν στο σημείο όπου εμφανίζεται το φαινόμενο της αποβιομηχάνισης και τις έκρηξης του τριτογενή τομέα το αποκαλούμε «οικονομική ωριμότητα» (Νίκας,2006). Ουσιαστικά στο στάδιο της οικονομικής ωριμότητας οι μισθολογικές απολαβές αν εργαζόμενο εξισώνονται στους τρεις τομείς της οικονομίας. Η μείωση του κατά κεφαλή εισοδήματος μάταια οδηγεί σε μείωση της ζήτησης καταναλωτικών προϊόντων και συρρίκνωση του συνολικού παραγόμενου προϊόντος. Το πρόβλημα δεν μπορεί να λυθεί με απλές μετακινήσεις του εργατικού δυναμικού από τον έναν τομέα της παραγωγής σε άλλο τομέα και η παραγωγικότητα μειώνεται με σταθερό ρυθμό. Όπως αναφέρουν οι Rowthorn και Wells (1987), όταν το ποσοστό του αγροτικού τομέα στη συνολική απασχόληση πέσει στο πέντε τοις εκατό τότε αυτό είναι χαρακτηριστικό σημάδι έλευσης της «οικονομικής ωριμότητας».

Η παραπάνω διαδικασία έχει ως αποτέλεσμα οι αναπτυγμένες οικονομίες να ακολουθούν μια διαδικασία αντίστροφη της εκβιομηχάνισης. Με άλλα λόγια ο ρόλος του δευτερογενή τομέα παραγωγής στη διαμόρφωση του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος μειώνεται χωρίς αυτό σημαίνει ότι είναι κάλλιστα αρνητικό. Αυτό που προϋποθέτει η έλευση του σταδίου της «οικονομικής ωριμότητας» είναι ότι η διαδικασία της εκβιομηχάνισης έχει ολοκληρωθεί με απόλυτη επιτυχία καθώς και ότι ο ρόλος του τριτογενή τομέα παραγωγής ενισχύεται σε όλα τα επίπεδα (Delivani, 1991).

Σύμφωνα με την ορθή ακολουθία που περιγράφηκε παραπάνω η έλευση της «οικονομικής ωριμότητας» και η διαδικασία της αποβιομηχάνισης είναι αναπόφευκτα για κάθε οικονομία και οποιαδήποτε χώρα. Αυτό που διαφέρει είναι η χρονική στιγμή στην οποία εμφανίζεται τόσο η ωριμότητα όσο και

αποβιομηχάνιση σε μια χώρα. Η επιβράδυνση της οικονομικής προόδου μιας χώρας είναι αναμενόμενο να συμβεί κάτω από συνθήκες αποβιομηχάνισης. Ωστόσο εφόσον προηγουμένως η οικονομική ανάπτυξη ακολούθησε την ορθή διαδικασία της εκβιομηχάνισης και στη συνέχεια της αποβιομηχάνισης τότε ο χαμηλότερος ρυθμός ανάπτυξης είναι αναμενόμενος και η οικονομική ύφεση αποτρέψιμη. Με άλλα λόγια μπορεί η οικονομική ανάπτυξη να επιβραδύνεται αλλά με το κατευθυνθούν πόροι σε κλάδους που μπορούν να διατηρήσουν το συγκριτικό πλεονέκτημα τότε η οικονομική ύφεση μπορεί να αποτραπεί.

Σύμφωνα με τους Χριστοδούλου και Νίκα (2004) η περίπτωση της ελληνικής οικονομίας επαφίεται της λεγόμενης «Ολλανδικής Ασθένειας». Το όνομα του συγκεκριμένου οικονομικού φαινομένου προήλθε από την Ολλανδία διότι με την ανακάλυψη του φυσικού αερίου τα βιομηχανικά προϊόντα της χώρας έγιναν ακριβότερα μιας και το νόμισμα της χώρας έγινε ακριβότερο. Η ανατίμηση του Ολλανδικού νομίσματος υπονόμωσε την ανταγωνιστικότητα της Ολλανδικής Οικονομίας. Ο Νίκας (2006) αναφέρει ως προς την περίπτωση της ελληνικής οικονομίας ότι *«ανάλογα αποτελέσματα θεωρείται ότι επέφερε ο τουρισμός στην Ελλάδα»* και τα μεταναστευτικά εμβάσματα στην Αλβανία (De Zwager et al., 2005).

Σύμφωνα με την παραπάνω ανάλυση θέλουμε να καταλήξουμε στο ότι εφόσον ακολουθηθεί σωστά η διαδικασία εκβιομηχάνισης οι νόμοι του Kaldor έχουν ισχύ. Άμεσο αποτέλεσμα της κορύφωσης της οικονομικής διαδικασίας είναι η οικονομία να φτάσει σε «ωριμότητα» και την έναρξη της διαδικασίας της αποβιομηχάνισης. Ωστόσο αξίζει να τονίσουμε ότι όχι μόνο δεν μπορούμε να αποφύγουμε την διαδικασία της αποβιομηχάνισης αλλά υπό συγκεκριμένες συνθήκες την επιζητούμε. Σε κάθε περίπτωση η μείωση της έντασης και του ρόλου του βιομηχανικού κλάδου είναι αναπόφευκτο αποτέλεσμα της όλης διαδικασίας. Αυτό μάταια σημαίνει ότι μειώνεται τόσο ο ρόλος του εν λόγω κλάδου στη διαμόρφωση της απασχόλησης όσο και στη διαμόρφωση του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος.

Ο διαχωρισμός μεταξύ υγιούς και μη διαδικασίας αποβιομηχάνισης είναι ότι στη μεν πρώτη περίπτωση μπορεί η οικονομία να επιβραδύνει ρυθμό αλλά ο βιομηχανικός κλάδος συνεχίζει να αναπτύσσεται (Νίκας, 2006) και ενισχύεται ο

ρόλος του τριτογενή τομέα παραγωγής. Ενώ στη δεύτερη περίπτωση (αρνητική διαδικασία αποβιομηχάνισης) παράλληλα με την μείωση της οικονομικής ανάπτυξης ο βιομηχανικός κλάδος συρρικνώνεται , η παραγωγή βιομηχανικών προϊόντων ελαχιστοποιείται καθώς και ο αριθμός των βιομηχανικών μονάδων πέφτει πολύ χαμηλά σε σχέση με το πρόσφατο παρελθόν. Σε κάθε περίπτωση εφόσον ενεργοποιηθεί μια αρνητική διαδικασία αποβιομηχάνισης τότε ο βιομηχανικός κλάδος δεν αναπτύχθηκε σε στέρεες βάσεις, η οικονομία δεν μπορεί να ανταγωνιστεί το διεθνές περιβάλλον και η επιχειρηματικότητα υπολείπεται λόγω έλλειψης κεφαλαίων προς επένδυση.

Η Ελλάδα είναι χαρακτηριστικό παράδειγμα της αρνητικής διαδικασίας αποβιομηχάνισης. Το υπερβάλλον εργατικό δυναμικό δεν μπορεί να απορροφηθεί από τον «καθ' όλα δυναμικό μεταποιητικό και βιομηχανικό κλάδο» και στρέφεται προς τον τριτογενή τομέα παραγωγής, ο οποίος μετατρέπεται σε «μηχανή ανάπτυξης» (Delivani, 1991; Νίκας, 2006). Η τριτογενοποίηση της ελληνικής οικονομίας είναι χαρακτηριστικό αποτέλεσμα της άνω περιγραφόμενης διαδικασίας. Η ανάπτυξη του τριτογενή τομέα παραγωγής είναι πλέον εμφανείς σε σχέση με την στασιμότητα που χαρακτηρίζει τον πρωτογενή τομέα και την κατακόρυφη πτώση του δευτερογενή τομέα παραγωγής.

Συμπεράσματα – Θεωρητικής Προσέγγισης

Η Ελλάδα βγήκε νικήτρια από τον Β' Παγκόσμιο πόλεμο αλλά μεγάλη χαμένη σε καταστροφές βασικών υποδομών όπως γέφυρες, οδικό δίκτυο κ.α. Η απόλυτη καταστροφή είναι το γενικό συμπέρασμα της εισόδου της χώρας μας στο πόλεμο. Μεταπολεμικά ενώ οι χώρες της κεντρικής Ευρώπης έκαναν δυναμικά βήματα προς την οικονομική ανάπτυξη , η Ελλάδα μπήκε στη δίνη ενός αχρείαστου εμφυλίου πολέμου.

Η χώρα μπόρεσε να ασχοληθεί με τα πραγματικά προβλήματα της οικονομίας στις αρχές του 1950 με το σχέδιο Μάρσαλ. Παράλληλα την ίδια περίπου εποχή το ελληνικό νόμισμα , η δραχμή συνδέθηκε με το δολάριο και με τις απαραίτητες ενέργειες το 1953 δημιουργήθηκε, με την υποτίμηση και την σταθεροποίηση της

ισοτιμίας (δραχμής - δολαρίου), ένα σταθερό κλίμα για την ανάπτυξη της οικονομίας και της βιομηχανίας (Νίκας, 2006; Delivani, 1991).

Σημαντικός σταθμός για πορεία της χώρας σε τροχιά οικονομικής ανάπτυξης ήταν συμφωνία ένταξης στην Ε.Ο.Κ. ,η ένταξη της χώρας στην Ο.Ν.Ε και η απορρόφηση μεγάλων κονδυλίων της Ένωσης προκειμένου να ενισχυθεί σε τομείς όπως κατασκευή δρόμων, λιμανιών και πάσης φύσεως δικτύων. Η Ελλάδα μέχρι και τα τέλη της δεκαετίας του 1970 παρουσίασε σχετικά καλές επιδόσεις όσον αφορά την ανάπτυξη του βιομηχανικού κλάδου, με την βιομηχανική παραγωγή να αυξάνεται με γοργούς ρυθμούς. Ο προστατευτισμός από πλευράς πολιτικής ηγεσίας, η έλλειψη σταθερού φορολογικού συστήματος, η χαμηλή παραγωγικότητα και έλλειψη υγιούς ανταγωνισμού οδήγησαν την ελληνική οικονομία σε κατάρρευση την δεκαετία του 1980.

Χαρακτηριστικό είναι ότι όσο το επίπεδο μισθών παρέμενε σε σχετικά χαμηλά επίπεδα και γενικότερα το κόστος εισαγωγής πετρελαίου ήταν σταθερό η ανάπτυξη του κατασκευαστικού κλάδου και εν μέρη του βιομηχανικού ήταν υπαρκτή. Ο διπλασιασμός του μισθολογικού κόστους στις αρχές της δεκαετίας του 1980 και η θεσμοθέτηση αυτόματης αύξησης ανά τριετία και διαφόρων επιδομάτων ήταν δυσανάλογος με την συνολική βιομηχανική παραγωγή. Άρα, είχαμε μηδαμινή ή σταθερή παραγωγή με ταυτόχρονη αύξηση του μισθολογικού κόστους. Αρκετές βιομηχανικές μονάδες δεν άντεξαν και έκλεισαν, άλλες μετανάστευσαν στο εξωτερικό και όσες παρέμειναν κατέφυγαν στη λύση του δανεισμού από τις εμπορικές τράπεζες της εποχής. Βέβαια θα πρέπει να τονίσουμε ότι το ελληνικό τραπεζικό σύστημα της εποχής ήταν σχεδόν πλήρως ελεγχόμενο από το κράτος μιας και οι κρατικές τράπεζες υπερείχαν των ιδιωτικών.

Μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι η καλύτερη περίοδος για την ελληνική οικονομία ήταν από το 1950 μέχρι περίπου της αρχές της δεκαετίας του 1970, όπου ο κλάδος της ελληνικής μεταποίησης γιγαντώνεται και η συμμετοχή του κατασκευαστικού τομέα στη διαμόρφωση του Α.Ε.Π ήταν χαρακτηριστική. Από την δεκαετία του 1980 , με την άρση του προστατευτισμού , την αύξηση του διεθνούς ανταγωνισμού και την τεράστια αύξηση του μισθολογικού κόστους διαπιστώθηκε

στασιμότητα σχεδόν στο σύνολο του δευτερογενή τομέα παραγωγής. Στις μέρες πλέον η συμμετοχή του μεταποιητικού κλάδου έχει πέσει στο ναδίρ μιας και το ποσοστό κυμαίνεται σε μονοψήφια ποσοστά. Παράλληλα το ποσοστό συμμετοχής αμφότερων του αγροτικού και του βιομηχανικού τομέα στην παραγωγή του Α.Ε.Π. της χώρας από 47% ελαττώθηκε μόλις σε 19,2%. Στατιστικά μιλώντας, η όλη κατάσταση περιγράφει μια οικονομική αποτυχία με απρόσμενα αρνητικές συνέπειες για το μέλλον της ελληνικής οικονομίας.

Τα χρόνια της οικονομικής κρίσης ίσως ήταν η χαριστική βολή τόσο για τον πρωτογενή όσο και για τον δευτερογενή τομέα παραγωγής. Η συρρίκνωση της ελληνικής βιομηχανίας, η αύξηση της ανεργίας δεν επηρέασαν μόνο την προοπτική ανάπτυξης της ελληνικής οικονομίας αλλά και την κοινωνική δομή καθώς νέο κύμα εξωτερικής μετανάστευσης δημιουργήθηκε. Η διαφορά με το παρελθόν είναι ότι χαρακτηριστικό της σημερινής μετανάστευσης είναι η υψηλή εξειδίκευση αυτών που μεταναστεύουν στο εξωτερικό.

Από το 2008 μέχρι σήμερα η πορεία της ελληνικής οικονομίας είναι πτωτική και η οικονομική κρίση έγινε μέρος της καθημερινότητας των κατοίκων της χώρας. Η Ελλάδα χαρακτηρίζεται για την αστάθεια του φορολογικού της συστήματος τόσο πριν όσο και μετά την έναρξη της οικονομικής κρίσης και την είσοδο της χώρας σε προγράμματα δημοσιονομικής προσαρμογής. Η έλλειψη ρευστότητας στην αγορά, η επιβολή κεφαλαιακών περιορισμών από το καλοκαίρι του 2015 επηρέασαν αρνητικά την εγχώρια παραγωγή και αύξησαν τις εισαγωγές. Είναι βέβαιο ότι οι παθογένειες της ελληνικής οικονομίας δεν μπορούν να εξαφανιστούν ως δια μαγείας ωστόσο δεν μπορούμε να είμαστε ευχαριστημένοι με τροχιά της ελληνικής οικονομίας, ιδιαίτερα εν μέσω επιβολής προγραμμάτων προσαρμογής όπου η φορολογία σε ιδιώτες και επιχειρήσεις είναι σε ιστορικά υψηλά.

Η υψηλή φορολογία σε άμεσους και έμμεσους φόρους, σε φόρους σχετικούς με την κατοχή περιουσίας και το ασταθές φορολογικό περιβάλλον δεν δημιουργούν το κατάλληλο κλίμα προκειμένου να αυξηθούν οι επενδύσεις τόσο στον πρωτογενή όσο και στον δευτερογενή τομέα παραγωγής. Το κόστος εισαγωγής νέων τεχνολογιών στον πρωτογενή τομέα παραγωγής για παράδειγμα αγορά νέου

γεωργικού ελκυστήρα και κατάλληλων παρελκόμενων προκειμένου να αυξηθεί η αγροτική παραγωγή είναι αποτρεπτικό. Ταυτόχρονα η βιομηχανική παραγωγή , παρά τις τομές για μείωση του μισθολογικού κόστους τα χρόνια της δημοσιονομικής προσαρμογής (2008 έως σήμερα), δεν μπορεί να αποδώσει μιας η αγορά έχει κατακλειστεί από φθηνότερα βιομηχανικά προϊόντα του εξωτερικού.

Η ελληνική πολιτεία μαθαίνοντας από τα λάθη του παρελθόντος πρέπει να κάνει την αυτοκριτική της και να αποφασίσει το καλύτερο μοντέλο ανάπτυξης για την χώρα. Ένα μοντέλο που θα είναι βασισμένο σε εμπειρικά αποτελέσματα και θα δείχνει με εμφανή τρόπο ποια είναι συμβολή των τριών τομέων παραγωγής ξεχωριστά στην οικονομική ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας. Ένα μοντέλο που θα μπορεί να διατηρεί το συγκριτικό πλεονέκτημα της χώρας έναντι άλλων χωρών και θα ενισχύει τον ανταγωνισμό και θα βελτιώνει την παραγωγικότητα της ελληνικής οικονομίας.

B ΜΕΡΟΣ –ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

1.1 Η Οικονομική Ανάπτυξη και η Κρίση της Ελληνικής Οικονομίας υπό το πρίσμα της θεωρίας του Kaldor

Στην προσπάθεια μας να ερευνήσουμε το ρόλο του τουριστικού κλάδου στην πορεία της ελληνικής οικονομίας προς την οικονομική ανάπτυξη αποφασίσαμε να κάνουμε χρήση εμπειρικών μεθόδων. Με την υιοθέτηση οικονομετρικής προσέγγισης έγινε προσπάθεια προκειμένου να εξεταστεί ο ρόλος δύο οικονομικών τομέων, δηλαδή του τουρισμού και της γεωργίας στην οικονομική ανάπτυξη της Ελλάδας, μιας χώρας που περνάει μια σοβαρή οικονομική κρίση κατά την τελευταία δεκαετία. Τα ευρήματα επιβεβαιώνουν ότι ο τουρισμός έχει σημαντική συμβολή στην αύξηση του Α.Ε.Π.. Ως εκ τούτου, η θεωρία του Kaldorian για μια «κινητήρια δύναμη ανάπτυξης» φαίνεται να εφαρμόζεται στην Ελλάδα για τον τουρισμό (και όχι για την κατασκευή των αρχικών ευρημάτων του Kaldor).

Στην πραγματικότητα, υπάρχει μια αμφίδρομη αιτιώδης γραμμική διαχρονική σχέση μεταξύ Α.Ε.Π. και τουριστικού Α.Ε.Π. (μακροπρόθεσμη και βραχυπρόθεσμη) ενώ η σχέση μεταξύ του Α.Ε.Π. και του γεωργικού Α.Ε.Π. φαίνεται να ισχύει μόνο για τη μακροπρόθεσμη περίοδο. Επιπλέον, οι μη γραμμικότητες στη σχέση Α.Ε.Π.-αγροτικού Α.Ε.Π. οδήγησαν τους συγγραφείς στην εφαρμογή της μεθόδου συνολοκλήρωσης. Τα ευρήματα υπογραμμίζουν τη μετατόπιση της οικονομίας από τον πρωτογενή τομέα (γεωργία) στον τριτογενή τομέα.

Ο τουρισμός και η γεωργία είναι οι πιο δυναμικοί τομείς της ελληνικής οικονομίας τις τελευταίες δεκαετίες. Ο τουρισμός είναι ένας από τους πιο ανθηρούς τομείς (Παγκόσμιος Οργανισμός Τουρισμού, Ετήσια Έκθεση 2016), παρά την οικονομική ύφεση την τελευταία δεκαετία στις περισσότερες αναπτυσσόμενες χώρες της Νότιας Ευρώπης. Από τη δεκαετία του 1970, η Ελλάδα κατάφερε να μεταμορφωθεί από μια καθαρά γεωργική σε μια οικονομία με έναν αξιοσημείωτο τομέα υπηρεσιών (Galani, 1993).

Κατά τη διάρκεια των τελευταίων δεκαετιών, η κύρια πηγή εισοδήματος για την Ελλάδα ήταν η γεωργία με φθίνουσα τάση και ο τουρισμός με αυξανόμενη. Ειδικότερα, ο πρωτογενής τομέας εξακολουθεί να είναι πολύ σημαντικός για την οικονομία, με βασικό ρόλο από την σκοπιά των κοινωνικών και περιβαλλοντικών προοπτικών. Η συμβολή του πρωτογενή τομέα στη συνολική ακαθάριστη προστιθέμενη αξία της χώρας μειώθηκε από 13% το 1981 σε 7% το 2002 και 5,2% το 2005 έναντι ενός μέσου όρου της ΕΕ 2% για το 2005 (Δείκτες Αναπτυξιακής Δύσης της Παγκόσμιας Τράπεζας, 2016).

Επιπλέον, το μερίδιο του πρωτογενούς τομέα στη συνολική απασχόληση έχει συρρικνωθεί από τις αρχές της δεκαετίας του 1980 (30% το 1981) λόγω της ταχείας ανάπτυξης του τομέα των υπηρεσιών (Delivani, 1991). Λαμβάνοντας υπόψη την Εθνική Στατιστική Υπηρεσία, η γεωργία εξακολουθεί να είναι ένας σημαντικός εργοδότης (και ασφαλώς σημαντικότερος από τον μέσο όρο της ΕΕ) στην Ελλάδα (περισσότερο από 10%). Αυτό είναι θετικό, δεδομένου ότι η ανεργία στην Ελλάδα παραμένει στην πρώτη γραμμή των οικονομικών προβλημάτων (στα επίπεδα του 25% το 2016). Επιπλέον, σύμφωνα με τα στοιχεία της Παγκόσμιας Τράπεζας (2016), ο γεωργικός τομέας, το κυνήγι, η δασοκομία και η αλιεία συμβάλλουν σταθερά σε ποσοστό μεγαλύτερο του 10% του συνολικού ενεργού εργατικού δυναμικού στην απασχόληση. Οι τάσεις δείχνουν ότι τα ποσοστά αυτά ενδέχεται να μειωθούν περαιτέρω τα επόμενα χρόνια, αλλά βρίσκονται σταθερά σε διψήφιο νούμερο.

Ο γεωργικός τομέας επέτρεψε στην Ελλάδα να διατηρήσει ένα χαμηλό ποσοστό ανεργίας στις αρχές της δεκαετίας του 1980. Ωστόσο, σύμφωνα με την επίσημη έκθεση της Εθνικής Στατιστικής Υπηρεσίας (NSAG, 2017), η συμβολή της γεωργικής απασχόλησης στη διατήρηση του χαμηλού ποσοστού ανεργίας τα τελευταία χρόνια φαίνεται να μειώνεται απότομα σε σχέση με τη δεκαετία του 1980 και του 1990. Ωστόσο, ο εθνικός ρυθμός 12,6% σε σύγκριση με 3,8% στην ΕΕ των 15 για το ίδιο έτος (2016), δείχνει ότι ο αγροτικός τομέας στην Ελλάδα συνεχίζει να προσφέρει απασχόληση σε μεγάλο αριθμό ανθρώπων, σε μια χώρα όπου η ανεργία παραμένει το πρώτο θέμα συζήτησης.

Τα χρηματοδοτούμενα από την ΕΕ επενδυτικά σχέδια βελτίωσαν τον εξοπλισμό, τις γνώσεις και τις υπηρεσίες όπως η γεωργική άρδευση, αλλά η θετική επίδραση στο σύνολό τους δεν ήταν πολύ σημαντική. Μία από τις σημαντικότερες διαρθρωτικές αλλαγές στον πρωτογενή τομέα από τη δεκαετία του 1990 ήταν η πολυεπίπεδη απασχόληση (απασχόληση εργαζομένων σε περισσότερες από μία θέσεις εργασίας ή ακόμη και τομείς) για τη διαφοροποίηση του εισοδήματος.

Ο τριτογενής τομέας και ιδιαίτερα ο τουρισμός παρέχει λύσεις για τη δυνητική οικονομική ανάπτυξη των οικονομιών που βρίσκονται σε ύφεση. Σύμφωνα με τον Παγκόσμιο Οργανισμό Τουρισμού (2015), ο τουρισμός αποτελεί ισχυρό παράγοντα οικονομικής ανάπτυξης σε παγκόσμιο επίπεδο. Ως σημαντική δύναμη στην παγκόσμια οικονομία αντιπροσωπεύει πάνω από το 10% του παγκόσμιου Α.Ε.Π. με τάσεις για ακόμα μεγαλύτερο ποσοστό. Παρόλο που η Ευρώπη έχει διατηρήσει δεσπόζουσα θέση στην τουριστική βιομηχανία, άλλα μέρη του κόσμου έχουν επίσης διαπιστώσει εξαιρετικά ταχεία ανάπτυξη τα τελευταία χρόνια.

Ωστόσο, η τάση φαίνεται να αλλάζει μετά το ξέσπασμα της οικονομικής κρίσης στην Ευρώπη από το 2009 και μετά. Η Ελλάδα έχει θέσει ως προτεραιότητα να δώσει μεγαλύτερη έμφαση στον τομέα του τουρισμού και τα πιθανά οφέλη που μπορεί να προκύψουν από την περαιτέρω ανάπτυξη της τουριστικής βιομηχανίας. Σύμφωνα με το Παγκόσμιο Συμβούλιο Τουρισμού (WTTC, 2015) ο τουρισμός δημιούργησε το 2014 οικονομικά μεγέθη 7,6 τρισεκατομμυρίων δολαρίων (10% του παγκόσμιου Α.Ε.Π.) και 277 εκατομμύρια θέσεις εργασίας (1 στις 11 θέσεις εργασίας). Η συμβολή του τουρισμού στο Α.Ε.Π. αυξήθηκε κατά 3,6% στην Ευρώπη, π.χ. 17,5 δισεκατομμύρια, δηλαδή 7,9 % του Α.Ε.Π..

Σε αυτό το σημείο, πρέπει να αναφέρουμε ότι ο παγκόσμιος μέσος όρος της συνεισφοράς του Τουρισμού στο σχηματισμό του Α.Ε.Π. για το έτος 2014 ήταν 58,3 δισεκατομμύρια δολάρια, έναντι 45,4 δισεκατομμυρίων αμερικανικών δολαρίων για τις ευρωπαϊκές χώρες (WTTC, 2015). Όσον αφορά τη συμβολή στην απασχόληση, ο Τουρισμός δημιούργησε άμεσα 340.500 θέσεις εργασίας το 2014 (9,4% της συνολικής απασχόλησης) και αναμένεται να αυξηθεί περαιτέρω κατά 3,8% το 2015, φθάνοντας τα 353,000 (9,5% της συνολικής απασχόλησης). Πράγματι, αυτό το

οικονομικό πλεονέκτημα στηρίζεται στην απασχόληση από ξενοδοχεία, ταξιδιωτικούς πράκτορες, αεροπορικές εταιρείες και άλλες υπηρεσίες μεταφοράς επιβατών (εξαιρουμένων των υπηρεσιών μετακίνησης). Περιλαμβάνει επίσης άλλες δραστηριότητες όπως εστιατόρια και βιομηχανίες αναψυχής που υποστηρίζονται άμεσα από τους τουρίστες. Κατά συνέπεια, ο Τουρισμός θα αντιπροσωπεύει άμεσα περίπου 446.000 θέσεις εργασίας, φθάνοντας κατά 2,4% στα επόμενα οκτώ χρόνια (WTTC, 2015) μέχρι το 2025.

Σε αυτό το πλαίσιο, η ελληνική τουριστική βιομηχανία έχει αναπτυχθεί γρήγορα. Η άμεση συμμετοχή του τριτογενούς τομέα και συγκεκριμένα του τουρισμού ήταν 11,8 δισ. Ευρώ (7,0% του συνολικού Α.Ε.Π.) το 2014. Επιπλέον, αναμένεται να αυξηθεί κατά 3,6% από το 2015 μέχρι το 2025, σε 17,5 δισ. Ευρώ (7,9% του συνολικού Α.Ε.Π.) (WTTC, 2015).

Το 2014, ο Τουρισμός δημιούργησε άμεσα και ταυτόχρονα διατηρούσε 340.500 θέσεις εργασίας (9.4% της συνολικής απασχόλησης). Η εκτίμηση για το 2015 ήταν ακριβής, όπου η αύξηση της απασχόλησης αυξήθηκε κατά 3,8% σε σύγκριση με την προηγούμενη χρονιά. Σύμφωνα με πρόσφατες έρευνες (Yearbook of Tourism Statistics, 2015, WTTC, 2015), τα χρήματα που ξοδεύουν οι ξένοι επισκέπτες σε μια χώρα (ή οι εξαγωγές των επισκεπτών) αποτελούν βασικό στοιχείο της άμεσης συμβολής των ταξιδιών και του τουρισμού.

Αξίζει να σημειωθεί ότι το 2014 η Ελλάδα παρήγαγε 12,2 δις ευρώ σε εξαγωγές επισκεπτών. Οι ταξιδιωτικές δαπάνες αναψυχής (εισερχόμενες και εγχώριες) δημιούργησαν το 94,1% του άμεσου Α.Ε.Π. των ταξιδιών και του τουρισμού το 2014 (20,7 δισ. Ευρώ) έναντι 5,9% των επιχειρηματικών δαπανών (1,3 δισ. Ευρώ). Οι ίδιες μελέτες υποστηρίζουν ότι το ποσοστό των δαπανών ταξιδιών αναψυχής αναμένεται να αυξηθεί κατά 3,8% το 2025 και των επιχειρηματικών δαπανών κατά 6,7% το 2025.

Παρά την συνεχιζόμενη οικονομική κρίση, η Ελλάδα εξακολούθησε να αναπτύσσει τον τομέα του τουρισμού. Ταυτόχρονα, η κρίση και η κλιμάκωση της ανεργίας οδήγησαν πολλούς ανθρώπους (συμπεριλαμβανομένων των νέων) στη γεωργία. Χωρίς να παραβλέπουμε τη συμβολή άλλων βιομηχανιών και τομέων, θα

επικεντρωθούμε στη μελέτη της συμβολής αυτών των δύο τομέων στην οικονομική ανάπτυξη της Ελλάδας για την περίοδο 1970-2015.

1.1.1 Επιλογή Βιομηχανίας ή Υπηρεσιών και η Καλντοριανή Θεωρία

Η θεωρία Kaldor διατυπώθηκε για να εξηγήσει την ανάπτυξη των χωρών στη διαδικασία εκβιομηχάνισης, ή τη μετάβαση από τις γεωργικές οικονομίες στις βιομηχανικές. Αυτή η υπεροχή της μεταποίησης σε άλλους δύο τομείς της οικονομίας οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στην ικανότητά της να επεκτείνεται απορροφώντας πόρους (κυρίως εργατικά) από τους λιγότερο παραγωγικούς πρωτογενείς και τριτογενείς τομείς (Kaldor, 1966). Αυτός ο δυναμισμός, σε συνδυασμό με την εισαγωγή νέων μεθόδων παραγωγής, τεχνολογίας και καινοτομίας, υψηλής εξειδίκευσης, επέκτασης των αγορών και ισχυρών δεσμών προς τα εμπρός και προς τα πίσω, που θεωρούνται αποκλειστικά προνόμια της βιομηχανίας, έδειξαν ότι η ανάπτυξη της κατασκευής μοιάζει με μια διαδικασία που δεν τελειώνει ποτέ. Ειδικά αν η μεταποιητική βιομηχανία μπορούσε να προσαρμοστεί στο μεταβαλλόμενο οικονομικό περιβάλλον, θα μπορούσε να διατηρήσει την οικονομία στην πορεία της οικονομικής ανάπτυξης για πάντα.

Σε πολλές περιπτώσεις, ο ταχέως αναπτυσσόμενος μεταποιητικός τομέας αποδείχθηκε πράγματι ο κύριος κινητήριος μοχλός της οικονομίας, έως ότου φθάσει τελικά σε "οικονομική ωριμότητα", γεγονός που σηματοδοτεί την έναρξη της διαδικασίας αποβιομηχάνισης και την επέκταση του τριτογενούς τομέα. (Rowthorn and Wells, 1987). Αυτό ακριβώς συνέβη σε πολλές ευρωπαϊκές βιομηχανικές χώρες κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '70 που οδήγησε στην επανέναρξη της συζήτησης σχετικά με το εάν οι τομείς εκτός από την κατασκευή θα μπορούσαν να αποδειχθούν εναλλακτικοί κινητήριои μοχλοί ανάπτυξης.

Η εφαρμογή της θεωρίας της Καλτοριανής Θεωρίας στην Ελλάδα έχει προσελκύσει το επιστημονικό ενδιαφέρον τις τελευταίες δεκαετίες. Ο Δρακόπουλος και η Θεοδοσίου (1991) και πιο εκτεταμένα οι Katrakilidis et.al, (2013) διερεύνησαν την εγκυρότητα των ιδεών της θεωρίας του Kaldor στην οικονομική ανάπτυξη και την κατασκευή. Οι Katrakilidis et.al, (2013) εξέτασαν και δοκίμασαν τους τρεις

νόμους της Καλντοριανής Θεωρίας για την ελληνική οικονομία για την περίοδο 1970-2006 χρησιμοποιώντας τη μεθοδολογία ARDL. Η έρευνά τους βασίστηκε στις βασικές υποθέσεις της θεωρίας του Kaldor και τα ευρήματά τους επιβεβαίωσαν τη θετική σχέση μεταξύ της μεταποιητικής παραγωγής και της αύξησης του Α.Ε.Π. στην Ελλάδα. Η έκταση των δεδομένων τους και η ακολουθούμενη διαδικασία ήταν γενικά αποδεκτές.

Τα συμπεράσματα των δύο μελετών που υπογράμμισαν τον ρόλο της μεταποιητικής βιομηχανίας στην οικονομική ανάπτυξη της Ελλάδας αμφισβητήθηκαν από τους Delivani (1991 και 1992) και Delivani και Nikas (2011, 2013) οι οποίοι ισχυρίστηκαν ότι η «κινητήρια δύναμη ανάπτυξης» για την Ελλάδα δεν ήταν η παραγωγή αλλά ο τουριστικός τομέας. Τα ευρήματά τους αποτέλεσαν το κίνητρο για περαιτέρω έρευνα προκειμένου να επισημανθεί η σημασία του τουριστικού τομέα και του πρωτογενούς τομέα κατά τη διάρκεια βαθιάς οικονομικής ύφεσης στην Ελλάδα.

Σε αυτή τη μελέτη θα διερευνήσουμε τη συμβολή του τριτογενούς τομέα και ειδικότερα του τουρισμού και της γεωργίας στην οικονομική ανάπτυξη χρησιμοποιώντας την οικονομετρική προσέγγιση του ARDL Bound Testing. Προχωρήσαμε σε μια διαφορετική προσέγγιση για να μελετήσουμε τη σχέση ανάμεσα στις εισπράξεις από τον τουρισμό, τη γεωργία και το Α.Ε.Π. της Ελλάδας.

Εφαρμόζοντας την εν λόγω μεθοδολογία είχαμε ως στόχο να φτάσουμε σε μια διαφορετική προσέγγιση της θεωρίας του Kaldor για την περίπτωση της Ελλάδας. Ο τουρισμός και η πρωτογενής παραγωγή θα δοκιμαστούν ως εναλλακτικοί «μοχλοί οικονομικής ανάπτυξης». Η Ελλάδα παρουσίασε μεγάλη αύξηση του Α.Ε.Π. (από τις αρχές της δεκαετίας του 1970 έως το 2008 με ένα σύντομο χρονικό διάστημα στα τέλη της δεκαετίας του 1970) και πρωτοφανή αρνητικά ποσοστά ανάπτυξης (έως -16%) μετά το 2008.

Οι Kyrgilis et.al (2012) ισχυρίστηκαν ότι, παράλληλα με την έρευνα σχετικά με την υπεροχή μεταξύ των οικονομικών τομέων, πρέπει να διερευνηθεί και η σχέση μεταξύ τους. Ο αντίκτυπος του τουρισμού στην οικονομία αναμφισβήτητα προσέλκυσε ελάχιστο επιστημονικό ενδιαφέρον μέχρι τις τελευταίες δεκαετίες του

20ού αιώνα. Υπάρχουν, ωστόσο, μερικές μελέτες που έχουν επικεντρωθεί στην συμβολή του τουρισμού στην οικονομία, όπως για παράδειγμα οι Gray (1966) και Witt (1987, σελ. 309-14) που προσέφεραν κατά κεφαλήν εισοδηματική ελαστικότητα της ζήτησης για τουριστικές υπηρεσίες γενικά σε διάφορες οικονομίες και κυρίως στον Καναδά.

Πολλοί ερευνητές ισχυρίζονται ότι τα εισοδήματα σε ξένο νόμισμα που προέρχονται από τον τουρισμό μπορούν να χρησιμοποιηθούν για την εισαγωγή κεφαλαιουχικών αγαθών και την παραγωγή αγαθών και υπηρεσιών, η οποία με τη σειρά της οδηγεί σε οικονομική ανάπτυξη (McKinnon, 1964). Θεωρείται επίσης ότι ο τουρισμός μπορεί να έχει περισσότερα οφέλη για την οικονομία, συμπεριλαμβανομένων των φορολογικών εσόδων, της δημιουργίας απασχόλησης και της παροχής πρόσθετων πηγών εισοδήματος (Archer, 1995, σελ. 918-23; Belisle and Hoy, 1980, σελ. 83-8; Davis et al., 1988, σελ. 2; Durbarry, 2002; Khan et.al, 1990, σελ. 17)

Τις τελευταίες τρεις δεκαετίες ο διευρυνόμενος ρόλος του τουρισμού και της γεωργίας στη διαμόρφωση του Α.Ε.Π. προσέλκυσε επιστημονικό ενδιαφέρον. Πολλοί από τους ερευνητές αντιλήφθηκαν ότι οι δαπάνες για τουρισμό είναι μια εναλλακτική μορφή εξαγωγής που μπορεί να συμβάλει στη βελτίωση του ισοζυγίου πληρωμών μιας χώρας και στη δημιουργία πρόσθετων φορολογικών εσόδων (Archer, 1995; Belisle and Hoy, 1980; Davis et al., 1988). Ο γεωργικός τομέας, εκτός από τη βασική λειτουργία του ως προμηθευτή τροφίμων, αποτελεί βασικό παράγοντα για την οικονομία. Η δημιουργία θέσεων εργασίας και η αποτροπή της εγκατάλειψης της περιφέρειας συγκαταλέγονται στα βασικά οφέλη της εκμετάλλευσης του γεωργικού τομέα σύμφωνα με τον Ο.Ο.Σ.Α (2001). Δεδομένου ότι η εγκατάλειψη της γεωργικής γης δεν αποτρέπεται, η απώλεια φυσικού κεφαλαίου είναι αναπόφευκτη (Cramer et al., 2008). Στην Ελλάδα η εγκατάλειψη της αγροτικής γης έγινε ιδιαίτερα αισθητή στη δεκαετία του 1960 και του 1970. Η τάση αυτή συνεχίστηκε με χαμηλότερα ποσοστά μετά την προσχώρηση της χώρας στην Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα το 1981.

Οι εισπράξεις από τον τουρισμό μπορούν να υποστηρίξουν την οικονομική ανάπτυξη ενός έθνους μέσω της θετικής επίδρασής τους σε ολόκληρη την οικονομία του κράτους ή της χώρας, μέσω της διάχυσης και άλλων επιμέρους παραγόντων της οικονομίας (Martin, 1992). Η υπόθεση ότι τομείς όπως ο τουρισμός και η γεωργία χωριστά ή σε συνδυασμό θα μπορούσαν να δημιουργήσουν οικονομική ανάπτυξη δεν είναι πρόσφατη.

Ορισμένες μελέτες εξέτασαν τη σχέση μεταξύ τουρισμού και οικονομικής ανάπτυξης μαζί με την αιτιότητα αυτής της σχέσης. Ο Ghali (1976) διερεύνησε εμπειρικά τη σχέση μεταξύ τουρισμού και ανάπτυξης χρησιμοποιώντας ανάλυση των χρονικών σειρών. Σε άλλες μελέτες που διεξήχθησαν από τον Kadir και τον Jusoff (2010), οι Lionetti και Gonzalez (2012) χρησιμοποιώντας τη συνένωση μεταξύ τουρισμού και εμπορίου επιβεβαίωσαν προηγούμενα ευρήματα και επίσης έδωσαν μια ανάλυση της κατεύθυνσης αιτιότητας. Στην πλειονότητα των προαναφερθέντων έργων επαληθεύτηκε μια μοναδική σχέση ενσωμάτωσης μεταξύ του τουρισμού και της οικονομικής ανάπτυξης με τη χρήση της δοκιμασίας αιτιότητας (Granger, 1988) και έδειξαν ότι η σχέση ήταν σταθερή και μονοσήμαντη.

Ο Δριτσάκης (2004) εξέτασε την υπόθεση ανάπτυξης της τουριστικής κίνησης σε σχέση με την περίπτωση της Ελλάδας μεταξύ 1960 και 2000. Εφαρμόζει μια οικονομετρική μεθοδολογία της δοκιμής συνένωσης που πρότεινε ο Johansen (1995) και ο έλεγχος αιτιότητας που πρότεινε ο Granger (1988), χρησιμοποιώντας υπόδειγμα διόρθωσης σφαλμάτων. Βρήκε στοιχεία για μια αμφίδρομη αιτιώδη συνάφεια μεταξύ του διεθνούς τουρισμού και της οικονομικής ανάπτυξης. Ωστόσο, ενώ οι εισπράξεις από τον τουρισμό και η πραγματική συναλλαγματική ισοτιμία είχαν ισχυρή αιτιώδη συνάφεια με την οικονομική ανάπτυξη, η οικονομική ανάπτυξη και η πραγματική συναλλαγματική ισοτιμία επηρέασαν τις εισπράξεις από τον τουρισμό μόνο μέσω μιας γραμμικής αιτιώδους σχέσης.

Ένα διαφορετικό μοντέλο χρησιμοποιήθηκε από το Durbarry (2004). Ανέλυσε τη σχέση μεταξύ οικονομικής ανάπτυξης και τουρισμού σχετικά με τη Μαυριτανία μεταξύ 1952 και 1999. Σε αντίθεση με τον Δριτσάκη, το Durbarry χρησιμοποίησε ένα μοντέλο που βασίστηκε σε πέντε μεταβλητές που περιλάμβαναν εισπράξεις του

τουρισμού, κεφάλαιο, ανθρώπινο κεφάλαιο, πραγματικές εξαγωγές ζάχαρης και εξαγωγές μεταποιητικών προϊόντων. Με βάση αυτή την οικονομετρική προσέγγιση, αποδείχθηκε ότι ο τουρισμός προκάλεσε την οικονομική ανάπτυξη στη Μαυριτανία κατά την εξεταζόμενη περίοδο.

Ο Gunduz (2005) προσπάθησε επίσης να διερευνήσει εάν ο τουρισμός συνέβαλε πραγματικά στην οικονομική ανάπτυξη στην Τουρκία. Η σχέση μεταξύ τουρισμού και οικονομικής ανάπτυξης διερευνήθηκε με τη χρήση δοκιμών αιτιώδους κίνησης με μόχλευση. Αυτή η μέθοδος ήταν ισχυρή για την ύπαρξη μη κανονικότητας και ARCH επιδράσεων. Ιδιαίτερη προσοχή δόθηκε στην επιλογή της βέλτιστης σειράς καθυστερήσεων του εμπειρικού μοντέλου. Διαπιστώθηκε ότι η υπόθεση της ανάπτυξης που βασίζεται στον τουρισμό, υποστηρίζεται εμπειρικά στην περίπτωση της Τουρκίας.

Ωστόσο, ο Oh (2005) απέρριψε τη θεωρία ανάπτυξης που βασίζεται στον τουρισμό. Χρησιμοποιώντας ένα διαφορετικό μοντέλο και αποκλείοντας τις συναλλαγματικές ισοτιμίες, κατέληξε στο συμπέρασμα ότι δεν υπήρχε μακροχρόνια σχέση μεταξύ των δύο μεταβλητών που αναλύθηκαν. Επιπλέον, χρησιμοποιώντας τη δοκιμή αιτιότητας του Granger, εντόπισε μια μονοκατευθυντική αιτιώδη συνάφεια από την οικονομική ανάπτυξη έως την δοκιμή αιτιότητας και διαπίστωσε μια μονοκατευθυντική αιτιώδη σχέση από την οικονομική ανάπτυξη στον τουρισμό. Έτσι, η υπόθεση δεν επαληθεύτηκε και, κατά συνέπεια, οι πολιτικές προώθησης του τουρισμού δεν μπορούσαν να θεωρηθούν ως κύριες για την οικονομική ανάπτυξη.

Μια ενδιαφέρουσα έρευνα πραγματοποιήθηκε από τους Kim et al (2006). Αυτή η μελέτη εξέτασε την αιτιώδη συνάφεια μεταξύ της επέκτασης του τουρισμού και της οικονομικής ανάπτυξης στην Ταϊβάν για την περίοδο 1971-2003. Διεξήχθη μια δοκιμή αιτιώδους συνάφειας με τεστ Granger, ακολουθώντας την προσέγγιση της συν-ολοκλήρωσης ώστε να αποκαλύψει την κατεύθυνση της αιτιότητας μεταξύ της οικονομικής ανάπτυξης και της επέκτασης του τουρισμού. Τα αποτελέσματα των δοκιμών έδειξαν μακροχρόνια σχέση ισορροπίας και περαιτέρω αμφίδρομη αιτιότητα μεταξύ των δύο παραγόντων. Με άλλα λόγια, στην Ταϊβάν, ο τουρισμός και η οικονομική ανάπτυξη κινούνται προς την ίδια κατεύθυνση.

Ο τουρισμός είναι ένας στρατηγικός τομέας που πρέπει να αναπτυχθεί μακροπρόθεσμα. Οι Karlan και Zelik (2008) διαπίστωσαν ότι εφαρμόζεται μια σταθερή μονόδρομη σχέση μεταξύ του τουρισμού και του Α.Ε.Π., χρησιμοποιώντας τη γενική μεθοδολογία που εφαρμόστηκε ήδη σε προηγούμενες μελέτες. Η Louca (2006) εξέτασε την ύπαρξη και τη φύση των μακροχρόνιων σχέσεων μεταξύ των εισοδημάτων που προέρχονται αφενός από την τουριστική βιομηχανία στην Κύπρο και των αφίξεων των τουριστών και αφετέρου των τριών κατηγοριών δαπανών από την πλευρά της προσφοράς. Ο Katircioglu (2007) διενήργησε επίσης ανάλυση για την Κύπρο σχετικά με τη σχέση του τουρισμού, του διεθνούς εμπορίου (εισαγωγές, εξαγωγές, από κοινού και ξεχωριστά) και της οικονομικής ανάπτυξης για την περίοδο 1960-2005. Χρησιμοποιώντας μία αυτορυθμιζόμενη μέθοδο κατανεμημένης καθυστερημένης συσσωμάτωσης (Test ARDL), επιβεβαίωσε μια μακροπρόθεσμη σχέση μεταξύ των μεταβλητών που μελετήθηκαν. Από τη μία πλευρά, η αιτιώδης κατεύθυνση έδειξε ότι η οικονομική ανάπτυξη τόνωσε την ανάπτυξη του διεθνούς εμπορίου και τον αριθμό των διεθνών τουριστικών αφίξεων στο νησί. Από την άλλη πλευρά, η ανάπτυξη του διεθνούς εμπορίου τόνωσε εμφανώς την αύξηση του αριθμού των διεθνών τουριστικών αφίξεων.

Η ερμηνεία αυτών των σχέσεων βασίστηκε στο γεγονός ότι η μεγαλύτερη οικονομική ανάπτυξη δημιουργεί αύξηση της Έρευνας και Ανάπτυξης, επιτρέποντας επίσης την αύξηση των πόρων που διατίθενται για τη διαφήμιση και την προώθηση των τουριστικών εγκαταστάσεων, προσελκύοντας έτσι περισσότερους τουρίστες. Οι Caró et.,al (2007) διαπίστωσαν ότι οι τουριστικές δραστηριότητες αποτελούν την κινητήρια δύναμη για την αύξηση του εισοδήματος. Προσπάθησαν να μετρήσουν τη συμβολή των διαφόρων παραγωγικών παραγόντων και της παραγωγικότητας στην οικονομική ανάπτυξη των ισπανικών Βαλεαρίδων και Κανάριων Νήσων.

Επίσης, μελετήθηκε η σχέση μεταξύ τουρισμού και οικονομικής ανάπτυξης. Οι μελέτες αυτές επικεντρώθηκαν στη σχέση αιτιότητας μεταξύ των εσόδων του διεθνούς τουρισμού και της οικονομικής ανάπτυξης στην τουρκική οικονομία, κατά την περίοδο 1963-2013. Ελήφθησαν ετήσια στοιχεία από τους Παγκόσμιους Δείκτες Δεδομένων και το Τουρκικό Ινστιτούτο Στατιστικής. Χρησιμοποιήθηκαν τρεις

διαφορετικές μεθοδολογίες για τη δοκιμή της αιτιότητας: αιτιότητα Granger, απεριόριστη ανάλυση VAR και ανάλυση Toda-Yamamoto VAR.

Στα μέσα της δεκαετίας του '90 και μετά, πολλές εμπειρικές μελέτες υποστήριξαν ότι ο γεωργικός τομέας οδηγεί σε μακροπρόθεσμη οικονομική ανάπτυξη. Ο Schultz (1968) εξέτασε το ρόλο του πρωτογενούς τομέα στη διαδικασία οικονομικής ανάπτυξης. Συγκεκριμένα υποστήριξε ότι υπάρχουν μηχανισμοί μέσω των οποίων η αύξηση της γεωργικής παραγωγικότητας θα μπορούσε να συμβάλει στις διαρθρωτικές αλλαγές στην οικονομία. Η εφαρμογή εμπειρικών ερευνών σχετικά με το εάν ο γεωργικός τομέας συμβάλλει στην οικονομική ανάπτυξη υπήρξε έντονη τα τελευταία χρόνια. Οι Gollin et al., (2007) τόνισαν ότι η μείωση της φτώχειας και η μακροπρόθεσμη ανάπτυξη σχετίζονται άμεσα με την ανάπτυξη του γεωργικού τομέα.

Η φύση του ρόλου της γεωργίας είναι, φυσικά, πολύ σημαντική για τον προσδιορισμό της κατάλληλης «ισορροπίας» μεταξύ γεωργίας και άλλων τομέων, όσον αφορά:

- ✓ Τις άμεσες κυβερνητικές επενδύσεις ή την ενίσχυση των επενδύσεων.
- ✓ Τα κονδύλια του προϋπολογισμού για δημόσια έρευνα και εκπαίδευση, τα προγράμματα επέκτασης.
- ✓ Τη φορολογική επιβάρυνση που επιβάλλεται σε διάφορους τομείς.

Το ζήτημα του κατά πόσο η γεωργία διαδραματίζει μεγαλύτερο ρόλο στην οικονομική ανάπτυξη από ό, τι σε άλλους οικονομικούς τομείς, έχει απαντηθεί από τον Dercon (2014). Η αιτιώδης σχέση μεταξύ του γεωργικού τομέα και ειδικότερα ο ρόλος της γεωργικής παραγωγικότητας αποτελεί πρόκληση για τους ερευνητές.

Χωρίς να υποτιμάται ο ρόλος άλλων τομέων της οικονομίας, είναι απαραίτητη η διερεύνηση της σχέσης μεταξύ της οικονομικής ανάπτυξης, του τομέα της γεωργίας και του τομέα των υπηρεσιών. Όσον αφορά την Ελλάδα, η συμβολή του τουριστικού και γεωργικού τομέα στην οικονομική ανάπτυξη αποτελεί βασική προτεραιότητα για τη χώρα. Οι τομείς της γεωργίας και του τουρισμού παρουσίασαν ιδιαίτερη ανάπτυξη στα επτά χρόνια παρατεταμένης οικονομικής ύφεσης στην Ελλάδα (NSAG, 2017).

Παράλληλα, διατηρήθηκε η εκμετάλλευση της γεωργικής γης στην Ελλάδα, σε σύγκριση με τη σχετική μείωση του αριθμού των γεωργικών εκμεταλλεύσεων στην Ευρώπη τα τελευταία χρόνια. Είναι γενικά αποδεκτό ότι η έλλειψη απασχόλησης σε άλλους τομείς της οικονομίας, όπως στον δευτερογενή τομέα, οδήγησε στη διατήρηση των γεωργικών εκμεταλλεύσεων κατά την τελευταία δεκαετία και στην ενίσχυση της τουριστικής βιομηχανίας σε σχέση με το παρελθόν στις χώρες του ευρωπαϊκού νότου και ιδιαίτερα στην Ελλάδα και την Ισπανία. (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2013a, b, c).

Η γεωργική παραγωγή επηρεάστηκε από την παγκοσμιοποίηση. Η Ευρώπη και ιδιαίτερα χώρες όπως η Σλοβακία και η Ελλάδα έχουν δείξει μεγαλύτερη έκθεση σε νέες προκλήσεις (Alexiades et al., 2013). Η εκβιομηχάνιση της ελληνικής οικονομίας απέτυχε στη μεταπολεμική περίοδο. Η αποτυχία αυτή οδήγησε στη δημιουργία ενός βιώσιμου μεταποιητικού τομέα και ενίσχυσε την οικονομία, αλλά με χαμηλή ένταση (Delivani, 1991, Kyrkilis and Semasis, 2015). Η ένταση της παραγωγής διακόπηκε από την πρώτη πετρελαϊκή κρίση, ξεκινώντας μια μακρά περίοδο αποβιομηχάνισης υπέρ του τομέα των υπηρεσιών. Τα τελευταία οκτώ χρόνια έντονης οικονομικής ύφεσης στην Ελλάδα, πολλοί παράγοντες εμπόδιζαν την ελληνική γεωργία να δημιουργήσει δεσμούς με άλλους τομείς της οικονομίας. Στην πραγματικότητα, παράγοντες όπως το υψηλότερο κόστος παραγωγής λόγω της αύξησης του ενεργειακού κόστους και της φορολογίας, η έλλειψη τεχνολογικών και οργανωτικών βελτιώσεων οδήγησαν σε χαμηλότερες αποδόσεις στη γεωργική παραγωγή.

Λαμβάνοντας υπόψη αυτή τη βιβλιογραφία αποφασίσαμε να ερευνήσουμε τον τομέα του τουρισμού και τον αγροτικό τομέα όσον αφορά τη συμβολή τους στην οικονομική ανάπτυξη της Ελλάδας.

1.2 Μεθοδολογία Threshold cointegration

Η εμπειρική μας έρευνα βασίστηκε στη χρήση της γραμμικής συνολοκλήρωσης και της μεθόδου συνολοκλήρωσης threshold όποτε αυτό κρίθηκε απαραίτητο. Τα δεδομένα που χρησιμοποιήθηκαν για τη συγκεκριμένη μελέτη προέκυψαν από την Παγκόσμια Τράπεζα και τον Παγκόσμιο Οργανισμό Τουρισμού που εκτείνεται από

το 1970 έως το 2013, συμπεριλαμβανομένων των περιόδων οικονομικής ανάπτυξης και οικονομικής ύφεσης. Οι μεταβλητές που χρησιμοποιούνται είναι οι εξής :

- ✓ Οι τουριστικές εισπράξεις ως συμμετοχή του τουρισμού στο Α.Ε.Π. (δεδομένα από την Εθνική Τράπεζα Ελλάδας).
- ✓ Όσον αφορά τη γεωργία, χρησιμοποιείται το Α.Ε.Π. από τη γεωργία
- ✓ Το Α.Ε.Π. της Ελλάδας για το ίδιο χρονικό διάστημα.

Όλες οι μεταβλητές είναι σε λογαριθμική μορφή, ενώ η εφαρμογή κατάλληλων δοκιμών επικύρωσε την ύπαρξη γραμμικής σχέσης μεταξύ του Α.Ε.Π. και του Α.Ε.Π. που παράγεται από τον τουρισμό (GDPtour), ενώ από την άλλη η μη γραμμικότητα επικυρώθηκε για το Α.Ε.Π. που παράγεται από τον αγροτικό τομέα (GDPagr). Για τους προαναφερθέντες λόγους, η συνολοκλήρωση του Johansen χρησιμοποιήθηκε για το πρώτο ζεύγος μεταβλητών και η threshold συνολοκλήρωση για το δεύτερο.

Η ερευνητική προσέγγιση με τη μέθοδο του Johansen παρέχει τη μέγιστη εκτιμώμενη πιθανότητα και η μέθοδος προσέγγισης δοκιμών threshold πιθανότητας στοχεύει στον προσδιορισμό του βαθμού συνολοκλήρωσης. Για το πρώτο ζεύγος μεταβλητών (Α.Ε.Π. και αγροτικό Α.Ε.Π.), η προσέγγιση δεν μπορούσε να δώσει αποτελέσματα και λαμβάνοντας υπόψη την βιβλιογραφία δεν θα μπορούσε να δώσει τα αναμενόμενα αποτελέσματα. Ως εκ τούτου, χρησιμοποιήσαμε τη μεθοδολογία της threshold συνολοκλήρωσης. Οι συγκεκριμένες σχέσεις (γραμμικές ή μη γραμμικές) μπορούν να δημιουργήσουν τις κατάλληλες συνθήκες για την προώθηση της οικονομικής ανάπτυξης σε μια χώρα που αντιμετωπίζει σοβαρή οικονομική κρίση για περισσότερα από οκτώ χρόνια. Στις επόμενες παραγράφους παρουσιάζουμε μια σύντομη ανασκόπηση της τεχνικής συνολοκλήρωσης Johansen, του μηχανισμού VECM και του θεωρητικού υποβάθρου για την ανάλυση (στην αγγλική γλώσσα : the impulse response analysis) που εισήγαγε ο Pesaran et al. (2001).

Προσπαθώντας να ορίσουμε την τάξη του προτεινόμενου οικονομετρικού υποδείγματος προχωράμε στους ελέγχους ύπαρξης στατιστικού ίχνους (trace statistics) και του έλεγχου της μέγιστης ιδιοτιμής (maximum eigenvalue statistics) .Η όλη διαδικασία ακολουθείται προκειμένου να καταλήξουμε σε ασφαλές

συμπέρασμα ως προς τον αριθμό των συνολοκληρωμένων διανυσμάτων (χρήση συμβόλου: r), στο αυτοπαλίνδρομο οικονομετρικό υπόδειγμα τύπου VAR. Δεδομένου ότι οι χρονοσειρές που μελετήθηκαν είναι $I(1)$, με βάση τα αποτελέσματα όλων των δοκιμών ως προς την ύπαρξη μοναδιαίας ρίζας καταλήξαμε στο συμπέρασμα ότι μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε την τεχνική Johansen προκειμένου για να εξετάσουμε αν υπάρχει ένας συνδυασμός (γραμμική σχέση) των μεταβλητών που είναι όμως στάσιμες (ίδιου βαθμού). Οι μεταβλητές που μελετήθηκαν συνολοκληρώνονται πράγμα που σημαίνει ότι υπάρχει μια μακροχρόνια σχέση μεταξύ τους.

Η τεχνική συνολοκλήρωσης μπορεί να εφαρμοστεί αφού οι χρονολογικές σειρές είναι $I(1)$, που είναι μη στάσιμες σε επίπεδα και στάσιμες στις πρώτες διαφορές. Η τεχνική συνολοκλήρωσης του Johansen (1995) περιλαμβάνει τη δοκιμή της μηδενικής υπόθεσης. Δηλαδή της υπόθεσης ότι δεν υπάρχει συνολοκλήρωση ενάντια στην εναλλακτική υπόθεση ότι υπάρχει συνολοκλήρωση. Η εφαρμογή της τεχνικής του Johansen προϋποθέτει τον υπολογισμό του αριθμού των χρονικών καθυστερήσεων των ενδογενών μεταβλητών του μοντέλου αφού χρησιμοποιείται ένας αυτοπαλίνδρομος συντελεστής στη μοντελοποίηση κάθε μεταβλητής. Ο αριθμός των καθυστερήσεων προσδιορίζεται χρησιμοποιώντας το κριτήριο Akaike.

Στη συνέχεια προχωρήσαμε στον έλεγχο διόρθωσης σφάλματος (Vector Error Correction Model) προκειμένου να εξετάσουμε την κατεύθυνση της αιτιακής σχέσης μεταξύ των μεταβλητών που χρησιμοποιήθηκαν στο υπόδειγμα μας. Επιπλέον, το υπόδειγμα διόρθωσης σφάλματος καταγράφει όχι μόνο τη μακροπρόθεσμη αλλά και τη βραχυπρόθεσμη δυναμική του προτεινόμενου μοντέλου.

Τέλος, στη μελέτη μας διεξήγαμε μια «impulse – response analysis» για τις μεταβλητές που μελετήθηκαν. Τα αποτελέσματα, σύμφωνα με τους Pesaran και Shin (1999) είναι ένα χρήσιμο εργαλείο προκειμένου να ελέγξουμε τη δυναμική που έχει το προτεινόμενο μοντέλο ως προς την αντίδραση στην Α.Ε.Π (Gdp) της Ελλάδας για παράδειγμα σε μια απότομη αλλαγή στο Α.Ε.Π. του τουρισμού και αντίστροφα.

Το μοντέλο VAR και η διαδικασία που το διέπει ακολουθεί την εξίσωση:

$$x_t = \Phi D_t + \sum_{i=1}^k \Pi_i x_{t-i} + \varepsilon_t \quad t = 1, 2, \dots, T \quad (4)$$

Η διαδικασία “xt” που αντιπροσωπεύει τον φορέα των τιμών της προτεινόμενης εξίσωσης έχει σταθερή συνδιακύμανση, , ενώ εt είναι p διαστάσεων και υποτίθεται ότι είναι «i.i.d.» (ταυτόσημα, ανεξάρτητα, κατανομημένα) με μηδενική μέση και θετική ορισμένη μήτρα συνδιακύμανσης Ω.

Το σφάλμα πρόβλεψης h-forward για τη διαδικασία xt δίνεται από την ακόλουθη εξίσωση.

$$x_{t+h} - E[x_{t+h} / I] = \sum_{j=0}^{h-1} C_j \varepsilon_{t+h-j} \quad (5)$$

Όπου I θεωρείται ότι είναι σύνολο πληροφοριών που περιλαμβάνει το ιστορικό «xs» της περιόδου «t», καθώς και ολόκληρη τη χρονική διαδρομή για Dt. Οι πίνακες p × p δίδονται από το Co = Ip και

$$C_j = \sum_{i=1}^{\min k, j} \Pi_i C_{j-i} \quad j \geq 1 \quad (6)$$

Έτσι, όλοι οι πίνακες Cj μπορούν να καθοριστούν αναδρομικά από τις μήτρες Πi.

Οι Koop, Pesaran και Potter (1996) καθόρισαν τη λειτουργία γενικευμένης (impulse response) απόκρισης με τον ακόλουθο τύπο:

$$GI_x(h, \delta, I_{t-1}) = E[x_{t+h} / \varepsilon_t = \delta, I_{t-1}] - E[x_{t+h} / I_{t-1}] \quad (7)$$

Για τη διαδικασία VAR αυτό σημαίνει ότι:

$$GI_x(h, \delta, I_{t-1}) = G_h \delta \quad (8)$$

Η επιλογή του δ είναι απαραίτητη για τον προσδιορισμό του χρόνου για οποιαδήποτε γενικευμένη λειτουργία απόκρισης (impulse response). Ως εναλλακτική λύση σε απότομες μεταβολές στο ε_t μπορεί να θεωρήσουμε ότι επηρεάζεται ένα στοιχείο τέτοιο ώστε $\varepsilon_{jt} = \delta_j$. Τώρα μπορούμε να ορίσουμε τη γενικευμένη αντίδραση (impulse response) ως εξής:

$$GI_x(h, \delta_j, I_{t-1}) = E[x_{t+h} / \varepsilon_{jt} = \delta_j, I_{t-1}] - E[x_{t+h} / I_{t-1}] \quad (9)$$

Έστω $\delta_j = (\omega_{jj})^{1/2}$, η τυπική απόκλιση της ε_{jt} , και υποθέτοντας ότι ε_t ακολουθεί την κανονική κατανομή (είναι δηλαδή Gaussian), προκύπτει ότι:

$$E[\varepsilon_t / \varepsilon_{jt} = \sqrt{\omega_{jj}}] = \Omega e_j \omega_{jj}^{-1/2} \quad (10)$$

Όπου το e_j είναι το e_j :th της στήλης του I_p . Όσο για το VAR μοντέλο στη συνέχεια βρίσκουμε ότι :

$$GI_x(h, \sqrt{\omega_{jj}}, I_{t-1}) = C_h \Omega e_j \omega_{jj}^{-1/2} \quad (11)$$

Αυτό μετρά την απόκριση σε x_{jt} από μια μεταβολή της τυπικής απόκλισης προς ε_{jt} , όπου λαμβάνεται υπόψη ο συσχετισμός μεταξύ ε_{jt} και ε_{it} . Ορίζοντας την διαγώνιο $p \times p$ του πίνακα Σ όπως φαίνεται παρακάτω:

$$\Sigma = \begin{bmatrix} (e_1' \Omega e_1)^{-1/2} \\ (e_2' \Omega e_2)^{-1/2} \\ (e_3' \Omega e_3)^{-1/2} \\ \dots \\ (e_p' \Omega e_p)^{-1/2} \end{bmatrix} \quad (12)$$

Προχωρώντας την ανάλυση μπορούμε να εκφράσουμε τις γενικευμένες μεταβολές και αποκρίσεις σε μορφή μήτρας όπως:

$$GI_x(h, \sqrt{\omega_{11}}, \dots, \sqrt{\omega_{pp}}, I_{t-1}) = C_h \Omega \Sigma = C_h B = A_h$$

(13)

Παρακάτω παρουσιάζεται το θεωρητικό υπόβαθρο για συνολοκλήρωση με τη μέθοδο threshold που χρησιμοποιείται για το άλλο ζεύγος μεταβλητών gdp - GDP από τον αγροτικό τομέα. Επομένως, σε αυτό το μέρος της μεθοδολογίας χρησιμοποιούμε το μοντέλο που εισήγαγε ο Hansen και ο Seo (2002), πιο συγκεκριμένα, το μοντέλο Threshold διόρθωσης σφάλματος (TVECM). Το συγκεκριμένο μοντέλο εξετάζει τη μη γραμμική σχέση μεταξύ του Α.Ε.Π και του Α.Ε.Π που παράγεται από τον αγροτικό τομέα. Το μοντέλο κατώτατου ορίου του συστήματος, όπου γ_1, γ_2 είναι οι παράμετροι του Threshold, σχηματίζεται ως εξής:

$$\Delta y_t = c_j + \Pi_j y_{t-1} + \Gamma_{1j} y_{t-1} + \dots + \Gamma_{p-1,j} y_{t-p+1} + u_{tj}$$

$$\text{εάν } \gamma_{j-1} \leq y_{t-d-1} \leq \gamma_j$$

όπου ,

$$p \geq 0, \quad k > 1$$

$j = 1, \dots, k$ και γ_i είναι πραγματικοί αριθμοί όπου ανήκουν από $-\infty = \gamma_0 < \gamma_1 < \dots < \gamma_k = \infty$, και

- u_{tj} είναι μια K διαστάσεων (K -dimensional) διαδικασία λευκού θορύβου για κάθε $j = 1, \dots, k$,
- p δηλώνει τη σειρά του αυτοπαλίνδρομου όρου AR,
- d δηλώνει την καθυστέρηση threshold, δηλαδή την καθυστέρηση της χρονικής μεταβολής της μεταβλητής threshold y_{t-d-1} σε σύγκριση με y_{t-1} , ο ακέραιος j υποδηλώνει τον αριθμό του regime, καθώς οι αριθμοί $\gamma_1, \dots, \gamma_{k-1}$ δηλώνουν τα $k-1$ κατώτατα όρια του threshold που χωρίζουν το συνολοκλήρωμα σε « k regimes».

Τα αποτελέσματα των προαναφερθεισών μεθοδολογιών παρέχονται στην επόμενη ενότητα.

1.4 Ερευνητικά Αποτελέσματα εφαρμοζόμενης μεθόδου

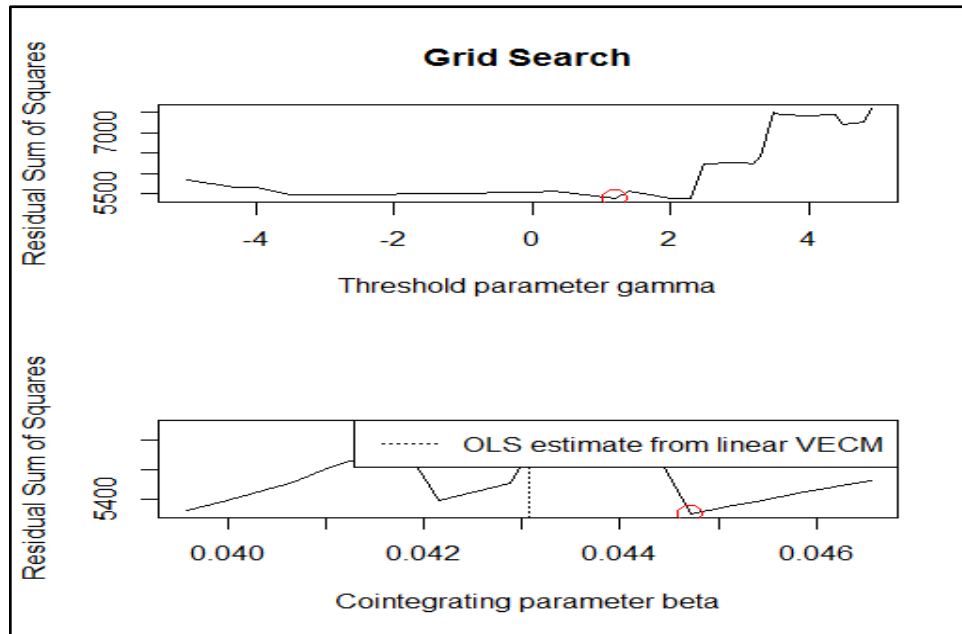
Η τεχνική συν-ολοκλήρωσης Johansen χρησιμοποιείται για να δοκιμαστεί η ύπαρξη γραμμικής σχέσης, αλλά πρέπει πρώτα να χρησιμοποιηθεί η δοκιμή μονάδας ρίζας. Η δοκιμή DF - GLS χρησιμοποιήθηκε και στις δύο μοναδικές χρονολογικές σειρές, συμπεριλαμβανομένου του Α.Ε.Π. και του Α.Ε.Π. που παράγεται από τη γεωργία και τον τουρισμό ([Πίνακας 16](#)).

Πίνακας 16. Δοκιμή DF – GLS

Variables	DF - GLS test
GDP	-0.7462
ΔGDP	-3.6097***
GDPagr	-0.746
ΔGDPagr	-3.126***
GDPtour	-0.7325
ΔGDPtour	-3.257348***
***, **, * reject of null hypothesis for 1,5,10% level of significance critical values for 1, 5, 10% are respectively -2.62 -1.95 -1.62	

Σύμφωνα με αυτά τα ευρήματα, όλες οι χρονοσειρές που χρησιμοποιήθηκαν είναι I (1), μη στάσιμες σε επίπεδα, στάσιμες στις πρώτες διαφορές, επιτρέποντάς μας στην παρούσα έρευνα να χρησιμοποιήσουμε τεχνική συγχώνευσης Johansen.

Το επόμενο βήμα της ανάλυσης μας αφορά την αξιοποίηση της συνένωσης, όπως επικυρώθηκε με προκαταρκτικές δοκιμές. Η πιο σημαντική δοκιμή είναι η δοκιμή πλέγματος που υποδεικνύει την ύπαρξη ενός κατώτατου ορίου.

Εικόνα 2. Δοκιμή συν-ολοκλήρωσης Threshold Cointegration

Στο επόμενο βήμα της μεθοδολογίας μας υπολογίσαμε το υπόδειγμα διόρθωσης σφάλματος διανύσματος. Οι συντελεστές της εκτιμώμενης TVECM από τα προσομοιωμένα δεδομένα με $\beta = -0.04471815$, lag = 1 και τιμή Regime $\gamma_1 = 1.2$ στον [πίνακα 17](#).

Πίνακας 17. Συντελεστές του εκτιμώμενου TVECM, Low Regime

Regime	Term	GDP	GDPagr
Low Regime	ECT	6.5487(0.0001)***	0.1426(0.1703)
	Const	17.8378(0.0024)**	0.3085(0.3998)
	Gdp(-1)	-14.3658(0.0074)**	-0.3359(0.3226)
	Gdpagr(-1)	0.6545(8.4e-05)***	0.0088(0.3726)

The standard errors of the coefficients are in the parenthesis.

Το πρώτο Regime αντιστοιχεί στο 28,6% ενώ το ανώτερο καθεστώς αντιστοιχεί στο 71,4%. Οι συντελεστές της εκτιμώμενης TVECM από τα προσομοιωμένα δεδομένα με $\beta = -0,0474715$, καθυστέρηση = 1 και τιμή regime $\gamma_1 = 1,2$.

Πίνακας 18. Συντελεστές του εκτιμώμενου TVECM, Upper Regime

Regime	Term	GDP	GDPagr
Upper Regime	ECT	0.1856(0.9415)	-1756(0.3002)
	Const	3.9038(0.6330)	0.7216(0.1888)
	Gdp(-1)	4.3396(0.3412)	0.2232(0.4599)
	Gdpagr(-1)	-0.2070(0.6667)	0.0013(0.9665)
The standard errors of the coefficients are in the parenthesis.			

Δεν υπάρχει στατιστική σημαντικότητα για τη μακροχρόνια όσο και για τη βραχυχρόνια δυναμική περίοδο, κάτι που επικυρώνει μια ένδειξη σταθερότητας.

Το επόμενο ζεύγος μεταβλητών για το οποίο επιβεβαιώνεται η γραμμική συνένωση περιλαμβάνει το Α.Ε.Π. στην Ελλάδα και το Α.Ε.Π. που παράγεται από τον τουρισμό. Μια άλλη εξαιρετικά σημαντική κίνηση ανάπτυξης που ερευνήθηκε με την τεχνική συνολοκλήρωσης Johansen, ενώ το υπόδειγμα διόρθωσης σφάλματος διανύσματος εκτιμήθηκε επιπρόσθετα για να προσδιορίσει την αιτιότητα μεταξύ του ζεύγους των μεταβλητών που μελετήθηκαν. Τα αποτελέσματα παρουσιάζονται στις επόμενες παραγράφους.

Πίνακας 19. Αποτελέσματα της τεχνικής συνολοκλήρωσης του Johansen

test	10pct	5pct	1pct
$r \leq 1$	1.16	6.50	8.18 11.65
$r = 0$	16.41	12.91	14.90 19.19

Συνεπώς, επικυρώνεται η ύπαρξη ενός φορέα συνολοκλήρωσης. Ο μόνος φορέας συνένωσης είναι το r_1 (1, 0,01352), ενώ η εκτιμώμενη διόρθωση σφάλματος διανύσματος είναι η ακόλουθη.

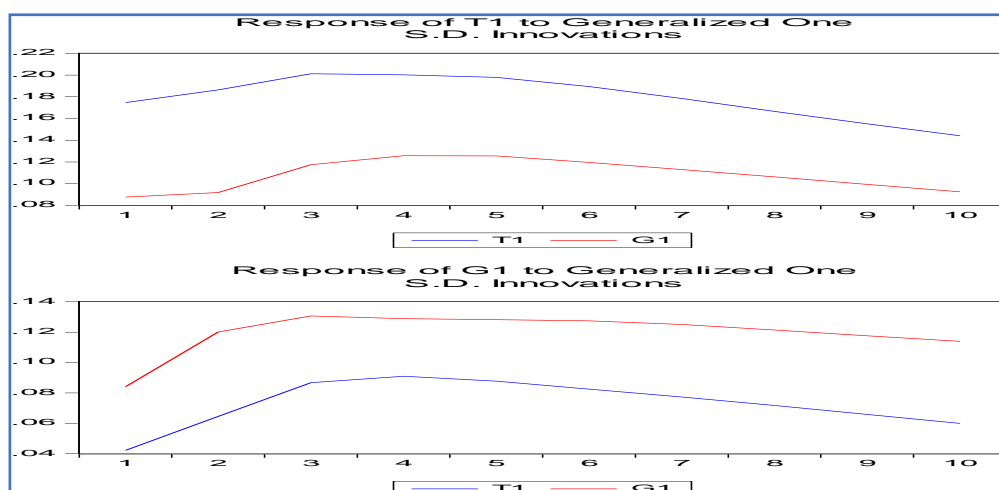
Πίνακας 20. Οι συντελεστές της εκτιμώμενης VECM

Term	GDP	GDPtour
ECT	0.0051(0.0029).	0.0145(0.0060)*
Const	0.2576(0.1281).	0.6718(0.2634)*
Gdp(-1)	0.4054(0.1577)*	0.1655(0.3244)
Gdptour(-1)	0.0517(0.0798)	0.0970(0.1641)

The standard errors of the coefficients are in the parenthesis.

Σύμφωνα με τα ευρήματά μας, το Gdp βραχυπρόθεσμα και μακροπρόθεσμα επηρεάζεται από το Gdp του τουρισμού, ενώ η αντίθετη σχέση ισχύει μόνο μακροπρόθεσμα. Το επόμενο βήμα στην ανάλυσή μας περιλαμβάνει την ανάλυση της μεταβλητότητας του υποδείγματος.

Διάγραμμα 8. Response of T1 and G1

1.3 Συμπεράσματα και προτάσεις εφαρμογής πολιτικής με βάση τα πρώτα ερευνητικά αποτελέσματα

Ο τουρισμός είναι ένας από τους ταχύτερα αναπτυσσόμενους τομείς σε παγκόσμια κλίμακα. Ωστόσο, ο πρωτογενής τομέας είναι επίσης σημαντικός παράγοντας για τον σχηματισμό του Α.Ε.Π. για πολλές χώρες. Και οι δύο μπορούν να αποδειχθούν πολύ σημαντικοί για μια χώρα, ειδικά σε περίοδο οικονομικής

κρίσης, καθώς η τουριστική βιομηχανία και ο πρωτογενής τομέας θα μπορούσαν να συμβάλουν στην μείωση της ανεργίας και στην επιτάχυνση της ανάπτυξης.

Συνεπώς, η έρευνα αυτή διερευνά τους παράγοντες που επηρεάζουν θετικά τους κυριότερους οικονομικούς δείκτες της ελληνικής οικονομίας κατά τη διάρκεια περιόδου που περιλαμβάνει τα χρόνια της τρέχουσας οικονομικής κρίσης. Χρησιμοποιήσαμε δεδομένα σχετικά με τις εισπράξεις του τουρισμού και το Α.Ε.Π. που παράγεται από τη γεωργία, από τον Παγκόσμιο Οργανισμό Τουρισμού και την Παγκόσμια Τράπεζα.

Σημαντικά συμπεράσματα προέκυψαν από τα αποτελέσματα αυτής της μελέτης αφού επιβεβαίωσαν τη διαίσθησή μας σχετικά με τη σημασία του τουριστικού τομέα στην ανάπτυξη του Α.Ε.Π. της Ελλάδας. Με βάση τη θεωρία και τη σχετική βιβλιογραφία, η μελέτη προσπάθησε να διερευνήσει την ύπαρξη γραμμικών σχέσεων μεταξύ τους. Σύμφωνα με τα ευρήματά μας, το Α.Ε.Π. επηρεάζεται από το Α.Ε.Π. του τουρισμού (μακροπρόθεσμα και βραχυπρόθεσμα) ενώ η αντίθετη σχέση ισχύει μόνο μακροπρόθεσμα. Όσον αφορά τη δεύτερη μεταβλητή μας, δηλαδή το γεωργικό Α.Ε.Π., καμία στατιστική σημασία για τη μακροπρόθεσμη και τη βραχυπρόθεσμη δυναμική δεν επικυρώνει την ένδειξη σταθερής περιοχής.

Στο πλαίσιο μιας παρατεταμένης οικονομικής κρίσης, τα αποτελέσματα μιας τέτοιας έρευνας μπορούν να επιβεβαιώσουν τον σημαντικό δυνητικό ρόλο του τουρισμού στην οικονομική ανάκαμψη της Ελλάδας και, σε μικρότερο βαθμό, της γεωργίας, για την εφαρμογή πολιτικών επικεντρωμένων στους συγκεκριμένους αυτούς τομείς. Φαίνεται ότι η πτώση του Α.Ε.Π. στην Ελλάδα θα ήταν ακόμα χειρότερη χωρίς τον δυναμικό τουριστικό τομέα της χώρας. Συμπερασματικά, ο τουρισμός και η γεωργία μπορεί να είναι μια λύση στο πρόβλημα της Ελλάδας και ως εκ τούτου η καινοτομία, η γνώση που πρέπει να εξαπλωθεί στους αγρότες σε νέες καλλιεργητικές πρακτικές και καλλιέργειες και μια σκληρή προσπάθεια με καλά σχεδιασμένες επενδύσεις στον τουρισμό, θα πρέπει να αποτελέσουν προτεραιότητα στην ατζέντα όλων των ελληνικών κυβερνήσεων.

2.1 Τουρισμός και οικονομική ανάπτυξη στην Ελλάδα, μια προσέγγιση με τη μέθοδο του ARDL Bound testing στο πλαίσιο της θεωρίας του Kaldor

Προκειμένου να ερευνησουμε τη σχέση μεταξύ της τουριστικής και οικονομικής ανάπτυξης προχωρήσαμε εμπειρικά στη χρήση της διαδικασίας Bound testing ARDL. Εξετάστηκε η σχετικότητα της υπόθεσης «tourism led Hypothesis» σύμφωνα με τη θεωρία του Kaldor. Η ανάλυση που ακολουθεί αφορά την περίοδο μεταξύ του 1963 και 2016 και πραγματεύεται τόσο την βραχυχρόνια όσο και την μακροχρόνια σχέση, με τη χρήση ενός πλαισίου αιτιότητας δύο μεταβλητών. Η μεταβλητή που χρησιμοποιείται για τον τομέα του τουρισμού είναι τα έσοδα από τον τουρισμό. Τα εμπειρικά αποτελέσματα δείχνουν πως η οικονομία της Ελλάδας μπορεί να ανακάμψει και να επιστρέψει σε μακροχρόνια σταθερότητα με ρυθμό προσαρμογής 7,17% ετησίως.

Κατά τη διάρκεια των τελευταίων δεκαετιών, η βασική πηγή εσόδων της Ελλάδας ήταν η αγροτική παραγωγή, στην οποία όμως παρατηρείται σταδιακή μείωση, και ο τουρισμός είναι ο μόνος κλάδος που διατηρεί ανοδική πορεία. Η γεωργία έχει μικρότερα ποσοστά απασχόλησης λόγω της ταχείας ανάπτυξης του τομέα παροχής υπηρεσιών (Delivani 1991). Το ποσοστό απασχόλησης στους κύριους τομείς της οικονομικής δραστηριότητας, υπόκειται σε σημαντικές αλλαγές και παρατηρείται μείωση των θέσεων εργασίας στον πρωτογενή και τον δευτερογενή τομέα, ενώ αντίστοιχα στον τριτογενή σημειώνεται αύξηση (NSAG 2017).

Οι οικονομολόγοι παγκοσμίως μελετούν το ρόλο του τουρισμού ως αρωγό της οικονομικής ανάπτυξης μακροπρόθεσμα και βραχυπρόθεσμα, κάτι που είναι γνωστό ως «tourism led growth Hypothesis» (Shan and Wilson, 2001; Brida and Pulina, 2010). Επιπλέον, οι θέσεις εργασίας που προκύπτουν από τον τουρισμό και τα ταξίδια προέρχονται από τομείς όλου του φάσματος της οικονομίας καθώς επίσης επηρεάζονται άλλοι τύποι βιομηχανιών, είτε άμεσα είτε έμμεσα, και σε ορισμένες περιπτώσεις προκαλούνται επαγόμενες επιδράσεις. Η ανάπτυξη στον τομέα της τουριστικής βιομηχανίας ακολουθείται από αυξημένη οικονομική

δραστηριότητα σε σχετικές με αυτή βιομηχανίες και μεταβάλλεται εν γένει η αγοραστική κίνηση σε όλους τους τομείς.

Ο τουρισμός αποτελεί μία από τις μεγαλύτερες βιομηχανίες παγκοσμίως και επομένως είναι ο κυριότερος τομέας από το οποίο προκύπτουν θέσεις εργασίας σε όλες τις οικονομίες διεθνώς. Θεωρητικά, μια αύξηση στην τουριστική ανάπτυξη έχει ως αποτέλεσμα την αύξηση θέσεων εργασίας, κάτι που οδηγεί σε αύξηση της οικονομικής ανάπτυξης. Σύμφωνα με τον Belloumi (2010), όταν η τουριστική βιομηχανία αναπτύσσεται, ακολουθεί αύξηση της εισροής συναλλάγματος και του κέρδους από την μετατροπή συναλλάγματος γεγονός που ασκεί θετική επίδραση στο γενικό ισοζύγιο πληρωμών.

Σύμφωνα με τον Παγκόσμιο Οργανισμό Εμπορίου (W.T.O), οι αποδείξεις που εκδόθηκαν για τουριστικές υπηρεσίες στην Ελλάδα, αυξήθηκαν από 3,759 εκατομμύρια δολάρια το 1996 σε 17,260 εκατομμύρια δολάρια το 2015, αύξηση η οποία ανέρχεται κατά μέσο όρο στα 9,67% ετησίως. Κατά τη διάρκεια μίας συνολικής ανασκόπησης της βιβλιογραφίας πάνω στις οικονομετρικές εμπειρικές μελέτες που εστίασαν στον τουριστικό τομέα και τη σημασία του ως βασικό παράγοντα στην οικονομική ανάπτυξη, ο διεθνής τουρισμός θεωρείται από τους σημαντικότερους παράγοντες που συνεισφέρουν στην οικονομική ανάπτυξη.

Επειδή αποτελεί πρόκληση η μέτρηση δεικτών στον τομέα του τουρισμού σε σχέση με άλλους τομείς, όπως τον πρωτογενή και τον κατασκευαστικό, έχει παρατηρηθεί ένα κενό στη μελέτη του συγκεκριμένου τομέα. Οι Katrakilidis et al. (2013) ενδιαφέρθηκαν για την θεωρία του Kaldor και προσπάθησαν να εξετάσουν την εγκυρότητα των αποτελεσμάτων στην οικονομική ανάπτυξη σε σχέση με τον βιομηχανικό κλάδο. Οι υποθέσεις της θεωρίας του Kaldor και τα αποτελέσματα που προκύπτουν από τις μελέτες, επαληθεύουν την εγκυρότητα της θεωρίας και επιβεβαιώνουν την θετική σχέση/συσχέτιση μεταξύ της βιομηχανικής παραγωγής και του Α.Ε.Π στην Ελλάδα.

Ο σκοπός της θεωρίας Kaldor (1966) ήταν να εξετάσει την οικονομική ανάπτυξη των χωρών που βρίσκονταν εν μέσω της διαδικασίας εκβιομηχάνισης. Χρησιμοποιώντας τις βασικές αρχές της θεωρίας του Καλντόρ, οι ερευνητές

χρησιμοποίησαν την ανάπτυξη του τουρισμού και άλλες μεταβλητές όπως τον κατασκευαστικό κλάδο, αντί της εκβιομηχάνισης.

Για παράδειγμα, η Delivani (1991) χρησιμοποιεί τον τουρισμό αντί της εκβιομηχάνισης για να εξετάσει τη διαχρονική σχέση μεταξύ του τουρισμού και της ανάπτυξης. Το συμπέρασμα ήταν ότι πολλές μικρές χώρες με μεγάλο ποσοστό ανάπτυξης του κατά κεφαλήν Α.Ε.Π., ήταν χώρες που ειδικεύονταν στον τουρισμό. Σύμφωνα με τον Schubert et al. (2010), οι 10 πρωτοπόρες χώρες, όπου ο πρωτογενής τομέας έπαιζε σημαντικό ρόλο συνεισφέροντας στην οικονομία, ήταν όλες μικρά νησιά με ιδιαίτερη τουριστική κίνηση.

Τις τελευταίες δεκαετίες, παρατηρήθηκε στην Ελλάδα ταχεία ανάπτυξη στον τουρισμό. Η Ελλάδα είναι μια αναπτυσσόμενη χώρα που προσφέρει πολυάριθμους τουριστικούς προορισμούς, στον ορεινό όγκο και σε ιστορικούς και αρχαιολογικούς χώρους. Η μοναδική περιοχή της Ελλάδας που δεν βρέχεται από θάλασσα είναι η Δυτική Μακεδονία. Παρόλα αυτά, ο θρησκευτικός και ο χειμερινός τουρισμός παρουσιάζουν άνθηση στην περιοχή αυτή.

Ο τουρισμός είναι βασική πηγή θέσεων εργασίας που προσφέρει εισοδήματα στους κατοίκους μέσω πολλαπλών αποτελεσμάτων. Σύμφωνα με το Παγκόσμιο Συμβούλιο Ταξιδιών και Τουρισμού (WTTC Economic Impact 2015), το 2014 στην παγκόσμια οικονομία τα ταξίδια και ο τουρισμός έφεραν 7.6 τρισεκατομμύρια δολάρια (10% του παγκόσμιου Α.Ε.Π.) και 277 εκατομμύρια θέσεις εργασίας (1 στις 11). Το 2016, παρατηρήθηκε αύξηση του Α.Ε.Π. στα 3.1%, το οποίο οφείλεται στην συνεισφορά του τριτογενούς τομέα και ιδιαίτερα του τουρισμού, και την ίδια στιγμή ο τομέας συντηρεί 6 εκατομμύρια θέσεις εργασίας (WTTC Economic Impact 2015).

Γενικά, προέκυψε προστιθέμενη αξία ύψους 7,6 τρισεκατομμυρίων δολαρίων που αναλογεί με το 10,2% του παγκόσμιου Α.Ε.Π. και 292 εκατομμύρια το 2016, δημιουργώντας το ένα δέκατο των θέσεων εργασίας στην παγκόσμια αγορά. Το 6,6% των εξαγωγών διεθνώς και σχεδόν το 30% των εξαγωγικών υπηρεσιών παγκοσμίως, οφείλεται στον τριτογενή τομέα (WTTC Economic Impact 2016).

Η συνεχόμενη οικονομική κρίση στην Ελλάδα δεν απέτρεψε την ανάπτυξη του τουρισμού. Φυσικά, η παρατεταμένη καθοδική πορεία της οικονομίας οδήγησε σε αύξηση της ανεργίας τόσο στον τομέα του τουρισμού όσο και σε άλλους τομείς της οικονομίας, όπως στον τομέα της πρωτογενούς παραγωγής. Παρόλη τη συνεχόμενη οικονομική ύφεση, ο τουρισμός είναι ίσως ο μόνος επιχειρησιακός τομέας στην Ελλάδα που συνέχισε να αναπτύσσεται. Συγχρόνως, ένα μεγάλο μέρος του άνεργου εργατικού δυναμικού βρίσκουν εργασία στον τομέα της πρωτογενούς παραγωγής. Χωρίς να υποτιμάται η συνεισφορά των άλλων βιομηχανιών και τομέων, η εργασία αυτή επικεντρώνεται στη συνεισφορά του τουρισμού στην οικονομική ανάπτυξη κατά τη διάρκεια της περιόδου 1963-2016.

Η οικονομική κρίση του 2008 επηρέασε σε μεγάλο βαθμό την Ευρώπη. Όλα τα κράτη που απαρτίζουν την Ευρωπαϊκή Ένωση, και ιδιαίτερα η Ελλάδα, βίωσαν έντονα τον αντίκτυπο της παρατεταμένης οικονομικής ύφεσης. Παρόλη τη δυσμενή οικονομική κατάσταση, ο Ελληνικός τουρισμός αναπτύχθηκε ραγδαία. Αυτό είναι εμφανές αφού τα ταξίδια και ο τουρισμός επέφεραν κέρδη 13.2 δισεκατομμυρίων Ευρώ (14,7 δις δολάρια) στο Α.Ε.Π., τα κέρδη από τον τουρισμό το 2016 αποτέλεσαν το 7,5% του συνολικού Α.Ε.Π., προβλέπεται να αυξηθούν κατά 7.5% το 2017 και να συνεχίσουν να αυξάνονται κατά 4,5% ετησίως από το 2017 έως το 2027 και να φτάσουν τα 22.1 δις Ευρώ (24,6 δις δολάρια), το 9,6% του συνολικού Α.Ε.Π. το 2027 (WTTC Economic Impact 2017).

Η συνολική συνεισφορά των ταξιδιών και του τουρισμού στο Α.Ε.Π. ήταν 32,8 εκατομμύρια Ευρώ (36,6 δις δολάρια), το 18,6 του Α.Ε.Π. το 2016 και προβλέπεται να αυξηθεί κατά 6,9% το 2017 και να συνεχίσει να αυξάνεται κατά 4,6% ετησίως στα 54,7 δισεκατομμύρια Ευρώ (61,1 δις δολάρια), 23,8% του Α.Ε.Π. το 2027.

Η συνεισφορά του τουρισμού στην Ελληνική οικονομία μας προτρέπει να συμφωνήσουμε με τους Delivani and Nikas (2013), οι οποίοι θεωρούν πως ο «μηχανισμός ανάπτυξης» για την Ελλάδα δεν ήταν ο βιομηχανικός τομέας αλλά ο τριτογενής, και ιδιαίτερα ο τουρισμός. Επιβεβαίωσαν ότι η εφαρμογή της θεωρίας του Καλντόρ είναι δυνατή εφόσον ο τουριστικός τομέας αποτελεί το σημείο εκκίνησης της οικονομίας.

Χρησιμοποιήθηκαν διάφορες προσεγγίσεις για να προσδιοριστεί ο βαθμός στον οποίο ο τουρισμός επηρεάζει το Α.Ε.Π. Η μέθοδος της συνολοκλήρωσης είναι αυτή που ξεχωρίζει μεταξύ των πιο γνωστών μεθοδολογιών για τον τομέα του τουρισμού σε περιόδους οικονομικής ανάπτυξης. Η τεχνική αυτή παρουσιάστηκε από τους Engle και Granger (1987) και αποδείχτηκε ιδιαίτερα χρήσιμη αφού απέφευγε την φαινομενική παλινδρόμηση όταν εφαρμοζόταν σε οικονομετρικά μοντέλα μη στάσιμων δεδομένων χρονοσειρών. Η παρούσα μελέτη εστιάζει στη διερεύνηση της σχέσης μεταξύ των εσόδων που προέρχονται από τουρισμό και γεωργία και του Α.Ε.Π. της Ελλάδας κατά τη διάρκεια της περιόδου 1963 – 2016, με τη χρήση της μεθόδου Autoregressive Distributed Lag (ARDL). Η μέθοδος αυτή παρουσιάστηκε από τους Pesaran και Shin (1995) και Pesaran και Shin (1999).

Πολλές μελέτες εστιάζουν στο γεγονός ότι η τουριστική ανάπτυξη οδηγεί στην οικονομική άνθιση. Οι Balaguer και Cantavella-Jorda (2002) και ο Dritsakis (2004) εξέτασαν την υπόθεση ότι η ανάπτυξη κινητοποιείται από τον τουρισμό. Τα ευρήματα των Balaguer και Cantavella-Jorda δείχνουν ότι υπάρχει μια σταθερή και συνεχής σχέση μεταξύ της οικονομικής ανάπτυξης και της εξέλιξης του τουρισμού στην Ισπανία. Ο Dritsakis παρουσιάζει αποδείξεις για την αμφίδρομη αιτιακή σχέση μεταξύ του παγκόσμιου τουρισμού και της οικονομικής ανάπτυξης στην Ελλάδα. Εφάρμοσε την οικονομετρική μεθοδολογία σε έναν έλεγχο συνολοκλήρωσης που προτάθηκε από τον Johansen (1995) και τον έλεγχο αιτιότητας κατά Granger (1988), χρησιμοποιώντας ένα υπόδειγμα διόρθωσης σφαλμάτων.

Οι Gunduz και Hatemi (2005) χρησιμοποίησαν διαφορετική μέθοδο προσπαθώντας να εξετάσουν την συνεισφορά του τουρισμού στην οικονομική ανάπτυξη της Τουρκίας. Η επαλήθευση της έρευνάς τους έγινε με τη χρήση «leveraged bootstrap causality test». Με τη χρήση αυτής της μεθόδου μπορούμε να συμπεράνουμε ότι η υπόθεση «tourism led growth» στηρίζεται εμπειρικά στην περίπτωση της Τουρκίας. Παρομοίως, οι Wickremasinghe και Ihalanayake (2006), κατά τη διάρκεια της έρευνάς τους για τη σχέση του τουρισμού και της οικονομικής άνθισης, χρησιμοποίησαν παλινδρόμηση multivariate cointegration, μοντέλα διόρθωσης σφαλμάτων «error correction model ή γνωστό και ecm» και «variance

decomposition analysis» και διαπίστωσαν ότι στη Σρι Λάνκα υπάρχει σημαντική σχέση αιτιότητας μεταξύ των εσόδων από τον τουρισμό και του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος (Α.Ε.Π).

Η χρήση του ελέγχου αιτιότητας κατά Granger με τη χρήση υποδειγμάτων VECM ήταν και συνεχίζει να είναι ένας ευρέως διαδεδομένος τρόπος να εξετάσει κανείς τη σχέση μεταξύ δύο μεταβλητών. Υπάρχουν πολλοί ερευνητές που χρησιμοποιούν την μέθοδο αυτή για να καταλήξουν σε ασφαλή συμπεράσματα.

Ο Zortuk (2009) μελέτησε τη σχέση μεταξύ της εξέλιξης του τουρισμού και της οικονομικής ανάπτυξης στην Τουρκία, χρησιμοποιώντας τον έλεγχο αιτιότητας κατά Granger με τη χρήση VECM υποδειγμάτων. Κατέληξε στο συμπέρασμα ότι ο υπήρξε μονοκατευθυντική αιτιότητα μεταξύ της ανάπτυξης του τουρισμού και την οικονομική άνθιση στην Τουρκία. Ο Belloumi (2010) υποστηρίζει ότι υπάρχει θετική και μονοκατευθυντική αιτιότητα μεταξύ του τουρισμού και της οικονομικής ανάπτυξης χρησιμοποιώντας ένα μοντέλο τριών μεταβλητών.

Πολλοί ερευνητές, όπως ο Kreishan (2010) που μελέτησε την περίπτωση της Ιορδανίας, καταλήγουν στο συμπέρασμα πως οι κυβερνήσεις πρέπει να εστιάσουν στην οικονομική τους πολιτική για να προωθήσουν τον παγκόσμιο τουρισμό. Συγκεκριμένα, υποστήριξαν την ύπαρξη μονόδρομης σχέσης αιτιότητας των εσόδων από τον τουρισμό και την οικονομική ανάπτυξη της Ιορδανίας.

Σε όλες τις περιπτώσεις, ερευνητές υποστηρίζουν ότι στη τουριστική όσο και στη οικονομική ανάπτυξη δημιουργούνται σχέσεις αιτιότητας . Οι Ongan και Demiroz (2005) κατά τη διάρκεια της ανάλυσης τους για τη μακροχρόνια συνεισφορά του τουρισμού στην οικονομική ανάπτυξη της Τουρκίας, ανακάλυψαν την ύπαρξη αμφίδρομης σχέσης μεταξύ του παγκόσμιου τουρισμού και οικονομικής άνθισης. Στο ίδιο πνεύμα, ο Katircioglu (2009) που χρησιμοποίησε έλεγχο ορίων και τη μέθοδο συνολοκλήρωσης Johansen Juselius (J.J) στην έρευνα που διεξήγαγε για την περίπτωση της Τουρκίας, δεν βρήκε να υπάρχει περιστασιακή σχέση μεταξύ του τουρισμού και της οικονομικής ανάπτυξης.

Για μια χώρα σαν την Ελλάδα, ο τουρισμός και ο πρωτογενής τομέας είναι τομείς ζωτικής σημασίας ιδιαίτερα σε περιόδους παρατεταμένης οικονομικής ύφεσης. Η

βιομηχανία του τουρισμού και ο πρωτογενής τομέας μπορούν να συνεισφέρουν στη βελτίωση βασικών οικονομικών δεικτών όπως τα ποσοστά ανεργίας. Υπάρχουν πολλές έρευνες που εξετάζουν τη σχέση του τουρισμού ή του πρωτογενούς τομέα και της οικονομικής άνθισης. Τα εμπειρικά ευρήματα στις περισσότερες περιπτώσεις επιβεβαιώνουν ότι τόσο ο τουρισμός όσο και ο πρωτογενής τομέας έχουν θετική επίδραση στην οικονομική ανάπτυξη.

Ο ρόλος που διαδραμάτισαν οι δύο τομείς της οικονομίας, ο τουρισμός και η γεωργία, στα πλαίσια της θεωρίας του Καλντόρ. Χρησιμοποιήθηκε διαφορετική προσέγγιση για να μελετηθεί κατά πόσο μπορεί να ευθύνεται ο τουρισμός (και η γεωργία) για την οικονομική ανάπτυξη και το αντίστροφο.

Για να αξιολογήσουμε την εξέλιξη των χωρών που βρίσκονται εν μέσω της διαδικασίας της εκβιομηχάνισης και γενικά τη μετάβαση των οικονομιών που βασίζονταν στη γεωργία, σε οικονομίες με βάση τη βιομηχανία, χρησιμοποιήσαμε τη θεωρία του Καλντόρ. Η υπεροχή του κατασκευαστικού κλάδου σε σύγκριση με τους άλλους δύο τομείς της οικονομίας υφίσταται λόγω της ικανότητάς του να διευρύνεται απορροφώντας πόρους (κατά κύριο λόγο εργατικό δυναμικό) που προκύπτουν από τους λιγότερο παραγωγικούς, πρωτογενή και τριτογενή τομέα (Kaldor 1966).

Αυτή η δυναμική, σε συνδυασμό με την εισαγωγή νέων παραγωγικών μεθόδων, την τεχνολογία και την καινοτομία, την εξειδίκευση, θεωρούνται προνόμια που καρπώνεται ο τομέας κάνοντας την εξέλιξη του να φαντάζει ως μια αέναη διαδικασία. Αν ο κατασκευαστικός κλάδος μπορούσε να προσαρμοστεί στο συνεχώς μεταβαλλόμενο οικονομικό περιβάλλον, θα μπορούσε η οικονομία να διατηρήσει συνεχείς ρυθμούς ανάπτυξης.

Έχει αποδειχτεί ότι, σε πολλές περιπτώσεις, ο κατασκευαστικός τομέας χάνει την δυναμική του όταν επιτευχθεί η «οικονομική ωριμότητα» γενικά ξεκινάει μια διαδικασία αποβιομηχάνισης και επομένως ενισχύεται ο τριτογενής τομέας (Rowthorn and Wells, 1987). Αυτό ακριβώς συνέβη σε πολλές βιομηχανικές χώρες κατά τη διάρκεια της δεκαετία του 1970, κάτι που αναζωπύρωσε τη συζήτηση για

την δυνατότητα να αναδειχθούν άλλοι μηχανισμοί ανάπτυξης εκτός του παραγωγικού τομέα.

Κατά το πέρασ των τελευταίων δεκαετιών, η εφαρμογή της θεωρίας του Καλντόρ αποτελούσε μια από τις πιο σημαντικές τάσεις στην οικονομική ανάλυση. Οι Drakopoulos και Theodosiou (1991) και ο Katrakilidis et al. (2013) εξέτασαν την εγκυρότητα της θεωρίας του Καλντόρ. Χρησιμοποιώντας τη μέθοδο ARDL, εξέτασαν τους τρεις νόμους της θεωρίας Kaldorian και την συνάφεια της θεωρίας με την ελληνική οικονομία για την περίοδο 1970-2006. Τα αποτελέσματα της έρευνάς τους επαλήθευσαν τα βασικά συμπεράσματα της θεωρίας του Καλντόρ μεταξύ της κατασκευαστικής παραγωγής και της αύξησης του Α.Ε.Π. στην Ελλάδα. Το εύρος των δεδομένων τους και η διαδικασία-μεθοδολογία που χρησιμοποιήθηκε έτυχαν γενικής αποδοχής.

Σύμφωνα με τον Delivani (1991,1992) και τους Delivani και Nikas (2011,2013), η «μηχανή ανάπτυξης» της Ελλάδας δεν ήταν ο κατασκευαστικός αλλά ο τουριστικός τομέας. Αυτό το συμπέρασμα ερχόταν σε ευθεία αντιπαράθεση με τα αποτελέσματα των Drakopoulos και Theodosiou (1991) και του Katrakilidis et al. (2013) και αποτέλεσε έναυσμα για περαιτέρω έρευνα επικεντρώνοντας όχι στον κατασκευαστικό αλλά στον τουριστικό και πρωτογενή τομέα στην Ελλάδα.

Η έρευνά μας επικεντρώθηκε στη συνεισφορά του τριτογενούς τομέα, και ειδικά του τουρισμού και της γεωργίας, στην οικονομική ανάπτυξη με τη χρήση μιας οικονομετρικής προσέγγισης ελέγχου ορίων (Bound testing) ARDL. Στη συνέχεια, χρησιμοποιήθηκε μια διαφορετική προσέγγιση για να μελετηθεί η σχέση μεταξύ των εισπράξεων από τον τουρισμό, τη γεωργία και του Α.Ε.Π. της Ελλάδας.

Για την περίπτωση της Ελλάδας υιοθετήσαμε μια διαφορετική προσέγγιση της θεωρίας του Kaldor. Ο τουρισμός και ο πρωτογενής τομέας θα χρησιμοποιηθούν ως εναλλακτικές «μηχανές ανάπτυξης» με τη χρήση προσέγγισης ελέγχου ορίων ARDL. Η χώρα βίωσε υψηλούς ρυθμούς ανάπτυξης (από το 1970 έως το 2008 με εξαίρεση τη περίοδο στα τέλη της δεκαετίας του '70) και άνευ προηγουμένου αρνητικούς ρυθμούς ανάπτυξης (έως και -16%) μετά το 2008.

Η σχέση μεταξύ του Α.Ε.Π. της Ελλάδας, της καθαρής προστιθέμενης αξίας που προκύπτει από τη γεωργία και των εισπράξεων από τον τουρισμό ως μεταβλητή για τον Α.Ε.Π. που προκύπτει από τον τουρισμό θεωρούμε ότι αξίζουν περαιτέρω εμπειρικής μελέτης.

Το μοντέλο που θα υπολογιστεί είναι το ακόλουθο:

$$\ln(\text{GDP}) = a_1 \ln(\text{GDP}_{\text{agr}}) + a_2 \ln(\text{GDP}_{\text{tour}}) \quad (14)$$

Τα στοιχεία για τον Α.Ε.Π. και την καθαρή προστιθέμενη αξία που προέκυψε από τον τουρισμό, προήρθαν από τους Παγκόσμιους Δείκτες Ανάπτυξης που εξέδωσε η Παγκόσμια Τράπεζα για την περίοδο 1963-2016 και οι εισπράξεις από τον τουρισμό που χρησιμοποιήθηκαν ως μεταβλητή για τον Α.Ε.Π. που προέκυψε από τον τουρισμό προήρθαν από την Εθνική Τράπεζα Ελλάδος.

Η μέθοδος που υιοθετήθηκε στην μελέτη αυτή είναι η μέθοδος συνολοκλήρωσης ARDL. Το κύριο πλεονέκτημα της μεθοδολογίας αυτής σε σύγκριση με την προσέγγιση Johansen Juselius, είναι η ευελιξία της να εφαρμόζεται σε μεταβλητές που ενσωματώνουν διαφορετικό βαθμό (Pesaran and Pesaran, 1997). Επιπλέον, η εκτίμηση του μοντέλου με αυτή την προσέγγιση έχει ως αποτέλεσμα την επιλογή των κατάλληλων σε αριθμό χρονικών καθυστερήσεων (Laurenceson and Chai 2003). Το υπόδειγμα διόρθωσης σφαλμάτων που δημιουργείται με τη διαδικασία ARDL χρησιμοποιεί μια ενιαία εξίσωση, ενώ η εφαρμογή της διαδικασίας συνολοκλήρωσης γίνεται προκειμένου να εκτιμηθεί η μακροχρόνια σχέση μέσα σε ένα πλαίσιο εξισώσεων του συστήματος (Ozturk και Acaravci 2011).

Το ζήτημα της ύπαρξης ενδογένειας στην εκτίμηση του μοντέλου είναι ένα δευτερεύον πρόβλημα υπό την προϋπόθεση ότι το εκτιμώμενο μοντέλο είναι ελεύθερο από προβλήματα όπως η αυτοσυσχέτιση των καταλοίπων του υποδείγματος. Η εφαρμογή της μεθοδολογίας απαιτεί την ικανοποίηση μιας προϋπόθεσης που να αποκλείει τη χρήση της σειράς $I(2)$. Για να είμαστε πιο συγκεκριμένοι, σε περίπτωση που οι χρονοσειρές είναι $I(2)$ τότε τα κρίσιμα όρια που παρέχονται από τους Pesaran et al. (2001) και Narayan (2005) δεν ισχύουν. Για το λόγο αυτό, η δοκιμή της μοναδιαίας ρίζας είναι μια προϋπόθεση, προκειμένου οι

μεταβλητές να ικανοποιήσουν τις υποκείμενες υποθέσεις της προσέγγισης της μεθόδου της συνολοκλήρωσης για τον έλεγχο των ορίων ARDL.

Επομένως, για τον προσδιορισμό της σειράς ενσωμάτωσης χρησιμοποιούνται δύο τύποι δοκιμών μοναδιαίας ρίζας : (i) δοκιμή μοναδιαίας ρίζας χωρίς «structural break» (δοκιμή DF - GLS), και (ii) δοκιμές μονάδας ρίζας με «structural break». Ο έλεγχος της μοναδιαίας ρίζας της DF-GLS χρησιμοποιείται προκειμένου να ελεγχθεί η ύπαρξη στασιμότητας ή όχι στις μεταβλητές του υποδείγματος (Elliot et al.,1996). Ο παραπάνω έλεγχος μπορεί να δώσει ακόμα πιο ισχυρά αποτελέσματα ότι εκτός τους DF-GLS ελέγχου στασιμότητας γίνει και ο έλεγχος Philips Perron , για την ύπαρξη ή μη στασιμότητας των μεταβλητών ειδικά όταν οι υπό εξέταση χρονικές σειρές είναι οριακά μη στατικές.

Η εφαρμογή της προσέγγισης ARDL περιλαμβάνει δύο βήματα προκειμένου να εκτιμηθεί η ύπαρξη μακροχρόνιας σχέσης. Το πρώτο βήμα είναι να ερευνησουμε την ύπαρξη μακροχρόνιας σχέσης μεταξύ των μεταβλητών της εξίσωσης. Το μοντέλο της τυπικής λογαριθμικής γραμμικής λειτουργικής εξειδίκευσης της μακροχρόνιας σχέσης μεταξύ του Α.Ε.Π. της Ελλάδας, της Καθαρής Προστιθέμενης Αξίας που παράγεται από την εγχώρια γεωργία και των εσόδων από τον τουρισμό για την ίδια χώρα μπορεί να ακολουθήσει $\Delta GDP_t = a_1 + a$ ως εξής:

$\Delta GDP =$

$$a_1 + \sum_{i=0}^{p1} \phi_{1i} GDP_{agr} + \sum_{j=1}^{q1} \theta_{1j} GDP + \sum_{l=0}^{n1} \beta_{1l} GDP_{tour_{t-j}} + a_1 GDP_{agr_{t-1}} + a_2 GDP_{tour_{t-1}} + a_3 GDP_{t-1} \quad (15)$$

Το επόμενο βήμα στην ανάλυσή μας περιλαμβάνει τον υπολογισμό των τιμών των στατιστικών F του εκτιμώμενου μοντέλου ARDL, για τον έλεγχο της ύπαρξης μακροχρόνιας μεταξύ των μεταβλητών που χρησιμοποιούνται κάτω από την μηδενική υπόθεση (σύμφωνα με την οποία δεν υπάρχει σχέση μεταξύ των εκτιμητών-regressors). Οι στατιστικές F που παρουσιάζονται στον Πίνακα 22 συγκρίνονται με τα κρίσιμα όρια των Pesaran et al. (2001). Το αποτέλεσμα της δοκιμής των ορίων σχετίζεται με την επιλογή της σειράς καθυστέρησης, σ.

Επομένως, υπολογίζουμε το μοντέλο υπό όρους επιβάλλοντας το μέγιστο τέσσερις καθυστερήσεις στο μοντέλο και χρησιμοποιώντας το Akaike Criterion (Akaike) για να επιλέξετε τον βέλτιστο αριθμό καθυστερήσεων. Η μηδενική υπόθεση ότι δεν υπάρχει μακροχρόνια σχέση μεταξύ του Α.Ε.Π., της καθαρής προστιθέμενης αξίας που παράγεται από τη γεωργία και του Α.Ε.Π. που παράγεται από τον τουρισμό απορρίπτεται οριστικά και τα κατάλοιπα του υποδείγματος μας δεν παρουσιάζουν πρόβλημα όταν λήφθηκε υπόψη σειρά χρονικών υστερήσεων ίση με $p = 3$, όπως προτάθηκε από το κριτήριο Akaike.

Έχοντας επιβεβαιώσει την ύπαρξη συνολοκλήρωσης, υπολογίζουμε το Unrestricted Error Correction Model (U.E.C.M). Η επιλογή καθυστέρησης μέσω της οποίας αποτυπώνεται η διαδικασία παραγωγής δεδομένων, βασίζεται σε ένα πλαίσιο από το γενικό στο ειδικό (Laurenceson - Chai 2003).

Το μοντέλο ARDL που χρησιμοποιήθηκε όμως τροποποιήθηκε ελαφρώς με τον κατάλληλο τρόπο έτσι ώστε να αποφευχθούν προβλήματα εμφάνισης αυτοσυσχέτισης στα κατάλοιπα και πρόβλημα παρουσίασης ενδογένειας (Pesaran - Shin 1999). Χρησιμοποιείται το ακόλουθο UECM.

$$\Delta \ln \text{GDP}_t = c_1 + c_2 T + \beta_1 \ln \text{GDP}_{\text{agrt}-1} + \beta_2 \ln \text{GDP}_{\text{tourt}-1} + \beta_3 \ln \text{GDP}_{t-1} + \sum_{i=1}^p \beta_{3i} \Delta \ln \text{GDP}_{\text{tourt}-i} + \sum_{i=1}^p \beta_{4i} \Delta \ln \text{GDP}_{t-i} + \sum_{i=1}^p \beta_{5i} \text{GDP}_{\text{tagrt}-1} + u_t \quad (16)$$

Όπου GDP_t υποδηλώνει Α.Ε.Π. (G1)

$\text{GDP}_{\text{agrt}-1}$ υποδηλώνει την καθαρή προστιθέμενη αξία που προκύπτει από τον αγροτικό τομέα (GAGR)

$\text{GDP}_{\text{tourt}-1}$ υποδηλώνει έσοδα από τον τουρισμού (G2)

T υποδηλώνει την τάση της εποχής, c_1 την σταθερά,

Τα G1,G2,GAGR είναι τα ακρώνυμα που χρησιμοποιούνται στην οικονομετρική ανάλυση, το $\beta_{1,2,3}$ υποδηλώνει τους μακροχρόνιους συντελεστές, το $\beta_{3i}, \beta_{4i}, \beta_{5i}$ υποδηλώνει τις βραχυπρόθεσμες παραμέτρους, το Δ υποδηλώνει the first difference operator (την πρώτη διαφορά) των μεταβλητών που χρησιμοποιήθηκαν και το p υποδηλώνει τις χρονικές υστερήσεις που καθορίζονται από τα κριτήρια

βελτιστοποίησης μήκους καθυστέρησης όπως το κριτήριο πληροφοριών Akaike (A.I.C) και κριτήριο Schwarz Bayesian (S.B.C).

Στην εξίσωση (16), μπορούμε να εντοπίσουμε τόσο τις μακροπρόθεσμες όσο και τις βραχυπρόθεσμες παραμέτρους. Πιο συγκεκριμένα, το $\beta_1, \beta_2, \beta_3$ αντιπροσωπεύει τις μακροπρόθεσμες παραμέτρους ενώ απορρίπτει τη μηδενική υπόθεση $\beta_1 = \beta_2 = \beta_3 = 0$ (ισοδύναμο με απουσία συνολοκλήρωσης) έναντι της εναλλακτικής σύμφωνα με την οποία $\beta_1 \neq \beta_2 \neq \beta_3 \neq 0$ (συνεπάγεται ότι οι μεταβλητές είναι συνολοκληρωμένες). Τα πιθανά αποτελέσματα του ελέγχου είναι τα ακόλουθα:

- ✓ Αν the F – statistic υπερβεί the Upper Critical Bound επιβεβαιώνεται η συνολοκλήρωση.
- ✓ Αν the F statistic είναι μικρότερο από the lower Critical Value, επιβεβαιώνεται η μηδενική υπόθεση απουσίας συνολοκλήρωσης.
- ✓ Μια περιοχή αβεβαιότητας προσδιορίζεται μέσα στα δύο κρίσιμα όρια μιας περίπτωσης στην οποία η απόφασή μας βασίζεται στον όρο διόρθωσης σφάλματος με χρονική υστέρηση για μακροχρόνια σχέση.

Έχοντας διαπιστώσει την ύπαρξη συνολοκλήρωσης, η μακροχρόνια σχέση για το μοντέλο ARDL (p, q, r) παρέχεται από τον ακόλουθο τύπο:

$$\ln \text{GDP}_t = c_1 + \sum_{i=1}^p \beta_1 \ln \text{GDP}_{t-i} + \sum_{i=0}^q \beta_2 \ln \text{GDP}_{\text{agr}_{t-i_2}} + \sum_{i=0}^r \beta_3 \ln \text{GDP}_{\text{tour}_{t-i}} + \beta_4 T + u_t \quad (17)$$

Η εξίσωση (16) περιλαμβάνει την βραχυπρόθεσμη σχέση μεταξύ των μεταβλητών για την οποία χρησιμοποιήθηκε το τυποποιημένων διάγραμμα των διαδοχικών κατάλοιπων (CUSUM). Για αυτό το λόγο, η βραχυπρόθεσμη σχέση ισορροπίας είναι αναγκαία για τον έλεγχο σταθερότητας των μακροπρόθεσμων συντελεστών, σύμφωνα με τους Pesaran και Pesaran (1997).

Η εγκυρότητα της Κλαντοριανής θεωρίας δοκιμάστηκε για την περίπτωση της Ελλάδας με την προαναφερόμενη μέθοδο. Γίνεται διερεύνηση της σχέσης μεταξύ της οικονομικής ανάπτυξης, του τουρισμού και του τομέα της πρωτογενούς παραγωγής. Με άλλα λόγια, μελετάται η σχέση μεταξύ της στροφής της ελληνικής

οικονομίας στον τριτογενή τομέα και της οικονομικής ανάπτυξης με την προσέγγιση ελέγχου ορίων με τη χρήση μοντέλου ARDL

Η μεθοδολογία που χρησιμοποιήθηκε περιλαμβάνει την εφαρμογή ελέγχου μοναδιαίας ρίζας και συγκεκριμένα του ελέγχου της μοναδιαίας ρίζας DF – GLS. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα του ελέγχου GF-GLS, μπορούμε μετά βεβαιότητας να καταλήξουμε ότι η περίπτωση αυτή είναι η ακριβής κατάσταση που σχεδιάστηκε για προσομοίωση του μοντέλου ARDL. Η εφαρμογή του ελέγχου της μοναδιαίας ρίζας για τις πρώτες διαφορές κάθε σειράς οδήγησε στην απόρριψη της μηδενικής υπόθεσης δηλαδή ότι το δεδομένο είναι $I(2)$. Αφού το δεδομένο είναι $I(0)$ ή $I(1)$, και σε καμία περίπτωση $I(2)$, μπορούμε να προχωρήσουμε στις δοκιμές ορίων.

Πίνακας 21. Αποτελέσματα ελέγχου μοναδιαίας ρίζας -DF GLS unit root test

Variables	t - statistic
C_{tG1}	-0.17
GDP_{tG1}^{-1}	-52.36
ΔC_{tG1}	-11.02
C_{tG2}	-0.13
GDP_{tG2}^{-1}	-2.28
ΔC_{tG2}	-7.40
C_{tGAGR}	-0.02
GDP_{tGAGR}^{-1}	-4.27
ΔC_{tGAGR}	-5.47

Όπως έδειξαν τα αποτελέσματα του ελέγχου DF – GLS, όλες οι χρονικές σειρές είναι στάσιμες και μάλιστα πρώτης τάξης. Το γεγονός ότι οι μεταβλητές είναι στάσιμες στις πρώτες διαφορές και καμία δεν είναι $I(2)$, μας επιτρέπει να εφαρμόσουμε την προσέγγιση ελέγχου ορίων ARDL. Το επόμενο βήμα αφορά στον υπολογισμό των αξιών of the F-statistics του υπολογισμένου μοντέλου ARDL, για να ελέγξουμε την ύπαρξη μακροπρόθεσμης σχέσης των ανεξάρτητων μεταβλητών στο Α.Ε.Π. της Ελλάδας, την καθαρή προστιθέμενη αξία που προκύπτει από τον αγροτικό τομέα και τέλος τις εισπράξεις από τον τουρισμό

Όσον αφορά το F-statistics, στον Πίνακα 22, συγκρίνονται με τα κρίσιμα όρια που προτείνουν οι Pesaran et al. (2001). Το αποτέλεσμα του ελέγχου ορίων σχετίζεται με την επιλογή των κατάλληλων χρονικών υστερήσεων , p . Επομένως, υπολογίζουμε το

υποθετικό μοντέλο επιβάλλοντας το ανώτερο 4 καθυστερήσεις στο μοντέλο χρησιμοποιώντας το κριτήριο Akaike για να επιλέξουμε τον βέλτιστο αριθμό καθυστερήσεων. Απορρίπτεται κατηγορηματικά η μηδενική υπόθεση ότι δεν υπάρχει μακροχρόνια σχέση μεταξύ των εισπράξεων από τον τουρισμό και την κατά κεφαλή καθαρή προστιθέμενη αξία από τον αγροτικό τομέα και ταυτόχρονα τα κατάλοιπα δεν εμφανίζουν πρόβλημα αυτοσυσχέτισης όταν γίνει η χρήση δυο χρονικών υστερήσεων ($p = 2$), όπως προτάσσει το κριτήριο Akaike.

Πίνακας 22. Αποτελέσματα Bound Testing cointegration.

Bounds Testing to cointegration						
Country	Estimated Model	F - statistics	χ^2 normal	χ^2 ARCH	χ^2 SERIAL	Lags Selected
Greece	$\Delta(G1) = \Delta(G2) + \Delta(GAGR) + \Delta(GAGR (-1))$	11.82	6.12	0.3037	0.6361	2

Με τον έλεγχο ορίων, ανακαλύψαμε ότι υπάρχει μακροχρόνια σχέση μεταξύ των μεταβλητών που χρησιμοποιήθηκαν. Τα ευρήματα επιβεβαιώνουν την ύπαρξη μακροχρόνιας σχέσης μεταξύ των μεταβλητών δεδομένου ότι the F - statistic criterion είναι μεγαλύτερο από την Upper Bound τιμή (Narayan's lower bound critical value at 1, 5, and 10 % level) πράγμα το οποία σημαίνει ότι η μηδενική υπόθεση δηλαδή της μη ύπαρξης συνολοκληρωμένου διανύσματος έχει απορριφθεί. Σύμφωνα με bound testing ARDL model των Pesaran και Pesaran (1997), μπορούμε να απορρίψουμε την μηδενική υπόθεση και να δεχτούμε ότι οι μεταβλητές μας από κοινού κινούνται μαζί σε μακροπρόθεσμη ισορροπία.

Ο υπολογισμός των μακροπρόθεσμων παραμέτρων του μοντέλου είναι το επόμενο βήμα της ανάλυσης όπως περιγράφεται στον Pesaran et al. (2001). Τα αποτελέσματα του υπολογισμού παρουσιάζονται στον Πίνακα 23. Πριν από αυτό όμως, πρέπει να προηγηθεί μια περιγραφή του μοντέλου ARDL όπως επιλέχτηκε από το κριτήριο Akaike. Συγκεκριμένα, για την περίπτωση της Ελλάδας το μοντέλο που επιλέχτηκε ήταν το ARDL (1,1,2) (η μεταβλητή είναι η κατά κεφαλή καθαρή προστιθέμενη αξία). Επιπλέον, οι μακροπρόθεσμοι συντελεστές σύμφωνα με τα ευρήματα είναι στατιστικά σημαντικοί σε επίπεδο 10 % στατιστικής σημαντικότητας

και τα πρόσημα του προτεινόμενου υποδείγματος είναι σωστά σύμφωνα με την οικονομική θεωρία.

Πίνακας 23. Αποτελέσματα ελέγχου ύπαρξης μακροχρόνιας σχέσης ισορροπίας.

Dependent Variable $\Delta(G1)_{GRE****}$			
	Variable	Coefficient	St. error
GREECE	G1(-1)*	0.071***	0.030
	G2(-1)	-0.015***	0.017
	GAGR(-1)	-0.073	0.041
ARDL(1,1,2)	$\Delta(G2)$	0.108	0.050
	$\Delta(GAGR)$	0.504	0.082
	$\Delta(GAGR(-1))$	0.151	0.076
Diagnostic Tests			
	$\chi^2(HET)$		$\chi^2 LM$ test
	0.3037		0.6361

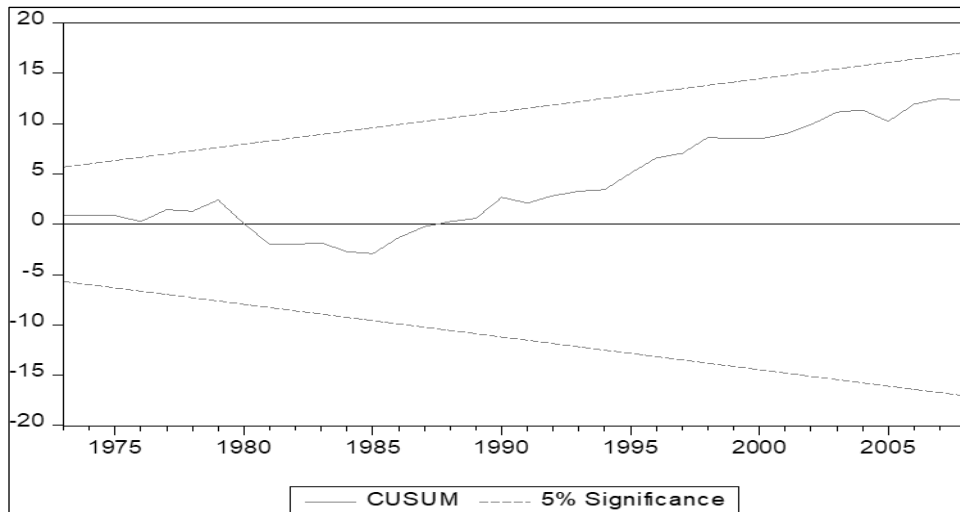
Επιπλέον, the Error Correction Term (E.C.T) έχει αναμενόμενο πρόσημο (αρνητικό και στατιστικά σημαντικό) που δείχνει ότι όποια απόκλιση της μακροπρόθεσμης ισορροπίας μεταξύ των μεταβλητών, διορθώνεται με ρυθμό 7,1% περίπου ετησίως Το αποτέλεσμα αυτό υποδεικνύει την ύπαρξη συνολοκλήρωσης των μεταβλητών της μελέτης.

Πίνακας 24. Παρουσίαση του Error Correction ελέγχου του ARDL model

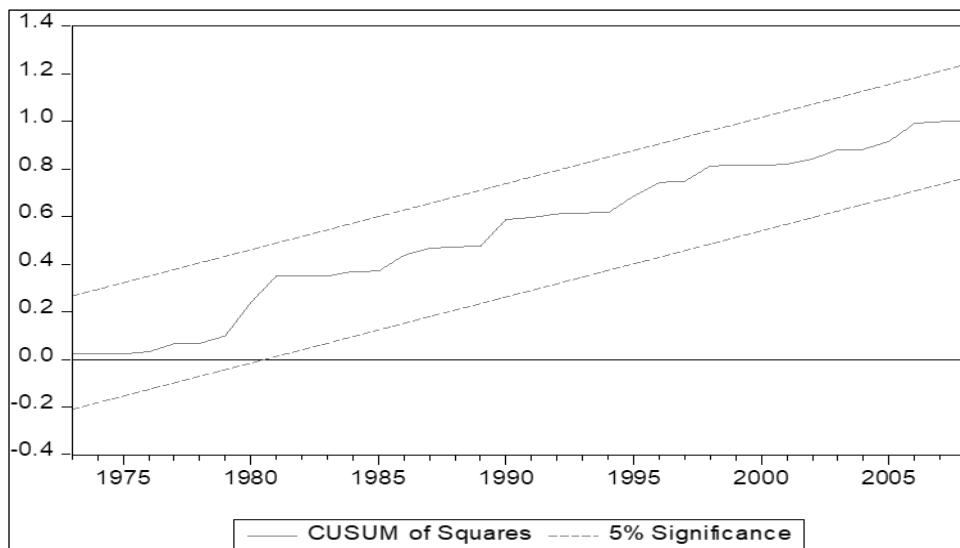
Dependent Variable $\Delta G1_{tGR}$			
Greece	Regressor	Coefficient	St. error
	$\Delta C_{tGRE}^2_{GR}$	0.108246	0.046485
	ΔC_{tGAGR}	0.504648	0.080173
	$Ecm_{GRE(t-1)}$	0.071759	0.011725
	$Ect_{GRE(t-1)} = G1_{tGRE} - (0.2229 * G2_{tGRE} + 1.0179 * G_{tGAGR})$		
	$AdjR^2=69.6$		

Με τον παραπάνω έλεγχο η στατιστική σημαντικότητα της βραχυχρόνιας σχέσης μεταξύ των μεταβλητών επικυρώνεται και επιβεβαιώνεται. Έπειτα γίνεται έλεγχος για την ύπαρξη αυτοσυσχέτισης στο προτεινόμενο μοντέλο

Στη συνέχεια ελέγχουμε την σταθερότητα των μακροχρόνιων σχέσεων που μελετώνται στην παρούσα εργασία. Βασιζόμαστε στον CUSUM-squared tests που πρότειναν οι Brown et al. (1975),

Εικόνα 3. Αποτελέσματα δοκιμών CUSUM για την περίοδο που εξετάζεται.

Εικόνα 4. Αποτελέσματα δοκιμών CUSUM of squares για την περίοδο που εξετάζεται

2.2 Συμπεράσματα με βάση τα ερευνητικά αποτελέσματα.

Η υπόθεση ότι ο τουρισμός είναι η μηχανή ανάπτυξης υπήρξε θέμα συζήτησης μεταξύ πολλών ερευνητών σε διεθνές επίπεδο. Λόγω της δυναμικής παρουσίας του τουρισμού και της προσφοράς του στην οικονομική ανάπτυξη καθώς και την απασχόληση είμαστε υποχρεωμένοι να προχωρήσουμε σε περαιτέρω έρευνα πάντα με βάση τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά κάθε χώρας, ακόμα και κάθε περιοχής. Επιπλέον αξίζει να σημειωθεί ότι για να μπορέσει ο τουριστικός κλάδος να επιτύχει

βελτίωση της παραγωγικότητας, είναι αναγκαίο να συνεχιστεί η αξιοποίηση των τουριστικών καταλυμάτων και της υπάρχουσας υποδομής, η εφαρμογή νέων τεχνολογιών, να επιμορφωθεί το προσωπικό και να γίνεται ορθή διαχείριση των τουριστικών καταλυμάτων.

Η υπόθεση ότι ο τουριστικός κλάδος οδηγεί στην οικονομική ανάπτυξη της Ελλάδας μπορεί να επιβεβαιωθεί από τα εμπειρικά αποτελέσματα πολλών ερευνητών. Ιδιαίτερα όμως με την παρούσα εμπειρική μελέτη καταδεικνύεται ότι η υπόθεση εξακολουθεί να ισχύει ακόμα σε περίοδο βαθιάς οικονομικής κρίσης, όπως αυτή που βιώνει η Ελλάδα την οχταετία. Με την βοήθεια της ARDL μεθόδου η ύπαρξη μακροχρόνιας σχέσης μεταξύ των μεταβλητών του υποδείγματος επιβεβαιώθηκε και έγινε έλεγχος προκειμένου να επιβεβαιωθεί η ύπαρξη βραχυχρόνιας σχέσης ισορροπίας. Τα αποτελέσματα της ανάλυσης μας επιβεβαίωσαν την μακροχρόνια σχέση ισορροπίας μεταξύ τουρισμού και οικονομικής ανάπτυξης. Με την εμπειρική προσέγγιση της μεθόδου ARDL η τριτογενοποίηση της ελληνικής οικονομίας επιβεβαιώθηκε. Έτσι, η συμβολή του τουρισμού στην οικονομική ανάπτυξη της Ελλάδας είναι μια πραγματικότητα και θα μπορούσε να προωθήσει επαρκώς την οικονομική ανάπτυξη και με το δυναμισμό που διακρίνει τον τουριστικό κλάδο να δώσει ώθηση προκειμένου να εξέλθει η ελληνική οικονομία από την οικονομική κρίση.

Η επέκταση του τουριστικού κλάδου και η δυναμική του σε σχέση με άλλους τομείς της ελληνικής οικονομίας έγιναν ιδιαίτερα εμφανή στα χρόνια της παρατεταμένης ύφεσης. Κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης, ο τουριστικός τομέας στην Ελλάδα συνέχισε να αναπτύσσεται κάτι που υποδεικνύει ότι υπάρχει δυνατότητα περεταίρω ανάπτυξης στον τομέα. Η οικονομετρική ανάλυση επικεντρώθηκε στη συνεισφορά του τουρισμού στην οικονομική ανάπτυξη χωρίς να υποτιμάται η συμβολή άλλων βιομηχανιών στην εξέλιξη της ελληνικής οικονομίας.

Ο βασικός έλεγχος, αυτός της στατιστικής σημαντικότητας επιβεβαίωσε ότι εκτός από «μηχανή ανάπτυξης», ο τουρισμός αποτελεί βασική πηγή δημιουργίας θέσεων εργασίας αφού ο τομέας δημιουργεί παγκοσμίως 1 στις 11 θέσεις. Τα εμπειρικά αποτελέσματα που προκύπτουν από την παρούσα μελέτη όντως

επιβεβαιώνουν την εγκυρότητα της θεωρίας του Kaldor. Χρησιμοποιώντας τον τουρισμό ως βασική μεταβλητή, ως τη μεταβλητή που είναι η «βαριά βιομηχανία» της χώρας, που επιφέρει οικονομική άνθιση αντί του κατασκευαστικού κλάδου, τα αποτελέσματα για την ελληνική οικονομία ήταν ιδιαίτερα αξιοσημείωτα. Η έρευνα αυτή επιβεβαίωσε ότι για τις μικρές χώρες που βασίζονται στην τουριστική βιομηχανία, η θεωρία του Kaldor είναι έγκυρη, θέτοντας την τουριστική βιομηχανία ως κινητήριο δύναμη για την ελληνική οικονομία.

Αυτά τα ευρήματα τονίζουν την ανάγκη να πραγματοποιηθούν επενδύσεις στη βιομηχανία του τουρισμού με σκοπό την ενίσχυση της οικονομικής ανάπτυξης. Παράλληλα, οι επενδύσεις στη γεωργία και γενικότερα στον αγροτικό κλάδο κρίνονται επιτακτικές αφού στην Ελλάδα μπορούν να καλυφτούν οι ανάγκες του πληθυσμού για γεωργικά προϊόντα μέσω του πρωτογενούς τομέα και την ίδια στιγμή να μειωθούν τα ποσοστά ανεργίας με την αύξηση της προσφοράς εργασίας στον γεωργικό κλάδο. Ωστόσο, όπως είναι αναμενόμενο προκειμένου να ενισχυθούν οι όποιες επενδύσεις θα πρέπει το οικονομικό και κυρίως το φορολογικό περιβάλλον να είναι κατάλληλο για να προσελκύει νέα κεφάλαια.

Κλείνοντας το κεφάλαιο αυτό μπορούμε να καταλήξουμε στα παρακάτω συμπεράσματα καθώς και προτάσεις προκειμένου να βελτιωθεί η οικονομική κατάσταση της Ελλάδας.

- ✓ Ο γεωργικός τομέας φαίνεται ότι εγκαταλείφθηκε πολύ γρήγορα και «απρόσεκτα» στην περίπτωση της Ελλάδας. Αν και η μαζική επιστροφή στη γεωργία θα αποτελούσε μειονέκτημα μιας και η οικονομία έχει πλέον εκσυγχρονιστεί, η έρευνά μας έδειξε ότι ο τομέας αυτός έχει πολλά περισσότερα να προσφέρει από την άποψη της παραγωγής και της απασχόλησης, ιδίως όσον αφορά τα ανταγωνιστικά προϊόντα υψηλής ποιότητας και όχι τα βασικά προϊόντα.
- ✓ Στο πλαίσιο μιας παρατεταμένης οικονομικής κρίσης, το αναπτυξιακό δυναμικό του τουρισμού στην περίπτωση της Ελλάδας απαιτεί πολιτικά μέτρα για την ενθάρρυνση της περαιτέρω ανάπτυξης αυτού του τομέα.
- ✓ Σε μακροπρόθεσμη βάση, η βελτίωση της υπάρχουσας υποδομής, η ενθάρρυνση της εφαρμογής νέων τεχνολογιών, η κατάρτιση του προσωπικού και η διαχείριση

των τουριστικών καταλυμάτων θα απαιτηθούν εάν ο τομέας του τουρισμού πρόκειται να επιτύχει περαιτέρω βελτιώσεις στην παραγωγικότητα.

- ✓ Σε βραχυπρόθεσμη βάση, πρέπει να εξεταστεί σοβαρά η «ανακούφιση» του τουρισμού από τη βαριά φορολογία. Η παρατεταμένη υπερβολική φορολογία επηρεάζει αρνητικά τον τουρισμό, καθώς έχει ήδη επηρεάσει τον πρωτογενή τομέα. Υπό την προϋπόθεση ότι η χρηματοπιστωτική σταθερότητα της Ελλάδας θα συνεχιστεί και ο στόχος για πρωτογενή πλεόνασμα του προϋπολογισμού πάνω από 3% ετησίως θα χαλαρώσει σταδιακά, οι υπεύθυνοι χάραξης πολιτικής της Ελλάδας θα πρέπει να μειώσουν τους φόρους που επηρεάζουν αρνητικά τον τουρισμό ως θέμα προτεραιότητας.

Σε κάθε περίπτωση δεν ενισχύουμε την άποψη ότι προκειμένου να προσελκύσουμε επενδύσεις θα πρέπει η Ελλάδα να γίνει «φορολογικός παράδεισος». Αντιθέτως, η επιβολή φορολογίας κρίνεται επιβεβλημένη προκειμένου το κυρίαρχο ελληνικό κράτος να μπορεί να επιτελέσει το κοινωνικό του έργο. Ωστόσο ένα σταθερό φορολογικό και ασφαλιστικό περιβάλλον ίσως θα μπορούσε να αποτελέσει μια αρχή, με σκοπό οι όποιοι επενδυτές να επιχειρήσουν στη χώρα. Έχοντας υπόψη τα παραπάνω κρίναμε σκόπιμο να συνεχίσουμε την εμπειρική μας έρευνα λαμβάνοντας υπόψη το επίπεδο φορολογίας στην Ελλάδα του χθες και του σήμερα. Έχει εξαιρετικό ενδιαφέρον να αποδείξουμε εμπειρικά τη σχέση του Α.Ε.Π. με διάφορα είδη φορολόγησης στην Ελλάδα.

3.1 Τουρισμός και Οικονομική Ανάπτυξη σε περίοδο υψηλής φορολόγησης. Η περίπτωση της Ελλάδας.

Στην Ελλάδα, η οικονομική κρίση των τελευταίων ετών αντιμετωπίστηκε με την εφαρμογή μέτρων δημοσιονομικής πολιτικής των οποίων οι στόχοι ήταν βραχυπρόθεσμοι. Οι εκλεγμένες κυβερνήσεις εφάρμοσαν τροποποιήσεις στη δημοσιονομική πολιτική κατά κύριο λόγο αυξάνοντας τη φορολόγηση. Επιχείρησαν επίσης να ενδυναμώσουν την οικονομία που τα τελευταία εννέα χρόνια παρουσίαζε αρνητικούς ρυθμούς ανάπτυξης του Α.Ε.Π.. Σε πολλές περιπτώσεις επιτεύχθηκαν

κάποιοι βραχυπρόθεσμοι οικονομικοί στόχοι με την εφαρμογή σκληρής δημοσιονομικής πολιτικής. Δυστυχώς τα μακροπρόθεσμα αποτελέσματα μιας τέτοιας πολιτικής δεν είναι σαφή.

Η εν λόγω εμπειρική προσέγγιση εξετάζει το ρόλο δύο οικονομικών τομέων και της φορολόγησης στην οικονομική ανάπτυξη της Ελλάδας. Η ανάλυση δεν περιλαμβάνει τον κατασκευαστικό κλάδο αφού ο τομέας δεν είναι σημαντικός από στατιστικής άποψης και επομένως δεν χρησιμοποιήθηκε στο προτεινόμενο μοντέλο. Τα αποτελέσματα επιβεβαιώνουν ότι ο τουρισμός, η γεωργία και διάφορα είδη φορολόγησης επηρεάζουν σε μεγάλο βαθμό τα ποσοστά ανάπτυξης του Α.Ε.Π. Τα εμπειρικά αποτελέσματα δείχνουν ότι η οικονομία της Ελλάδας υπό ορισμένες συνθήκες, μπορεί να ανακάμψει και να επιστρέψει σε κατάσταση μακροπρόθεσμης ισορροπίας με ταχύτητα προσαρμογής 18,78% ετησίως.

Σταδιακά, καθώς η οικονομία της χώρας επιστρέφει σε φυσιολογικές συνθήκες, πρέπει να εφαρμοστεί μια πιο ελαστική φορολογική πολιτική για να προσελκύσει περισσότερους τουρίστες και να γίνει πιο ανταγωνιστική στις εξαγωγές προϊόντων του πρωτογενούς τομέα.

Η δημοσιονομική πολιτική της Ευρωπαϊκής ένωσης έχει αποτελέσει θέμα συζητήσεων μεταξύ πολλών θεσμών, κυρίως λόγω της οικονομικής κρίσης, των χρεών και ελλειμμάτων στην Ευρωζώνη. Η ύπαρξη χωρών με μη βιώσιμα δημοσιονομικά ελλείμματα δείχνουν την αδυναμία των κυβερνήσεων να σταθεροποιήσουν το δημόσιο χρέος και την αφερεγγυότητα στις διεθνείς κεφαλαιαγορές. Είναι γνωστό ότι, αναπόφευκτα, η δημοσιονομική ανισορροπία μιας χώρας (της νομισματικής ένωσης) επηρεάζει αρνητικά και άλλες χώρες κάτι που θέτει σε κίνδυνο την αξιοπιστία του ενιαίου νομίσματος.

Ο Sato (1967) χρησιμοποίησε μια εκδοχή του μοντέλου Solow για να μελετήσει τις δυναμικές επιπτώσεις που έχει η φορολόγηση στην οικονομική ανάπτυξη. Είναι φανερό ότι η εφαρμογή δημοσιονομικής πολιτικής πρέπει να είναι βιώσιμη και να εφαρμοστεί μακροπρόθεσμα και όχι βραχυπρόθεσμα. Οι χώρες που βιώνουν μια τέτοια ανισορροπία, δημοσιονομικά ελλείμματα και πολιτικές δημοσιονομικής προσαρμογής πρέπει να εντοπίσουν τις αιτιώδεις σχέσεις και να παρέχουν

σημαντικές πληροφορίες στους φορείς που χαράζουν πολιτικές για να μπορέσει να τεθεί υπό έλεγχο το δημόσιο έλλειμμα. Εμπειρικές μελέτες υποστηρίζουν την υπόθεση «spend and tax» (βλέπε Katrakilidis, 1997; Kollias and Paleologou, 2006) για την περίπτωση της Ελλάδας.

Αρκετές εμπειρικές μελέτες για τη βιωσιμότητα του δημοσιονομικού ελλείμματος και τη σχέση εσόδων και κόστους εφάρμοσαν μεθόδους όπως την αιτιότητα κατά Granger. Σε αυτό το σημείο, είναι σημαντικό να επισημάνουμε ότι όλες οι μεθοδολογίες μπορούν να παρέχουν έγκυρα συμπεράσματα αλλά μόνο υπό ορισμένες προϋποθέσεις. Συγκεκριμένα, σε περιπτώσεις όπου μελετήθηκε η συνολοκλήρωση, έχει ευρέως αναγνωριστεί πως η παρουσία δομημένων προβλημάτων μπορεί να στρεβλώσει τις ιδιότητες συνολοκλήρωσης των υπό μελέτη χρονολογικών σειρών και οι έλεγχοι μοναδιαίας ρίζας να παράγουν αναξιόπιστα συμπεράσματα και ψευδή (νόθα) ευρήματα.

Τα περισσότερα μοντέλα ανάπτυξης προβλέπουν πως οι φόροι επενδύσεων και εισοδήματος έχουν αρνητικό αντίκτυπο στην ανάπτυξη. Πρόσφατα, ένας σημαντικός τομέας έρευνας για την δημοσιονομική πολιτική ασχολήθηκε με τις ασύμμετρες επιπτώσεις των φόρων στις δαπάνες και αντίστροφα (Apergis et al., 2012; Paleologou, 2013). Όμως παραμένει αναπάντητο ένα βασικό ερώτημα για τη σχέση μεταξύ του τουρισμού και της γεωργίας και της φορολόγησης και της οικονομικής ανάπτυξης.

Τις τελευταίες τρεις με τέσσερις δεκαετίες, οι πιο δυναμικοί τομείς της ελληνικής οικονομίας είναι ο τουρισμός και η γεωργία. Σύμφωνα με τον Παγκόσμιο Οργανισμό Τουρισμού (World Tourism Organization, the 2016 Annual Report), στις περισσότερες αναπτυσσόμενες χώρες της νότιας Ευρώπης, ο τουρισμός είναι ένας από τους πιο κερδοφόρους τομείς παρόλη την οικονομική ύφεση της τελευταίας δεκαετίας. Η Ελλάδα που ξεκίνησε ως μια οικονομία που στηριζόταν αποκλειστικά στη γεωργία, από τη δεκαετία του '70 έως σήμερα έχει καταφέρει να διαμορφώσει έναν αξιοσημείωτο τομέα υπηρεσιών (Delivani, 1991).

Σε αυτό το πλαίσιο, η κρίση των τελευταίων ετών έχει πυροδοτήσει συζητήσεις για τη δημοσιονομική πολιτική ανάμεσα στους φορείς της Ευρωπαϊκής Ένωσης και

το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο. Ολόκληρος ο κόσμος βρίσκεται αντιμέτωπος με την οικονομική κρίση και, υπό αυτές τις συνθήκες, ο καλύτερος τρόπος για να επιτευχθεί η οικονομική άνθιση είναι προγράμματα δημοσιονομικής προσαρμογής. Οι κυβερνήσεις χρησιμοποιούν τη φορολόγηση και τις δημόσιες δαπάνες για να εξισορροπήσουν την δημόσια οικονομία.

Σε αυτό το πλαίσιο, η κρίση των τελευταίων ετών έχει πυροδοτήσει συζητήσεις για τη δημοσιονομική πολιτική ανάμεσα στους φορείς της Ευρωπαϊκής Ένωσης και το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο. Ολόκληρος ο κόσμος βρίσκεται αντιμέτωπος με την οικονομική κρίση και, υπό αυτές τις συνθήκες, ο καλύτερος τρόπος για να επιτευχθεί η οικονομική άνθιση είναι προγράμματα δημοσιονομικής προσαρμογής. Οι κυβερνήσεις χρησιμοποιούν τη φορολόγηση και τις δημόσιες δαπάνες για να εξισορροπήσουν την δημόσια οικονομία.

Ταυτόχρονα, η αύξηση εσωτερικής ζήτησης οδήγησε σε αύξηση τιμών και προκάλεσε ανοδική τάση στις τιμές μη εμπορεύσιμων τομέων. Επιπλέον, το γεγονός ότι οι σχετικές τιμές αυξάνονταν οδήγησε στην ανακατανομή των πόρων από τους εμπορεύσιμους στους μη εμπορεύσιμους τομείς κάτι που είχε ως αποτέλεσμα το υψηλότερο κόστος εργασίας και άρα μείωση της ανταγωνιστικότητας δημιουργώντας εξωτερικές ανισορροπίες. Στις λιγότερο ανεπτυγμένες οικονομίες της Ευρώπης, όπως η Ελλάδα, οι κυβερνήσεις έκριναν αναγκαίο να ακολουθήσουν νομισματικές πολιτικές για να εξισορροπήσουν την κατάσταση των οικονομιών τους.

Παράλληλα, η εφαρμογή συγκεκριμένων δημοσιονομικών πολιτικών μπορεί να προωθήσει την μακροπρόθεσμη ανάπτυξη σύμφωνα με τον Dayton-Johnson (2009). Υποστηρίζεται πως η εφαρμογή δημοσιονομικών πολιτικών σε αναδυόμενες και αναπτυσσόμενες οικονομίες, ενισχύει τις επενδύσεις και τις διαρθρωτικές αλλαγές (Eaterly and Rebelo, 1993). Ωστόσο, η αύξηση του δημοσίου χρέους στην περίπτωση της Ελλάδας έχει φτάσει ανησυχητικά επίπεδα δημιουργώντας συνθήκες τέτοιες που προστάζουν τη δημιουργία νέας δημοσιονομικής πολιτικής με πρωταρχικό στόχο την ενίσχυση της οικονομικής ανάπτυξης.

Η παγκόσμια οικονομική κρίση που ξεκίνησε το 2008 αποκάλυψε τις χρόνιες και δομικές αδυναμίες της ελληνικής οικονομίας και την αποτυχία της Ευρωπαϊκής δημοσιονομικής διακυβέρνησης. Η Ευρώπη ακολούθησε μια αυστηρή φορολογική πολιτική, κάτι που οδήγησε σε νέα ύφεση αντί να δημιουργήσει συνθήκες οικονομικής άνθισης (Collignon, 2013). Το συμπέρασμα είναι πως «μια χαλαρή και συνδυασμένη δημοσιονομική και νομισματική πολιτική μπορεί να αποβεί χρήσιμη για να επιτευχθεί μείωση του κενού ζήτησης και πρέπει να είναι σε ισχύ μέχρι να κλείσει το κενό παραγωγής. Από και έπειτα πρέπει να διαρθρωτικές αλλαγές θα πρέπει να υιοθετηθούν προκειμένου να επιλυθούν τα διαρθρωτικά ελλείμματα. Αυτό πρέπει να αποτελέσει τον κανόνα για ένα καινούργιο, αναδιατυπωμένο σύμφωνο δημοσιονομικής πολιτικής.

Ο τριτογενής τομέας και ιδιαίτερα ο τουρισμός παρέχει λύσεις για τη δυνητική οικονομική εξέλιξη οικονομιών που βιώνουν ύφεση. Σύμφωνα με τον Παγκόσμιο Οργανισμό Τουρισμού (2016), ο τουρισμός μπορεί να συνεισφέρει δυναμικά στην οικονομική ανάπτυξη σε παγκόσμιο επίπεδο. Ο Delivani (1991) και οι Delivani και Nikas (2011; 2013) υποστήριξαν ότι η «μηχανή ανάπτυξης» για την Ελλάδα δεν αναφέρεται στον κατασκευαστικό τομέα αλλά στον τουρισμό. Χωρίς να υποτιμάται η συνεισφορά των υπόλοιπων τομέων της παραγωγής στην οικονομική ανάπτυξη της Ελλάδας, τα ευρήματά τους αποτελούν κίνητρο για περεταίρω έρευνα για να καθοριστεί η σημασία του τουρισμού κατά τη διάρκεια της βαθιάς οικονομικής ύφεσης στην Ελλάδα.

Επομένως, ο τουρισμός θεωρείται σημαντικός παράγοντας για την παραγωγικότητα μιας εθνικής οικονομίας. Στις αναπτυσσόμενες ευρωπαϊκές οικονομίες, όπως η Ελλάδα, η τουριστική ανάπτυξη επιτυγχάνεται μέσω της αξιολόγησης και της ορθολογικής εκμετάλλευσης των τουριστικών πόρων, ορθολογική φορολόγηση των περιουσιακών στοιχείων, των υπηρεσιών και ακίνητης περιουσίας των τουριστικών επιχειρήσεων (Dritsakis and Athanasiadis, 2000; Payne and Mervar, 2002).

Η ανάπτυξη της βιομηχανίας του τουρισμού όπως έχουμε αποδείξει σε προηγούμενο υποκεφάλαιο μειώνει το ποσοστό ανεργίας και την ανάγκη για

μετανάστευση, είτε εσωτερική μα κυρίως εξωτερική. Ταυτόχρονα, ενισχύει τον επιχειρηματικό τομέα λόγω της ανάγκης που δημιουργείται για αύξηση της βιομηχανικής και γεωργικής παραγωγής.

Σε αυτά τα πλαίσια, η ανάπτυξη του τουρισμού επηρεάζει την οικονομία μιας χώρας όπως η Ελλάδα. Αρχικά, ενισχύεται η εισροή κεφαλαίων από ξένους τουρίστες και γενικότερα τα συνολικά εισοδήματα της χώρας επηρεάζονται θετικά. Τα αυξημένα εισοδήματα προσθέτουν αξία στην οικονομία και ενισχύουν την περιφερειακή ανάπτυξη σε αναπτυσσόμενες χώρες όπως η Ελλάδα.

Αναμφισβήτητα, η ανάπτυξη του τουριστικού τομέα βελτιώνει τις συνθήκες διαβίωσης και αυξάνει την φορολογική ελαστικότητα του εργατικού δυναμικού της Ελλάδας. Ταυτόχρονα, συντελείται αναβάθμιση των τουριστικών υποδομών και την παροχή υπηρεσιών. Οι ευεργετικές επιπτώσεις του τουρισμού στη δημόσια οικονομία, ιδιαίτερα σε τοπικό επίπεδο, είναι πολυάριθμες.

Επιπροσθέτως, το μερίδιο του πρωτογενούς τομέα στη συνολική απασχόληση μειώνεται σημαντικά από την αρχή της δεκαετίας του '80 (30% το 1981) λόγω της ραγδαίας ανάπτυξης του τομέα παροχής υπηρεσιών (Delivani, 1991). Στις αρχές της δεκαετίας του 80', ο γεωργικός κλάδος ήταν παράγοντας που βοήθησε στη διατήρηση του ποσοστού ανεργίας σε χαμηλά επίπεδα. Όμως, σύμφωνα με επίσημη αναφορά από την Ελληνική Στατιστική Αρχή (NSAG, 2017), τα τελευταία χρόνια η συνεισφορά του γεωργικού κλάδου στη διατήρηση χαμηλών ποσοστών ανεργίας είναι όλο και μικρότερη σε σύγκριση με τις δεκαετίες του '80 και του '90. Παρόλα αυτά, το εθνικό ποσοστό των 12,6% σε σύγκριση με το 3,8 στην ΕΕ των 15 για το ίδιο έτος (2016) δείχνει πως ο αγροτικός τομέας στην Ελλάδα συνεχίζει να απασχολεί μεγάλο αριθμό ανθρώπων σε μια χώρα όπου η ανεργία παραμένει στις προτεραιότητες της πολιτικής ατζέντας των κυβερνήσεων της χώρας.

Ο σχεδιασμός του φορολογικού συστήματος, ως αρχιτεκτονική εξαρτάται από πολλούς παράγοντες και ποικίλει από χώρα σε χώρα. Συγκεκριμένα η Ελλάδα λαμβάνει τη βοήθεια του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου, της Ευρωπαϊκής Επιτροπής και της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας από το 2010 και χρειάστηκε να εφαρμόσει εντελώς διαφορετική δημοσιονομική πολιτική από ότι στο παρελθόν.

Υπάρχουν διάφορες μελέτες που υποστηρίζουν ότι η αύξηση φόρων κατανάλωσης και παράλληλα η μείωση των φόρων εμπορίου and κεφαλαίου ενισχύουν την ανάπτυξη δυναμικών κλάδων της οικονομία. Ωστόσο, άλλες έρευνες θεωρούν τη φορολογική επιβάρυνση και την δομή του φορολογικού συστήματος ότι μπορεί να έχουν διαφορετικά αποτελέσματα για διαφορετικές χώρες και χρονικές περιόδους. Έχοντας τα παραπάνω υπ' όψιν, η εργασία αυτή έχει ως σκοπό να παρουσιάσει πρόσθετη αξιολόγηση και ανάλυση των σχέσεων μεταξύ της φορολογίας, του τουρισμού και της γεωργίας και να διαπιστώσει εάν η μίξη της φορολογικής πολιτικής οδηγεί στην ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας. Τα συμπεράσματα βασίζονται στην ανάλυση της σχέσης των εσόδων από τη φορολόγηση, τις εισπράξεις από τον τουρισμό και τη συνεισφορά του πρωτογενούς τομέα στην ελληνική οικονομία.

Την τελευταία δεκαετία, σε ευρωπαϊκό επίπεδο, το βάρος των φόρων στο Α.Ε.Π. παρέμεινε σε υψηλά επίπεδα, συγκεκριμένα μεταξύ 39 και 41%. Στο πλαίσιο δημιουργίας πολιτικής τίθεται ο στόχος της μείωσης των δημόσιων δαπανών. Σε περιόδους οικονομικής ανάπτυξης και η αύξηση των δημοσίων δαπανών είναι αναμενόμενη, όμως σε περιόδους οικονομικής ύφεσης η μείωση αυτών είναι απαραίτητη (Paparas and Richter, 2015). Με την υπογραφή των μνημονίων με τους θεσμούς (ΔΝΤ, Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα, Ευρωπαϊκή Επιτροπή), η Ελλάδα αναγκάστηκε να περιορίσει τις δημόσιες δαπάνες, παρόλη την οικονομική κατάσταση της χώρας για να επιστρέψει σε συνθήκες ανάπτυξης και να μείωση ή να εξαλείψει τα ελλείμματα του ισοζυγίου.

Η φορολογική πολιτική εξαρτάται από τους στόχους που θέτει η κυβερνητική πολιτική. Είναι γενικώς αποδεκτό ότι οι σύγχρονες φορολογικές πολιτικές επιδιώκουν την ύπαρξη ποικιλίας πολιτικών στόχων. Επομένως, οι φορολογικοί στόχοι περιλαμβάνουν τη συγκέντρωση των απαραίτητων κεφαλαίων για να καλυφτούν οι κυβερνητικές δαπάνες αλλά και για να γίνει η αναδιανομή εισοδήματος. Η οικονομική σταθερότητα και η ορθή κατανομή πόρων μπορούν να υποστηρίξουν την οικονομική ανάπτυξη. Γενικά, ο σκοπός ενός άρτια σχεδιασμένου φορολογικού συστήματος είναι να επιτύχει τους επιθυμητούς δημοσιονομικούς

στόχους. Η εφαρμογή της δημοσιονομικής πολιτικής πρέπει να γίνει με τον καλύτερο δυνατό τρόπο, ώστε να αποφευχθούν κατά το δυνατό ανεπιθύμητες στρεβλώσεις, να περιοριστεί το κόστος είσπραξης των φόρων και να ενισχυθεί η οικονομική ανάπτυξη.

Στην περίπτωση της Ελλάδας, η αποδοτικότητα της φορολογίας και συγκεκριμένα της δομής της φορολογικής πολιτικής, παίζουν σημαντικό ρόλο στην επίτευξη της οικονομικής ανάπτυξης και της δημοσιονομικής εξυγίανσης. Η χώρα ήδη βιώνει μια μακρά περίοδο κοινωνικής ανισορροπίας και οικονομικής ύφεσης. Σύμφωνα με τη συμβατική οικονομική θεωρία, η φορολόγηση προκαλεί διαστρεβλώσεις και αρνητικές επιπτώσεις στην οικονομική ανάπτυξη. Επομένως, το ζήτημα είναι να μελετηθεί η σχέση μεταξύ των φόρων και των δύο κινητήριες δυνάμεις της ελληνικής οικονομίας, τον τουρισμό και τον πρωτογενή τομέα.

Γενικά, αν λάβουμε υπόψη μας συγκεκριμένη και απλή εξίσωση, η φορολογία μπορεί να επηρεάσει την ανάπτυξη μέσω των επιπτώσεων που έχει στο φυσικό και ανθρώπινο κεφάλαιο και στην παραγωγικότητα γενικότερα. Στην περίπτωση της Ελλάδας, η φορολόγηση επηρεάζει την ανάπτυξη μέσω της επίπτωσης που έχει στην ικανότητα των επιχειρήσεων και των ατόμων να ανταποκριθούν στην πληρωμή των φόρων και στην ανάπτυξη της αγροτικής παραγωγής και του τουρισμού.

Από το 2010 μέχρι τις 31 Δεκεμβρίου 2012, η Ελλάδα υιοθέτησε ένα σύστημα με αρχή την ύπαρξη κλίμακας, ως προς την επιβολή της ανάλογης και επιθυμητής φορολόγησης. Όλοι οι τύποι εισοδήματος ενοποιήθηκαν και φορολογήθηκαν βάση της κλίμακας φόρου εισοδήματος με προοδευτικούς φορολογικούς συντελεστές που κυμαίνονταν από 10% έως 45% για τα εισοδήματα άνω των 100.000 Ευρώ. Η δημιουργία μιας βιώσιμης δημοσιονομικής πολιτικής προϋποθέτει να ληφθούν υπόψη παράμετροι που να μετριάζουν και διανέμουν ορθά τα φορολογικά βάρη τόσο στα φυσικά όσο και στα νομικά πρόσωπα της χώρας.

Ορισμένες μελέτες ορίζουν τους εταιρικούς και τους προσωπικούς φόρους εισοδήματος ως τους πιο επιβλαβείς παράγοντες για την οικονομία, ενώ θεωρούν τους φόρους κατανάλωσης, ιδιοκτησία και περιβαλλοντικούς φόρους λιγότερο επιβλαβείς (OECD, 2008). Σε αυτό το σημείο είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι η

φορολογική δομή του συστήματος έχει διαφορετικά αποτελέσματα σε κάθε χώρα. Σύμφωνα με την οικονομική θεωρία, είναι γνωστό ότι η ανάπτυξη των χωρών που βρίσκονται στην διαδικασία εκβιομηχάνισης έχει διαφορετική εξέλιξη από αυτή των χωρών που βρίσκονται σε ένα μεταβατικό στάδιο μεταξύ γεωργίας και βιομηχανίας.

Σε σύγκριση με τους άλλους δύο, λιγότερο παραγωγικούς, τομείς της οικονομίας, τον πρωτογενή και τριτογενή τομέα, η δυναμική του κατασκευαστικού τομέα έγκειται στην ικανότητά του να απορροφά πόρους, κυρίως εργατικό δυναμικό (Kaldor, 1966). Σε πολλές περιπτώσεις, ο κατασκευαστικός τομέας είναι προαπαιτούμενο για την οικονομική ανάπτυξη. Αλλά τι συμβαίνει όταν αυτός ο μοχλός ανάπτυξης φτάνει στο επίπεδο της οικονομικής ωριμότητας; Πολλές μελέτες έδειξαν πως το επόμενο στάδιο θα είναι η αρχή της αποβιομηχάνισης και επομένως, ενίσχυση του τριτογενούς τομέα (Wells, 1987).

Η συζήτηση για τον καθορισμό του τομέα, εκτός της βιομηχανίας, που μπορεί να αποτελέσει εναλλακτική μηχανή ανάπτυξης χρονολογείται από τις αρχές της δεκαετίας του '70. Εκείνη την περίοδο, πολλές ευρωπαϊκές βιομηχανικές χώρες αναζητούσαν άλλον τομέα που θα μπορούσε να λειτουργήσει ως μηχανή ανάπτυξης. Όλα αυτά τα χρόνια, ερευνητές επιχείρησαν να ερευνήσουν την εγκυρότητα της θεωρίας του Kaldor και σε ποιο βαθμό είναι σχετική με την ελληνική οικονομία.

Ωστόσο, στην περίπτωση της Ελλάδας, πολλοί ερευνητές υποστηρίζουν ότι ο τομέας παροχής υπηρεσιών είναι βασικός παράγοντας οικονομικής ανάπτυξης και όχι ο κατασκευαστικός κλάδος. Οι Delivani and Nikas (2013) υποστήριξαν ότι η «μηχανή ανάπτυξης» για την Ελλάδα δεν ήταν ο κατασκευαστικός τομέας αλλά ο τουρισμός. Αυτή η άποψη ήρθε σε αντιπαράθεση με τα αποτελέσματα άλλων ερευνητών (Katrakilidis et. al., 2013) και πυροδότησε την ανάγκη για περαιτέρω έρευνα προκειμένου να καθοριστεί η σημασία του τουριστικού και του πρωτογενούς τομέα, έναντι του κατασκευαστικού, στην Ελλάδα.

Κατά τη διάρκεια της οικονομικής ύφεσης, επηρεάστηκαν όλες οι χώρες της Ευρωζώνης και ιδιαίτερα η Ελλάδα. Παρόλη την παρατεταμένη οικονομική κρίση, η ελληνική βιομηχανία τουρισμού αναπτύχθηκε με ταχείς ρυθμούς από το 2008 μέχρι

σήμερα. Αυτό φαίνεται από την άμεση συνεισφορά του τουρισμού στο Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν που ήταν 13,2 δισεκατομμύρια Ευρώ (USD14.7 δις), 7,5% του συνολικού Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν το 2016 προβλέπεται να αυξηθεί κατά 7,5% το 2017 και να αυξάνεται κατά 4,5% ετησίως από το 2017 έως το 2027, και να καταλήξει στα 22,1 δις Ευρώ (USD24.6 δις),9,6% του συνολικού Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν το 2027 (WTTC Economic Impact, 2017).

Ο τουρισμός και ο πρωτογενής τομέας είναι πολύ σημαντικοί για μια χώρα όπως η Ελλάδα, ιδιαίτερα σε περιόδους συνεχόμενης οικονομικής ύφεσης. Πολλές έρευνες διεξάχθηκαν για να ερευνηθεί η σχέση μεταξύ της τουριστικής βιομηχανίας και του πρωτογενούς τομέα και της οικονομικής ανάπτυξης. Θα παρουσιάζε εξαιρετικό ενδιαφέρον να εξερευνήσουμε τη σύνδεση μεταξύ του τουρισμού και του πρωτογενούς τομέα σε σχέση με το επίπεδο της φορολόγησης στην Ελλάδα. Έχοντας υπόψη τα παραπάνω και χωρίς να υποτιμούμε τη συνεισφορά άλλων βιομηχανιών και τομέων, θα επικεντρωθούμε στη μελέτη της συνεισφοράς των εισπράξεων από τη φορολόγηση, των εισπράξεων από τον τουρισμό και του πρωτογενούς τομέα στην ελληνική οικονομία για την περίοδο 1970-2016 και τον αντίκτυπο στην οικονομική ανάπτυξη.

Ο Paratheothorou (1998) μελετάει την ανισότητα των εισοδημάτων στην Ελλάδα χρησιμοποιώντας «decomposition analysis». Τα αποτελέσματα δείχνουν ότι τα επιχειρηματικά εισοδήματα, αν και φαίνεται να αποτελούν μόνο το 21% του αντίστοιχου εισοδήματος των νοικοκυριών, είναι ο παράγοντας που ευθύνεται περισσότερο για τη δημιουργία της ανισότητας. Η μείωση της ανισότητας των επιχειρηματικών εισοδημάτων φαίνεται να είναι ο πλέον αποτελεσματικός τρόπος για να μειωθεί η συνολική ανισότητα στην Ελλάδα. Ο Piketty (2014) στο Παγκόσμιο Οικονομικό Φόρουμ 2014, προτείνει ως μέτρο αντιμετώπισης της τάσης αυτής, έναν ενιαίο παγκόσμιο φόρο περιουσίας, επιχειρηματολογώντας ότι *«μόνο ένα τέτοιο άμεσο πλήγμα στην συγκέντρωση πλούτου θα πετύχει τα αποτελέσματα που άλλες πολιτικές κυβερνήσεων απέτυχαν να παρουσιάσουν»*.

Η επιβολή ενός ή περισσότερων φόρων στην ακίνητη περιουσία, στα εισοδήματα και γενικότερα η διασπορά της φορολόγησης δεν θα μειώσει την

ανισότητα στην επιβολή φορολόγησης. Σε παγκόσμιο επίπεδο, ένας φόρος σίγουρα δεν θα αποτελέσει λύση στο πρόβλημα της ανισότητας σε φορολογικά θέματα. Κάθε χώρα πρέπει να εφαρμόσει μια δημοσιονομική πολιτική που βασίζεται στην ικανότητα των πολιτών να πληρώσουν και στην πολιτική που η κάθε κυβέρνηση θέλει να ασκήσει. Όσον αφορά την Ελλάδα, η οριζόντια αύξηση της φορολόγησης ήταν απαραίτητη αφού η χώρα κατέφυγε στην υποστήριξη του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου το 2009. Από τότε, η ελληνική οικονομική πολιτική εφαρμόστηκε μόνο έπειτα από έγκριση των δανειστών της χώρας, δηλαδή της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας και του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου.

Στην εμπειρική ανάλυση που θα γίνει αμέσως παρακάτω, δίνεται ιδιαίτερη βαρύτητα στην αρνητική επίπτωση της υψηλής φορολόγησης εισοδήματος. Ο Barro (1990) αναλύει τις επιπτώσεις της βέλτιστης επιλογής δημοσιονομικής πολιτικής σε ένα συγκεκριμένο μοντέλο όπου, σε περιόδους οικονομικής ύφεσης, τα ποσοστά οικονομικής ανάπτυξης μειώνονται καθώς αυξάνονται τα ποσοστά φορολόγησης. Οι περισσότεροι ερευνητές έχουν χρησιμοποιήσει μέρος κρατικών δαπανών ως ενδογενή μεταβλητή στα μοντέλα τους για να εξετάσουν τη σχέση με την οικονομική ανάπτυξη (Chamley, 1986; Lucas, 1990).

Όμως, για να καθοριστεί η οικονομική ανάπτυξη και το επίπεδο επιτυχίας μιας οικονομικής πολιτικής, οι κρατικές δαπάνες δεν είναι η μοναδική μεταβλητή. Σε πολλές περιπτώσεις, η δημοσιονομική επέκταση με τη μορφή δημόσιων επενδύσεων δεν είναι η κύρια μεταβλητή που προκαλεί ανάπτυξη. Υπό αυτές τις συνθήκες, πολλοί ερευνητές μελέτησαν τους ρυθμούς ανάπτυξης των τριών τομέων της οικονομίας.

Για να εξηγηθεί η ανάπτυξη των χωρών, οι κυβερνήσεις παγκοσμίως αναγνωρίζουν τον σημαντικό ρόλο «συγκρίσιμων τομέων» στην αντιμετώπιση οικονομικής κρίσης. Λόγω της οικονομικής κρίσης, τα 28 μέλη κράτη της Ευρωπαϊκής Ένωσης αντιμετώπισαν προκλήσεις άνευ προηγουμένου. Η δυσκολία να ενοποιήσουν τους προϋπολογισμούς τους και παράλληλα η εφαρμογή μιας

οικονομικής πολιτικής που προάγει την οικονομική ανάπτυξη ήταν θέματα που απασχόλησαν τα κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Για μια χώρα σαν την Ελλάδα, η εφαρμογή κατάλληλης φορολογικής πολιτικής, η ανάπτυξη του τουρισμού, και η παραγωγή του πρωτογενούς τομέα, αποτελούν θέματα μείζονος σημασίας, ιδιαίτερα σε περιόδους παρατεταμένης οικονομικής ύφεσης. Από τη δεκαετία του '70 και έπειτα, η οικονομία της Ελλάδας κατάφερε να μεταβεί από καθαρά αγροτική σε μια οικονομία με αξιόλογο τομέα υπηρεσιών (Galani, 1993). Οι Rowthorn and Wells (1987) υποστηρίζουν ότι η υπεροχή του κατασκευαστικού τομέα τίθεται υπό αμφισβήτηση όταν φτάνει σε σημείο «οικονομικής ωριμότητας». Όταν συμβεί κάτι τέτοιο, ακολουθεί μια διαδικασία αποβιομηχάνισης και, επομένως, αυξάνεται η συνεισφορά του τριτογενούς τομέα στην ανάπτυξη.

Σε πολλές περιπτώσεις, ο σωστός συνδυασμός φορολόγησης και ενίσχυσης του τουριστικού τομέα οδηγεί σε οικονομική και κοινωνική εξέλιξη. Αυτός είναι και ο λόγος που πολλές χώρες προσπαθούν να αναπτύξουν τη δυναμική του τουριστικού τομέα όσο το δυνατόν γρηγορότερα και αποδοτικότερα. Αναπτυσσόμενες χώρες, όπως η Ελλάδα, θεωρούν τον τουρισμό έναν τομέα που μπορεί να καλύψει τις ανάγκες της χώρας για κεφάλαιο. Το ερώτημα που προκύπτει για χώρες όπως η Ελλάδα, αφορά στη σχέση μεταξύ των εσόδων από την είσπραξη φόρων, των εισπράξεων από τον τουρισμό και τη συνεισφορά του πρωτογενούς τομέα πριν και κατά τη διάρκεια περιόδου οικονομικής ύφεσης.

Οι Delivani και Nikas (2013) υποστήριξαν πως η «μηχανή ανάπτυξης» για την Ελλάδα δεν ήταν ο κατασκευαστικός τομέας αλλά ο τουριστικός. Αυτή η άποψη ήταν εκ διαμέτρου αντίθετη με τα αποτελέσματα των Drakopoulos και Theodosiou (1991), δίνοντας το έναυσμα να διεξαχθούν περισσότερες μελέτες για να τονιστεί ο σημαντικός ρόλος του τουρισμού και του πρωτογενούς τομέα, έναντι του κατασκευαστικού, στην Ελλάδα.

Πολλοί ερευνητές (Kneller et al., 1999; Collignon, 2013) έχουν προσπαθήσει να εξηγήσουν θέματα σχετικά με δημοσιονομικές πολιτικές χρησιμοποιώντας σχετικά παραδείγματα, όπως την περίπτωση της Ελλάδας. Το ποσοστό ατομικών

επενδύσεων επηρεάζεται από το φορολογικό σύστημα. Ο σχεδιασμός φορολογικού πλάνου επηρεάζει σημαντικά την επίδοση των Ευρωπαϊκών χωρών (OECD, 2008). Η εμπειρία που έχει αποκτηθεί από τα κράτη-μέλη της Ευρωζώνης μπορεί να παράσχει τις απαραίτητες γνώσεις σε άλλες χώρες και περιοχές όπου η εμβάθυνση της διεθνούς ολοκλήρωσης έχει δείξει δείγματα και αποτελέσματα.

Η αναφορά της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για την εφαρμογή φορολογικού συστήματος (EC, 2013) έχει δείξει ότι η πλειοψηφία των κρατών-μελών πρέπει να αλλάξει τον προσανατολισμό της φορολόγησης σε λιγότερο επιβλαβείς φόρους, όπως φόρους κατανάλωσης, περιοδικούς φόρους, φόρους σχετικούς με την προστασία του περιβάλλοντος. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή επιμένει στην εφαρμογή του συμφώνου σταθερότητας και ανάπτυξης (Stability and Growth Pact), δηλαδή την εφαρμογή πολιτικής με κύριο στόχο την αποφυγή και διόρθωση ελλειμμάτων άνω του 3% του Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν και την αναλογία χρέους του 60% του Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν(ECB, 2013).

Είναι αποδεδειγμένο ότι οι φορολογικοί δείκτες αποτελούν σημαντικό παράγοντα ανάπτυξης και ότι ο ρόλος τους είναι ιδιαίτερα σημαντικός για χώρες που επιδιώκουν να βελτιώσουν βασικούς οικονομικούς δείκτες . Τα περισσότερα μοντέλα ανάπτυξης προβλέπουν ότι οι φόροι εισοδήματος και επένδυσης είναι επιβλαβείς για την ανάπτυξη. Η μελέτη του αντίκτυπου των άμεσων και έμμεσων φόρων στην οικονομική ανάπτυξη έχει απασχολήσει πολλούς ερευνητές κατά τη διάρκεια των τελευταίων τριών δεκαετιών. Εμπειρικές μελέτες πάνω στη σχέση μεταξύ της φορολόγησης και της οικονομικής ανάπτυξης επικεντρώνονται στην εύρεση αποδείξεων αρχικά για την επίπτωση του ύψους (δηλαδή του επιπέδου) της φορολόγησης στην ανάπτυξη και έπειτα για την επίπτωση της φορολογικής δομής και της φορολογικής βάσης στην ανάπτυξη (Agell, J et al., 2006).

Οι Koester και Kormendi (1989) μελέτησαν τη σχέση μεταξύ του συνολικού επιπέδου φορολόγησης και της ανάπτυξης χρησιμοποιώντας μοντέλα παλινδρόμησης. Τα αποτελέσματα των ερευνών δεν έδειξαν να υπάρχει ευδιάκριτη σχέση μεταξύ των μεταβλητών και πως η σημασία των σχέσεων ήταν αμελητέα (Folster and Henrekson, 2001). Για παράδειγμα, ο Myles (2009) και ο Arnold (2008)

κατά την εξέταση των αποτελεσμάτων που αφορούν στο υπό διερεύνηση θέμα, κατέληξαν στο συμπέρασμα πως όλοι υποστηρίζουν πως η μετάβαση από το φόρο εισοδήματος στο φόρο κατανάλωσης θα ενισχύσει την ανάπτυξη. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή (EC, 2011) φαίνεται να συμφωνεί με αυτή την άποψη, επισημαίνοντας συμπληρωματικά ότι σε κάποια κράτη-μέλη υπάρχει μια τάση για τη μετατόπιση του φορολογικού βάρους από τα άμεση σε έμμεση φορολογία κατά τη διάρκεια των τελευταίων ετών.

Οι Bleaney and Gemmell (1999) χρησιμοποίησαν τη μέθοδο «panel data» 22 χωρών που ανήκουν στον Ο.Ο.Σ.Α για την περίοδο 1970-95 και εντόπισαν την ύπαρξη ενός αποκαρδιωτικού αποτελέσματος, των αποκαλούμενων «στρεβλωτικών φόρων» που περιλαμβάνουν τους φόρους εισοδήματος και ιδιωτικής περιουσίας. Τα ευρήματα αυτά επιβεβαιώνονται και από την ανάλυση των Gemmell and Knellerand (2006), οι οποίοι παρουσίασαν επιπλέον αποδείξεις για την μακροπρόθεσμη επίπτωση των «στρεβλωτικών φόρων» στην ανάπτυξη των χωρών Ο.Ο.Σ.Α, ανανεώνοντας και διευρύνοντας σύνολα δεδομένων για να καλύψουν την περίοδο 1970–2004.

Οι Lee και Gordon (2005) και οι Levine και Renelt (1992) εφάρμοσαν παλινδρομήσεις μεταξύ ολόκληρων χωρών «cross-country regressions» και ανακάλυψαν την ύπαρξη σημαντικής αρνητικής συσχέτισης μεταξύ των φορολογικών συντελεστών φορολόγησης των επιχειρήσεων και της ανάπτυξης σε 70 χώρες κατά τη διάρκεια της περιόδου 1970–1997. Οι Dackehag και Hansson (2012) αναφέρουν παρόμοια αποτελέσματα. Χρησιμοποιώντας «panel data» για την περίοδο 1975-2010, μελέτησαν τον τρόπο με τον οποίο το νόμιμο επίπεδο φορολόγησης στα εταιρικά και προσωπικά εισοδήματα επηρεάζουν την οικονομική ανάπτυξη. Οι εμπειρικές αναλύσεις των Schwellnus και Arnold (2008) και του Vartia (2008), που βασίστηκαν σε μεγάλα σύνολα δεδομένων εταιρειών σε χώρες Ο.Ο.Σ.Α, επίσης εντόπισαν τον αρνητικό αντίκτυπο που έχουν οι εταιρικοί φόροι στην παραγωγικότητα και τις επενδύσεις.

Ο Bernardi (2013) και η Szarowska (2013) εφάρμοσαν μια συγκεντρωτική ανάλυση των φορολογικών τάσεων σε 17 κράτη-μέλη της Ευρώπης και μια

λεπτομερή ανάλυση για κάθε χώρα ξεχωριστά, που αφορά στην περίοδο 2000–2014, τα αποτελέσματα των οποίων έρχονται σε αντίθεση με τα παραπάνω αποτελέσματα. Βρήκανε ότι τα οφέλη από άμεσους σε έμμεσους φόρους δε φαίνεται να είναι εμφανή όσο υποστηρίζουν άλλοι ερευνητές. Αντιθέτως, προβλέπουν ότι η ανεξέλεγκτη μετατόπιση των φορολογικών βαρών μπορεί να επιδεινώσει την οικονομική ύφεση που μαστίζει την Ευρωπαϊκή Ένωση, ιδιαίτερα με την υιοθέτηση περιοριστικών δημοσιονομικών πολιτικών από σχεδόν όλα τα κράτη-μέλη.

Ο Canavire et al., (2013) αξιολόγησε τα αποτελέσματα διαφορετικών φορολογικών εργαλείων ανάπτυξης σε χώρες της Λατινικής Αμερικής, χρησιμοποιώντας αυτοπαλίνδρομες τεχνικές και panel data προσεγγίσεις. Σύμφωνα με αυτά τα ευρήματα ο φόρος εισοδήματος δεν επηρεάζει αρνητικά την οικονομική ανάπτυξη. Για το φόρο εταιρικού εισοδήματος, προτείνουν τη μείωση του προκειμένου να ελαχιστοποιηθούν τα φαινόμενα φοροδιαφυγής με την παράλληλη όμως ενίσχυση των μηχανισμών είσπραξης φόρων για να επιτευχθεί οικονομική άνθιση στην περιοχή. Στη Λατινική Αμερική, η επιβολή φόρου κατανάλωσης είχε, γενικά, θετικά αποτελέσματα στην οικονομική ανάπτυξη, αν και βρέθηκαν κάποια ελαφρώς αρνητικά αποτελέσματα σε κάποιες από τις χώρες της περιοχής. Ο Tanchev (2016) διεξήγαγε μια οικονομετρική μελέτη χρησιμοποιώντας τη μέθοδο ελαχίστων τετραγώνων, για να αξιολογήσει την επίπτωση του φόρου εισοδήματος στην οικονομική ανάπτυξη της Βουλγαρίας για την περίοδο 2004–2012. Συμπέρανε ότι η προοδευτική φορολόγηση εισοδήματος είχε θετικά αποτελέσματα στην ανάπτυξη.

Είναι φανερό ότι βασικές μεταβλητές που οδηγούν ή μπορούν να ερμηνεύσουν την οικονομική ανάπτυξη, όπως το κατά κεφαλήν Α.Ε.Π , ο βιομηχανικός τομέας και οι πολιτικές ελευθερίες επηρεάζουν θετικά τα έσοδα από την είσπραξη φόρων (για Castro και Camarillo, 2014).

Για να μπορέσει να ανταποκριθεί στις δανειακές της υποχρεώσεις, η Ελλάδα κατέφυγε στην χρηματοδότηση από την Ευρωπαϊκή Ένωση και το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο. Το πρόγραμμα δημοσιονομικής εξυγίανσης της Ελλάδας ήταν

αρκετά φιλόδοξο επειδή το δημοσιονομικό υπόλοιπο (ελλείμματα) μειώθηκε από -14.8% του Α.Ε.Π το 2009 σε -1.0% του Α.Ε.Π. το 2012 και η οικονομία συνέχισε να συρρικνώνεται μέχρι το 2013 (-4.9% % το 2010, -7.1% το 2011, -6.4% το 2012 και -4.0% το 2013 (NSAG, 2017).

Συγκεκριμένα για την Ελλάδα, τα ευρήματα υποδεικνύουν ότι τα αποτελέσματα της δημοσιονομικής πολιτικής είναι πιο εμφανή και επίμονα στην παραγωγή, όταν η πίστωση περιορίζεται. Οι αλλαγές φορολογικής πολιτικής ευθύνονται, κατά κύριο λόγο, για τα πιο εμφανή αποτελέσματα (Tagkalakis, 2014). Το φορολογικό σύστημα και οι δημόσιες δαπάνες παίζουν πρωτεύοντα ρόλο στη διαδικασία της οικονομική ανάπτυξης (Barro R, 1990; Barro R, 1991). Η γενική άποψη πως η δημοσιονομική πολιτική είναι εργαλείο ανάπτυξης, βασίζεται στον ισχυρισμό ότι η δημοσιονομική ανάπτυξη είναι ένα εργαλείο για να μετριαστούν οι διακυμάνσεις παραγωγής και εργασίας στην οικονομία.

Σύμφωνα με την επίσημη αναφορά της Ελληνικής Εθνικής Στατιστικής Υπηρεσίας (NSAG, 2017), τα τελευταία χρόνια, η συνεισφορά της γεωργίας στη μείωση της ανεργίας φαίνεται να έχει μειωθεί σημαντικά σε σχέση με τις δεκαετίες του '80 και του '90. Η άμεση συνεισφορά των Ταξιδιών και του Τουρισμού στο Α.Ε.Π της Ελλάδας ήταν 13.2 δισεκατομμύρια Ευρώ (14.7 δισεκατομμύρια δολάρια), το 7.5% του συνολικού Α.Ε.Π. το 2016 και αυξήθηκε κατά 7.5% το 2017 (WTTC Economic Impact, 2017).

Παρόλη τη συνεχιζόμενη οικονομική κρίση, η Ελλάδα συνέχισε να διευρύνει τον τομέα του τουρισμού και ο γεωργικός τομέας συνεχίζει να παράγει θέσεις εργασίας σε μεγάλο αριθμό ατόμων αν και η χώρα αντιμετωπίζει μεγάλο πρόβλημα ανεργίας κάτι που είναι κυρίαρχο θέμα την τρέχουσα οικονομική περίοδο. Ο Thompson Henry (2017) υποστηρίζει ότι η φορολόγηση ακίνητης περιουσίας αντί της φορολόγησης των πωλήσεων και εισοδήματος θα αυξήσει την παραγωγικότητα. Η εφαρμογή συγκεκριμένων και μακροοικονομικών πολιτικών δεν θα έχει επαρκή αποτελέσματα.

Η σύνδεση μεταξύ της φορολογικής πολιτικής και της οικονομικής ανάπτυξης μπορεί να επιτευχθεί με τη χρήση ενός θεωρητικού ενδογενούς μοντέλου. Η χρήση

μοντέλων τύπου V.AR παρέχει σημαντική βοήθεια αφού όλες οι μεταβλητές θεωρούνται ενδογενείς (Dritsakis, 2004). Η σημαντική συνεισφορά του τουρισμού στην ελληνική οικονομία είναι γενικά πλέον αποδεκτή και δικαιολογεί την ανάγκη δημόσιας παρέμβασης με σκοπό να προάγει και να αυξήσει την τουριστική ζήτηση και ανάπτυξη των τουριστικών προμηθειών και φορολογικών συντελεστών.

Άλλες μελέτες αναγνωρίζουν τα αποτελέσματα που έχει ο τουρισμός στο Α.Ε.Π. , χρησιμοποιώντας τη μέθοδο συνολοκλήρωσης. Αυτή η τεχνική παρουσιάστηκε από τους Engle και Granger (1987) και αποτέλεσε ένα χρήσιμο εργαλείο για την αποφυγή νόθας παλινδρόμησης όταν εργαζόμαστε με στάσιμες χρονοσειρές κατά την δημιουργία του οικονομετρικού μοντέλου.

Στο πρωτότυπο μοντέλο χρησιμοποιήθηκε το Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν του κατασκευαστικού κλάδου, δηλαδή εισφορά του κατασκευαστικού κλάδου στο Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν της χώρας, ως ανεξάρτητη μεταβλητή. Για να εξαλείψουμε το πρόβλημα της πολυσυγγραμμικότητας διεξήχθησαν ανάλογοι στατιστικοί έλεγχοι. Τα αποτελέσματα των ελέγχων έδειξαν πως αν δεν χρησιμοποιηθεί ο κατασκευαστικός τομέας τότε εξαλείφονται τα προβλήματα της πολυσυγγραμμικότητας και της αυτοσυσχέτισης.

Το ποσοστό φορολόγησης διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στη φορολογική είσπραξη από τον κρατικό μηχανισμό αφού από τη μία μεριά τα υψηλά ποσοστά φορολόγησης επιτρέπουν στην κυβέρνηση να αυξήσουν τον προϋπολογισμό για την υγεία, την κοινωνική πρόνοια, τις δημόσιες επενδύσεις κτλ. Αλλά από την άλλη πλευρά επηρεάζεται αρνητικά η ικανότητα των επιχειρήσεων και των πολιτών να ανταπεξέλθουν στην φορολόγηση. Είναι ενδεικτικό το γεγονός ότι το ποσοστό των φόρων που οφείλουν έλληνες πολίτες στο κράτος και που δεν αναμένεται ή είναι απίθανο να συλλεχθεί είναι 77%.

Προχωρώντας την εμπειρική ανάλυση σκοπός μας ήταν η μελέτη της σχέσης μεταξύ του Α.Ε.Π. στην Ελλάδα, της καθαρής προστιθέμενης αξίας του αγροτικού κλάδου, των εισπράξεων από τον τουρισμό και των εσόδων από φόρους (αγαθά, υπηρεσίες, ακίνητα και καθαρούς φόρους). Χρησιμοποιούμε τα έσοδα από διαφορετικούς τύπους φόρων που εκφράζονται ως κλάσμα του Α.Ε.Π ως μέτρο της

ικανότητας της Ελλάδας να αυξήσει το επίπεδο εισπράξης κεφαλαίων μέσω της φορολογίας. Για να ερευνήσουμε τις αιτιώδεις σχέσεις που αναφέρθηκαν παραπάνω, προσδιορίζουμε το ακόλουθο έξι-μεταβλητό μοντέλο VAR. Η τεχνική μοντέλου VAR έχει το μοναδικό πλεονέκτημα ότι αντιμετωπίζει όλες τις μεταβλητές ως δυνητικά ενδογενείς, ουσιαστικά σε σχέση με τις προηγούμενες τιμές τους και τις προηγούμενες τιμές όλων των άλλων μεταβλητών που περιλαμβάνονται στο μοντέλο.

Προτεινόμενο (VAR) μοντέλο:

$$U = (GDP, GSTAXES, NTAXES, TOUR, PROPERTAXES, AGRI) \quad (18)$$

Όπου το

A.E.Π. (GDP) είναι το πραγματικό ακαθάριστο εγχώριο προϊόν,

GSTAXES είναι ο φόρος επί αγαθών και υπηρεσιών (δηλ. ορίζονται όλοι οι φόροι που εισπράττονται για την παραγωγή, την εξαγωγή, την πώληση, τη μεταβίβαση, τη χρηματοδοτική μίσθωση ή την παράδοση αγαθών και την παροχή υπηρεσιών ή χρήση αγαθών ή άδειας χρήσης αγαθών ή άσκησης δραστηριοτήτων). Αποτελούνται κυρίως από προστιθέμενη αξία και φόρους επί των πωλήσεων. Συγκεκριμένα, επικεντρώνεται σε: πολλαπλά στάδια σωρευτικούς φόρους, οι γενικοί φόροι επί των πωλήσεων - είτε εισπράττονται κατά την παραγωγή / παραγωγή, το χονδρικό ή το λιανικό επίπεδο, φόρους προστιθέμενης αξίας, ειδικοί φόροι κατανάλωσης, τους φόρους που εισπράττονται κατά την εισαγωγή και εξαγωγή εμπορευμάτων, τους φόρους που επιβάλλονται για τη χρήση αγαθών και τους φόρους επί της άδειας χρήσης αγαθών ή την εκτέλεση ορισμένων δραστηριοτήτων, φόροι επί της εξόρυξης, μεταποίησης ή παραγωγής ορυκτών και άλλων προϊόντων),

NTAXES είναι ο καθαρός φόρος επί των προϊόντων (οι έμμεσοι καθαροί φόροι είναι το άθροισμα των φόρων επί των προϊόντων μείον τις επιδοτήσεις). Οι φόροι επί των προϊόντων είναι οι πληρωτέοι φόροι από τους παραγωγούς που αφορούν την παραγωγή, αγορά ή χρήση των αγαθών και των υπηρεσιών),

TOUR είναι τα έσοδα από τον τουρισμό ως υποκατάστατο του A.E.Π. που παράγεται από τον τουρισμό

PROPERTAXES είναι ο φόρος επί της περιουσίας (δηλ. ορίζεται ως επαναλαμβανόμενοι και μη επαναλαμβανόμενοι φόροι στη χρήση, ιδιοκτησία ή μεταφορά περιλαμβανομένων φόρων επί ακινήτων ή καθαρού πλούτου, φόρων επί της αλλαγής κυριότητας ακινήτων μέσω κληρονομιάς ή δωρεάς και φόρων επί χρηματοοικονομικών και κεφαλαιακών συναλλαγών), AGRI είναι η καθαρή προστιθέμενη αξία που παράγεται από τη γεωργία.

Προκειμένου να προχωρήσουμε στα αποτελέσματα της έρευνας, είμαστε υποχρεωμένοι να αναφέρουμε ότι τα δεδομένα ελήφθησαν από την Παγκόσμια Τράπεζα για την περίοδο 1970-2016 (φόροι) , καθώς και οι εισπράξεις από τον τουρισμό που χρησίμευαν ως υποκατάστατο του ΑΕΠ που παράγεται από τον τουρισμό προέρχονται από τον Οργανισμό Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης (ΟΟΣΑ). Ο Sims (1980) πρότεινε ένα μοντέλο VAR με τον φορέα «U» που ορίζεται στην [Εξίσωση 18](#). Οι Engle και Granger (1987) και Granger (1988) επεσήμαναν ότι ένα μοντέλο VAR με μη στάσιμες μεταβλητές στα επίπεδα μπορεί να οδηγήσει σε παραπλανητικά (νόθα) αποτελέσματα. Παράλληλα, ένα μοντέλο VAR όπου στις πρώτες διαφορές έχει συνολοκληρωμένες μεταβλητές είναι απροσδιόριστο και τα αποτελέσματα ίσως δεν είναι ασφαλή.

Ο όρος της διόρθωσης σφάλματος «E.C.T» ο οποίος αντιπροσωπεύει τη μακροχρόνια σχέση μεταξύ των μεταβλητών, επανεισάγεται στο V.AR και το προκύπτον μοντέλο είναι γνωστό ως υπόδειγμα διόρθωσης σφάλματος (VECM).

Μετά την ομαλοποίηση του συνολοκληρωμένου διανύσματος, η εξίσωση της οικονομικής ανάπτυξης μπορεί να γραφτεί ως:

$$\ln GDP_t = \beta_1 \ln GSTAXES_t + \beta_2 \ln NTAXES_t + \beta_3 \ln TOUR_t + \beta_4 \ln PROPERTAXES_t + \beta_5 \ln AGRI_t \quad (19)$$

Το προτεινόμενο μοντέλο VAR κρίνεται απαραίτητο να εισάγει τον όρο της οικονομικής ανάπτυξης ως μια εξίσωση όπου:

$$\ln GDP_t a_0 + \sum a_{1j} \Delta \ln GSTAXES_{t-j} + \sum a_{2j} \Delta \ln NTAXES_{t-j} + \sum a_{3j} \Delta \ln TOUR_{t-j} + \sum a_{4j} \Delta \ln PROPERTAXES_{t-1} + \sum a_{5j} \Delta \ln AGRI_{t-1} + \delta EC_{t-1} + e_t \quad (20)$$

Όπου $ECt-1$ αντιπροσωπεύει την απόκλιση από την κατάσταση ισορροπίας στην περίοδο t και ο συντελεστής δ αντιπροσωπεύει την απόκριση της εξαρτημένης μεταβλητής ανά περίοδο έως την απομάκρυνση από την κατάσταση ισορροπίας. Ακολουθώντας τον Lim και McAleer (2000), θα πρέπει να συμπεριληφθεί στην [εξίσωση 20](#) μια «dummy μεταβλητή ή διαφορετικά ψευδομεταβλητή» δεδομένου ότι η εποχικότητα είναι ένας σημαντικός παράγοντας για τις αφίξεις τουριστών, γεγονός που με τη σειρά του επηρεάζει την οικονομική ανάπτυξη της χώρας προορισμού. Η χρήση αυτών των «ψευδομεταβλητών», όπως πρότεινε ο Johansen (1995), επηρεάζει το μέσο όρο αλλά όχι την τάση στις αφίξεις τουριστών και κατ' επέκταση την οικονομική ανάπτυξη.

Όπως επισημαίνει ο Granger (1988), υπάρχουν δύο «κανάλια» αιτιότητας, το ένα είναι μέσα από τις χρονικές υστερήσεις των $\Delta \ln GSTAXES$, $\Delta \ln NTAXES$, $\Delta \ln TOUR$, $\Delta \ln PROPERTAXES$ και $\Delta \ln AGRI$ που είναι, a_{i1} , a_{i2} , κτλ, όπου είναι στατιστικά σημαντικές από κοινού σημαντικοί και ο άλλος είναι αν το δ είναι στατιστικά σημαντικό. Εάν η δ είναι σημαντική στην [Εξίσωση 20](#), τότε τα έσοδα από τις διεθνείς τουριστικές εισπράξεις και του συντελεστής φόρων (Καθαρά Φόροι, Φόροι Κατοχής και Υπηρεσιών, Φόροι Ακινήτων) προκαλούν επίσης οικονομική ανάπτυξη μέσω του δεύτερου καναλιού. Όλα τα δεδομένα εκφράζονται σε λογαρίθμους προκειμένου να συμπεριλάβουν την πολλαπλασιαστική επίδραση των χρονοσειρών και υποδεικνύονται από το 'ln' που προηγείται κάθε ονόματος μεταβλητής. Εάν αυτές οι μεταβλητές μοιράζονται μια κοινή στοχαστική τάση και οι πρώτες διαφορές τους είναι στάσιμες, τότε μπορούν να συνολοκληρωθούν. Η οικονομική θεωρία δεν παρέχει συχνά καθοδήγηση ή θέτοντας ως δεδομένη την ύπαρξη στοχαστικής τάσης μεταξύ των μεταβλητών.

Σχετικά με την ανάλυση των πολυμετάβλητων χρονοσειρών που περιλαμβάνουν στοχαστικές τάσεις, χρησιμοποιήθηκαν οι γνωστοί οικονομετρικοί έλεγχοι των Dickey-Fuller (1979, ADF), και Phillips-Perron (1988), με σκοπό την παροχή συγκεκριμένων αποτελεσμάτων όταν οι μεταβλητές είναι συνολοκληρωμένες. Οι Dickey and Fuller (1979) και οι Dickey and Fuller (1981) δείχνουν ότι η μηδενική υπόθεση ύπαρξης μιας μοναδιαίας, δεν ακολουθεί την συμβατική t κατανομή (t -

Student). Πιο πρόσφατα, οι MacKinnon (1991) και MacKinnon (1996) εφαρμόζουν ένα πολύ μεγαλύτερο σύνολο προσομοιώσεων σε σχέση με τους Dickey και Fuller. Επιπλέον, ο MacKinnon υπολογίζει τις αποκρίσεις για τα αποτελέσματα των εν λόγω οικονομετρικών ελέγχων, επιτρέποντας τον υπολογισμό των κρίσιμων τιμών Dickey-Fuller και των τιμών για διάφορα μεγέθη δείγματος.

3.2 Εννοιολογικό Πλαίσιο και Οικονομετρικά Αποτελέσματα

Το πρώτο βήμα στη μελέτη ήταν να εξεταστεί η στασιμότητα των μεταβλητών και για τον σκοπό αυτό χρησιμοποιήθηκε ο έλεγχος μοναδιαίας ρίζας. Συγκεκριμένα, ο έλεγχος του επαυξημένου (Augmented) Dickey-Fuller (ADF) (Phillips and Perron, 1988). Εάν οι μεταβλητές είναι στάσιμες στην πρώτη διαφορά μέσω του ADF, τότε μπορούμε να προχωρήσουμε στον έλεγχο περί ύπαρξης συνολοκλήρωσης καθώς και σε ένα υπόδειγμα διόρθωσης σφάλματος (V.E.C.M). Τα «Impulse response analysis» μοντέλα στηριζόμενα στο V.AR μοντέλο μπορούν να χρησιμοποιήσουν τα αποτελέσματα για να απεικονίσουν την αντίδραση ενός δυναμικού συστήματος ως ανταπόκριση σε μια εξωτερική μεταβολή-αλλαγή. Αν διαπιστωθεί ότι οι μεταβλητές είναι συνολοκληρωμένες, τότε μπορούν να χρησιμοποιηθούν οι δοκιμές αιτιότητας Granger.

Τα αποτελέσματα της εφαρμογής των στατιστικών A.D.F και Phillips-Perron παρουσιάζονται στον [πίνακα 25](#). Η δοκιμή A.D.F συγκρίνεται με τις κρίσιμες τιμές που ελήφθησαν από τους πίνακες MacKinnon (1991). Τα αποτελέσματα των στατιστικών του A.D.F για τις εξεταζόμενες χρονοσειρές υπερβαίνουν τις κρίσιμες τιμές, επειδή η μηδενική υπόθεση μιας μοναδιαίας ρίζας δεν απορρίπτεται. Με τις πρώτες διαφορές καθίσταται όλες οι χρονοσειρές στάσιμες, με τις στατιστικές A.D.F σε όλες τις περιπτώσεις να είναι μικρότερες από την κρίσιμη τιμή στα επίπεδα σπουδαιότητας 1%, 5% και 10%.

Οι Phillips και Perron (1988) προτείνουν μια εναλλακτική (μη παραμετρική) μέθοδο ελέγχου για ύπαρξη αυτοσυσχέτισης όταν ελέγχεται η ύπαρξη μοναδιαίας ρίζας. Η μέθοδος Phillips και Perron εκτιμά την μη-επαυξημένη εξίσωση Dickey-Fuller και τροποποιεί την t-αναλογία του συντελεστή έτσι ώστε η αυτοσυσχέτιση να

μην επηρεάζει την ασυμπτωτική κατανομή του οικονομετρικού ελέγχου. Τα συνδυαστικά αποτελέσματα από τις δύο δοκιμές (A.D.F και P.P) υποδηλώνουν ότι όλες οι εξεταζόμενες σειρές είναι ενσωματωμένες στη σειρά 1, I (1).

Πίνακας 25. Έλεγχος μοναδιαίας ρίζας

Variable	ADF Unit Root Test				Phillips Perron Root Test		
	Dt-stat 1	Dt-stat 2	Dt-stat 3	K	Pt-stat 1	Pt-stat 2	Pt-stat 3
LGDP	-3,687***	-3,130***	-4,099**	0	-3,654***	-3,053***	-4,018***
LGSTAXES	-5,484***	-5,118***	-5,521***	1	-6,674***	-6,211***	-6,640***
LNTAXES	-4,850***	-4,764***	-4,953***	0	-4,850***	-4,760***	-4,964***
LTOUR	-6,735***	-6,358***	-6,660***	0	-6,736***	-6,358***	-6,661***
LPROPERTAXES	-7,402***	-7,485***	-7,418***	1	-19,31***	-19,249***	-34,059***
LAGRI	-4,725***	-4,695***	-5,490***	0	-4,725***	-4,617***	-5,478***

Notes: Dt-stat^{1,2,3}, Pt-sta^{1,2,3} are the t-statistic for testing the level of significance with intercept, no trend and with trend and intercept respectively. All the calculation made according to Dickey-Fuller (1981) and Phillips-Perron (1988). The calculated statistics are those reported in Dickey-Fuller (1981). The critical values at 1%, 5% and 10% are -3,58, -2,92 and -2,60 for Dt-stat¹, -4,17, -3,51 and -3,18 for Dt-stat², -2,61, -1,94 and -1,61 for Dt-stat³ respectively. The critical values at 1%, 5% and 10% are -3,584, -2,928 and -2,602 for Pt-stat¹, -2,617, -1,948 and -1,612 for Pt-stat², -4,175, -3,513 and -3,186 for Pt-stat³ respectively. The lag selection is determined using the SIC Criterion. ***, **, * indicate significance at the 1%, 5% and 10% respectively.

Δεδομένου ότι οι μεταβλητές βρέθηκαν στάσιμες στην πρώτη διαφορά, αυτό μας επέτρεψε να προχωρήσουμε στον έλεγχο συνολοκλήρωσης. Ο εν λόγω προτάθηκε από τον Johansen (1988, 1991, 1992) και τους Johansen και Juselius (1990). Η μηδενική υπόθεση της μη ύπαρξης συνολοκλήρωσης απορρίπτεται από τα στατιστικά στοιχεία «Max-Eigen» και το έλεγχο ανίχνευσης (ή «trace») για ολόκληρη την περίοδο, όπως φαίνεται στον [πίνακα 26](#). Η παραδοχή της μακροχρόνιας σχέσης ισορροπίας δεν απορρίπτεται, πράγμα που σημαίνει ότι οι μεταβλητές μας είναι συνολοκληρωμένες και μπορούμε πλέον υποστηρίξουν ότι οι μεταβλητές μας κινούνται μαζί στο μακροοικονομικό περιβάλλον. Με άλλα λόγια, αυτό σημαίνει ότι το Α.Ε.Π. ως συνάρτηση των GSTAXES, NNTAXES, AGRI, TOUR και PROPERTAXES είναι ομοιογενές στον πρώτο βαθμό.

Πίνακας 26. Έλεγχος συνολοκλήρωσης βασιζόμενο στην Johansen maximum likelihood διαδικασία.

The Johansen maximum likelihood procedure Co-integration test										
Trace Hypothesis	tests- Null	Trace test	0,05 Value	Critical Value	Prob**	Max-Eigen Statistic	0,05 Value	Critical Value	Prob**	
r=0		111,3167	95,7536		0,0028*	41,3207	40,0775		0,0360*	
r≤1		69,9959	69,8188		0,0484*	25,6943	33,8768		0,3397	
r≤2		44,3016	47,8561		0,1038	20,468	27,584		0,3096	

*Denotes rejection of the hypothesis at the 0,05 level.
 **Mac Kinnon-Haug - Michelis (1999) p-values.

Είναι γνωστό ότι οι έλεγχοι συνολοκλήρωσης είναι πολύ ευαίσθητες στην επιλογή της χρονικής υστέρησης. Το κριτήριο του Schwarz (SC) και η δοκιμή ελέγχου «likelihood ratio test» χρησιμοποιήθηκαν για την επιλογή του άρτιου αριθμού καθυστερήσεων που απαιτούνται στον έλεγχο συνολοκλήρωσης. Μετά το κριτήριο SC η βέλτιστη υστέρηση είναι ίση με μία (lag = 1).

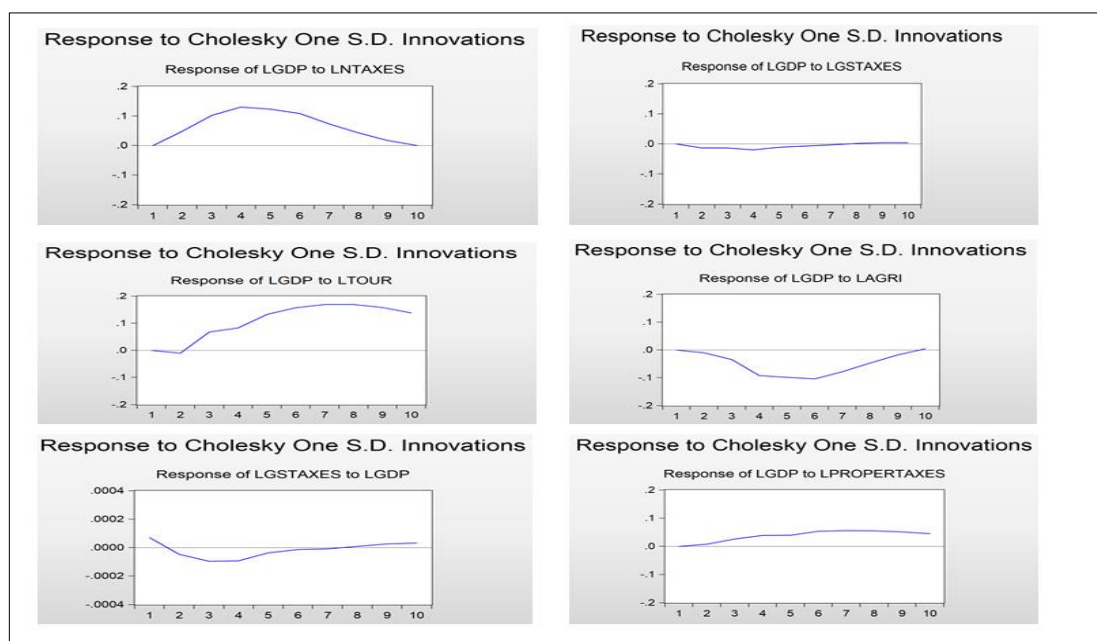
Πίνακας 27. Επιλογή άρτιου αριθμού Χρονικών Υστερήσεων (Lag Length Criteria –Selection of Lag)

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	4.848.126	NA	8.58e-18	-2.227.035	-2.202.460	-2.217.973
1	6.600.687	2.934.522	1.34e-20	-2.874.738	-27.02714*	-28.11301*
2	7.055.699	63.49006*	9.53e-21*	-29.18930*	-2.599.456	-2.801.118
3	7.375.456	3.569.377	1.51e-20	-2.900.212	-2.433.289	-2.728.025

* indicates lag order selected by the criterion
 LR: sequential modified LR test statistic (each test at 5% level)
 FPE: Final prediction error; AIC: Akaike information criterion
 SC: Schwarz information criterion; HQ: Hannan-Quinn information criterion

Η ανάλυση απόκρισης (Impulse response analysis) χρησιμοποιείται ευρέως για να περιγράψει την αντίδραση οποιασδήποτε μεταβλητής ως συνάρτηση του χρόνου σε ένα εξωτερικό σφάλμα απόκλισης. Με βάση το μοντέλο VAR, η ανάλυση αντίδρασης χρησιμοποιήθηκε εδώ για να διερευνηθεί σχέση μεταξύ οικονομικής ανάπτυξης, φόρων, τουρισμού και γεωργίας (Caggiano et al, 2013). Τα αποτελέσματα την εν λόγω ανάλυσης, η οποία με τη σειρά της βασίστηκε σε μοντέλο VAR, απεικονίζονται στην [εικόνα 5](#). Οι λειτουργίες απόκρισης χαράσσονται σε 10 διαστήματα καθυστέρησης μετά την επιβολή του εξωτερικού σφάλματος. Όπως φαίνεται στην [εικόνα 5](#), οι μεταβολές στο Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν είναι

οι αναμενόμενες τόσο στις αλλαγές στα διάφορα είδη φορολογίας όσο και στις εισπράξεις από τον τουρισμό και στον πρωτογενή τομέα.

Εικόνα 5. Αποτελέσματα ελέγχου ανταπόκρισης σε ενδεχόμενες μεταβολές.

Η θετική ανταπόκριση στο Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν, στις μεταβολές των τουριστικών εισπράξεων καθώς και στους φόρους ακίνητης περιουσίας είναι ιδιαίτερα εντυπωσιακή. Σε κάθε περίπτωση, βάσει της [εικόνας 5](#), είναι σαφές ότι ο αντίκτυπος των διακυμάνσεων των φόρων, των εσόδων από τον τουρισμό και του πρωτογενούς τομέα είναι σημαντικός για το Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν. Όσον αφορά τη μακροπρόθεσμη δυναμική αυτή επιτυγχάνεται μιας και οι μεταβλητές είναι στατιστικά σημαντικές.

Μπορούμε να υποστηρίξουμε σθεναρά ότι εάν χρησιμοποιήσουμε το Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν ως ενδογενή μεταβλητή τότε μπορούμε να συμπεράνουμε ότι ο συντελεστής δ είναι στατιστικά σημαντικός μιας και το αποτέλεσμα των εξισώσεων του VAR υποδείγματος επιστρέφει σε εμάς ένα όρο διόρθωσης σφάλματος (Error correction term).

Η ταχύτητα προσαρμογής του υποδείγματος έχει το σωστό πρόσημο (αρνητικό) και είναι στατιστικά σημαντική (όπως άλλωστε αναμενόταν) και η σχέση των ανεξάρτητων μεταβλητών του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος είναι θετική με το Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν που προέρχεται από τον Τουρισμό και τον αγροτικό

τομέα. Αντίθετα η σχέση είναι αρνητική με όποιον τύπο φόρων που χρησιμοποιήθηκε σε αυτό το μοντέλο VAR. Στον επόμενο πίνακα μπορούμε να παρατηρήσουμε την ενδογένεια του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος και τη μακροχρόνια σχέση με τις άλλες μεταβλητές του μοντέλου μας.

Πίνακας 28. : Error Correction Model- Μακροχρόνια σχέση (Long Run Relationship)

Dependent Variable $\Delta LGDP_{tGR}$				
	Regressor.	Coefficient.	St. error	Prob.
	$Ecm_{GRE(t-1)}$	-0.18787	0.172768	0.0283
Greece.	$Ect_{GRE(t-1)} = \Delta LGDP_{tGRE} - (0.0009 * \Delta LGSTAXES_{tGRE} + 0.3752 * \Delta LNTAXES_{tGRE} - 0.474330 * \Delta LTOUR_{tGRE} + 0.009 * \Delta LPROPERTAXES_{tGRE} - 0.265635 * \Delta LAGRI_{tGRE})$			
	$R^2=0.3966$			

Σύμφωνα με τον [Πίνακα 28](#), οι εισπράξεις από τον τουρισμό, η γεωργική προστιθέμενη αξία στο Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν και οι φόροι επηρεάζουν μακροπρόθεσμα την οικονομική ανάπτυξη, πράγμα που σημαίνει ότι έχουμε μακροχρόνια σχέση αιτιότητας μεταξύ των μεταβλητών του μοντέλου μας. Επιπλέον, ο όρος διόρθωσης σφαλμάτων (E.C.T.) έχει το αναμενόμενο σύμβολο (αρνητικό και στατιστικά σημαντικό) που δείχνει ότι οποιαδήποτε απόκλιση από τη μακροπρόθεσμη ισορροπία μεταξύ των μεταβλητών διορθώνεται με ετήσιο ρυθμό περίπου 18,78%.

Αναμφίβολα, αυτό υποδηλώνει την ύπαρξη συνολοκλήρωσης των μεταβλητών που μελετήθηκαν. Μετά τη διαδικασία, καταλήξαμε στο συμπέρασμα ότι δεν υπάρχει βραχυπρόθεσμη αιτιώδης σχέση μεταξύ των μεταβλητών του προτεινόμενου οικονομετρικού μοντέλου εκτός από τα GSTAXES με το Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν όπου η μηδενική υπόθεση της δοκιμής Wald είχε απορριφθεί. Τα αποτελέσματα της ανάλυσης συνολοκλήρωσης υποδηλώνουν την ύπαρξη μακροχρόνιας σχέσης μεταξύ των μεταβλητών του μοντέλου μας.

Στον [Πίνακα 28](#) παρατηρώντας τα αποτελέσματα που δείχνουν τη μακροχρόνια σχέση μεταξύ της οικονομικής ανάπτυξης, των φόρων, των εσόδων από τον τουρισμό και του αγροτικού τομέα. Προκειμένου να βεβαιωθούμε ότι το προτεινόμενο μοντέλο έχει προβλεπτική ικανότητα και δεν επιστρέφει λανθασμένα αποτελέσματα προχωρήσαμε στους συνήθεις διαγνωστικούς ελέγχους. Πρέπει να

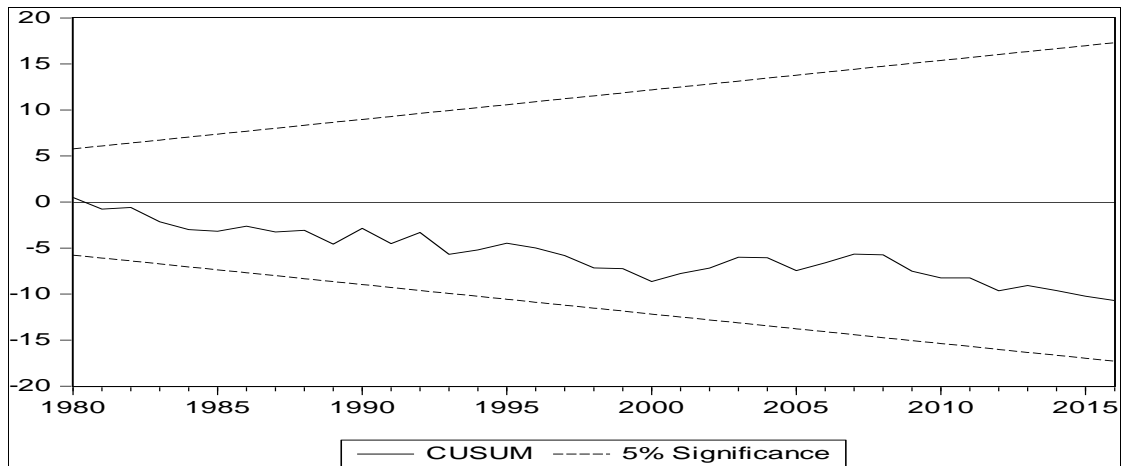
αναφερθεί ότι έχουμε πραγματοποιήσει διαγνωστικούς ελέγχους για να ελέγξουμε τις υποκείμενες στατιστικές υποθέσεις, όπως η απουσία αυτοσυσχέτισης, ομοσκεδαστικότητας και της κανονική κατανομή των υπολοίπων του υποδείγματος.

Στη συνέχεια, εξετάζουμε εάν το μοντέλο μας «υποφέρει» από αυτοσυσχέτιση. Σύμφωνα με τα ευρήματά μας, οι Breusch και Godfrey LM απορρίπτουν την ύπαρξη αυτοσυσχέτισης μεταξύ των υπολειμμάτων για το εκτιμώμενο μοντέλο VAR. Η απουσία ετεροσκεδαστικότητας από το μοντέλο επιβεβαιώθηκε μετά τη δοκιμή Breusch-Pagan-Godfrey. Για να διασφαλίσουμε ότι οι ανεξάρτητες μεταβλητές μπορούν να επηρεάσουν από κοινού την εξαρτημένη μεταβλητή, έχουμε ελέγξει την τιμή p (p -value) και την F (F -Statistic). Τα κατάλοιπα κατανέμονται κανονικά σύμφωνα με το δείκτη Jarque-Bera.

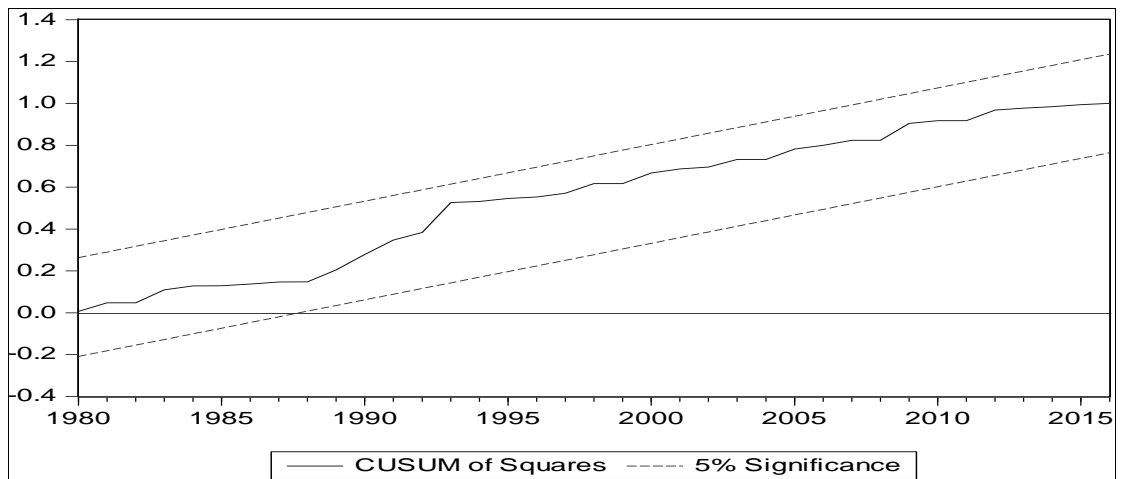
Πίνακας 29. Διαγνωστικοί έλεγχοι προτεινόμενου υποδείγματος .

R-squared:	0.3966
Prob(F-Statistic):	0.00583
Durbin-Watson stat:	2.142
Heteroskedasticity Test: Breusch-Pagan-Godfrey	0.9868
Breusch-Godfrey Serial Correlation LM Test:	0.5379
Jarque Bera:	0,4519

Για να ελέγξουμε τη σταθερότητα της μακροχρόνιας σχέσης που εξετάζεται στην παρούσα έρευνα, προχωρήσαμε με τους ελέγχους «CUSUM» που προτάθηκαν από τους Brown et al. (1975). Εύλογα, όπως μπορούμε να παρατηρήσουμε στις παρακάτω εικόνες ([Εικόνα 6](#), [Εικόνα 7](#)) τα διαγράμματα των στατιστικών CUSUM- και CUSUM των τετραγώνων παραμένουν εντός των κρίσιμων ορίων που δείχνουν (αντιπροσωπεύεται από ένα ζεύγος ευθειών γραμμών) τη σταθερότητα σε μακροχρόνια βάση.

Εικόνα 6. Αποτελέσματα ελέγχου σταθερότητας του υποδείγματος (CUSUM test)

Εικόνα 7. Αποτελέσματα ελέγχου σταθερότητας του υποδείγματος (CUSUM of squares test)

3.3 Συμπεράσματα και Επιπτώσεις της Φορολογικής Πολιτικής

Αναμφισβήτητα, η τουριστική βιομηχανία παίζει κυρίαρχο ρόλο στην οικονομική ανάκαμψη της Ελλάδας. Ο τομέας των υπηρεσιών γενικά και ο τουρισμός ειδικότερα είναι πολύ ανεπτυγμένος και προσφέρει πολλές ευκαιρίες εργασίας.

Τα τελευταία χρόνια, υιοθετήθηκαν διάφορες προσεγγίσεις για την μελέτη της επίδρασης του τουρισμού, της γεωργίας και της φορολόγησης στο ΑΕΠ. Η εργασία αυτή μελέτησε το σημαντικό και δυνητικό ρόλο του ΑΕΠ των φόρων, του τουρισμού και της γεωργίας στην οικονομική ανάκαμψη της Ελλάδας για να εφαρμοστούν πολιτικές που στόχο έχουν να ξεπεραστεί η οικονομική κρίση. Σε μια περίοδο

παρατεταμένης οικονομικής ύφεσης, όπου η χώρα στηριζόταν οικονομικά στην Ευρωπαϊκή Ένωση, την Κεντρική Ευρωπαϊκή Τράπεζα και το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο, είναι επιτακτική η ανάγκη να ερευνηθεί η σχέση μεταξύ της οικονομικής ανάπτυξης, του ΑΕΠ από τον τουρισμό, του ΑΕΠ από τη γεωργία και της φορολόγησης.

Η διαχρονική σχέση μεταξύ του Α.Ε.Π, των φόρων και των εισπράξεων από τη γεωργία και τον τουρισμό μελετάται με τη χρήση V.AR μοντέλου. Σύμφωνα με τα ευρήματα της μελέτης, το Α.Ε.Π επηρεάστηκε θετικά από το Α.Ε.Π του τουρισμού και της γεωργίας και αρνητικά από όλα τα είδη φορολόγησης που χρησιμοποιήθηκαν στο μοντέλο μας. Η ύπαρξη συνολοκλήρωσης επικυρώθηκε για τις μεταβλητές που μελετήθηκαν και δεν εντοπίστηκαν στατιστικά προβλήματα. Επομένως, η συνεισφορά του τουρισμού στην οικονομική ανάπτυξη της Ελλάδας είναι αναμφισβήτητη και μπορεί να λειτουργήσει επαρκώς ως μηχανισμός ενίσχυσης της οικονομίας ώστε να ξεπεραστεί η οικονομική κρίση, παρόλη την ύπαρξη υψηλής φορολόγησης που επιβλήθηκε τα τελευταία χρόνια.

Από αυτά τα εμπειρικά ευρήματα μπορούμε να καταλήξουμε σε συμπεράσματα για τα αποτελέσματα ορισμένων πολιτικών. Ενισχύοντας τον τουρισμό, την εξειδίκευση και το εμπόριο, τα εισοδήματα θα αυξηθούν και θα μειωθεί η επιβάρυνση των φορολογουμένων από το χρέος. Λόγω του αυξημένου ποσοστού ιδιοκτησίας των κατοίκων της χώρας, οι κυβερνήσεις φορολόγησαν την ιδιοκτησία ώστε να αυξήσουν τα φορολογικά έσοδα. Όμως αυτό αύξησε τις τιμές των υπηρεσιών και η χώρα κινδύνεψε να γίνει ένας ακριβός τουριστικός προορισμός.

Τα ευρήματα μας δείχνουν πως η πτώση του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος στην Ελλάδα θα ήταν ακόμη μεγαλύτερη εάν δεν υπήρχε ο δυναμικός τουριστικός τομέας ο οποίος αυξάνεται διαρκώς και προσφέρει στην Ελλάδα μια λύση για το δημόσιο χρέος. Ο κατασκευαστικός τομέας δεν χρησιμοποιήθηκε σε αυτό το μοντέλο αφού δεν ήταν στατιστικά σημαντικός και μπορούμε να συμπεράνουμε ότι η υψηλή φορολόγηση και οι φόροι για παράδειγμα της ιδιοκτησίας είχαν αρνητικά αποτελέσματα στην ελληνική οικονομία.

Είναι γεγονός ότι η υψηλή φορολόγηση δεν έχει αποτρέψει την άφιξη εκατομμυρίων τουριστών από το εξωτερικό και επίσης ότι τα έσοδα από το συνάλλαγμα έχουν βοηθήσει την ελληνική οικονομία κατά τη διάρκεια της παρατεταμένης οικονομικής ύφεσης. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της μελέτης, η τουριστική βιομηχανία ξεχωρίζει ανάμεσα σε άλλες ενδογενείς μεταβλητές του μοντέλου μας. Ο τουρισμός επηρεάζει θετικά το Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν σε αντίθεση με τη φορολόγηση όπου η σχέση είναι καθαρά αρνητική.

Σε όλες τις περιπτώσεις, η παρατεταμένη υπέρ-φορολόγηση επηρεάζει τον τουρισμό αρνητικά όπως έχει ήδη επηρεάσει και τον πρωτογενή τομέα. Η αγροτική παραγωγή μειώθηκε λόγω της πτώσης των επενδύσεων στη γεωργία. Αυτό με τη σειρά του οδήγησε στη συρρίκνωση του αγροτικού τομέα αυξάνοντας τις τιμές των ελληνικών αγροτικών προϊόντων μειώνοντας τη ζήτηση τους εντός και εκτός της Ελλάδας.

Με την προϋπόθεση ότι η οικονομική σταθερότητα της Ελλάδας θα συνεχιστεί και ότι ο στόχος για τα πρωτογενή πλεονάσματα του προϋπολογισμού άνω του 3% ετησίως θα χαλαρώσει σταδιακά, οι κυβερνήσεις θα μπορέσουν να μειώσουν τους φόρους που επηρεάζουν αρνητικά τον τουρισμό, κάτι που αποτελεί ύψιστη προτεραιότητα προκειμένου ο πιο δυναμικός κλάδος της ελληνικής οικονομίας να συνεχίσει να προσφέρει στο Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν της Ελλάδας.

Βιβλιογραφία-Ελληνόγλωσση

1. Αναστασάτος, Τ.- Μάνου Κ., (2008), «Κερδοσκοπικές Επιθέσεις στη Δραχμή και η Μετάβαση στο Ευρώ», Τράπεζα της Ελλάδος, Οικονομικό Δελτίο, Τεύχος 31, Νοέμβριος.
2. Βαρβαρέσος Κ., (2002), «Έκθεσις επί του Οικονομικού Προβλήματος της Ελλάδος», Εκδόσεις Σαββάλα, Αθήνα.
3. Βαρβαρέσος Σ., (2013). «Οικονομική του Τουρισμού, Εννοιολογικές, θεωρητικές και μεθοδολογικές προσεγγίσεις». Εκδόσεις Προπομπός, Αθήνα.
4. Βαρούχας , Γ., (2011). Διακτορική Διατριβή, Πανεπιστήμιο Πατρών.
5. Γεωργακόπουλος, Θ. (2005). Εισαγωγή στη Δημόσια Οικονομική, Γ΄ έκδοση, Εκδόσεις Μπένου, Αθήνα.
6. Δαλαμάγκας, Β. (2010). Εισαγωγή στη Δημόσια Οικονομική, 2η έκδοση, Εκδόσεις Κριτική, Αθήνα.
7. Δρακάτος, Κ. Γ., (1997), «Ο μεγάλος κύκλος της Ελληνικής Οικονομίας. 1945-95», εκδ. Παπαζήση, Αθήνα.
8. Δριτσάκης Ν. και Α. Αδαμόπουλος, "Μια εμπειρική σχέση αιτιότητας ανάμεσα στη χρηματιστηριακή και την οικονομική ανάπτυξη για την Ελλάδα". Παρουσιάστηκε στο 16ο Πανελλήνιο Συνέδριο Στατιστικής και δημοσιεύθηκε στα πρακτικά του ίδιου συνεδρίου, σελ. 145 - 152, Καβάλα 2003.
9. Δριτσάκης, Ν. και Βαζακίδης, Α. (2003). Δημόσιες Δαπάνες και Οικονομική Ανάπτυξη: Μια εμπειρική έρευνα για την Ελλάδα με την ανάλυση της Συνολοκλήρωσης. «ΣΠΟΥΔΑΙ», Τόμος 53, Τεύχος 4ο, 66-79, Πανεπιστήμιο Πειραιώς.
10. Ελληνική Στατιστική Υπηρεσία, Έρευνα εργατικού δυναμικού: 1981 – 2015, Πειραιάς, 17 Φεβρουαρίου 2017.
11. Ηγουμενάκης Ν. (1997). Τουριστική πολιτική, Αθήνα.
12. ΙΝΕ ΓΣΕΕ, (2011), «Αναδιαρθρώσεις και κλαδική εξειδίκευση της Ελληνικής οικονομίας και των περιφερειών στις απαρχές του 21ου αιώνα» , Παρατηρητήριο Οικονομικών και Κοινωνικών Εξελίξεων.
13. ΙΝΕ ΓΕΣΕΕ, (2016), « Η Ελληνική Οικονομία και η Απασχόληση» , Ετήσια Έκθεση 2016.
14. Ίδρυμα Οικονομικών & Βιομηχανικών Ερευνών (2014), «Ο τομέας μεταποίησης στην Ελλάδα Τάσεις και προοπτικές» Αθήνα.
15. Ιορδάνογλου Χρ, (2003). «Η οικονομία 1974-2000. Επιβράδυνση-Στασιμότητα-Ανάκαμψη», στο Παναγιωτόπουλος Β. (επιμ.) Η Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000, τόμος 10ος Αθήνα 2003, σελ. 65-100.

16. Καδίτη Κ, Νίτση Ε. (2010), «Ο Αγροτικός Τομέας στην Ελλάδα», Εκθέσεις 60, ΚΕΠΕ).
17. Καζάκος Π.,(2001), «Ανάμεσα σε κράτος και αγορά: οικονομία και οικονομική πολιτική στη μεταπολεμική Ελλάδα 1944 – 2000», Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα.
18. ΚΑΛΑΪΤΖΙΔΑΚΗΣ,Π. και ΚΑΛΥΒΙΤΗΣ,Σ. (2008) Οικονομική Μεγέθυνση: Θεωρία και Πολιτική. Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική.
19. Καλογήρου Γ.-Λυμπεράκη Α., «Μετατοπίσεις στο αβέβαιο σύνορο δημόσιου-ιδιωτικού. Σκέψεις με αφορμή τη βιομηχανική πολιτική στην Ελλάδα μετά το 1974» στο Όρια και σχέσεις Δημόσιου και Ιδιωτικού, Ίδρυμα Σάκη Καραγιωργα, Αθήνα 1996, σελ. 225-240.
20. Καραγεωργας, Δ. (1980). Δημόσια Οικονομική Ι: Οι οικονομικές λειτουργίες του κράτους, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα.
21. Καραμεσίνη, Μ., (2002), «Βιομηχανική πολιτική, ευρωπαϊκή ενοποίηση και μισθωτή εργασία», Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.
22. Καραμπελιάς, Γ., (1989), « Κράτος και κοινωνία στη μεταπολίτευση (1974-1998)», Εκδόσεις Εξάντας, Αθήνα.
23. Κίντης Α., (1982), «Ανάπτυξη της ελληνικής βιομηχανίας», Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα.
24. Κιντής, Α. και Πουρναράκης, Ε. (1989). Αρχές Οικονομικής Ανάλυσης, Εκδόσεις Κ. Σμπίλιας «Το οικονομικό», Αθήνα
25. Κομίλης Π., Βαγιωνής Ν., (1999). Τουριστικός σχεδιασμός – οι περιβαλλοντικές επιπτώσεις του τουρισμού. Εκδόσεις ΠΡΟΠΟΜΠΟΣ, Αθήνα.
26. Κορρέ Γ., Χιόνη Δ., (2003), « Ελληνική Οικονομία», Εκδόσεις Σταμούλης, Αθήνα.
27. Κωνσταντινίδου, Ζ. (2011). Δημόσιες δαπάνες και οικονομική ανάπτυξη : Μια εμπειρική έρευνα για την Ελλάδα, [Διπλωματική Εργασία], Τμήμα Εφαρμοσμένης Πληροφορικής, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας.
28. Λαγός Δ, (2005). «ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ», Εκδόσεις Κριτική, Αθήνα
29. Λαζαρέτου, Σ.Μ. (2004), «Νομισματικό Σύστημα και Μακροοικονομική Πολιτική στην Ελλάδα: 1833-2003», Τράπεζα της Ελλάδος, Οικονομικό Δελτίο, Τεύχος 22, Ιανουάριος.
30. Λαζαρίδης Γ, - Παπαδόπουλος Δ, (2005). Χρηματοοικονομική διοίκηση, Τεύχος Α. Εκδόσεις: Πανεπιστημίου Μακεδονίας.
31. Μαραβέγιας Ν. (1992), « Η Διαδικασία της Ευρωπαϊκής Ολοκλήρωσης και η Ελληνική Γεωργία στη Δεκαετία του 90' », Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα.
32. Μάρδας Δημήτρης,(2005), «Από την Ε.Ο.Κ. στην ΕΕ: Από την ολοκλήρωση της Ενιαίας Αγοράς έως την πολιτική ενοποίηση του Ευρωπαϊκού χώρου», Εκδόσεις Ζυγός, Θεσσαλονίκη, 2005.

33. Μιχαηλίδης Ι., Νικολακόπουλος Η., Φλαιοσερ Χ, 2006, «Εχθρός εντός τοιχών», Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα.
34. Μουζέλης Ν, (1978). Σύγχρονη Ελληνική Κοινωνία-όψεις υπανάπτυξης, Αθήνα, Έξαντας.
35. Μπάτσης Δ, (1977), «Η βαριά βιομηχανία στην Ελλάδα», Αθήνα.
36. Μπριασούλη Ε,(2000), « Σχεδιασμός Τουριστικής Ανάπτυξης, Χαρακτηριστικές Προσεγγίσεις», Αθήνα.
37. Μούσης Σ. Νίκος, (1994). «Από την Ευρωπαϊκή Κοινότητα στην Ευρωπαϊκή Ένωση, Θεσμοί και Πολιτικές», Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα.
38. Νεγραπόντη-Δελιβάνη Μ,(1981), «Ανάλυση της Ελληνικής Οικονομίας», Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήσης.
39. Νίκας Χρήστος , (2006), «Άδηλοι Πόροι και Οικονομική Ανάπτυξη», Πρώτη Έκδοση, Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Επίκεντρο.
40. Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης (Ανάκτηση 24/03/2018 <https://data.oecd.org/industry/industrial-production.htm>)
41. Πανταζίδης Στ., (2002), « Μακροοικονομικές εξελίξεις και οικονομική επιστήμη στην Ελλάδα», Εκδόσεις Κριτική, Αθήνα.
42. Πατρώνης Βασίλειος, (2015), «Ελληνική Οικονομική Ιστορία», Αθήνα.
43. Πατρώνης Β. - Λιαργκόβας Π, (2004), «Κοινωνική ενσωμάτωση και οικονομική πολιτική στα χρόνια της δικτατορίας στην Ελλάδα, 1967-1974: ο ειδικός ρόλος του αγροτικού τομέα», Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης, τεύχος 23, Απρίλιος 2004, σελ. 107-137.
44. Πατσουράτης Β.Α, (2002), «Η ανταγωνιστικότητα του ελληνικού τουριστικού τομέα», Ι.Ε.Τ.Ε.Π. , Αθήνα.
45. Παυλόπουλος Π, (1999), «Το Μέγεθος και η Δυναμική του Τουριστικού Τομέα», Ινστιτούτο Τουριστικών Ερευνών και Προβλέψεων, Αθήνα 1999.
46. Πεπελάσης Α, (2003). « Αγροτική πολιτική και ανάπτυξη, άρθρα και διαλέξεις», Εκδόσεις Παπαζήσης, Αθήνα.
47. Πεπελάση, Ι. (2011). Κράτος και Αγορά: η ελληνική περιπέτεια. Ηλεκτρονική Έκδοση.
48. Ραγκούσης Σ., Ράμφος Σ., (2008), «Στοιχεία οικονομικής θεωρίας», Εκδόσεις ΙΔΕΚΕ, Αθήνα.
49. Ρουμελιώτης Π., (1978), « Πολυεθνικές επιχειρήσεις και υπερτιμολογήσεις / υπο-κοστολογήσεις στην Ελλάδα», Εκδόσεις Παπαζήσης, Αθήνα.
50. Ρουμελιώτης Π., (1980) , « Οικονομική Κρίση και Ένταξη της Ελλάδας στην Ε.Ο.Κ.», Εκδόσεις Παπαζήσης, Αθήνα.
51. Ρουσιάνου Α.,(2015), « Κοινή Αγροτική Πολιτική και Αγροτική Ανάπτυξη στην Ελλάδα», Πανεπιστήμιο Πατρών, Π.Μ.Σ. Σπουδών στις Νέες Αρχές Διοίκησης Επιχειρήσεων, Πάτρα.

52. Σακελλαρόπουλος, Θ.,(1992), «Οικονομία και Πολιτική στη Σύγχρονη Ελλάδα. Τόμος Α΄, Εκδόσεις Πληροφόρηση, Αθήνα.
53. Σακκάς Δ, (1996), «Το διαρθρωτικό πρόβλημα και ο οικονομικός προγραμματισμός στη μεταπολεμική περίοδο», Αθήνα, ΚΕ.Π.Ε.
54. Σύνδεσμος Επιχειρήσεων και Βιομηχανιών, (ΣΕΒ, 2016). «Εβδομαδιαίο Δελτίο για την ελληνική Οικονομία, Ανακτήθηκε 01/04/2018, <https://vdocuments.site/-56d6be631a28ab301691eaa9.html>»
55. ΣΒΕΕ (2013), «Εμβάθυνση της τάσης αποβιομηχάνισης της Βόρειας Ελλάδας», Μελέτη Τράπεζα της Ελλάδας (2013), Νομισματική πολιτική: ενδιάμεση έκθεση 2013.
56. Σόρμας (2014), «Αποβιομηχάνιση και αποεπένδυση: η περίπτωση της ελληνικής οικονομίας», Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης (ΔΠΘ). Τμήμα Διεθνών Οικονομικών Σχέσεων και Ανάπτυξης-Διδακτορική Διατριβή.
57. Σταθάκης, Γ., (2004), «Το Δόγμα Τρούμαν και το Σχέδιο Μάρσαλ», Εκδόσεις Βιβλιόραμα, Αθήνα.
58. Στασινόπουλος, Γ.,(2010), «Η ρητορική της ανάπτυξης: οικονομικές ιδέες και οικονομική πολιτική την περίοδο της ανασυγκρότησης», Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα.
59. Τράπεζα της Ελλάδος,(1978), «Τα Πρώτα Πενήντα Χρόνια της Τραπεζής της Ελλάδος 1928-1978», Αθήνα 1978.
60. Τράπεζα της Ελλάδος , (1982). Η Ελληνική Οικονομία, Ερευνητικά Δοκίμια, Τόμος ΙΙ, Αθήνα.
61. Τσουλφιδης, Λ, (2009). Οικονομική Ιστορία της Ελλάδος. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Πανεπιστημίου Μακεδονίας
62. Φραγκιάδης Α., (2007), «Ελληνική Οικονομία 19ος-20ός αιώνας. Από τον αγώνα της Ανεξαρτησίας στην Οικονομική και Νομισματική Ένωση της Ευρώπης», Εκδόσεις Νεφέλη, Αθήνα.
63. Φωτόπουλος Τ., (1985), «Εξαρτημένη ανάπτυξη- η ελληνική περίπτωση», Εκδόσεις Έξαντας, Αθήνα.
64. Χασσίδ Ι., (1980). «Ελληνική Βιομηχανία και Ε.Ο.Κ.», Ινστιτούτο Οικονομικών και Βιομηχανικών Ερευνών.
65. Χριστοδούλου Δ., Νίκας Χρ.(2004). «Οι Διεθνείς Οικονομικές Σχέσεις στην εποχή της Παγκοσμιοποίησης». Αθήνα, Εκδόσεις Γκιούρδας.

Βιβλιογραφία – Ξενόγλωσση

66. Agell, J., Ohlsson, H., Thoursie, P. (2006), 'Growth Effects of Government Expenditure and Taxation in Rich Countries:A Comment.' European Economic Review, 50(1),pp. 211–218.

67. Akaike, H. (1974), 'A new look at the statistical model identification. IEEE Transactions on Automatic Control.' AC-19, pp.716–723.
68. Alexiadis S., Ladas, C., Hasanagas, N., 2013. A regional perspective of the Common Agricultural Policy. "Land Use Policy" 30, 665–669.
69. Alexiou, C and Tsaliki, P. (2010). An Empirical Investigation of Kaldor's Growth Laws: Evidence from the Mediterranean Region. The Indian Economic Journal, 58 (3), pp. 144-155.
70. Apergis, N., Payne, J. E., Saunoris, J. W. (2012), 'Tax-spend nexus in Greece: Are there any asymmetries?' Journal of Economic Studies, 39, pp.327–336.
71. Archer, B. "Importance of tourism for the economy of Bermuda." Annals of Tourism Research, 1995, 22 (4), 918–930.
72. Arestis, R, and Demetriades, P. (1997). Financial development and economic growth: Assessing the evidence, The Economic Journal, 107, 783-799.
73. Arnold, J. (2008), 'Do Tax Structure Affect Aggregate Economic Growth? Empirical Evidence from a Panel of OECD Countries.' Economics Department Working Papers, No. 643, ECO/WKP(2008)51.
74. Auerbach, P. (1988), Competition: The Economics of Industrial Change. Oxford: Basil Blackwell.
75. Baily, M.N. (2001). Macroeconomic Implications of the New Economy, Institute for International Economics.
76. Bairam, E. (1991). Economic growth and Kaldor's law: The case of Turkey, 1925-78. Applied Economics, 23, pp.1277 – 1280
77. Balaguer, J.- Cantavella, J. M. (2002): Tourism as a long-run economic growth factor: the Spanish case, Applied Economics, 34: 877-884.
78. Barro, R. (1990), 'Government spending in a simple model of endogenous growth.' Journal of Political Economy, pp.98,103–125.
79. Barro, R. (1991), 'Economic Growth in a Cross-Section of Countries.' Quarterly Journal of Economics, 104, pp.407–444.
80. Bell, C., & Rousseau, P. L. (2001). Post-independence India: A case of finance-led industrialization? Journal of Development Economics, 65, 153– 175.
81. Belisle, F., and Hoy, D. "The perceived impact of tourism by residents." Annals of Tourism Research, 1980, 8, 83–97.
82. Belloumi M. (2010). The Relationship between Tourism Receipts, Real Effective Exchange Rate and Economic Growth in Tunisia. International Journal of Tourism research, 12 (5): 550-560.
83. Bernardi, L. (2013), 'Recent findings regarding the shift from direct to indirect taxation in the EA-17.' MPRA Paper No.47877.

84. Binswanger, H.P. (1984), "Agricultural Mechanization: A Comparative Historical Perspective", World Bank Working Paper No. 673, World Bank, Washington D.C.
85. Bitzenis, A., (2007), Determinants of foreign direct investment: evidence from multinationals in the post-crisis era of Bulgaria in the late 1990s, Southeast European and Black Sea Studies, Vol. 7 (1), pp.83-111.
86. Bleaney F and Norman Gemmell N (1999), 'Fiscal policy and growth: evidence from OECD countries.' Journal of Public Economics Volume 74, Issue 2, November 1999, pp.171-190.
87. Boltho A., (1982). «The European Economy- Growth and Crisis», U.K. , Oxford University Press.
88. Brida, J.G.- Pulina, M.C. (2017): A literature Review on the Tourism-Led Growth Hypothesis. Ricerche Economic he Nord Sud,(CRENOS), No.17.
89. Brown, L.R.- Durbin, J.-Evans, M. (1975): Journal of the Royal Statistical Society, Series B (Methodological), 37 (2): 149-192.
90. Caggiano, G., Castelnuovo, E., Groshenny, N., 2013. 'Uncertainty Shocks and Unemployment Dynamics: An Analysis of Post-WWII U.S. Recessions.' University of Padova. Marco Fanno Working Paper No. 166-2013.
91. Chamley, C., (1986), 'Optimal Taxation of Capital Income in General Equilibrium with Infinite Lives.' Econometrica,54,pp.607-22.
92. Caldero'n, C., & Liu, L. (2003). The direction of causality between financial development and economic growth. Journal of Development Economics, 72, 321– 334.
93. Canavire-Bacarreza, G., Martinez-Vazquez, & Vulovic, V. (2013), 'Taxation and Economic Growth in Latin America.' IDBWP No IDB-WP-431.
94. Capó, J., Riera, F.,andNadal, R,J. "Tourism and long-term growth. A Spanish perspective." Annals of Tourism Research, 2007, 34(3), 709–726.
95. Castro, G. Á., Camarillo, D. B. R. (2014), 'Determinants of tax revenue in OECD countries over the period 2001–2011.' Contaduría y Administración, 59(3), pp.35-59.
96. Close D., (2006), «Ελλάδα 1945-2004. Πολιτική, κοινωνία, οικονομία», Εκδόσεις Θύραθεν, Αθήνα.
97. Collignon S. (2013), 'Austerity versus Growth: Fiscal Policy and Debt Sustainability.' Social Europe Journal, 30.05.2013.
98. Collier, Paul, Dercon, Stefan. "African agriculture in 50 years: smallholders in a rapidly changing world?" World Development, 2014, 63, 92–101.
99. Cramer, V.A., Hobbs, R.J., Standish, R.J. "What's new about old fields? Land abandonment and ecosystem assembly." Trends in Ecology & Evolution, 2008, 23, 104–112.

100. Davis, D., J. Allen, and R.M. Consenza. "Segmenting local residents by their attitudes, interests, and opinions toward tourism." *Journal of Travel Research*, 1988, 27(2), 2–8.
101. Dackehag, M., Hansson, A. (2012), 'Taxation of income and economic growth: An Empirical Analysis of 25 rich OECD countries.' Department of Economics, Lund University, WP 2012;6.
102. Dayton-Johnson J. (2009), 'Is fiscal policy back? An emerging markets perspective.' *The OECD Observer*, Dec 2008 – Jan 2009, 270/271.
103. Delivani E. (1991). *Tourism as an Alternative Engine of Growth: The Case of Greece*. Unpublished doctoral thesis, 1991, University of York.
104. Delivani E., (1992). A Kaldorian Approach to Greek Economic Growth: A Comment. *Applied Economics*, vol. 24, pp. 1357-1359.
105. Delivani E. and C. Nikas. (2011). Tertiariation and Economic Development: The Case of Greece (in Greek), in Dedousopoulos A and Koutroukis T. (eds.), *the Expansion of the Service Sector (in Greek)* , Athens Kritiki, 129-152.
106. Delivani E. and C. Nikas C.(2013). The Greek Economy in a Kaldorian Developmental Framework: A Comment. *Acta Oeconomica*,63 (2), 225-228
107. Demetriades, P. O., & Hussein, K. A. (1996). Does financial development cause economic growth? Time-series evidence from 16 countries. *Journal of Development Economics*, 51, 387– 411.
108. De Zwager N., I. Gedeshi, E. Germenji and C. Nikas. (2005). *Competing for Remittances*, Tirana, IOM.
109. Dickey, D.A., Fuller, W.A. (1979), 'Distribution of the estimators for autoregressive time series with a unit root', *Journal of the American Statistical Association*, Vol 74, pp 427–431.
110. Dickey, D.A., and Fuller, W.A. (1981), 'Likelihood ratio statistics for autoregressive time series with a unit root', *Econometrica*, Vol 49, pp 1057–1072.
111. Drakopoulos S.A and Theodosiou I. (1991).Kaldorian approach to Greek economic Growth. *Applied Economics*, 23, 1683-1689.
112. Dritsakis, N. "Tourism as a long-run economic growth factor: An empirical investigation for Greece using causality analysis." *Tourism Economics*, 2004, 10(3), 305–316.
113. Dritsakis, N. and Adamopoulos, A. (2004). A causal relationship between government spending and economic development: an empirical examination of the Greek economy, *Applied Economics*, 36, 457–464.
114. Dritsakis, N., Athanasiadis, S. (2000), 'An econometric model of tourist demand: the case of Greece', *Journal of Hospitality & Leisure Marketing*, Vol 2, pp 39–49.

115. Durbarry, R. "The economic contribution of tourism in Mauritius." *Annals of Tourism, Research*, 2002, 29(3), 862–865.
116. Durbarry, R. "Tourism and economic growth: The case of Mauritius." *Tourism Economics*, 2004, 10(4), 389–401.
117. Easterly, W., Rebelo, S. (1993), 'Fiscal Policy and Economic Growth - An Empirical Investigation.' *Journal of Monetary Economics*, 32, pp. 417–458.
118. ECB (2013), 'Implementation of the Excessive Deficit Procedure under the Reinforced Stability and Growth Pact in Euro Area Member States.' *ECB Monthly Bulletin*, September 2013.
119. EC (2013), 'Tax Reforms in EU Member States 2013. Tax Policy Challenges for Economic Growth and Fiscal Sustainability.' *European Economy* 5/2013.
120. Elliot, B.E.- Rothenberg T.J.- Stock, J.H. (1996): Efficient Tests of the Unit Root Hypothesis. *Econometrica*, 64: 813-836.
121. Eltis D and Jennings L.C., 'Trade between Western Africa and the Atlantic world in the pre-colonial era', *American Historical Review*, 93 (1988), pp. 936-59.
122. Engle, R.F.- Granger, C.W.J. (1987). Cointegration and Error Correction: Representation estimation and testing. *Econometrica*, 55: 251-276.
123. Engle, R.F., Yoo, B.S, (1987), 'Forecasting and testing in cointegrated systems', *Journal of Econometrics*, Vol 35, pp 143–159.
124. European Commission (2011). 'Tax reforms in EU member states: Tax policy challenges for economic growth and fiscal sustainability.' *European Economy series* 5/2011.
125. European Commission, 2013a. Structure and Dynamics of EU Farms: Changes, Trends and Policy Relevance. *EU Agricultural Economics Briefs* No 9. Brussels.
126. European Commission, 2013b. Political Agreement on New Direction for Common Agricultural Policy. Press release. Brussels.
127. European Commission, 2013c. Rural Development in the EU. *Statistical and Economic Information Report* 2013. Directorate-General for Agriculture and Rural Development, European Union.
128. Feng, T.W., Sun, L.Y., Zhang, Y., 2009, 'The relationship between energy consumption structure, economic structure and energy intensity in China.' *Energy Policy* 37, pp. 5475–5483.
129. Folster, S., Henrekson, M. (2001). 'Growth effects of government expenditure and taxation in rich countries.' *European Economic Review*, 45, pp.1501–1520.
130. Galani V. "From Agriculture to Tourism: Property, Labor, Gender, and Kinship in a Greek Island Village." *Journal of Modern Greek Studies*, 1993,11,241-270.

131. Gearing E., Planning for Tourist development. Quantitative Approaches, N.Y. 1T6.
132. Gemmell, N., Kneller, R., Sanz, I. (2006), 'Fiscal Policy Impacts on Growth in the OECD: Are They Long-or Short-Term?UK.'University of Nottingham.
133. Ghali, M." Tourism and economic growth an empirical study." Economic Development and Cultural Change, 1976, 24(3), 527–538.
134. Gia Van, B. (2008). Brain drain a management or a property problem?, American Journal of Economics and Sociology, 67(4), pp.719-737.
135. Gollin D., Parente S., Rogerson, R. "The food problem and the evolution of international income levels." Journal of Monetary Economics, 2007, 54, 1230–55.
136. Granier R. & Marciano J.P.(1975). The earning of Immigrant Workers, France, International Labour Review, Vol III, pp 143-165.
137. Granger, C. "Some recent developments in a concept of causality." Journal of Econometrics,1988, 39, 99–211.
138. Goldsmith, R. W. (1969). Financial structure and development. New Haven, CT7 Yale University Press.
139. Gray, H. P." The demand for international travel by the United States and Canada." International Economic Review, 1966, 7(1), 83–92.
140. Guduz L., and Abdunnasser, H.J. "Is the tourism-led growth hypothesis valid for Turkey?" Applied Economics Letters, 2005, 12, 499–504.
141. Gunduz, L.-Hatemi, J. A. (2005): Is the Tourism-led Growth Hypothesis Valid for Turkey? Applied Economics Letters, 12 (8): 499-504.
142. Gupta, K. L. (1984). Finance and economic growth in developing countries, Croom Helm, London.
143. Hansen B., and Seo B. (2002). Testing for two-regime threshold cointegration in vector error-correctionmodels.Journal of Econometrics,110, pp. 293–318
144. Houthakker H.S (1957). "An International Comparison of Household Expenditure Patterns, Commemorating the Centenary of Engel's Law," Econometrica, Oct. 1957, 25, 532-51
145. Jappellim TM and Paganom, M (1994). Savings growth and liquidity constraints. Quartely Journal of Economics, 109, pp 93-1106.
146. Johansen, S. (1988), 'Statistical analysis of cointegration vectors', Journal of Economic Dynamics and Control, Vol 12, pp.231–254.
147. Johansen, S., (1991), 'Estimation and hypothesis testing of Cointegration vectors in Gaussian vector autoregressive models.' Econometrica 59, pp.1551-1580.

148. Johansen, S., Juselius, K, (1990), 'Maximum likelihood estimation and inference on Cointegration with applications to the demand for the money.' Oxford Bulletin of Economics and Statistics, Vol 52, pp.169–210.
149. Johansen, S., (1992), 'Determination of the Cointegration rank in the presence of a linear trend.' Oxford. Bulletin. Econ. Stat. 54, 383402.
150. Johansen, S. "Likelihood Based Inference in Cointegrated Vector Autoregressive Models". Oxford University Press, 1995.
151. Johansen, S., (1996), 'Likelihood-Based Inference in Cointegrated Vector Autoregressive Models.' Oxford University Press ŽAdvanced Texts in Econometrics.
152. Kadir, N., and Jusoff, K. "The co-integration and causality tests for tourism and trade in Malaysia." International Research Journal of Finance and Economics, 2010, 2(1), 138–143.
153. Kaldor N. (1966). Causes of the Slow Growth of the U.K, U.K., Cambridge University Press.
154. Kaplan, M., and T. Çelik, (2008). The impact of tourism on economic performance: The case of Turkey. The International Journal of Applied Economics and Finance, 2(1), 13–18.
155. Katircioglu, S. T.(2007).Tourism, trade and growth: The case of Cyprus."Applied Economics, 2007, 41, 2741–2750.
156. Katircioglu, S.T. (2009). Revisiting the tourism-led growth hypothesis for Turkey using bonds test and Johansen approach for Cointegration. Tourism Management, 30(1): 17–20.
157. Katrakilidis, C. P. (1997), 'Spending and revenues in Greece: New evidence from error correction modeling.' Applied Economics Letters, 4, pp.387–391.
158. Katrakilidis K., Tsaliki, P., and Tsiakis, T.(2013). The Greek economy in a Kaldorian developmental framework. Acta Oeconomica, 63 (1) , 61–75.
159. Khan, H., Seng, C.,and Cheong, W. (1990). Tourism multipliers effects on Singapore." Annals of Tourism Research, 17, 408–418.
160. Kim, H. J., M.H. Chen, M.H., and S. Jang, S. "Tourism expansion and economic development: The case of Taiwan." Tourism Management, 2006, 27(5), 925–933.
161. Kneller, R., Bleaney, M.,Gemmell, N, (1999), 'Fiscal policy and growth: Evidence from OECD countries.' Journal of Public Economics, 74, pp.171–190.
162. Koester, R., Kormendi, R. (1989), 'Taxation, aggregate activity and economic growth: Cross-country evidence on some supply-side hypotheses.' Economic Inquiry, 27(3), pp.367–386.

163. Kollias, C., Paleologou, S. M, (2006). 'Fiscal policy in the European Union: Tax and spend, spend and tax, fiscal synchronization or institutional separation?' *Journal of Economic Studies*, 33, pp.108–120.
164. Koop, G., Pesaran, M.H., Potter, S.M., 1996. Impulse response analysis in nonlinear multivariate models. *Journal of Econometrics* 74, 119–147.
165. Kreishan, F.M.M. (2010): *Tourism and Economic Growth: The Case of Jordan*. *European Journal of Social Science*,15 (2): 229-234.
166. Kyrkilis Dimitrios and Semasis Simeon. "Greek Agriculture's Failure. The Other Face of a Failed Industrialization. From Accession to EU to the Debt Crisis". 2015, 7th International Conference, The Economies of Balkan and Eastern Europe Countries in the changed world, EBEEC 2015,64-77, May 8-10.
167. Kyrkilis D., Semasis S., Styliaras C. "The Role of Agriculture in Economic Growth and Regional Development in Greece, Economic Crisis in Europe and the Balkans". *Contributions to Economics*, Springer, Austria, 2012, 227-240.
168. Laurenceson, J – Chai, J. (2003): *Financial Reform and Economic Development in China* Cheltenham. Edward Elgar.UK.
169. Leontidou, L. (1998). *Greece*, Williams,A and Shaw G(Editors), *Tourism and economic development: European experiences* ,Third Edition, John Wiley and Sons, Chichester.
170. Lee, Y., Gordon, R. (2005), 'Tax structure and economic growth.' *Journal of Public Economics*, 89, pp.1027–1043.
171. Levine, R., Renelt, D. (1992), 'A sensitivity analysis of cross-country growth regressions.' *American Economic Review*,82, pp.942–963.
172. Levine, R. and Zervos, S., (1998). *Stock markets, banks and economic growth*, *American Economic Review*, 88, 537-538.
173. Lewis, W.A. (1954). *Economic Development with Unlimited Supplies of Labour*. *The Manchester School*, 22(2), pp. 139–191.
174. Lim, C., McAleer, M. (2000), 'A seasonal analysis of Asian tourist arrivals to Australia.' *Applied Economics*, Vol 32, pp. 499–509.
175. Lionetti, S., and O. Gonzalez, O." *On the relationship between tourism and growth in Latin America.*" *Tourism and Hospitality Research*, 2012, 12(1), 15–24.
176. Lucas, R., (1990), 'Supply Side Economics: an Analytical Review.' *Oxford Economic Papers*, 42, pp.293-316.
177. Louca, C. "Income and expenditure in the tourism industry: Time series evidence from Cyprus." *Tourism Economics*, 2006, 12(4), 603–617.
178. MacMillen M.J (1982). *The Economic Effects of International Migration: A Survey*. *Journal of Common Market Studies*, Vol XX,No3, pp 245-267.

179. Mackinnon, J. (1991), 'Critical values for Cointegration tests in long-run economic relationships', in Engle, R. F., and Granger, C. W. J., eds, *Readings in Cointegration.* Oxford University Press, New York, pp.267–276.
180. MacKinnon, R. I. (1973). *Money and capital in economic development.* Washington, DC7 Brookings Institution.
181. Marin, D. "Is the export-led hypothesis valid for industrialized countries?" *The Review of Economics and Statistics*, 1992, 4, 678–688.
182. Mamgain, V.(1999).Are the Kaldor-Verdoorn laws applicable in the newly industrializing countries? *Review of development economics*, 33), pp. 295-309.
183. McCombie, J.S.L. (1981). What Still Remains of Kaldor's Laws? *Economic Journal*, 91, pp. 206–216.
184. McKinnon, R. "Foreign exchange constrain in economic development and efficient aid allocation." *The Economic Journal*,1964, 74, 388–409.
185. Miller, M. H.(1988). The Modigliani - Miller Propositions after Thirty Years. *Journal of Economic Perspectives* 2, 99-120.
186. Mole W. (2001). *The economies of European Integration* , 4th edition , U.H, Ashgate.
187. Myles, G. (2009), 'Economic Growth and the Role of Taxation.' OECD Economic Department, WP No 714.
188. Narayan, P. (2005): The saving and investment nexus for China: evidence from Cointegration tests. *Applied Economics*, 37:1979–1990.
189. National Statistical Authority of Greece. "Labor force survey: 1981 – 2015 Changes in the labor market over the last 35 years, as reflected in the results of the Labor Force Survey", 2017.
190. Nelson, C.R., Plosser, C.I. (1982), 'Trends and random walks in macroeconomic time series: some evidence and implications', *Journal of Monetary Economics*, Vol 10, pp.139–162.
191. OECD. "Multifunctionality towards an Analytical Framework. Organization for Economic Cooperation and Development.", Paris, 2001.
192. OECD (2008). *Taxing Wages.* 2006-2007.
193. O' Hagan J.M. (1986). *Tourism Industry and Tourism Policy of the 12 member states of the Community.* Brussels, Commission of the European Community.
194. Oh, C. -O. "The contribution of tourism development to economic growth in the Korean economy." *Tourism Management*, 2005, 26, 39–44.
195. Ongan, S.- Demiroz, D.M. (2005): The Contribution of Tourism to the Long-run Turkish Economic Growth. *CEEOL Journal of Economics*, 53 (9): 880-894.

196. Ozturk, I.- Acaravci, A. (2011): Electricity consumption and real GDP causality nexus: Evidence from ARDL bounds testing approach for 11 MENA countries. *Applied Energy*, 88: 2885-2892.
197. Pagano, M. (1993). Financial markets and growth: An overview. *European Economic Review* 37, pp 613-622.
198. Paleologou, S.-M. (2013) 'Asymmetries in the revenue-expenditure nexus: A tale of three countries.' *Economic Modelling*, 30, pp.52–60.
199. Paparas, D., Richter, C. (2015), 'Fiscal policy and economic growth: Empirical evidence from the European Union.' *International Network for Economic Research WP.2015.06*.
200. Papatheodorou, C. (1998) 'Inequality in Greece: An analysis by income source.' Working Paper no. 39, London School Of Economics, LSE, STICERD.
201. Payne, J., Mervar, A. (2002), 'A note on modeling tourism revenues in Croatia.' *Tourism Economics*, Vol 8, No 1, pp.103–109.
202. Peacock, A. T. and Wiseman, J. (1979). *Approaches to the Analysis of Government Expenditure Growth*. *Public Finance Quarterly*, 7, pp 3-23.
203. Pesaran, M.- Pesaran, B. (1997): *Working with microfit 4.0: interactive economic analysis*. Oxford University Press. Oxford.
204. Pesaran, M.H.- Shin, Y.(1995): *Autoregressive Distributed Lag Modeling Approach to Cointegration Analysis*. DAE Working Paper, No. 9514, Department of Economics, University of Cambridge.
205. Pesaran, M.H.- Shin, Y. (1999): *An Autoregressive Distributed Lag Modeling Approach to Cointegration Analysis*, In Storm, S. ed. *Econometrics and Economic Theory in the 20th Century: the Ragnar Frish Centennial Symposium*. Cambridge University Press. Cambridge, chapter 11.
206. Pesaran M.H.- Shin, Y.- Smith, R.J. (2001): *Bounds testing approaches to the analysis of level relationships*. *Journal of Applied Econometrics*, 16: 289–326.
207. Peters, M.,(1969). *International Tourism*. London: Hutchinsos.
208. Phillips, P.C., Perron, P. (1988), 'Testing for a unit root in time series regression.' *Biometrika*, Vol 75, pp.335–346.
209. Piketty, T. (2014), 'Capital in the Twenty-First Century, trans. A Goldhammer.' Harvard University Press, Boston.
210. Pirounakis G. N.(1997) *Greek Economy: Past, Present and Future*, Macmillan Press, London.
211. Quesnay Francois. (1965). *Tableau Economique*, Akademie Verlag, Berlin.
212. Riddle, Dorothy I. (1986). *Service-Led Growth*. New York: Praeger.
213. Robinson, J., (1952). *The generalization of the general theory, The rate of interest and other essays*, London, Macmillan, 69-142.

214. Rostow, E.F. (1989) .The take of into Self-Sustained Growth. Political Development and Social Change, New York, Jonh Wiley and Sons.
215. Rowthorn R.E. και Wells, J.R., 1987, De-Industrialization and foreign trade, Cambridge, Cambridge Uuniversity Press.
216. Sato, K. (1967).Taxation and Neoclassical Growth, Public Finance 22, pp 346-370.
217. Schubert, F.S.-Brida, J.G.- Risso, W.A. (2010): The impacts of international Tourism demand on economic growth of small economies dependent of tourism. Tourism Management. doi:10.1016/j.tourman.2010.03.007.
218. Schultz, T. W., Economic Growth and Agriculture. McGraw-Hill, New York, 1968.
219. Schumpeter, J. A. (1911). The theory of economic development. Cambridge, MA7 Harvard Univ. Press.
220. Schumpeter, J. A. (1912). The theory of economic development. Leipzig: Ducker and Humblot. Translated by Redvers Opie. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1934.
221. Schwellnus, C., Arnold, J. (2008), 'Do Corporate Taxes Reduce Productivity and Investment at the FirmLevel? Cross-country Evidence from the Amadeus Dataset.' OECD Economics Department Working Papers.
222. Shan, J.- Wilson, K. (2001). Causality between trade and tourism: empirical evidence from China. Applied Economics Letters, 8: 279-283.
223. Shaw, E. S. (1973). Financial deepening in economic development. New York7 Oxford Univ. Press.
224. Sims, C. A. (1980), 'Macroeconomics and reality', Econometrica, Vol 48, pp.1-48.
225. Singh S.P., (1978). Underdevelopment to Developing Economies. Bombay, Oxford University Press.
226. Smith, A. (1776). An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of nations. London: W. Strahan.
227. Spinthiropoulos K., Garefalakis A, Stiakakis E and Chatsivasiliadou S (2010) " Financial Development and Economic Growth: An Empirical Research About Greece-Cointegration Test", International Conference On Applied Economics pp 743-748.
228. Straubhaar, T. (2000). International mobility of the highly skilled: brain gain, brain drain or brain exchange, HWWA Discussion paper 88.
229. Szarowska, I. (2013), 'Effects of taxation by economic functions on economic growth in the European Union.' MPRA Paper No. 59781.
230. Tagkalakis, A. (2014), 'Credit and the transmission of fiscal policy shocks: Recent evidence from Greece.' Economics Letters 122 .pp.263-267.

231. Tanchev, S. (2016), 'The role of the proportional income tax on economic growth of Bulgaria.' *Ikonomicheski Izsledvania*,25(4), pp.66–77.
232. Thompson H. (2017), 'Tourism and Income in Greece: A Market Solution to the Debt Crisis.' *Athens Journal of Tourism*, June 2017
233. Thirlwall, A. P. (1983) "A Plain Man's Guide to Kaldor's Growth Laws", *Journal of Post Keynesian Economics*, 1983, Vol.5, pp. 345-358.
234. Thirlwall, A.P. (2003). *Growth and Development with Special Reference to Developing Countries*. 7th edition. London: Macmillan.
235. *Travel and Tourism Economic Impact, Greece, 2015*.
236. Tsaliki, P. (1991). *The Greek Economy: Sources of Growth in the Postwar Era*. New York: Praeger Publishers.
237. Tsoukalis, L. (1981). *The European Community and its Mediterranean Enlargement*. London, Allen and Unwin.
238. Tsuru, K.,(2000). *Finance and Growth*. OECD Economics Department, Working Paper 228, OECD ,Paris.
239. Vartia, L. (2008), 'How Do Taxes Affect Investment and Productivity?' *Industry Level Analysis of OECD Countries*. OECD Economics Department Working Papers.
240. Verdoorn, P.J. (1949). *On the Factors Determining the Growth of Labour Productivity*. In: L. Pasinetti (ed.), *Italian Economic Papers*, Oxford: Oxford University Press, 1993, Vol. 2
241. Wickremasinghe, G. B.- Ihalanayake, R. (2006). *The Causal Relationship between Tourism and Economic Growth in Sri Lanka, Some Empirical Evidence*. Working paper, No.2006. School of Applied Economics, Victoria University.
242. Witt, S.F. "Economic impact of tourism on Wales." *Tourism Management*, 1987, 8(4), 306-316.
243. *World Tourism Organization, annual report, 2016*.
244. *World Bank Developing Indicators, 2016*.
245. *WTTC Travel and Tourism Economic Impact 2015*.
246. *WTTC Travel and Tourism Economic Impact 2016*.
247. *WTTC Travel and Tourism Economic Impact 2017*.
248. *Yearbook of Tourism Statistics, Data 2009 – 2013, Edition, 2015*.
249. Zortuk, M.(2009) : *Economic Impact of Tourism on Turkey's Economy: Evidence from Cointegration Tests*. *International Research Journal of Finance and Economics*, 25: 231-239.

Ηλεκτρονική Βιβλιογραφία

250. <http://www2.unwto.org/en> (Παγκόσμιος Οργανισμός Τουρισμού, Ανάκτηση 14/04/2018).
251. <https://www.wwf.gr/images/pdfs/TourismLow.pdf> (Παγκόσμιο Ταμείο για τη Φύση – WWF Ελλάς, Ανάκτηση 14/04/2018).
252. <http://www.statistics.gr/greece-in-figures> (ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνα Συνόρων της Τράπεζας της Ελλάδος, Ανάκτηση 14/04/2018).
253. <http://www.gnto.gov.gr/>, (Ελληνικός Οργανισμός Τουρισμού, Ανάκτηση 14/04/2018)
254. <https://www.wttc.org/-/media/files/reports/economic-impact-research/countries-2017/greece2017.pdf> (World Travel and Tourism Council, Ανάκτηση 14/04/2018).
255. <http://www.statistics.gr/el/statistics/-/publication/SEL84/> (Ελληνική Στατιστική Αρχή, Ανάκτηση 14/04/2018).
256. http://www.statistics.gr/el/statistics?p_p_id=documents_WAR_publicationsportlet_INSTANCE_qDQ8fBKKo4IN&p_p_lifecycle=2&p_p_state=normal&p_p_mode=view&p_p_cacheability=cacheLevelPage&p_p_col_id=column-2&p_p_col_count=4&p_p_col_pos=1&_documents_WAR_publicationsportlet_INSTANCE_qDQ8fBKKo4IN_javax.faces.resource=document&_documents_WAR_publicationsportlet_INSTANCE_qDQ8fBKKo4IN_in=downloadResources&_documents_WAR_publicationsportlet_INSTANCE_qDQ8fBKKo4IN_documentID=234199&_documents_WAR_publicationsportlet_INSTANCE_qDQ8fBKKo4IN_locale=el. (Ελληνική Στατιστική Αρχή, Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν σε όρους 2007-2016, Ανάκτηση 14/04/2018).
257. <https://www.wttc.org/-/media/files/reports/economic-impact-research/countries-2017/greece2017.pdf>, (World Travel and Tourism Council, Ανακτήθηκε 14/04/2018)